

Εισαγωγικό Σημείωμα

Στο παρόν τεύχος περιλαμβάνονται άρθρα τόσο από μεταπτυχιακές/ούς όσο και από διδακτορικές/ούς φοιτήτριες/ές, τα οποία αποτελούν επεξεργασμένες μορφές παρουσιάσεων που πραγματοποιήθηκαν σε ερευνητικό σεμινάριο της ειδίκευσής μας τον Νοέμβριο του 2022. Σύμφωνα με τη νέα φιλοσοφία του περιοδικού, τα άρθρα συνομιλούν με μία πλειάδα τομέων της Γλωσσολογίας, από τη κοινωνιογλωσσολογία και τη μελέτη της γλωσσικής ποικιλίας στην ευρύτερη δυνατή μορφή της μέχρι τη θεωρητική σύνταξη και τη φωνολογική μελέτη ποικιλιών. Η γόνιμη συνομιλία μεταξύ των διαφορετικών προσεγγίσεων στη 'γλώσσα' που αναπτύχθηκε στο σεμινάριο αποτυπώνεται και στο παρόν τεύχος, και ελπίζουμε να δημιουργεί μία γόνιμη ερευνητική παρακαταθήκη για τα τεύχη που θα ακολουθήσουν.

Η Επιτροπή Έκδοσης

Ο ρόλος της παρετυμολογίας στην επιβίωση λατινικών λέξεων στην ΚΝΕ και ο παράγων της γενετικής γλωσσικής συγγένειας

Ευάγγελος Γεωργίου

Πανεπιστήμιο Πατρών

Περίληψη

Με το παρόν άρθρο επιχειρείται η εξέταση του γλωσσικού φαινομένου της παρετυμολογίας και η εξακρίβωση της συμβολής του στην εισαγωγή και την επιβίωση λατινικών δανείων στην ΚΝΕ. Συγκεκριμένα, προκύπτει ότι από ένα κόρπους 200 περίπου σωζόμενων λατινικών λέξεων υπάρχει καταγεγραμμένη παρετυμολογική σύνδεση με ελληνικά μορφήματα σε ένα ποσοστό της τάξεως του 10% (c.a. 20 λέξεις). Τα γλωσσικά δεδομένα αντλούνται από το ηλεκτρονικό σώμα κειμένων του TLG και αφορούν ως επί το πλείστον μεσαιωνικά λεξικά, όπως το Etymologicum Magnum, το Λεξικό του Σούδα κ.ά. Το ενδεχόμενο αυτή η ετυμολογική παρασύνδεση να μη συντελείται από την πλειονότητα των ομιλητών, αλλά να αποτελεί μια συνειδητή πρακτική λογίων της Βυζαντινής περιόδου με κανονιστικές - ρυθμιστικές προθέσεις, υπογραμμίζεται και επιδιώκεται η εξισορρόπησή της μέσω της εξέτασης κειμένων μη μεταγλωσσικού περιεχομένου, όπως οι πάπυροι. Παράλληλα με την παρετυμολογία, προβάλλεται ο ισχυρισμός ότι η ακουστική ομοιότητα ανάμεσα σε ελληνικές και λατινικές λέξεις, λόγω κοινής Ι/Ε καταγωγής, συνέβαλε επίσης στην εισαγωγή των δευτέρων στη γλώσσα μέσω της ομαδοποίησής τους στο νοητικό λεξικό.

Λέξεις κλειδιά: γλωσσικός δανεισμός, λατινικά δάνεια, παρετυμολογία, λαϊκή ετυμολογία, αναλογία, νοητικό λεξικό

1. Εισαγωγή

Η παρετυμολογία ή λαϊκή ετυμολογία¹ ως γλωσσικό φαινόμενο έχει απασχολήσει εντατικά τη διεθνή βιβλιογραφία τις τελευταίες δεκαετίες, αλλά παραμένει σε μικρό βαθμό μελετημένο στην ελληνική γλώσσα. Αφενός, συνδέεται με μία γλωσσική

---

¹ Ο όρος αποδίδει το γερμανικό Volksetymologie, λέξη που σχηματίστηκε το 1852 από τον Ernst Förstemann

διαδικασία που οδηγεί σε παρέκκλιση από την καθιερωμένη νόρμα² (Μ. Θεοδωροπούλου & Γ. Παπαναστασίου 2001), αφετέρου μπορεί να ερμηνευτεί ως μία γνωσιακή/μαθησιακή στρατηγική πρόσληψης και κατηγοριοποίησης γλωσσικών ερεθισμάτων (Μπότσιου 2015). Η μεν πρώτη προσέγγιση αφορά την έννοια του γλωσσικού λάθους³, η δε δεύτερη σχετίζεται με ψυχολογιστικές διεργασίες και γνωσιακές λειτουργίες, που εμφανίζονται τόσο στον ενήλικο, όσο και στον παιδικό λόγο και υπάγονται στον μηχανισμό της αναλογίας (McMahon 1994: 183-4).

Η παρετυμολογία, ουσιαστικά, αποτελεί μία μορφή επανάλυσης μίας λέξης ή φράσης (Bauer 2006) με σκοπό την ενίσχυση της σημασιολογικής διαφάνειας, δηλαδή της ευκρινέστερης αντίληψης των μορφολογικών στοιχείων από τα οποία απαρτίζεται⁴. Με πιο απλά λόγια, ο ομιλητής προσπαθώντας να φέρει στα μέτρα του μια ανοίκεια λέξη (ή φράση), την ετυμολογεί «εσφαλμένα» προσαρμόζοντάς την σε μορφές που του είναι ήδη γνωστές, έτσι ώστε να γίνει γι' αυτόν κατανοητή η σημασιολογική κατασκευή της (Μ. Θεοδωροπούλου & Γ. Παπαναστασίου 2001): π.χ. η λέξη *ανθηρόστομος* παρετυμολογείται ως < ανθηρός + στόμα αντί του αθυρόστομος (άθυρος + στόμα 'αυτός που δεν έχει πόρτα στο στόμα του'), επειδή σημασιολογικά το *άθυρος* δεν συσχετίζεται πλέον εύκολα στο γλωσσικό αίσθημα του ομιλητή με την έννοια «ανοιχτός», εν αντιθέσει με το *ανθηρός* που φαίνεται πιο «δικαιολογημένη» επιλογή ως συνθετικό της λέξης. Κατά τη διαδικασία αυτή χρησιμοποιούνται γνώσεις και γλωσσικά εργαλεία, που αφορούν

---

² Ένας άλλος μηχανισμός με το ίδιο αποτέλεσμα είναι λ.χ. το φαινόμενο της ενίσχυσης [reinforcement], κατά το οποίο συντελείται προσθήκη μορφημάτων ή λέξεων με σκοπό την επίταση της σημασίας. π.χ. *πιο ανώτερος*.

³ Μία αρκετά σχετικιστική έννοια, αν αναλογιστούμε ότι η γλωσσική νόρμα αποτελεί μία τυποποιημένη μορφή γλώσσας, προϊόν σύμβασης και κωδικοποίησης που πραγματοποιείται στα λεξικά και τις γραμματικές. Το μεγαλύτερο μέρος των γλωσσικών μορφών που απαρτίζουν τη νόρμα σε μία χρονική περίοδο και οφείλονται στη γλωσσική αλλαγή ξεκίνησαν ως γλωσσικά λάθη (π.χ. η ονομαστική πτώση *πατέρας / πατήρ*) (Μ. Θεοδωροπούλου & Γ. Παπαναστασίου 2001). Αναφορικά με τη σχέση ορθογραφίας και παρετυμολογίας, λόγου χάριν, ενδεικτική είναι η πρόταση των Μωυσιάδη και Κατσούδα (2011), οι οποίοι υποστηρίζουν τη διατήρηση του παρετυμολογημένου τύπου, όταν πληρούνται προϋποθέσεις, όπως μακρά ιστορική γραπτή παράδοση π.χ. ήδη αρχ. *φάλαινα* (φαλός 'λευκός') αντί *φάλλαινα* (φαλλός), φωνητική μεταβολή π.χ. *καλυμάυχι* (μεσν. *καμηλαύχιον*), υψηλή συχνότητα χρήσης π.χ. *κτίριο* αντί *κτήριο* κ.ά.

⁴ Ειδικότερα, η μελέτη του φαινομένου έχει αποδείξει ότι κατά τη λαϊκή ετυμολογία λειτουργούν σε διαφορετικά επίπεδα τρεις βασικές αρχές οι οποίες ενισχύουν τη διαδικασία: (α) ισομορφισμός· (β) εικονικότητα· (γ) διαφάνεια (Μωυσιάδης & Κατσούδα 2011)

μόνο το συγχρονικό επίπεδο της γλώσσας, αφού η σύνδεση με μία άλλη λέξη δεν έχει κανένα διαχρονικό υπόβαθρο, παρά στηρίζεται μονάχα στην ακουστική ομοιότητα (McMahon 1994: 183). Σημειωτέον είναι ότι τις περισσότερες φορές δεν επηρεάζεται το σημαίνόμενο της λέξης που υφίσταται παρετυμολογία π.χ. το κουμπιούτερ (κουμπί) αναφέρεται και πάλι στην έννοια του υπολογιστή (Fliatouras 2019). Τα «λάθη» αυτά, από ετυμολογική σκοπιά, ξεκινούν ως ατομικές γλωσσικές κατασκευές, αλλά λόγω του κοινωνικού χαρακτήρα της γλώσσας μπορούν να εξαπλωθούν στην κοινότητα συνιστώντας ένα είδος συλλογικής αλήθειας (Rundblad – Kronenfeld 2000): π.χ. η λέξη *βρώμικος* (παρετ. < βρώμα 'τροφή' σε διαδικασία σήψης άρα δυσοσμίας αντί < βρώμα < βρέμω) κ.ά.⁵. Αποδέκτες της λαϊκής ετυμολογίας είναι συχνά τα δάνεια, τα σύνθετα και κύρια ονόματα και οι λόγιες λέξεις, όταν δεν γίνεται αισθητή ή έχει ατονήσει, πλέον, η ιστορική τους αρχή (Anastasiadis-Symeonidis 2003): π.χ. *στρωματζάδα* (στρώμα) < ιταλ. *stramazza* 'ομαδικό ξάπλωμα σε ένα κρεβάτι', *μετάλλιο* (μέταλλον) < ιταλ. θηλ. *medaglia* που θεωρήθηκε ουδ. πληθ. κ.ά.

Στην παρούσα μελέτη θα επιχειρηθεί να παρουσιαστεί μέσα από τις πηγές η έκταση του φαινομένου της παρετυμολογίας σε ότι αφορά τα λατινικά δάνεια που διασώθηκαν στην ΚΝΕ και πώς αυτή συνέβαλε στην ενσωμάτωσή τους στο λεξικό της γλώσσας. Επιπλέον, θα εξεταστεί πώς η μορφοφωνολογική ομοιότητα ανάμεσα σε ελληνικές και λατινικές λέξεις κοινής I/E καταγωγής μπορεί να λειτουργήσει επικουρικά στην εισαγωγή και διατήρηση των δευτέρων μέσω της οργάνωσης και ομαδοποίησής τους σε λεξικά δίκτυα του νοητικού λεξικού.

Η οργάνωση του άρθρου έχει ως εξής: Στην αμέσως επόμενη ενότητα θα αναλυθούν εκτενέστερα η λειτουργία και οι μορφές πραγμάτωσης του φαινομένου της παρετυμολογίας σύμφωνα με τη βιβλιογραφία. Στην ενότητα 3 θα παρουσιαστεί η περίπτωση των λατινικών δανείων σε συνάρτηση με την παρετυμολογία, όπως επίσης θα γίνει αναφορά στο συσχετισμό ελληνικών λέξεων με λατινικά δάνεια λόγω κοινής I/E καταγωγής. Στην ενότητα 4 θα παρουσιαστούν τα παραδείγματα ετυμολογικής «παρασύνδεσης» μέσα από τις πηγές συνοδευόμενα από επισχολιασμό. Στην ενότητα 5

---

⁵ Η παρετυμολογία μπορεί να αφορά μόνο την ορθογραφική αποτύπωση μίας λέξης π.χ. κτίριο / κτήριο (Φλιάτουρας 2017). Οι διαφορετικές ορθογραφίες λέξεων δεν πρέπει, βέβαια, συλλήβδην να ανάγονται στο φαινόμενο της παρετυμολογίας. Λέξεις που αποκλίνουν στην γραφή από την ετυμολογική τους αφητηρία π.χ. παλικάρι (αντί παλληκάρι < ελνστ. πάλληξ) ή αγόρι (αντί αγώρι < αρχ. ἄωρος), συχνότατα εντάσσονται στο μηχανισμό της απλολογίας.

θα αναπτυχθεί η συζήτηση σχετικά με τα συμπεράσματα και τις γενικεύσεις που μπορούν να εξαχθούν βάσει των δεδομένων της προηγούμενης ενότητας. Τέλος, το άρθρο ολοκληρώνεται με την παράθεση των βασικών συμπερασμάτων της έρευνας.

2. Θεωρητικό πλαίσιο της Παρετυμολογίας

2.1. Τί είναι κατ' ουσίαν η Παρετυμολογία και ποια τα είδη της

Η παρετυμολογία, σύμφωνα με τη διεθνή βιβλιογραφία, μπορεί να ιδωθεί ως μία υποκατηγορία του μηχανισμού της αναλογίας, η οποία στηρίζεται στη σχέση ομοιότητας μεταξύ δυο στοιχείων (βλ. Rundblad & Kronenfeld 2000, McMahon 1994: 75). Όπως αναφέρει η McMahon (1994: 70):

«η αναλογία πρωτίστως, «ασχολείται» με τη σχέση μεταξύ ήχου και περιεχομένου, την οποία συνδυάζει για να εκφράσει συγκεκριμένα μορφήματα ή σημασιολογικές μονάδες. Ο ρόλος της αναλογίας, τότε, είναι να διατηρήσει τη σχέση διατηρώντας την φωνητική, γραμματική και σημασιολογική δομή σε τάξη, ειδικά, όταν η φωνητική αλλαγή έχει κάνει αυτή τη σχέση αμφίσημη».

Στο ερώτημα αν η σημασία ή η φωνητική ομοιότητα με ένα άλλο λεξικό τεμάχιο διαδραματίζει σημαντικότερο ρόλο οι απόψεις δίστανται: π.χ. ο Α. Φλιάτουρας (2017) υποστηρίζει ότι: «... η παρετυμολογία εκκινεί από τη σημασιολογική συσχέτιση, εφόσον οι βάσεις παρετυμολόγησης «αγωνιούν» να ταυτιστούν σημασιολογικά με άλλα στοιχεία...» Αντίθετα, οι Μωυσιάδης και Κατσούδα (2011) διατείνονται ότι:

«...Η σημασιολογική σχέση παίζει ενισχυτικό ή υστερογενή ρόλο και δεν είναι πάντοτε αναγκαία. Για παράδειγμα, το αγιόκλημα σχηματίστηκε λόγω φωνητικής εγγύτητας προς το επίθετο άγιος και υστερογενώς συνδέθηκε σημασιολογικά με αυτό, οπότε του δόθηκε η σημασία 'κλήμα του αγίου'...»

Η παρετυμολογική προσέγγιση μίας λέξης ή φράσης από την πλευρά του υποκειμένου που την εφαρμόζει μπορεί να διακριθεί σε δύο κατηγορίες. Η πρώτη αφορά μία συνειδητή παρέμβαση, λόγιας συχνά προέλευσης με ρυθμιστικό χαρακτήρα, όπως η προσπάθεια

ετυμολόγησης δάνειων λέξεων με βάση ελληνικά συστατικά π.χ. *γέφυρα* (προελληνικό) < γη επί ύδωρ. Στην ίδια περίπτωση συνειδητής διεργασίας συγκαταλέγεται και η παικτική παρετυμολογία π.χ. *δηθώμεν* > ΔΕΗ-θώμεν (Φλιάτουρας 2017).

Η δεύτερη κατηγορία αντιστοιχεί στην ασύνειδη μεταβολή που υφίσταται μία λεξική δομή με βάση το γλωσσικό αίσθημα των ομιλητών ως αποτέλεσμα του φαινομένου της αναλογικής αλλαγής π.χ. *μαζέω* (μαζί) < μσν. μαζεύω < ελνστ. όμαδεύω 'συγκεντρώνω' (Φλιάτουρας 2017). Ως εκ τούτου, ο όρος παρετυμολογία χρησιμοποιείται ως υπερώνυμος για να δηλώσει τόσο τη συνειδητή επανάλυση μίας λέξης, η οποία ενδέχεται να συντελείται από κάποιον λόγο με διδακτικές - κανονιστικές προθέσεις, όσο και την ασύνειδη παρετυμολογική σύνδεση από ευρύτερα κοινωνικά στρώματα (εξού και ο όρος λαϊκή ετυμολογία) (Fliatouras 2019).

Ως προς την πραγμάτωσή της, δύο είναι οι βασικές κατηγορίες παρετυμολογίας⁶: Α) οι περιπτώσεις στις οποίες συντελείται φωνητική και μορφολογική αλλαγή π.χ. το *αυτόζυμος* μετετρέπεται σε *εφτάζυμος* (< εφτά), η *διωρία* σε *διορία* (< όριο και όχι < ώρα) κ.ά. Β) περιπτώσεις που πραγματοποιείται επανερμηνεία της λέξης χωρίς αλλαγές στη μορφή της π.χ. στη χρήση του *ενάριθμος* με τη σημασία «πολύαριθμος» το πρώτο συνθετικό εν- γίνεται αντιληπτό με τη σημασία «πολύς» και όχι «εύκολος» να αριθμηθεί ή στο *καμηλό* [< γαλλ. camelot] γίνεται σύνδεση με τη λέξη *καμήλα* κ.α. (Μουσιάδης & Κατσούδα, 2011, Rundblad - Kronenfeld, 2000). Το 85% των παρετυμολογήσεων αφορά την πρώτη κατηγορία (Μπότσιου 2015). Οι αναλογικές συνδέσεις σε ό,τι αφορά την παρετυμολογία μπορεί να προκύψουν και μέσω αντωνυμικών σημασιολογικών σχέσεων π.χ. αγγλ. *femelle* > *female (male)*⁷ (McMahon 1994: 184).

Επίσης, όπως αναφέρει ο Winer (1992), μπορεί να γίνει μία επιπλέον διάκριση του φαινομένου σε 2 ταξινομίες. Η μία περιλαμβάνει συντελεσμένες **αλλαγές** στη μορφή ή στη σημασία μίας λέξης π.χ. *συντριβάνι* (συν) < τουρκ. *sadırvan*. Η δε άλλη αναφέρεται

---

⁶ Για μία ενδελεχή μελέτη πάνω στην τυπολογία και τα είδη της παρετυμολογίας βλ. Sascha Michel (2015)

⁷ Η γαλλική λέξη *femelle* υπήρξε αντικείμενο δανεισμού της Αγγλικής κατά τον 12ο αι. και αποτελούσε υποκοριστικό του γαλλικού *femme* 'νεαρή γυναίκα'. Μετά από δύο αιώνες, οι φυσικοί ομιλητές της Αγγλικής, μη εξοικειωμένοι με την κατάληξη – *elle*, άλλαξαν την ορθογραφία της λέξης θεωρώντας ότι συνδέεται με τη λέξη *male*, κάτι που ενισχύθηκε από το γεγονός ότι και οι δύο λέξεις, *femelle* και *male*, εμφανίζονται σε σημασιολογική αντίθεση. Η υπάρχουσα επίσης παραλληλία με τα αντίστοιχα ονόματα *mann* 'άνδρας' και *wim + man* 'γυναίκα' (> *woman*) πιθανόν έπαιξε ουσιαστικό ρόλο (McMahon 1994: 184)

μόνον σε μία διαδεδομένη - εσφαλμένη ετυμολογικά - **ερμηνεία** περί της προέλευσης μίας λέξης π.χ. *μπριζόλα* < εν πυρί ζέει αντί < βεν. brisiola.

Παράγοντες που επηρεάζουν την πιθανότητα εμφάνισης του φαινομένου είναι, πρωτίστως, κοινωνιογλωσσικού χαρακτήρα. Κατ' αρχάς το μορφωτικό επίπεδο των ομιλητών και η γνώση ξένων γλωσσών (της Αρχαίας Ελληνικής εν προκειμένω) αποτελούν ανασταλτικούς συντελεστές, υπό την έννοια της επαρκούς ικανότητας αναγνώρισης των μορφημάτων που συνθέτουν μία λέξη. Επιπλέον, η γλωσσική επαφή καθεαυτή και η αυξημένη εισαγωγή ξένων όρων αυξάνει, ως φυσικό επακόλουθο, την πιθανότητα παρετυμολογίας λέξεων (Fliatouras 2019).

2.2. Παρετυμολογία και παιδικός λόγος

Ειδικά σε ό,τι αφορά τον παιδικό λόγο, οι μελέτες έχουν καταδείξει ότι πίσω από την παρετυμολογία κρύβεται ένας δημιουργικός - γνωσιακός μηχανισμός πρόσληψης της γλώσσας (Μπότσιου 2015). Τα παιδιά προβαίνουν σε αυτήν την πρακτική ως επακόλουθο μίας ανάγκης να «ταιριάζουν» τα γλωσσικά εισαγόμενα με τις ήδη υπάρχουσες εμπειρίες τους π.χ. *πουλιατζής* (παλιατζής) 'αυτός που πουλάει' (Μπότσιου 2015). Αυτό που έχει ενδιαφέρον (και ισχύει αντίστοιχα και για τους ενήλικους) είναι πως αυτός ο συσχετισμός του ήδη υπάρχοντος γλωσσικού υλικού αποσκοπεί στην ταξινόμηση των γλωσσικών δεδομένων και συνάμα διευκολύνει την απομνημόνευση και ανάκληση των νέων λεξικών στοιχείων. Οι λέξεις, πλέον, δεν είναι μόνες τους, αλλά ανήκουν σε ένα σημασιακό δίκτυο. Γενικότερα, για τα παιδιά οι στρατηγικές αυτές αποτελούν ένδειξη της απόπειρας συστηματοποίησης των δεδομένων της γλωσσικής τους εμπειρίας και έχουν ιδιαίτερα σημαντικό ρόλο στην κατάκτηση της γλώσσας (Μπότσιου 2015).

3 Παρετυμολογία και λατινικά δάνεια

3.1 Στοιχεία από τις γραπτές πηγές

Αναφορικά με τα λατινικά δάνεια, το φαινόμενο της «παρασύνδεσης» λατινικών λέξεων με ελληνικές αποτελεί μία συχνή πρακτική των λεξικογράφων και γραμματικών της όψιμης ελνστ. και βυζαντινής περιόδου λ.χ. στο Λεξικό Σούδα παρατίθεται: [Κανδήλα:

παρά τὸ καίειν δῆλα]. Αυτή η πρακτική «ευφάνταστων» ετυμολογήσεων επιχειρείται, βέβαια, και σε ελληνικές λέξεις π.χ. στο Etymologicum Magnum διαβάζουμε: [ἄνθρωπος : παρά τὸ ἄνω θρεῖν ,ἦγουν ἄνω βλέπειν· μόνος γάρ τῶν ἄλλων ζῶων ὁ ἄνθρωπος ἄνω βλέπει (...)], εξαιτίας της απουσίας των μεθοδολογικών αρχών στις οποίες βασίζεται η επιστήμη της Γλωσσολογίας⁸. Ακόμη, γνωρίζοντας ότι οι συγγραφείς αυτών των μνημειωδών για την εποχή τους έργων χειρίζονταν με ευχέρεια τη Λατινική και πιθανώς διέβλεπαν τη χαρακτηριστική ομοιότητα ανάμεσα στο λατ. *candela* και την *κανδήλα*, θα μπορούσε να υποθέσει κανείς ότι η όποια απόπειρα εξελληνισμού της λέξης εντάσσεται στα πλαίσια της γλωσσικής πολιτικής πουριτανισμού και καθαρολογίας της εν λόγω περιόδου.

Παρόλα αυτά, η καταγεγραμμένη μείωση του επιπέδου διγλωσσίας στο Βυζάντιο μετά τον 5/6 αιώνα, σε βαθμό δυσκολίας εύρεσης μεταφραστών της Λατινικής (Horrocks 2010: 197), δίνει τη δυνατότητα να υποστηριχθεί ότι αυτή η παρετυμολογική ερμηνεία ίσως να συντελείτο και στα χαμηλά κοινωνικά στρώματα (bottom- up processing): π.χ. σε παπυρικά κείμενα (παρ.16) αποτυπώνεται ορθογραφικά ο τύπος *σταύλος* (παρετ. αυλή) αντί *στάβλος* (< *stabulum*). Όπως θα αναφερθεί και στη συνέχεια (3.2) η ορθογραφία παίζει κομβικό ρόλο στην αναγνώριση των έντυπων λέξεων και επηρεάζει τη γλωσσική ικανότητα, καθώς φαίνεται ότι αποτελεί τμήμα του νοητικού λεξικού (Derwing 1992: 196-198).

Με τη στρατηγική αυτή επανάλυσης των δανείων σε ελληνικά μορφήματα και τη δημιουργία σημασιολογικής διαφάνειας γίνεται αντιληπτό ότι ευνοείται η ένταξη, η αφομοίωση και η επιβίωση ενός ξένου στοιχείου, ειδικά σε περιπτώσεις μονόγλωσσων γλωσσικών κοινοτήτων. Στον τομέα των Νεοελληνικών Διαλέκτων η παρετυμολογία εμφανίζεται ιδιαίτερα παραγωγική και συνδέεται άμεσα με την πολύχρονη γλωσσική επαφή με άλλους λαούς π.χ. τουρκ. *yunarlak* > γιουβαρ(ε)λάκια, τουρκ. *bayrak* > μπαϊράκι > κρητ. μπαεράκι 'σημαία που κυματίζει από τον αέρα', ιτ. *poltrona* > πολυ + θρόνα, ιτ. *carriofoglio* 'αιγόκλιμα' > κερκ. καρποφόλι (καρπός) κ.ά. (Φλιάτουρας 2017, 2019)

---

⁸ Ο Πλατωνικός διάλογος Κρατύλος θεωρείται από τις πρώτες απόπειρες της ανθρώπινης διάνοησης να εξετάσει το θέμα της ετυμολογικής ρίζας και σημασίας των λέξεων. Το θεωρητικό υπόβαθρό των ερμηνειών που επιχειρούνται βασίζεται στην ονοματοκρατία, η οποία επικαλείται την αιτιατική σχέση σημαίνοντος – σημαινόμενου. Στην πραγματικότητα, όμως, η επιστημονική μελέτη (βλ. Saussure) απέδειξε με κατηγορηματικό τρόπο ότι η σχέση αυτή είναι καθαρά συμβατική. Λόγω της παραπάνω γλωσσολογικής ασυνέπειας το αρχαίο κείμενο βρήθει παρετυμολογιών.

3.2 I/E καταγωγή και ομαδοποίηση των δανείων

Πέραν όμως των ακραιφνών παρετυμολογήσεων που καταγράφονται στις γραπτές πηγές, μπορούμε να υποθέσουμε ότι η φωνητική εγγύτητα λατινικών λέξεων με υπάρχουσες ελληνικές, λόγω της κοινής ετυμολογικής προέλευσής τους, επέδρασε επίσης ενισχυτικά στην ενσωμάτωση των δανείων. Η παραπάνω υπόθεση στηρίζεται στο γεγονός ότι το νοητικό (σταθερό) λεξικό απαρτίζεται από μη αναλύσιμα λήμματα - θέματα (εν αντιθέσει με το δυναμικό λεξικό) τα οποία αποτελούν τον πυρήνα των σημασιολογικών, συνειρμικών κ.ά. πληροφοριών που διαθέτει ο ομιλητής για τις λέξεις (βλ. Ξυδόπουλος 2007: 84-89). Όπως έχει δείξει η σύγχρονη γλωσσολογική έρευνα, η αναγνώριση των έντυπων λέξεων επιτυγχάνεται με συνδυασμό πληροφοριών αντλημένων τόσο από το φωνολογικό όσο και από το ορθογραφικό (νοητικό) λεξικό (Μωυσιάδης 2011). Οι δε αρχικές συλλαβές των λέξεων είναι «*ιδιαίτερα σημαντικές, εξέχουσες και διακριτές για την ενεργοποίηση των λεξικών μονάδων στο νοητικό λεξικό*» π.χ. τα αρχικά τεμάχια [kri] ενεργοποιούν τις λέξεις *κρίση, κρίνω, κρίμα* αλλά και *Κρήτη* (!) (Γαβριηλίδου et al. 2021: 251). Επίσης σε λεξικό επίπεδο η λέξη *μήλο* συσχετίζεται φωνολογικά με τη λέξη *μύλος* (ό.π. 2021: 251). Συνεπώς η ακουστική ομοιότητα (και ενισχυτικά η σημασιολογική), πιθανότατα, οδήγησε σε ομαδοποίηση και οργάνωση των δανείων σε λεξικά δίκτυα και ακολούθως διευκόλυνε την ενσωμάτωσή τους. Ενδεικτικά παραδείγματα είναι λέξεις όπως ο *δομέστικος*, το *σκουτάρι*, τα *άρματα* κ.ά. που η ομοιότητα με άλλες αρχ. ελληνικές κοινής ινδ/κής καταγωγής είναι εμφανής (βλ. *domus* ~ δόμος, *scutum* ~ σκύτος, *arma* ~ άρμα 'δίφρος' κ.ά.). Τα αντιδάνεια, επίσης, εκ των πραγμάτων συσχετίζονται ευκολότερα με τη «λέξη πηγή», λόγω της μορφολογικής και ενίοτε σημασιολογικής ομοιότητας - εφόσον αυτή είναι εν χρήση κατά την περίοδο δανεισμού π.χ. ελνστ. *φασίολος* (< *phasiolus* < *phaselus*) ~ αρχ./ελνστ. *φάσηλος*. Η ανωτέρω τοποθέτηση βασίζεται, κατ'ουσίαν, στην γενικότερη γνωσιακή ικανότητα του ανθρωπίνου νου να αναγνωρίζει μοτίβα (patterns) και να δημιουργεί αναλογικές σχέσεις μεταξύ τους (Rundblad & Kronenfeld 2000).

4 Δεδομένα – Παραδείγματα

4.1. Παραδείγματα Παρετυμολογίας μέσα από τις πηγές

Ακολουθούν παραδείγματα των λατινικών δανείων της ΚΝΕ που παρουσιάζουν έντονο ενδιαφέρον όσον αφορά το κομμάτι της παρετυμολογίας ή της φωνητικής και σημασιολογικής συσχέτισης με ελληνικές λέξεις λόγω κοινής Ι/Ε καταγωγής. Στα λήμματα που έπονται εντοπίζονται τόσο περιπτώσεις που έχει επέλθει μορφολογική αλλαγή εξαιτίας του φαινομένου της παρετυμολογίας (π.χ. παρ. 4) όσο και περιπτώσεις που σχετίζονται αποκλειστικά με μία εσφαλμένη – ετυμολογικά – ερμηνεία (π.χ. παρ. 10). Επίσης, σε ορισμένα παραδείγματα, όπου και σημειώνεται, η παρετυμολογία δεν διαφαίνεται ρητώς μέσω μίας λεξιλογικής ανάλυσης που πραγματοποιείται σε κάποια πηγή της ελληνικής γραμματείας, αλλά αποτελεί θέση των σύγχρονων λεξικών της Ελληνικής (π.χ. παρ. 13):

- (1) **Βερίκοκο** ~ **κόκκος** (Ετυμ. λεξ. Μπαμπινιώτη, Μωυσιάδης & Κατσούδα 2011)

Η καταγραφή με 2 /κκ/ απαντά, ήδη, στον αρχικό τύπο πραικ(κ)κόκιον:

α. [...καὶ τὰ πραικόκκια καλούμενα καὶ τα περσικά...]

Γαληνός (ιατρός) 2ος αιών μ. Χ. Περὶ τῶν ἐν ταῖς τροφαῖς δυνάμεων (6, 466, 5)

Αλλά και στους κατοπινούς τύπους (σε μη μεταγλωσσικά κείμενα):

β. [περσικά δὲ καὶ βερικόκκια καὶ κεράσια καὶ πάντα τὰ ὅμοια πλὴν συκαμίνων]

Αρτεμίδωρος ο Δαλδιανός (ιερέας) 2ος αιών μ. Χ. Ονειροκριτικόν (1.73.28)

γ. [...τὸ βερίκοκκον ἐνθεματίζεται ἔμπολιάζεται εἰς δαμασκηνόν...]

Γεωπονικά 10^{ος} αι. μ. Χ. (10.76.6.2.)

(Ετυμολογία: ελνστ. πραικόκιον < λατ. praecoquum)

- (2) **Διαφεντεύω** ~ ελνστ. **αυθέντης**, **διαυθεντέω** ἔξουσιάζω (λεξ. Κριαρά, Μπαμπινιώτη)

[...Ἡ Τροία τέφρα γίνεται, οὐδεὶς τὴν διαφεντεύει...]

Ο Πόλεμος της Τρωάδος 13^{ος} αι. μ. Χ.(1696)

(Ετυμολογία: ελνστ. Δηφενδεύω 'προστατεύω' < defendo)

(3) Ερμάριο ~ ερμάριο (Ερμής - αγαλματίδιο)

α. [Ἀρμάριον: Ὅτι τὰ λεγόμενα παρ' ἡμῖν ἀρμάρια, 'ἐρμάρια' ὀφείλουσι λέγεσθαι... Οἱ γὰρ Ἕλληνες οἷα τινὰς ἀνδριάντας ἐποίουν, μήτε χεῖρας μήτε πόδας ἔχοντας· τούτους δὲ Ἐρμᾶς ἐκάλουν· οὗ ὑποκοριστικὸν, ἐρμάριον. Ἐποίουν δὲ αὐτοὺς διάκενους, θύρας ἔχοντας καθάπερ τοιχοπυργίσκους...]

Etymologicum Magnum 11ος αι. μ. Χ.

Μεταγενέστερα: σε μη μεταγλωσσικού χαρακτήρα κείμενα:

β. [ὅτι τῶν βρωμάτων τῶν ἀπολειφθέντων ἀπὸ τῶν ἀγγείων πολλάκις ἀμνημόνησεν ἐν τῷ ἐρμαρίῳ]

Δοσίθεος Π Πατριάρχης Ιεροσολύμων 17ος αι. μ. Χ. Δωδεκάβιβλος Δοσιθέου (ΙΑ'—ΙΓ' 11.56.30)

(Ετυμολογία: ελνστ. αρμάριον < armarium 'οπλοθήκη')

(4) Καλυμαύχι ~ κάλυμμα + αὐχὴν - ἑνος

[... κυρίως καλυμαύκιον λέγεται ἀπὸ τοῦ καλύπτειν τὸν αὐχένα]

Ψευδο-Ζωναράς (λεξικογράφος) 13ος αι. μ. Χ. Λεξικόν

Στο TLG εντοπίζονται 10 αναφορές με πρώτο συνθετικό τη λέξη *κάλυμμα* (σε εκκλησιαστικού περιεχομένου κείμενα π.χ. Αναστάσιος Γόρδιος 17ος αι. μ. Χ. Επιστολαί (1.487.48)) και 50 αναφορές με την ιστορική ορθογραφία *καμηλαύκιον*. Εντούτοις, στο Χρηστικό Λεξικό της Ακαδημίας ο βασικός λημματοποιημένος τύπος είναι το *καλυμαύχι* (απλοποιημένη ορθογραφία) με το *καμηλαύχι* να θεωρείται σπάνιο.

(Ετυμολογία: μσν. καμηλαύχιον < camellacium)

(5) **Καντήλι** ~ **καίειν** + **δήλος, -η, -ον** 'φανερός'

[Κανδήλα: παρὰ τὸ καίειν δηλα.]

Σούδα Λεξικό, 10ος αι. μ. Χ.

(Ετυμολογία: < candela)

(6) **Κλεισούρα** ~ **κλείω**

α. [...σκόπελοι γὰρ ὑπερφυεῖς ἐφ' ἐκάτερα τῆς χώρας ὄντες στενωποὺς ἐπὶ μακρότατον ἐνταῦθα ποιοῦνται· κλεισούρας ἐλληνίζοντες τὰς τοιαύτας ὁδοὺς Ῥωμαῖοι καλοῦσιν...]

Προκόπιος (ιστορικός) 6ος αἰών μ. Χ. στο Ἕπερ τῶν πολέμων λόγοι (2, 29, 25, 3)

β. [...καὶ ἔκλεισε τὰς κλεισούρας καὶ τὰ διαβατὰ, ποῦ μὲν με τείχους, ποῦ δὲ με νευραίας καὶ ξύλα...]

Γεώργιος Μοναχός (εκκλ. Συγγραφέας) 9ος αι. μ. Χ. Χρονικόν (110, 1216, 39).

Επίσης, στον Henri Estienne (16ος αι.) αναφέρεται ο συσχετισμός με το ρ. κλείω:

γ.[Κλεισούραι, αι, Suid. q.d. Clausurae: sed κλεισούραι videtur e κλείω...]

(Ετυμολογία: < clausura)

(7) **Κάψα** 'ειδικό δοχείο' [διάφορο από το κάψα 'πολύ ζέστη' < καίω] ~ **κάπτω** 'χωρῶ'

[Κάψα, παρὰ τὸ κάπτω ῥήμα, τὸ δηλοῦν τὸ χωρῶ, γέγονεν, ἢ χωρητικὴ οὗσα τῶν ἐντιθεμένων ἐν αὐτῇ...]

Ετυμολογικό Μέγα 12ος αι. μ. Χ.

(Ετυμολογία: < capsa 'θήκη')

(8) **Λανάρι** (< ελνστ. λανάριος 'εριοργός') ~ **λήνος** 'μαλλί προβάτου'

[βεβρίθει λήνεσσιν: τοῖς ἐρίοις, ὅθεν καὶ λανάριοι καλοῦνται οἱ κτενισταί.]
Σχόλια στον Απολλώνιο τον Ρόδιο (270, 19)

Επιπλέον, η παράλληλη ύπαρξη του τύπου ληνάριος (π.χ. Scholia in Clementem A 781 B) αποτυπώνει την πιθανή σύνδεση των δύο λέξεων κατά τη χρήση.

(Ετυμολογία: < lanarius)

- (9) **Λαρδί** 'το λίπος από το χοιρινό' (υποκ. του ελνστ. λάρδος) ~ ελνστ. **λαρινός** 'λιπόδης'

[Λαρινὸν τὸ λιπαρόν, ἐξ οὗ καὶ λάρδος]

Περὶ των μηνών (4, 91, 5), Λαυρέντιος Λύδος 6ος αι. μ. Χ..

(Ετυμολογία: < lardum)

- (10) **Μάγουλο** ~ **μάλα** + **ούλον**

Τὰ δὲ μάγουλα καὶ μήλα λέγονται (...) παρὰ τὸ μάλα καὶ τὸ οὔλον...]

Μελέτιος (ιατρός, 8ος αι. μ. Χ.) Περὶ φύσεως ἀνθρώπου (74,4)

(Ετυμολογία: < magulum)

- (11) **Μαντύ/ιλι** ~ **μανδύας** (πρβλ. λ. μανδύλιον 'μανδύας μοναχού',

α. Καὶ λοιπὸν ἀποτιθέμενος τότε σάβανον καὶ μανδύλιν 'μανδύα', καὶ πᾶσαν τὴν ἀρχιερατικὴν στολὴν...]

Officia ecclesiastica, Ευχολόγιον 42.4.13 στο λεξ. Lampe)

ἢ ~ **μάσσειν** 'καθαρίζω' + **ύλη**

β. [Χειρόμακτρον: ὃ παρὰ Ῥωμαίοις καλεῖται μανδήλιον. Παρὰ τὸ μάττειν τὴν ὕλην.]

Λεξ. Σούδα. 10^{ος} αι. μ. Χ.

Στο TLG εμφανίζεται με /η/ 148 φορές και με /υ/ 51 φορές.

(Ετυμολογία: < mantilium)

- (12) **Μαρούλι ~ Μαϊούλιον** (G. Meyer NS III 43) ή **Μαϊούλιον + μαραίνω**
(Ετ. λεξ. Μπαμπινιώτη)

[Θριδακίνη: τὸ παρ' ἡμῖν μαϊούλιον. Λέγεται καὶ θρίδαξ.]

λεξ. Σούδα 10^{ος} αι. μ. Χ.

(Ετυμολογία: < *amarulus 'πικρός')

- (13) **Μνημούρι** (< ελνστ. μεμόριον) ~ **μνήμα** (λεξ. Τριανταφυλλίδη, Μπαμπινιώτη).

Πρώιμοι τύποι:

α. [... τοὺς ἐν μεμορίοις οἰκοῦντας...]

Δ' Οικουμενική σύνοδος (Concilia Oecumenica) 451 μ. Χ. Σύνοδος της Χαλκηδόνας (2, 1, 2, 115, 9)

Μεσαιωνικοί:

β. [...νὰ πάμε στὸ μνημούρι τῆς κεράς μου...]

(Βοσκοπ. 411)

Παρόλη τη βεβαιότητα των λεξικών σχετικά με την παρετυμολογική διαδικασία που οδήγησε στον τελικό τύπο μνημούρι (μνήμα), δεν θα πρέπει να αποκλείεται η πιθανότητα η διαμόρφωση της λέξης να συνδέεται και με το γλωσσικό φαινόμενο του μεταφραστικού δανεισμού πρβλ. μσν. ικανοποιώ < satisfacio

(Ετυμολογία: ελνστ. μεμόριον < memoria)

- (14) **Ξί/υγκι** (< ελνστ. οξύγγιον) ~ **οξύς** (Ετυμ. Λεξ. Μπαμπινιώτη).

Αρχικός τύπος:

α. [ὅλη δὲ κοπεῖσα μετὰ ἀξουγγίας παλαιᾶς τὰ παλαιὰ τῶν ἐλκῶν καὶ δυσσαπούλωτα θεραπεύει]

Κρατεύας (ιατρός) 1ος αι. μ. Χ. στο Ἀποσμάσματα (Fragmenta) (3, 5).

Επίσης σε παπύρους με /υ/ (πιθανόν φωνητική απόδοση) :

β. [...παρέσχεν ἀν- τὶ τοῦ ὀξυγγείου (*) κολλουρίων ὑδρεῖαν (*)...]

p.oxv 59 4001, 5ος αι. μ. Χ.

Αργότερα:

γ. [...πεντακοσίους καβούρους ὄλους βαρβάτους, κουνουπίων ξύγγιν λίτρας ρ'...]

Σπανός (1698) (παρωδία εκκλ. κειμένων) 14ος/15ος αι. μ. Χ.

Είναι πιθανόν, η καταγραφή της λέξης με τη χρήση του φθόγγου /υ/ να μην έχει να κάνει τόσο με την παρετυμολογική σύνδεση με το επίθετο οξύς (θέση Ετυμ. Λεξ. Μπαμπινιώτη), αλλά περισσότερο με τη φωνητική απόδοση της λατινικής λέξης *αξουγγία*.

(Ετυμολογία: < *axungia*)

(15) Πεταλίδα ~ πέταλο (Ετ. λεξ. Μπαμπ., Λεξ. ΙΛΝΕ)

Αρχικοί τύποι:

α. [...,οἴνου παλαιοῦ τὸ ἱκανόν, εἰς πατέλλιον ἴπιατό βάλων καὶ ἐψήσας...]

Ἱππιατρικά (συμπίλημα) 5ος/6ος αι. μ. Χ. (26, 36, 2),

αργότερα:

β. [...πεταλίδες τε ὁμοῦ μὲ τοὺς κοχλίους, στρεΐδια, μύδια, κτένια, ὠραίας ἀχηβάδες...]

Ἀλέξανδρος καὶ Σεμίραμις 14/15ος αι. μ. Χ. (ανών. Διήγημα, Β 53.1107)

(Ετυμολογία : πατέλλιον < *patella* ἴπιατό)

(16) Σταύλος ~ αυλή (Ετ. λεξ. Μπαμπινιώτη.)

α. [καρνοστάσιον· στάβλος, ὅπου τὸ κάρνιον ἴσταται (λατ. carne)]
Ήσύχιος (λεξικογράφος) 5ος αιών μ. Χ. στο Λεξικόν

αλλά :

β. [...καὶ παρέλαβε τὸν σταῦλον τοῦ Πρασίνου μέρους λιπόμενον, καὶ ἐνίκησε κατὰ κράτος.]

Ιω. Μαλάλας Χρονογραφία (396, 2.) 6^{ος} αἰ.

Και σε παπύρους:

γ. [...εἰ δέ ἐστὶν σταῦλον εἰς κλίσιν ἐν αὐτῷ ἄλογα...]

p.rain.unterricht 109r., 6^{ος} αἰ. μ. Χ.

Στο TLG ἡ γραφή με /β/ ἀπαντᾷ 225 φορές καὶ με /υ/ 187.

(Ετυμολογία: < stabulum)

4.2 Παραδείγματα συσχετισμοῦ με παρόνυμες λέξεις λόγω I/E συγγένειας

- (17) ελνστ./μεσν. **ἄρματα** 'ὄπλα' ~ αρχ./ελνστ./μεσν. **ἄρμα** 'δίτροχο πολεμικὸ ἢ ἄλλο ὄχημα'

επίσης μεσν. **ἄρματα** 'ξάρτια πλοίων' (π.χ. Αχμέτης Ονειροκριτικόν 181 στο λεξ. Sophocles) ~ μεσν. **ἄρμενο** 'ιστίο' (π.χ. Λέων VI ο Σοφός Τακτικά 19.5.2).

(I/E ρίζα *ar- 'συνδέω, συναρμόζω')

- (18) ελνστ. **δομέστικος** ~ αρχ./ελνστ./μεσν. **δόμος** 'οικία'

ἡ σημασία 'οικιακός' τον 5ο αἰ. μ. Χ.: [οἶνον δομε<σ>τικὸν λαγύνιον] Sammelbuch griechischer Urkunden aus Aegypten 15255 στο DGE.

(I/E ρίζα *dema – 'χτίζω')

- (19) **Καρίνα** ~ **καρύνιος, κάρυον**

Η σύνδεση οφείλεται στην οπτική ομοιότητα με το μέρος του πλοίου (άλλωστε η αρχική σημασία του λατ. *carina* ήταν 'καρυδότσουφλο' και το λεξ. *Frisk* μιλά πιθανώς για αντιδάνειο από την Ελληνική).

(I/E ρ. *kar- 'σκληρός')

- (20) ελνστ. **κούπα** 'βαρέλι' μεσν. 'ποτήρι' ~ αρχ./ελνστ. **κύπελλον**,

βλ. επίσης λήμματα [**Κύδδα**, ποτήριον.], [**Κύπη**] 'τρώγλη' στον Ησύχιο, 5ος αι. μ. Χ.

(I/E ρ. *qeur- 'τρύπα').

- (21) **Μουλάρι** (< ελνστ. μούλα) ~ ελνστ. **Μύγλος** 'επιβήτορας, όνος' βλ. λεξ. Ησυχίου.

(I/E ρ. *mugh-slos)

- (22) **μούσκλη** 'είδος βρύου' (< μεσν. μούσκληιον < *musc(u)lum υποκορ. του λατ. *muscus*) ~ ελνστ. **μόσχος** 'βλαστός' βλ. Διοσκουρίδης Πεδάνιος 2,179

βλ. επίσης ~ μεσν. **μόσχος/μούσκος** 'αρωματική ουσία' στο λεξικό Κριαρά

(I/E ρ. *mews -)

- (23) **νονός** (< *nonnus*) ~ ελνστ. **νέννος** 'θείος, παππούς' π.χ. στο λεξ. Ησυχίου

I/E ρ. *nana 'παιδική λέξη'.

- (24) **Πακτόνω** (< ελνστ. πάκτον) ~ ελνστ. **πακτόω** 'στερεώνω', βλ. Αυτομέδωνας (ΑΠ 10,23 c.a.), 1ος αι. μ.Χ.

I/E ρ. *reh₂k- 'στερεώνω'.

- (25) **Πουκάμισο** (< ελνστ. ὑποκάμισον < *camisia*) ~ **καμάσιον** 'μπλούζα'
(Sammelb.7033.41 (v A.D.) στο Lidell & Scott όπου σημειώνει πως είναι
πιθανόν διάφορο από το λατ. *καμίσιον*).

(I/E ρ. **kam-* 'καλύπτω')

- (26) **Πανί** (υποκ. < ελνστ. πάννος < λατ. *pannus*) ~ ελνστ. **πηνίον** 'νήμα
υφαδιού' π.χ. στον Αντίπατρο τον Σιδώνιο ΑΠ, 6.160, 2ος αι. π.Χ.

(I.E ρ. **rehn-* 'ύφασμα').

- (27) **Πουλί** (< ελνστ. πούλλος < *pullus*) ~ ελνστ. **πώλος** 'μικρό ζώο' (λατ.
pullus = και 'πώλος' στο λεξ. Κουμανούδη).

(I/E ρ. **roIH-on-* 'μικρό ζώο')

- (28) **Σέλλα** (*sella*) ~ **έλλά** 'καθέδρα' στον Ησύχιο

ή

~ **σελίζ**: [... σελίζ και σημαίνει τήν καθέδραν (ἔξ αὐτοῦ σέλλα) ...] στο
Etymologicum Gudianum 10ος αι. μ. Χ.

(I/E ρ. **sed-* 'κάθομαι')

- (29) **Σκουτάρι** (υποκ. < ελνστ. σκούτον/σκούτα < *scutum*) ~ **σκύτος** 'δέρμα
για ασπίδες' ήδη στον Όμηρο Οδ. 14.34.

(I/E ρ. **skey-* 'χωρίζω')

- (30) **Φακιόλι** (ελνστ. < λατ. *fasciol(a)* 'μικρός επίδεσμος' < *fascies*) ~
φάκελος 'δεμάτι, δέμα' στο λεξ. Ησύχιου.

βλ. επίσης λεξ. του Φωτίου: [Φάκελος: τὸ τῆς κεφαλῆς φόρημα.] (ίσως
κατ' επιρροή του λατ. *δανείου*);).

I/E ρ. **b^hask-* 'δένω')

5. Συζήτηση

Θα πρέπει να υπογραμμιστεί ότι σε ό,τι αφορά τις παρετυμολογήσεις των λεξικογράφων, συχνά, ελλοχεύει ο ερμηνευτικός κίνδυνος η σύνδεση που γίνεται με ελληνικές λέξεις να μην πραγματοποιείται από την πλειονότητα των ομιλητών, αλλά να περιορίζεται μονάχα σε ένα λόγιο γλωσσικό επίπεδο. Η πρακτική αυτή υποκινείται, όπως ειπώθηκε, από την προειλημμένη γλωσσική στάση των λόγιων μελετητών να προσδώσουν την απαιτούμενη «ελληνικότητα» σε όσες περισσότερες ξένες λέξεις είναι εφικτό. Με αυτήν την έννοια, η ετυμολόγηση π.χ. της λέξης *μούστος* στον Ιω. Λαυρέντιο, πιθανόν, αποτυπώνει μία λεξική ανάλυση που είναι πολύ αμφίβολο αν απηχούσε λαϊκότερα γλωσσικά στρώματα:

(31) [“Ότι μούστον τὸν οἶνον οἱ Ῥωμαῖοι ἔγνωσαν καλεῖν ὡσανεὶ μύστην, ὅτι μυστήριον πρῶτοι Σαρδιανοὶ προσηγόρευσαν.”]

Ιωάννης Λαυρέντιος ο Λυδός (αξιωματούχος, ιστορικός) 6ος αιώνας μ. Χ.
στο *Περὶ μηνῶν* (1, 4, 1)

Επίσης, παρετυμολογικές ερμηνείες σε λέξεις όπως το *δηνάριον*, είναι περιττές για την ένταξη και επιβίωσή τους λόγω της ούτως ή άλλως ευρείας χρήσης των πολιτισμικών δανείων, όπως τα νομίσματα:

(32) [‘Δηνάριον’· νόμισμα τὶ ἐστὶ δηνάριον, ὅτι τὰ δεινὰ αἶρει παρεχόμενον.]

Etymologicum Gudianum 9ος αἰ. μ. Χ.

Επιπλέον, ο αριθμός των παραπάνω λέξεων (~10%), συγκριτικά με το συνολικό δείγμα, φανερώνει ότι η παρετυμολογία δεν πρέπει να αποτέλεσε καθοριστικής σημασίας παράγοντα για την εισαγωγή των λατινικών δανείων, χωρίς να υποβαθμίζεται ο ρόλος της πλήρως, αφού η παρετυμολόγηση συνιστά μία διαδικασία λειτουργική και επομένως χρήσιμη στη γλώσσα, καθότι λειτουργεί ως μηχανισμός φωνολογικής, μορφολογικής και σημασιολογικής προσαρμογής δανείων, καθώς ο τύπος ταυτίζεται με μόρφημα του λεξικού και αποκτά εσωτερική Δομή (βλ. Αναστασιάδη-Συμεωνίδη 1994: 55, 109). Ταυτόχρονα, αποτελεί και πραγματολογικό μηχανισμό που επιχειρεί να ενσωματώσει μία έννοια/αντικείμενο στον πολιτισμό μίας γλωσσικής κοινότητας (Φλιάτουρας 2017).

Τέλος, κάτι που δεν απαντά στην διεθνή και ελληνική βιβλιογραφία σχετικά με το γλωσσικό φαινόμενο της παρετυμολογίας και ίσως χρήζει περαιτέρω έρευνας, είναι η πιθανή σύνδεσή της με την λεγόμενη Αρχή της Ελάχιστης Προσπάθειας (Principle of

Least Effort), υπό την έννοια της ελαχιστοποίησης της προσπάθειας – ενέργειας που καταβάλλεται από έναν ομιλητή για την κατανόηση μίας νέας λέξης μέσω του συσχετισμού της με άλλες ήδη γνωστές σε αυτόν λέξεις (βλ. επίσης νόμο του Zipf, νόμο 80/20 του Pareto κ.α.)

6. Συμπεράσματα

Όπως προκύπτει από την παράθεση και ανάλυση των παραδειγμάτων, η παρετυμολογία συνιστά έναν υπαρκτό μηχανισμό ενσωμάτωσης των λατινικών δανείων της ΚΝΕ που φαίνεται να επηρεάζει ένα ποσοστό της τάξης του 10%. Ο αριθμός αυτός αυξάνεται αν προστεθούν και οι περιπτώσεις λατ. λέξεων που υφίστανται ενίσχυση στην εισαγωγή τους, λόγω του συσχετισμού τους με ομόρριζες ελληνικές λέξεις. Και στις δύο περιπτώσεις εφαρμόζεται, ουσιαστικά, ο μηχανισμός της αναλογίας με τη διαφορά ότι στην παρετυμολογία συντελείται διασύνδεση μορφημάτων που δεν έχουν μεταξύ τους ετυμολογική συγγένειά. Η τεκμηρίωση της υιοθέτησης της πρακτικής αυτής από μία ευρεία γκάμα ομιλητών είναι περίπλοκη και απαιτεί τη χρήση γραπτών αναφορών μη μεταγλωσσικού χαρακτήρα.

Βιβλιογραφία

- Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, Α. 1994. Νεολογικός δανεισμός της νεοελληνικής. Θεσσαλονίκη: Κυριακίδης
- Anastassiadis-Simeonidis, A. 2003. Que peut-il arriver à une expression figie? *Cahiers de Lexicologie* 82, 51–59.
- Bauer, L. (2006). Folk Etymology. In K. Brown (Ed.), *Encyclopedia of Language and Linguistics* (pp. 520-521). Oxford: Elsevier.
- Γαβρηλίδου Ζ., Μητσιάκη Μ. & Φλιάτουρας Α. 2021. 100 Βασικές Έννοιες για τη Γλωσσολογία. Εκδόσεις Gutenberg. Αθήνα.
- Derwing, B. L. 1992. “Orthographic Aspects of Linguistic Competence”, στο P. Downing, S.D. Lima & M. Noonan (επιμ.), *The Linguistics of Literacy*. Άμστερνταμ: Benjamins.
- Horrocks G. 2010. *Greek: A History of the Language and its Speakers*. Wiley- Blackwell.
- Θεοδωροπούλου Μ. & Παπαναστασίου Γ. 2001. Το γλωσσικό Λάθος, στο *Greek language.gr*.
- McMahon, April M.S. 1994. *Understanding Language Change*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Meyer, G. 1895. *Neugriechische Studien: III. Die lateinischen Lehnwörter im Neugriechischen*. Wien: In Kommission bei F. Tempsky.
- Μπότσιου Ελένη 2015. Παρετυμολογία και Παιδική γλώσσα. *Παιδαγωγική Επιθεώρηση* 60/2015.
- Μουσιάδης Θ. & Κατσούδα Γ. 2011. *Ο ρόλος της λαϊκής ετυμολογίας στη διδασκαλία της ορθογραφίας*. *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα* 31: 351-356.
- Μουσιάδης, Θ. 2011: «Η ορθογραφία του αντιδανείου». *Linguarium* (ιστολόγιο), 10 Οκτωβρίου 2011.
- Ξυδόπουλος Γ. 2007: *Λεξικολογία. Εισαγωγή στην ανάλυση της λέξης και του λεξικού*. Αθήνα: Πατάκης.
- Rundblad, G. & Kronenfeld, D.B. (2000). Folk etymology: Haphazard perversion or shrewd analogy? In Coleman & Kay, (Eds.), *Lexicology, Semantics and Lexicography* (pp. 19-34). Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins.
- Sascha Michel 2015. *Word-formation and folk etymology*. *Word Formation: An International Handbook of the Languages of Europe* (2016). De Gruyter Mouton.
- Φλιάτουρας, Α. 2017. «Παρετυμολογία και μορφολογία: Μύθος και πραγματικότητα». *Γλωσσολογία* 25. Αθήνα: Τμήμα Φιλολογίας ΕΚΠΑ, σσ. 33- 49.

Fliatouras A. 2019. *The folk etymology in Greek dialects: A first approach*. Proceedings of the 7th International Conference on Modern Greek Dialects and Linguistic Theory, Patras.

Winer, Lise. 1992. "Folk Etymology in Trinidad and Tobago Lexicography". In *Old English and New. Studies in Language and Linguistics in Honor of Frederic G. Cassidy* ed. by J.H. Hall, N. Doane and D. Ringler, 238-253. New York.

Λεξικά

Ανδριώτης Ν. 1967. *Ετυμολογικό λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής*. Θεσσαλονίκη: Α.Π.Θ.

Chatraine P. 1999. *Dictionnaire etymologique de la langue grecque*, Paris.

Diccionario Griego-Español, 1980- , Consejo Superior de Investigaciones Científicas. Madrid.

Digitale Wörterbuch der deutschen Sprache des 20. Jahrhunderts (DWDS).

Du Cange C. 1688. *Glossarium ad scriptores mediæ et infimæ Graecitatis*. Lugdunum.

Δημητράκος Δ. 1964. *Μέγα λεξικόν όλης της ελληνικής γλώσσης*. Αθήνα: Ελληνική Παιδεία.

Hofmann J.B. 1950. *Etymologisches Woerterbuch des Griechischen*. Muenchen (μτφρ. Α. Παπανικολάου, Αθήνα 1974).

ΙΛΝΕ = Ακαδημία Αθηνών 1933-. *Ίστορικόν Λεξικόν τῆς Νέας Έλληνικῆς, τῆς τε κοινῶς όμιλουμένης και τῶν ιδιωμάτων*.

Κουμανούδης Σ. 2002. *Λεξικόν Λατινοελληνικόν*. Αθήνα: Γρηγόρης.

Κριαράς Ε. 1969-2008. *Λεξικό της μεσαιωνικής ελληνικής δημόδους γραμματείας (1100-1669)*. Θεσσαλονίκη.

Liddel H. R. Scott, H.S. Jones R. Mckenzie 1996. *A Greek-English Lexicon*. Oxford: Clarendon Press.

Μπαμπινιώτης Γ. 2008. *Λεξικό της Νέας Ελληνικής γλώσσας*. Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας Ε.Π.Ε.

Μπαμπινιώτης Γ. 2010. *Ετυμολογικό λεξικό της Νέας Ελληνικής γλώσσας*. Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας Ε.Π.Ε.

Frisk H. 1996. *Griechisches etymologisches Woerterbuch*, Bd. 1-2. Heidelberg.

ΧΛΝΓ = Ακαδημία Αθηνών. 2014. *Χρηστικό Λεξικό της Νεοελληνικής Γλώσσας*. Αθήνα: Εθνικό Τυπογραφείο.

Ηλεκτρονικό Σώμα Κειμένων

Thesaurus Linguae Graecae University of California, Irvine

Η αποκοπή των υψηλών φωνηέντων στη διάλεκτο του Αγρινίου: ακουστική ανάλυση

Ξανθή Κατσαντά

Πανεπιστήμιο Πατρών

Abstract

With this paper, we present the study of High Vowel Loss in the dialect of Agrinio (South Greece), as well as our effort to examine possible correlations with linguistic and sociolinguistic parameters. The acoustic analysis is based on casual speech of 103 informants (10' from each informant, 28.991 tokens of /i/ & 7.893 tokens of /u/). It also verifies the non-canonical but gradual existence of High Vowel Loss in the dialect of Agrinio. Our analysis shows that linguistic parameters like location of the high vowel within the prosodic word, its location in relation to the lexical stress and the type of word's grammatical category play an important role to the appearance or not of the phenomenon. Furthermore, statistical analysis shows that low-educated elderly males from the old and traditional neighborhoods of Agrinio produce higher percentages of High Vowel Loss, with the education being the most significant parameter that determines this linguistic behavior.

1. Εισαγωγή

Η γλωσσολογική έρευνα στην Ελλάδα ασχολήθηκε από τις αρχές ήδη του 20^{ου} με την προσπάθεια κατάταξης των διαλέκτων με βάση συγκεκριμένα φωνολογικά χαρακτηριστικά. Ο διαχωρισμός έγινε για πρώτη φορά από τον Χατζηδάκη (1907) ο οποίος διέκρινε τις διαλέκτους σε βόρειες και νότιες εξαιτίας των διαφορετικών φωνολογικών φαινομένων που ενεργοποιούνται κατά την πραγμάτωση των φωνηέντων. Τρόποι κατάταξης των ελληνικών διαλέκτων προτάθηκαν κατά καιρούς από τους: Newton (1972), Κοντοσόπουλο (1994), Trudgill (2003), Manolesou & Beis (Ralli 2006:140) και Παπαναστασίου (2015).

Τα φωνολογικά φαινόμενα που τυπικά απαντώνται στις βόρειες ελληνικές διαλέκτους είναι η αποκοπή των υψηλών άτονων φωνηέντων /i/ & /u/ σε λέξεις όπως /pa'tisi/> [pa'tis], /'θelune/> ['θelne], η ύψωση των μεσαίων άτονων φωνηέντων /e/ &

/o/ σε [i] & [u] αντίστοιχα: /no'mizi/ > [nu'mizi], /pe'di/ > [pi'di] και η διφθογοποίηση του τονισμένου μεσαίου φωνήεντος /e/: /'pefto/ > ['rjefto]. Περαιτέρω σύμφωνα με τον Κοντοσόπουλο (2007) οι ελληνικές βόρειες διάλεκτοι με τον συνδυασμό της αποκοπής των άτονων /i/ & /u/ και της ύψωσης των /e/ & /o/ μπορούν να καταχτούν σε τρεις κατηγορίες: α) τις ακραίες βόρειες διαλέκτους όπου έχουμε την αποκοπή των άτονων /i/ & /u/ μέσα στη λέξη και, την ανύψωση των /e/ & /o/ σε [i] & [u] αντίστοιχα, β) τις βόρειες διαλέκτους – σ' αυτές συμπεριλαμβάνεται και η διάλεκτος του Αγρινίου – όπου αποκόπτονται όλα τα άτονα υψηλά φωνήεντα στο τέλος της λέξης και υψώνονται τα μεσαία φωνήεντα και γ) τις ημιβόρειες διαλέκτους όπου αποκόπτονται τα φωνήεντα στο τέλος της λέξης αλλά τα άτονα μεσαία φωνήεντα δεν υψώνονται.

Η παρούσα μελέτη στηρίζεται στην ακουστική ανάλυση και εξετάζει το φαινόμενο της αποκοπής των υψηλών άτονων φωνηέντων /i/ & /u/ στην πόλη του Αγρινίου. Η πόλη επιλέχτηκε καθώς αποτέλεσε στο παρελθόν (λόγω της καλλιέργειας καπνού) πόλο έλξης για διάφορες πληθυσμιακές ομάδες όμορων και όχι μόνο νομών.

Τις τελευταίες δεκαετίες έχουν γίνει έρευνες σε διάφορες βόρειες διαλέκτους για την αποκοπή των άτονων φωνηέντων /i/ & /u/ οι οποίες παρουσιάζονται συνοπτικά.

Ο Παπαδόπουλος (1927) υποστηρίζει ότι η απομάκρυνση από τον τόνο ευνοεί τη διατήρηση του φωνήεντος καθώς σε διαδοχή δυο άτονων φωνηέντων στις βόρειες διαλέκτους αποβάλλεται το πλησιέστερο προς την τονιζόμενη συλλαβή.

Η Μαργαρίτη (1976) διαπιστώνει ότι η αποκοπή του /i/ επέρχεται όταν ο τόνος πέφτει στην επόμενη ή στην προηγούμενη συλλαβή εκτός αν η πρώτη και η δεύτερη συλλαβή αρχίζουν από το ίδιο σύμφωνο, μετά το άτονο φωνήεν ακολουθεί /r/ ή προκύπτει συμφωνικό σύμπλεγμα μη ανεκτό από τη διάλεκτο. Επισημαίνει ότι όταν ο τόνος βρίσκεται στη δεύτερη μετά το άτονο φωνήεν συλλαβή δεν έχουμε αποκοπή.

Ο Ντίνας (1985) για την κουτσοβλάχικη διάλεκτο της Σιάτιστας υποστηρίζει ότι τα άτονα υψηλά /i/ & /u/ αποβάλλονται πάντα όταν ο τόνος βρίσκεται δίπλα σε τονισμένη συλλαβή αλλά διατηρούνται όταν ο τόνος βρίσκεται στη δεύτερη μετά το άτονο φωνήεν συλλαβή ή προκύπτει μη ανεκτό συμφωνικό σύμπλεγμα. Αναφέρει για την αποβολή των άτονων πρωτογενών /i/ & /u/ ότι αυτά αποβάλλονται πάντα όταν ο τόνος βρίσκεται δίπλα σε τονισμένη συλλαβή ενώ διατηρούνται όταν ο τόνος βρίσκεται στη δεύτερη μετά το άτονο φωνήεν συλλαβή, ή προκύπτει μη ανεκτό συμφωνικό σύμπλεγμα. Οι Κατσάνης και Ντίνας (2004:434) καταλήγουν ότι στην περίπτωση της αποβολής το άτονο /i/ στη λήγουσα των ουδετέρων δεν αποβάλλεται εντελώς όπως και το /i/ στη

λήγουσα των βαρύτονων ρημάτων αλλά και στις δυο περιπτώσεις αφήνουν έναν ημίφθογγο.

Η Μπασσα-Μπεζεντάκου για το βόρειο ιδίωμα της Άνδρου αναφέρει ότι η αποκοπή του άτονου /i/ παρουσιάζει μεγαλύτερη συχνότητα κυρίως όταν αυτό είναι καταληκτικό, ενώ λιγότερο απαντά η αποβολή του άτονου /u/. Η αποκοπή του /i/ εντός της λέξης και -η λιγότερη συχνή- του /u/ είναι ολική στις περισσότερες περιπτώσεις όταν η άτονη συλλαβή της οποίας το φωνήεν αποβάλλεται είναι παρακείμενη της τονιζόμενης συλλαβής και η φύση του συμφώνου που προηγείται ή έπεται του αποβαλλόμενου φωνήεντος ευνοεί τη δημιουργία ευφωνικού συμπλέγματος μετά την αποβολή. Συμπεραίνει επίσης, ότι όταν το /i/ -μετά την αποκοπή- είναι καταληκτικό δημιουργεί έναν απόηχο του /i/ που είναι αυτοτελής φθόγγος.

Οι Torintzi & Baltazani (2012) σε έρευνά τους στην Κοζάνη αναφέρουν την ύπαρξη ενός ενδιάμεσου σταδίου ανάμεσα στην κανονική πραγμάτωση του φωνήεντος και την ολική αποκοπή που την ονομάσανε φωνηεντική αποχηροποίηση (vowel devoicing). Η αποκοπή του /i/ εμφανίζεται σε όλες τις θέσεις (αρχή, μέση, τέλος, ενώ η αποκοπή του /u/ επί τω πλείστον στο τέλος της λέξης. Αναφορικά με τη θέση του τόνου η αποκοπή του /i/ είναι πριν τον τόνο, ενώ του /u/ σε μετατονική θέση.

Οι Lengeris, Kainada & Torinzi (2016) μελετώντας τη διάλεκτο της Κοζάνης διαπίστωσαν ότι η αποκοπή του /i/ είναι πιο συχνό φαινόμενο από εκείνη του /u/ και ότι και τα δυο φωνήεντα /i/ & /u/ βρίσκονται κυρίως σε μετατονική και όχι σε προτονική θέση. Το άτονο /i/ απαντάται κυρίως στο τέλος, ενώ το άτονο /u/ έχει την ίδια συχνότητα εμφάνισης σε οποιαδήποτε θέση.

Ο Βαδιβούλης (2019:23-25) για τη διάλεκτο της Άρτας αναφέρει ότι αποβολή των άτονων /i/ & /u/ έχουμε είτε αυτά βρίσκονται πριν τον τόνο είτε μετά από αυτόν. Στην δεύτερη και τρίτη προτονική συλλαβή η αποβολή είναι σπανιότερη. Μετά τον τόνο μπορεί να έχουμε αποβολή στην πρώτη μετατονική συλλαβή, ή και στη δεύτερη μετατονική συλλαβή. Η αποβολή μπορεί να γίνει τόσο στην τελική συλλαβή, όσο και σε μη τελική και ενώ στην τελική συλλαβή φαίνεται να αποτελεί κανόνα η αποβολή, σε μη τελική συλλαβή υπόκειται σε περιορισμό, καθώς δεν μπορεί να λάβει χώρα αποβολή, όταν τη θέση της έμβασης καταλαμβάνουν τρία σύμφωνα.

Ο Παπαζαχαρίου (2019) μελετώντας την αποκοπή των υψηλών άτονων στη διάλεκτο της Αγιάσου, στη Λέσβο διαπίστωσε την ύπαρξη τεσσάρων διαφορετικών πραγματώσεων/σταδίων της αποκοπής και ταυτόχρονα μία στατιστικά σημαντική συσχέτιση του τέταρτου είδους πραγμάτωσης (δηλ. την ολική αποκοπή) με το όριο της

προσωδιακής λέξης μέσα σε επιτονική φράση, και μία στατιστικά σημαντική συσχέτιση του τρίτου είδους πραγμάτωσης (δηλ. την αποκοπή με ίχνος) με το όριο της επιτονικής φράσης.

Ο Θεμελής (2019) συγκρίνοντας τα ευρήματα από την Κέρκυρα, Ήπειρο, Κοζάνη και Έβρο διαπίστωσε ότι η αποκοπή των άτονων /i/ & /u/ εμφανίζεται με διαφοροποιήσεις μόνο στις τρεις βόρειες διαλέκτους (Ήπειρο Κοζάνη και Έβρο) και όχι στη νότια (Κέρκυρα). Μελετώντας τη σχέση διαλέκτου και φύλου δεν κατέληξε σε πανομοιότυπα αποτελέσματα καθώς η τάση για τις γυναίκες στον Έβρο και την Ήπειρο ήταν να αποκόπτουν τα φωνήεντα περισσότερο από τους άντρες σε αντίθεση με εκείνες από την Κοζάνη που αποκόπτουν λιγότερο από τους άντρες.

Ο Pappas (2017) στην μελέτη του για το χωριό Λημενάρια της Θάσου εξετάζοντας τη σχέση ανάμεσα σε κοινωνιογλωσσικές μεταβλητές και τις γλωσσικές επιπτώσεις που σχετίζονται με την αποκοπή διαπίστωσε ότι οι γυναίκες χρησιμοποιούν πολύ λιγότερο την αποκοπή σε σχέση με τους άντρες.

Παίρνοντας υπόψη τις παραπάνω μελέτες και τα ευρήματά τους, προσπαθήσαμε να εξετάσουμε συστηματικά το φαινόμενο της αποκοπής των άτονων φωνηέντων /i/ & /u/ εξετάζοντας αρχικά φωνητικούς και φωνολογικούς παράγοντες όπως: α) τις διαφορετικές πραγματώσεις του φαινομένου (πλήρη πραγμάτωση/μη αποκοπή, φωνηεντική έκπτωση, αποκοπή με ίχνος και ολική αποκοπή (Παπαζαχαρίου 2019)), β) τη θέση και την απόσταση των άτονων φωνηέντων από τον τόνο της λέξης (αριθμός συλλαβών πριν ή μετά τον τόνο), γ) τη θέση του άτονου υψηλού φωνήεντος εντός της προσωδιακής λέξης (αρχή / μέση / τέλος), δ) τις μορφολογικές κατηγορίες της προσωδιακής λέξης εντός των οποίων εμφανίζεται το άτονο υψηλό φωνήεν (πρόθημα, θέμα, επίθημα, κατάληξη), ε) τις γραμματικές/συντακτικές κατηγορίες εντός των οποίων εμφανίζεται το άτονο υψηλό φωνήεν (π.χ. άρθρο, όνομα, ρήμα κ.α.), και στ) τη θέση της προσωδιακής λέξης εντός της προσωδιακής φράσης (μέση- τέλος).

Ακολούθως, εξετάστηκαν και οι δημογραφικοί παράγοντες που πιθανόν να σχετίζονται με το προς μελέτη φωνολογικό φαινόμενο δηλαδή φύλο, η ηλικιακή ομάδα, η εκπαίδευση και η συνοικία των ομιλητών.

2. Μεθοδολογία

Οι πληροφορητές και πληροφορήτριες ανταποκρίθηκαν με προθυμία να συμμετάσχουν στην έρευνα την οποία θεώρησαν εξαιρετικά ενδιαφέροντα με αποτέλεσμα να είναι θετικά διακείμενοι και διακείμενες σε αυτή.

Βασικό μέλημα της έρευνας ήταν να καταγραφεί η καθημερινή φυσική και αυθόρμητη ομιλία των συμμετεχόντων/ουσών αβίαστα, ώστε να αποφευχθεί η προσπάθεια εκ μέρους τους επιλογής μιας πιο επιτηδευμένης και επίσημης ομιλίας. Η προσέγγιση των πληροφορητών και πληροφορητριών από την ερευνήτρια που μιλάει τη διάλεκτο και είναι μέλος της κοινότητας είχε ως αποτέλεσμα την άμεση αποδοχή της και έτσι επιτεύχθηκε η δημιουργία κλίματος αποδοχής και εμπιστοσύνης. Πιστεύουμε ότι αποφεύχθηκε αυτό που ο Labov (1972b: 209) ονόμασε ως το «παράδοξο του παρατηρητή» (The Observer's Paradox). Επιδιώχθηκε να υπάρχει χαλαρή μη κατευθυνόμενη συζήτηση με θέματα που συχνά επέλεγαν οι ίδιοι/ες και συχνά αφορούσε τα ενδιαφέροντα των ομιλητών/τριών, τις παιδικές τους αναμνήσεις από τη γειτονία που μεγάλωσαν, τα παιχνίδια που έπαιζαν, την πόλη, τους γονείς τους, συλλέγοντας παράλληλα τα απαραίτητα στοιχεία για την ηλικία, την εκπαίδευση κ.ά. για να δημιουργηθεί το κοινωνικό προφίλ του καθενός και κάθε μίας. Η διατύπωση και η σειρά των ερωτήσεων σε κάθε περίπτωση συνδέθηκε με την προσωπικότητα του ομιλητή/τριας, τη διάθεσή του/της και την ανταπόκρισή του/της και δεν δόθηκε καμία οδηγία για τον τρόπο ομιλίας τους. Δεν διακόπτονταν αλλά αντιθέτως ενθαρρύνονταν αν ήθελαν να μιλήσουν και για κάποιο άλλο θέμα που τους ενδιέφερε προκειμένου να νιώθουν άνετα, φιλικά (Αρχάκης & Κονδύλη 2004:192-94). Οι ομιλητές αφέθηκαν να επιλέξουν το χώρο συνάντησης και γι' αυτό οι περισσότερες συνεντεύξεις έγιναν είτε στα σπίτια των ομιλητών, ώστε να είναι στον οικείο προς αυτούς χώρο, είτε σε μικρή αίθουσα συσκέψεων ξενοδοχείου της πόλης για να υπάρχουν όσο το δυνατό καλύτερες συνθήκες μαγνητοφώνησης. Κατά τη διάρκεια των συνεντεύξεων δεν υπήρχε η παρουσία τρίτου ατόμου παρά μόνο σε δυο από αυτές προκειμένου να νιώθουν πιο άνετα οι ίδιοι.

2.1 Μαγνητοφώνηση και συμμετέχοντες

Τα δεδομένα μας προήλθαν από τις ηχογραφήσεις 103 ομιλητών/τριών -58 γυναικών και 45 αντρών- οι οποίες πραγματοποιήθηκαν καθ' όλη τη διάρκεια του 2019 στην πόλη του Αγρινίου. Οι συμμετέχοντες επιλέχτηκαν με τα ακόλουθα κριτήρια: α) να έχουν γεννηθεί στην πόλη, β) οι γονείς είτε να είναι γηγενείς είτε να έχουν μετοικήσει στην πόλη και γ) να κατοικούν σε διαφορετικές συνοικίες της πόλης. Η διάρκεια των συνεντεύξεων κυμάνθηκε από 35 λεπτά έως και μια ώρα και αναλύθηκαν περίπου 10 λεπτά για κάθε αμίλητη. Για την ηχογράφηση χρησιμοποιήθηκε μαγνητόφωνο Marantz PMD-661.

2.2 Ανάλυση δεδομένων

Η μεταγραφή, η επισημείωση και η φασματογραφική ανάλυση των μαγνητοφωνήσεων έγινε με τη βοήθεια του λογισμικού PTAAT (Boerma & Weenink 2019). Εξετάστηκαν μόνο φωνήεντα σε περιβάλλον συμφώνων, ενώ φωνήεντα που στα οποία ακολουθεί φωνήεν ή ημίφωνο αποκλείστηκαν από τη μελέτη.

Στην παρούσα μελέτη εξετάστηκαν 28.991 δείγματα που αφορούσαν το άτονο /i/ και 7.893 δείγματα το άτονο /u/. Το φωνητικό υλικό που αναλύθηκε, κωδικοποιήθηκε για περαιτέρω επεξεργασία σε φύλλα εργασίας Excel 2010 του λογισμικού της Microsoft Office. Η μελέτη σε όλα τα κεφάλαια της ακουστικής ανάλυσης είχε σταθερές όλες τις κοινωνιογλωσσικές μεταβλητές.

Η στατιστική ανάλυση των δεδομένων έγινε με το SPSS (the Statistical Package for Social Science) και χρησιμοποιήθηκαν τα: Anova, t-test και correlation tables.

3. Αποτελέσματα

3.1 Φωνητικές πραγματώσεις του φωνολογικού φαινομένου της αποκοπής

Αρχική διαπίστωση της έρευνάς μας είναι ότι η αποκοπή συμβαίνει μόνο στις φωνολογικές μονάδες /i/ & /u/, και όχι σε υψηλούς φθόγγους [i] και [u] που προήλθαν από ύψωση των μέσων φωνολογικών μονάδων /e/ και /o/.

Η μελέτη της αποκοπής σε προηγούμενες ακουστικές έρευνες για τις βόρειες διαλέκτους (Joseph και Tserdanelis 2003, Topintzi & Baltazani 2012, Kainada και

Baltazani 2015, Lengeris et. al. 2016, Νικολαΐδου κ. α. 2019, Παπαζαχαρίου 2019) είχε ως αποτέλεσμα να διατυπωθεί η άποψη ότι δεν πρόκειται για ένα κατηγορικό φαινόμενο αλλά για ποσοτικό. Την ίδια στιγμή, δεν υπάρχει μία κοινή φωνητική περιγραφή του φαινομένου. Για παράδειγμα, ο Θεμελής (2019) θεωρεί ως αποκοπή μόνο την ολική αποκοπή των άτονων υψηλών, οι Topintzi & Baltazani (2012), εκτός από την ολική αποκοπή μιλούν και για την φωνηεντική αποχηροποίηση, ως άλλη πραγμάτωση του φαινομένου -όρο που τον υιοθετούν από τον Gordon (1998)-, ενώ ο Παπαζαχαρίου (2019) προτείνει μια κλίμακα τεσσάρων πραγματώσεων του φαινομένου που περιλαμβάνει α) την πλήρη πραγμάτωση/μη αποκοπή, β) την φωνηεντική έκπτωση, δηλαδή την ύπαρξη ενός διακριτού τεμαχίου στο ηχητικό κύμα, το οποίο όμως δεν εμφανίζει πέντε διαμορφωτές, ούτε την ένταση αλλά ούτε και τη διάρκεια ενός άτονου φωνηεντικού τεμαχίου, γ) την αποκοπή με ίχνος, δηλ. την απουσία ενός διακριτού τεμαχίου στο ηχητικό κύμα, αλλά την ταυτόχρονη χρονική αύξηση του προηγούμενου συμφώνου, το οποίο θα λειτουργούσε ως έμβαση της συλλαβής με το άτονο υψηλό φωνήεν ως πυρήνα της, σε χρόνους που ισοδυναμούν με το χρόνο μίας άτονης συλλαβής και δ) την ολική αποκοπή. Τα αποτελέσματα της παρούσας έρευνας έδειξαν να εμφανίζεται η παραπάνω διαβάθμιση στην αποκοπή των άτονων /i/ & /u/, αλλά ταυτόχρονα η φωνηεντική έκπτωση και η αποκοπή με ίχνος να εμφανίζονται σε πάρα πολύ μικρά ποσοστά.

Συγκεκριμένα, ως προς το άτονο φωνήεν /i/, στο σύνολο των 28.991 άτονων φωνηέντων /i/, α) η μη αποκοπή του /i/ πραγματώνεται σε 21.443 δείγματα, β) η φωνηεντική έκπτωση πραγματώνεται μόνο σε 58 δείγματα, γ) η αποκοπή φωνήεντος με ίχνος πραγματώνεται σε 444 δείγματα όπου το 32% αυτών (144 περιπτώσεις από τις 444) βρίσκονται στο τέλος δύο λέξεων: /'oçi/>['oç] και /e'daksi/>[e'daks], 138 δείγματα εμφανίζεται σε ρήματα, ενώ έχει μηδενική πραγμάτωση στους συνδέσμους και τις αντωνυμίες. Επισημαίνεται ότι η θέση του τόνου η αποκοπή με ίχνος βρίσκεται πάντα σε μετατονική θέση και συγκεκριμένα 419 φορές στην πρώτη μετά τον τόνο συλλαβή, 24 φορές στην δεύτερη μετά τον τόνο συλλαβή και μόνο μια φορά πριν την τονισμένη συλλαβή. Αξίζει να αναφερθεί ότι η αποκοπή με ίχνος εμφανίζεται κατά κύριο λόγο στο τέλος της προσωδιακής λέξης και μόνο σε 25 δείγματα εμφανίζεται στο μέσο αυτής. δ) Τέλος, η ολική αποκοπή πραγματώνεται σε 7.046 περιπτώσεις.

Παρόμοια, στην αποκοπή του άτονου /u/ διαπιστώθηκε ότι σ' ένα σύνολο 7.893 άτονων α) 5.819 δείγματα δεν εμφανίζουν αποκοπή, β) φωνηεντική έκπτωση πραγματώνεται 21 φορές σε μετατονική θέση και συγκεκριμένα στο τέλος της κτητικής

αντωνυμίας [mu]. γ) Η αποκοπή του /u/ με ίχνος πραγματώνεται μόνο σε 68 δείγματα από τα οποία τα 65 στην κατάληξη της αντωνυμίας [mu]. Σε όλες τις περιπτώσεις η αποκοπή με ίχνος απαντάται πάντα σε μετατονική θέση της προσωδιακής λέξης. Επίσης, η αποκοπή με ίχνος εμφανίζεται πάντα τόσο στο τέλος της προσωδιακής λέξης όσο και στο τέλος της προσωδιακής φράσης. Τέλος, δ) η ολική αποκοπή του άτονου /u/ πραγματώνεται σε 1985 περιπτώσεις. Από την παραπάνω περιγραφή, φαίνεται ότι οι βασικές πραγματώσεις του φαινομένου της αποκοπής είναι δύο: η μη αποκοπή και η ολική αποκοπή. Η φωνηεντική έκπτωση εμφανίζεται σε πάρα πολύ λίγες περιπτώσεις (σε ποσοστό μικρότερο του 1%). Η αποκοπή με ίχνος εμφανίζεται κι αυτή σε πολύ λίγες περιπτώσεις (λίγο περισσότερες από το 1% των πιθανών πραγματώσεων των άτονων υψηλών φωνηέντων /i/ & /u/) και σ' αυτές τις περιπτώσεις η εμφάνισή τους συσχετίζεται πολύ συστηματικά με το τέλος της προσωδιακής λέξης και φράσης, καθώς και με πολύ συγκεκριμένες λέξεις.

Για την περαιτέρω διερεύνηση των γλωσσικών και μη γλωσσικών παραμέτρων που επηρεάζουν την αποκοπή ή όχι των άτονων υψηλών και τη σχετική στατιστική ανάλυση, θα θεωρήσουμε ότι τα φαινόμενο έχει δύο τιμές, την μη αποκοπή και την ολική αποκοπή.

3.2 Η αποκοπή ως προς τον τονισμό

Μια δεύτερη μεταβλητή που εξετάστηκε είναι η θέση του άτονου υψηλού φωνήεντος σε σχέση με τη θέση του τόνου, μπορεί να επηρεάσει την αποκοπή του ή όχι. Η πλειοψηφία των περιπτώσεων της ολικής αποκοπής του άτονου /i/ όπως φαίνεται και στον πίνακα 1α απαντάται σε μετατονική θέση κυρίως με ποσοστό 41,91% των εν δυνάμει περιπτώσεων αποκοπής, ενώ σε προτονική θέση εμφανίζεται μόλις σε ποσοστό 14,08% των εν δυνάμει περιπτώσεων αποκοπής. Μάλιστα, ενώ στη μετατονική θέση, το ποσοστό των ολικών αποκοπών μειώνεται όσο απομακρυνόμαστε από την τονισμένη συλλαβή, το αντίθετο συμβαίνει με την προτονική θέση, μια και βλέπουμε ότι τα ποσοστά της ολικής αποκοπής αυξάνονται όσο απομακρυνόμαστε από την τονισμένη συλλαβή.

Αποκοπή	Αριθμός μη αποκοπής	Αριθμός ολικής αποκοπής	Ποσοστό ολικής αποκοπής
1σ πριν τον τόνο	9706	1160	10,67%

2σ πριν τον τόνο	3640	747	17,03%
3σ πριν τον τόνο	1406	407	22,45%
4σ πριν τον τόνο	276	132	32,36%
5σ πριν τον τόνο	71	29	29%
Πριν τον τόνο	15.099	2475	14,08%
1σ μετά τον τόνο	5875	4334	42,45%
2σ μετά τον τόνο	463	238	39,95%
Μετά τον τόνο	6338	4572	41,91%

Πίνακας 1. Μη αποκοπή/ολική αποκοπή του άτονου/i/

Η ανάλυση για το /u/ δείχνει ότι η ολική αποκοπή δεν εμφανίζει μεγάλη ποσοστιαία διαφοροποίηση σε σχέση με τη θέση του τόνου, μια και πριν από τον τόνο πραγματώνεται στο 22,67% των εν δυνάμει περιπτώσεων αποκοπής, ενώ μετά τον τόνο πραγματώνεται στο 27,62% των εν δυνάμει περιπτώσεων αποκοπής. Μία δεύτερη διαφοροποίηση από τη συμπεριφορά του /i/ είναι ότι στη μετατονική θέση, όσο απομακρύνεται το /u/ από την τονισμένη συλλαβή, τόσο αυξάνεται και η πιθανότητα της αποκοπής του,.

Αποκοπή	Αριθμός μη αποκοπής	Αριθμός ολικής αποκοπής	Ποσοστό ολικής αποκοπής
1σ πριν τον τόνο	1.809	490	21,31%
2σ πριν τον τόνο	630	197	23,82%
3σ πριν τον τόνο	177	79	30,86%
4σ πριν τον τόνο	37	11	22,92%
5σ πριν τον τόνο	11	4	26,67%
Πριν τον τόνο	2.664	781	22,67%
1σ μετά τον τόνο	2.792	867	23,69%
2σ μετά τον τόνο	361	334	48,06%
3σ μετά τον τόνο	0	2	100%
Μετά τον τόνο	3.153	1203	27,62%

Πίνακας2.Μη αποκοπή/ολική αποκοπή του άτονου/u/

3.3 Η αποκοπή σε σχέση με την προσωδιακή λέξη

Εξετάστηκε επίσης, σε ποια θέση εντός της προσωδιακής λέξης παρατηρείται η αποκοπή του /i/ (αρχή, μέση, τέλος) και διαπιστώθηκε ότι η ολική αποκοπή δεν πραγματώνεται ποτέ στην αρχή της προσωδιακής λέξης. Από τις 931 προσωδιακές λέξεις που ξεκινούν με το άτονο υψηλό φωνήεν /i/, καμία δεν αποκόπτει το αρχικό της φωνήεν, ενώ στο μέσον της προσωδιακής λέξης (δηλ. 22997 πιθανές περιπτώσεις αποκοπής) η ολική αποκοπή πραγματώνεται σε ποσοστό 24,27%. Πρέπει να επισημανθεί ότι η ολική αποκοπή του /i/ που εμφανίζεται στην πρώτη και τελευταία συλλαβή της προσωδιακής λέξης αφορά σε μεγάλο ποσοστό το θηλυκό άρθρο και την κτητική αντωνυμία [tin] και [tis] (με 33% και 44% των εν δυνάμει περιπτώσεων αποκοπής αντίστοιχα), π.χ. /tinko'pela/ > [d'go'pela], /i'koritis/ > [i'korits]. Στο τέλος της προσωδιακής λέξης, (4563 πιθανές περιπτώσεις αποκοπής) η ολική αποκοπή πραγματώνεται σε ποσοστό 32,18%.

Η ανάλυση της ολικής αποκοπής στο άτονο /u/ έδειξε παραπλήσια αποτελέσματα, για την αρχή και το μέσον της προσωδιακής λέξης. Συγκεκριμένα, δεν υπήρξαν ολικές αποκοπές στην αρχή της προσωδιακής λέξης, και στο μέσον της προσωδιακής λέξης η ολική αποκοπή πραγματώθηκε στο 27,40% των πιθανών περιπτώσεων. Αντίθετα, στο τέλος της προσωδιακής λέξης, του άτονο /u/ αποκόπτεται ολικά στο 19,87% των πιθανών περιπτώσεων -έναντι του 32,18% του άτονου /i/.

3.4 Η αποκοπή σε σχέση με τα όρια της επιτονικής φράσης

Εξετάσαμε επίσης την πιθανότητα η αποκοπή των άτονων υψηλών φωνηέντων να σχετίζεται με τα όρια της επιτονικής φράσης. Ως προς το άτονο υψηλό /i/, διαπιστώσαμε ότι ελάχιστα άτονα /i/ αποκόπτονται ολικά στο τέλος της επιτονικής φράσης (5,18%, ή 408 ολικές αποκοπές στις 7871 πιθανές περιπτώσεις στο τέλος επιτονικών φράσεων). Αντίθετα, το άτονο /u/ αποκόπτεται σε μεγαλύτερο ποσοστό (19,87%, ή σε 406 περιπτώσεις από τις 2043 πιθανές περιπτώσεις στο τέλος επιτονικών φράσεων)

3.5 Η αποκοπή σε συνάρτηση με τις μορφολογικές δομές της προσωδιακής λέξης

Μια άλλη μεταβλητή που εξετάστηκε ήταν αν η αποκοπή του /i/ σχετίζεται με το θέμα, το επίθημα και την κατάληξη της προσωδιακής λέξης. Ταυτόχρονα, διακρίναμε τις άκλιτες από τις κλιτές λέξεις.

Ως προς την ολική αποκοπή του /i/, η μορφολογική κατηγορία που εμφάνισε τις περισσότερες ολικές αποκοπές ήταν η κατάληξη της προσωδιακής λέξης, με ποσοστό 51,97% (3587 περιπτώσεις στις 6926 πιθανές πραγματώσεις του άτονου /i/ σ' αυτή τη μορφολογική κατηγορία). Η δεύτερη ομάδα ήταν εκείνη των άκλιτων λέξεων, στην οποία το ποσοστό της ολικής αποκοπής του /i/ ήταν 28,85% (2502 περιπτώσεις στις 8673 πιθανές αποκοπές του άτονου /i/). Διακρίναμε τα άκλιτα θέματα από τα κλιτά, γιατί στα θέματα των κλιτών λέξεων, το ποσοστό ολικής αποκοπής εμφανίστηκε ιδιαίτερα χαμηλό (7,60% -836 περιπτώσεις στις 10987). Τέλος, στα επιθήματα το άτονο /i/ αποκόπηκε σε ποσοστό μόλις 6,46% (123 περιπτώσεις στις 1904).

Το ποσοστό της ολικής αποκοπής του άτονου /u/ για το θέμα των άκλιτων λέξεων είναι στο 29,52,5% (1142 περιπτώσεις στις 3869 πιθανές αποκοπές του άτονου /u/), ενώ το αντίστοιχο ποσοστό στα θέματα των κλιτών λέξεων πέφτει στο 4,05 % (43 περιπτώσεις στις 1061). Στις καταλήξεις των προσωδιακών λέξεων, το ποσοστό της ολικής αποκοπής του άτονου /u/ είναι 19,40% (499 περιπτώσεις στις 1572).

3.6 Η αποκοπή σε σχέση με γραμματικές κατηγορίες

Επόμενο ερευνητικό ερώτημα ήταν να διαπιστωθεί αν η αποκοπή συνδέεται με συγκεκριμένες γραμματικές κατηγορίες όπως τα ρήματα, τα άρθρα, τα ουσιαστικά κ.α.

Ως προς το άτονο φωνήεν /i/, τα δεδομένα έδειξαν ότι οι γραμματικές κατηγορίες που εμφανίζουν μεγάλα ποσοστά ολικής αποκοπής είναι: οι αντωνυμίες (ποσοστό ολικής αποκοπής 43,91% -678 στις 1544 πιθανές περιπτώσεις αποκοπής-), τα αριθμητικά (ποσοστό ολικής αποκοπής 39,13% -108 στις 276 πιθανές περιπτώσεις αποκοπής-), τα ρήματα, και πιο συγκεκριμένα οι καταλήξεις των ρημάτων (ποσοστό ολικής αποκοπής 37,39% -2745 στις 7341 πιθανές περιπτώσεις αποκοπής-) και τα άρθρα (ποσοστό ολικής αποκοπής 33,27% -1244 στις 3739 πιθανές περιπτώσεις αποκοπής-). Τα επιρρήματα εμφανίζουν χαμηλά ποσοστά ολικής αποκοπής (20,06% - 466 στις 2323 πιθανές περιπτώσεις αποκοπής-), και τα ουσιαστικά και επίθετα εμφανίζουν ακόμη χαμηλότερα ποσοστά ολικής αποκοπής (13,31% & 12,62%

αντίστοιχα). Τέλος, οι προθέσεις εμφανίζουν τα πιο χαμηλά ποσοστά ολικής αποκοπής (4,82% -7 στις 145 πιθανές περιπτώσεις-).

Αντίστοιχα για την αποκοπή του /u/, οι γραμματικές κατηγορίες που εμφανίζουν πιο συχνά την ολική αποκοπή είναι οι αντωνυμίες, στις οποίες η ολική αποκοπή του /u/ πραγματώνεται σε ποσοστό 44,20% -1048 αποκοπές στις 2371 πιθανές πραγματώσεις αποκοπής- και τα άρθρα (33,03% των πιθανών περιπτώσεων ολικής αποκοπής, ή 184 περιπτώσεις στις 557), και πιο συγκεκριμένα με τη γενική ενικού του άρθρου /tu/ και τις κλιτικές καταλήξεις της κτητικής αντωνυμίας /mu/. Παρόμοια αποτελέσματα εντοπίζει και ο Pappas (2017:129-140) που επισημαίνει ότι 44% της αποκοπής στο άτονο /u/ εμφανίζεται στο τέλος των τριών αδύναμων τύπων της κτητικής αντωνυμίας /mu/.

Το ποσοστό της ολικής αποκοπής στα ρήματα είναι 19,31%, και πάλι εμφανίζεται κυρίως στις καταλήξεις των ρημάτων. Τα επιρρήματα εμφανίζουν χαμηλό ποσοστό ολικής αποκοπής (14,45% -36 στις 249 πιθανές περιπτώσεις), ενώ στα ουσιαστικά το ποσοστό αποκοπής πέφτει στο 5,24% (59 περιπτώσεις στις πιθανές 1125).

Διαπιστώνουμε λοιπόν ότι η ολική αποκοπή εμφανίζεται σε συγκεκριμένες ομάδες γραμματικών κατηγοριών με μικρό αριθμό λέξεων/μορφημάτων -δηλαδή τις αντωνυμίες και τα άρθρα -, και όχι τόσο συχνά σε ομάδες γραμματικών κατηγοριών με πολύ μεγάλο αριθμό λέξεων. Ακόμη και στην περίπτωση των ρημάτων, οι αποκοπές δεν εμφανίζονται στα θέματα των ρημάτων, αλλά στις καταλήξεις τους.

4 Δημογραφικές μεταβλητές

4.1 Φύλο-ηλικία

Μελετήθηκε επίσης, η πιθανή συσχέτιση της αποκοπής των άτονων /i/ & /u/ με το φύλο, την ηλικία, την εκπαίδευση και τη συνοικία διαμονής των ομιλητών. Οι 103 συμμετέχοντες, 58 γυναίκες και 45 άντρες, χωρίστηκαν σε τρεις ηλικιακές κατηγορίες: α) 18-36 ετών (23 άτομα), β) 37-58ετών (52 άτομα) και γ) 59-89 ετών (28 άτομα).

4.2 Εκπαίδευση

Ανάλογα με την εκπαιδευτική βαθμίδα που είχαν ολοκληρώσει οι ομιλητές, χωρίστηκαν σε επτά ομάδες: α) στο δημοτικό (9 άτομα), β) γυμνάσιο (33 άτομα), γ)

λύκειο (18 άτομα), δ) ΙΕΚ (8 άτομα),ε) ΤΕΙ (11 άτομα), στ) ΑΕΙ (16 άτομα) και ζ) μεταπτυχιακός τίτλος (8 άτομα).

4.3 Συνοικίες της πόλης

Η πόλη χωρίζεται σε γειτονιές οι οποίες κατηγοριοποιήθηκαν σε τέσσερις τομείς με βάση την πληθυσμιακή τους σύνθεση ως προς τον τόπο καταγωγής και το χρόνο που εντάχτηκαν στον αστικό ιστό. Έως τα μέσα της δεκαετίας του 1960 στην πόλη υπάρχουν συνοικίες με γηγενή κυρίως πληθυσμό -χωρίς αυτό να σημαίνει ότι δεν υπήρχαν διάσπαρτες οικογένειες με διαφορετική προέλευση οι οποίες εντάχτηκαν στην πρώτη ομάδα. Η δεύτερη ομάδα αφορούσε τις περιφερειακές συνοικίες με κατοίκους ιδιαίτερα από την Αιτ/νία, Ευρυτανία και Ήπειρο. Οι συνοικισμοί της Ερυθραίας και του Αγίου Κωνσταντίνου αποτελούν την τρίτη ομάδα στις οποίες εγκαταστάθηκαν αρχικά Μικρασιάτες πρόσφυγες το 1924, Ηπειρώτες μετά τη δεκαετία του 40 και Πόντιοι μετά το 1966 (Παπατρέχας 1991:396, Παπαθανασίου 2003: 63-65). Η οικιστική ανάπτυξη τη δεκαετία του 1980 και μετέπειτα, συντέλεσε στη σταδιακή εγκατάσταση σ' αυτήν μετοίκων από διάφορες περιοχές της Αιτ/νίας. Παράλληλα την ίδια εποχή πληθυσμοί από την ευρύτερη περιοχή της πόλης και όχι μόνο αρχίζουν να εισρέουν στις νέες υπό ανάπτυξη συνοικίες. Οι τελευταίες αποτέλεσαν την τέταρτη ομάδα.

5 Αποτελέσματα με βάση τις δημογραφικές μεταβλητές

5.1 Φύλο

Ο πρώτος δημογραφικός παράγοντας που εξετάστηκε ήταν η σχέση του φύλου για να καταδειχθεί αν αυτό σχετίζεται με την αποκοπή. Η ανάλυση για το υψηλό άτονο του /i/ έδειξε ότι υπάρχει στατιστικά σημαντική απόκλιση μεταξύ γυναικών και αντρών οι οποίοι αποκόπουν με κατά μέσο όρο με 23% και 30 % αντίστοιχα.

Χρησιμοποιώντας τα ίδια στατιστικά εργαλεία για την αποκοπή του άτονου /u/ καταλήξαμε σε ευρήματα που μας δείχνουν ότι οι άντρες διαφοροποιούνται με τις γυναίκες όπως και στην αποκοπή του /i/, και εμφανίζουν στατιστικά σημαντική διαφοροποίησης με μέσους όρους αποκοπής 23 % και 31% αντίστοιχα. Η ποσοστιαία διαφορά δεν είναι μεγάλη αλλά θα πρέπει να ληφθεί υπόψη ο πολύ μεγάλος αριθμός δειγμάτων (tokens).

5.2. Ηλικιακές ομάδες

Επόμενη κοινωνιογλωσσική παράμετρος της οποίας εξετάστηκε η πιθανή συμβολή στην αποκοπή ήταν η ηλικία του δείγματος των ομιλητών. Η ανάλυση της απόκλισης (ANOVA) αναφορικά με την αποκοπή του /i/ δεν έδειξε σημαντική διαφορά μεταξύ και των τριών ηλικιακών ομάδων δηλαδή, των νέων (23%), των μεσηλικών (25%) και των ηλικιωμένων ομιλητών (30%), μόνο μεταξύ των νέων και των ηλικιωμένων.

Παρόμοια και ως προς την αποκοπή του άτονου /u/ παρατηρούμε ότι η ανάλυση έδειξε ότι οι νέοι αποκόπτουν κατά μέσο όρο 16%, οι μεσήλικες σε ποσοστό 25% και οι ηλικιωμένοι σε ποσοστό 36%, με στατιστικά σημαντική τη διαφορά μεταξύ νέων και ηλικιωμένων.

5.3 Εκπαίδευση

Ο κοινωνικός παράγοντας που παίζει το σημαντικότερο ρόλο στην αποκοπή είναι εκείνος της εκπαίδευσης. Οι πληροφορητές και πληροφορήτριες του δημοτικού εμφανίζουν το μεγαλύτερο ποσοστό ολικής αποκοπής του /i/ (43%) και διαφοροποιούνται απ' όλους και όλες τους πληροφορητές και πληροφορήτριες που ανήκουν σε άλλες βαθμίδες εκπαίδευσης, ενώ οι πληροφορητές και πληροφορήτριες της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης πραγματώνουν το μικρότερο ποσοστό αποκοπής του /i/ (17%). Το ποσοστό των ενδιάμεσων κατηγοριών κυμαίνεται από 23% έως 31%. Η ανάλυση της απόκλισης (ANOVA test) δείχνει ότι η γλωσσική συμπεριφορά των ομιλητών που έχουν ολοκληρώσει μόνο την πρωτοβάθμια εκπαίδευση διαφέρει στατιστικά σημαντικά απ' όλες τις άλλες βαθμίδες εκπαίδευσης. Ως προς την αποκοπή του /u/ παρατηρούμε ότι και σ' αυτή τη περίπτωση οι ομιλητές της πρωτοβάθμιας παρουσιάζουν το μεγαλύτερο ποσοστό αποκοπής (50,58%), ενώ το μικρότερο ποσοστό αποκοπής του /u/ το πραγματώνουν εκείνοι κι εκείνες που έχουν κάποιον μεταπτυχιακό τίτλο (13%). Οι υπόλοιπες βαθμίδες εκπαίδευσης κυμαίνονται με ποσοστά από 17%-27%.

Συμπερασματικά διαπιστώνουμε το ρόλο που παίζει η εκπαίδευση στην αποκοπή των άτονων /i u/, αφού οι ομιλητές που ολοκληρώνουν μόνο το δημοτικό διαφοροποιούνται απ' όσους έχουν ολοκληρώσει όλες τις άλλες βαθμίδες εκπαίδευσης.

5.4 Συνοικίες

Η τελευταία κοινωνική παράμετρος που εξετάστηκε ήταν η σχέση της πραγμάτωσης του /i/ με τη συνοικία διαμονής των ομιλητών στην πόλη καθώς καθεμία απ' αυτές έχει συγκεκριμένα πληθυσμιακά χαρακτηριστικά. Η στατιστική ανάλυση (ANOVA) και το Tukey post hoc Test έδειξαν ότι ουσιαστικά οι ομιλητές/τριες των παλιών συνοικιών - πρώτη και δεύτερη κατηγορία- με μέσους όρους αποκοπής 27% και 29% αντίστοιχα δεν διαφέρουν μεταξύ τους, αλλά διαφέρουν από τις νεότερες συνοικίες -οι οποίες παρουσιάζουν εμφανίζουν μικρή διαφορά μεταξύ τους, με ποσοστά 22% και 24% αντίστοιχα. Τα δεδομένα δείχνουν ότι δημιουργούνται δυο ομάδες συνοικιών. Στην πρώτη ομάδα βρίσκονται οι ομιλητές του κέντρου και των περιφερειακών συνοικιών, ενώ στη δεύτερη ομάδα οι ομιλητές των νέων συνοικιών και των προσφύγων.

Επιπροσθέτως, η στατιστική ανάλυση που έγινε και για την αποκοπή του /u/ εμφανίζει αποτελέσματα στα οποία υπάρχει σημαντική διαφορά μεταξύ των πληροφορητών και πληροφορητριών στην των συνοικιών. Πιο συγκεκριμένα, οι ομιλητές του κέντρου και των περιφερειακών περιοχών αποκόπτουν κατά μέσο όρο με 28% και οι δυο ομάδες και έχουν στατιστικά σημαντική διαφορά με τους ομιλητές των ομιλητών της τρίτης ομάδας (21%) αλλά όχι με αυτούς των νέων συνοικιών (24%).

6. Συζήτηση– Συμπεράσματα

Στην παρούσα έρευνα εμφανίζονται τέσσερεις πραγματώσεις των άτονων /i/ & /u/ με κυρίαρχες όμως πραγματώσεις αυτών της μη αποκοπής και της ολικής αποκοπής (οι άλλες δύο πραγματώσεις εμφανίζονται σε ποσοστά χαμηλότερα του 1,5 %).

Η αποκοπή του άτονου /i/ πραγματώνεται κυρίως σε μετατονική θέση (41,9% των εν δυνάμει περιπτώσεων αποκοπής) και σε ένα μικρό ποσοστό (14,08% των εν δυνάμει περιπτώσεων αποκοπής) σε προτονική θέση. Ένα ενδιαφέρον εύρημα είναι ότι σε προτονική θέση, όσο πιο κοντά είναι στον τόνο, τόσο λιγότερο αποκόπτεται, ενώ το αντίθετο συμβαίνει στη μετατονική θέση. Αντίθετα, το άτονο /u/ μολονότι αποκόπτεται κι αυτό πιο συχνά σε μετατονική θέση, η ποσοστιαία διαφορά με τις προτονικές αποκοπές είναι πολύ μικρή (27,62% Vs 22,67% αντίστοιχα). Επίσης, τα ποσοστά της

αποκοπής αυξάνονται όσο απομακρύνεται το άτονο /u/ από την τονισμένη συλλαβή, τόσο σε προτονική όσο και σε μετατονική θέση.

Ως προς τη θέση της αποκοπής μέσα στην προσωδιακή λέξη, διαπιστώθηκε ότι η αποκοπή του /i/ είναι πιο συχνή στο τέλος της προσωδιακής λέξης (32,18% των πιθανών περιπτώσεων αποκοπής), έναντι του μέσου της προσωδιακής λέξης, θέση στην οποία αποκόπεται σε ποσοστό 24,27%. Αντίθετα, δεν υπήρξε ούτε μία αποκοπή στην αρχή της προσωδιακής λέξης. Το άτονο /u/ έδειξε παραπλήσια συμπεριφορά στην αρχή και στο μέσο της επιτονικής λέξης (0% & 27,40% αντίστοιχα) αλλά διαφοροποιήθηκε ως προς την ολική αποκοπή του στο τέλος της προσωδιακής λέξης, θέση στην οποία εμφάνισε ποσοστό αποκοπής ίσο με 19,87% των εν δυνάμει περιπτώσεων αποκοπής.

Τέλος, στην προσπάθειά μας να διερευνήσουμε αν το όριο της επιτονικής φράσης παίζει κάποιο ρόλο στην πραγμάτωση της αποκοπής, διαπιστώσαμε ότι το άτονο /i/ σπάνια αποκόπεται ολικά στο τέλος της επιτονικής φράσης (5,18%), ενώ το άτονο /u/, στην αντίστοιχη προσωδιακή θέση, αποκόπεται σε ποσοστό 19,87%.

Καλύπτοντας τον πιθανό ρόλο διάφορων προσωδιακών και υπερτεμαχιακών φωνολογικών μονάδων στην πραγμάτωση της αποκοπής, αποφασίσαμε να διερευνήσουμε τον πιθανό ρόλο μορφολογικών δομών που σχηματίζουν μία προσωδιακή λέξη, όπως τον ρόλο των θεμάτων των επιθημάτων και των καταλήξεων. Διαπιστώσαμε για άλλη μια φορά διαφορές και ομοιότητες στη συμπεριφορά των άτονων /i/ & /u/. Συγκεκριμένα, μία βασική διαφορά ανάμεσα στα δύο φωνήεντα είναι τα ποσοστά αποκοπής τους στις καταλήξεις των προσωδιακών λέξεων. Το άτονο /i/ στη συγκεκριμένη θέση αποκόπεται ολικά σε ποσοστό 51,97% των πιθανών περιπτώσεων, σε αντίθεση με το άτονο /u/, που στην ίδια μορφολογική δομή αποκόπεται σε ποσοστό 19,40%. Αντίθετα, και τα δύο φωνήεντα εμφανίζουν πολύ χαμηλά ποσοστά αποκοπής στη θέση των θεμάτων των κλιτών λέξεων (7,60% & 4,05% αντίστοιχα), καθώς και σχετικά υψηλά ποσοστά αποκοπής στη θέση των θεμάτων των άκλιτων λέξεων (28,85% & 29,52% αντίστοιχα).

Η συχνή πραγμάτωση της ολικής αποκοπής στα άρθρα και κλιτικά, μας έκανε να διερευνήσουμε τον πιθανό ρόλο συντακτικο-γραμματικών κατηγοριών στην πραγμάτωση της ολικής αποκοπής. Έτσι διαπιστώσαμε ότι οι αντωνυμίες εμφανίζουν τα μεγαλύτερα ποσοστά ολικής αποκοπής των άτονων /i/ & /u/ (43,91% & 44,20% αντίστοιχα). Αντίστοιχα, τα άρθρα εμφανίζουν υψηλά ποσοστά ολικής αποκοπής είναι για τα δύο άτονα φωνήεντα (33,27% για το /i/, και 33,03% για το /u/. Πέρα από τις παραπάνω ομοιότητες, και πάλι τα δύο άτονα φωνήεντα εμφανίζουν διαφοροποιήσεις.

Συγκεκριμένα, το /i/ εμφανίζει υψηλό ποσοστό ολικής αποκοπής στα αριθμητικά (39,13%) και στα ρήματα (37,39% -κυρίως στις καταλήξεις των ρημάτων-), ενώ το /u/ εμφανίζει την πραγμάτωση της ολικής αποκοπής σε ένα πολύ χαμηλότερο ποσοστό (19,31%). Και τα δύο φωνήεντα εμφανίζουν χαμηλά ποσοστά αποκοπής στα ουσιαστικά, αλλά με διακριτές ποσοστώσεις (13,31% για το /i/ και μόλις 5,24% για το /u/).

Προσπαθώντας να γενικεύσουμε τα παραπάνω συμπεράσματα, θα μπορούσαμε να πούμε κατ' αρχάς -όπως τόσοι άλλοι και άλλες ερευνητές και ερευνήτριες που αναφέραμε στην αρχή του άρθρου μας- ότι το φαινόμενο της αποκοπής σίγουρα δεν είναι κατηγορικό, αλλά ποσοστιαίο. Επίσης, η σημαντικά αυξημένη πραγμάτωση της ολικής αποκοπής σε συγκεκριμένες ομάδες μορφημάτων -όπως οι καταλήξεις- και συντακτικο-γραμματικών κατηγοριών -όπως οι αντωνυμίες και τα άρθρα- και η ταυτόχρονη ελάχιστη πραγμάτωση του φαινομένου στα θέματα των κλιτών λέξεων και σε γραμματικές κατηγορίες όπως οι προθέσεις, μας επιτρέπουν να υποθέσουμε ότι το φαινόμενο δεν είναι πια ένα καθαρά φωνολογικό φαινόμενο, αλλά ένα μορφολογικό φαινόμενο, μια κι επηρεάζεται από συγκεκριμένες μορφολογικές μονάδες και ομάδες. Τέλος, πέρα από τις ομοιότητες που εμφανίζουν τα δύο άτονα υψηλά φωνήεντα στην πραγμάτωση της αποκοπής, την ίδια στιγμή διαπιστώσαμε και σημαντικές ποσοστιαίες διαφορές στην αποκοπή των /i/ & /u/ στα διάφορα φωνολογικά, μορφολογικά και γραμματικά περιβάλλοντα που εμφανίζονται. Διαπιστώνουμε λοιπόν ότι τα δύο φωνήεντα έχουν αρχίσει να διαφοροποιούνται ως προς την πραγμάτωση του φαινομένου της αποκοπής, και δεν συμπεριφέρονται ως φυσική ομάδα, αλλά το καθένα αυτόνομα.

Ως προς τις κοινωνιογλωσσικές παραμέτρους στη μελέτη μας προέκυψε πως οι άντρες αποκόπτουν περισσότερο τα άτονα /i/ & /u/ σε σχέση με τις γυναίκες.

Το εκπαιδευτικό υπόβαθρο των ομιλητών/τριών σχετίζεται άμεσα με την αποκοπή των άτονων /i/ & /u/ καθώς οι πληροφορητές της χαμηλής εκπαιδευτικής βαθμίδας διαφοροποιούνται στατιστικά σημαντικά από εκείνους της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης.

Τέλος, σε σχέση με τη συνοικία που διαμένουν οι ομιλητές/τριες ως προς την αποκοπή του άτονου /i/ παρατηρείται ότι αυτοί/ες που μένουν στις παλιές και περιφερειακές συνοικίες αποκόπτουν περισσότερο σε σχέση με αυτούς/ες που μένουν στις νέες και στην συνοικία των προσφύγων (ομάδα 3). Αναφορικά με την αποκοπή του άτονου /u/ οι ομιλητές των παλιών, των περιφερειακών και των νέων συνοικιών

(ομάδες ένα και δύο) συμπεριφέρονται παρόμοια, και ταυτόχρονα διαφοροποιούνται από εκείνους που ζουν στη συνοικία των προσφύγων.

Τα αποτελέσματα της παρούσας έρευνας εμφανίζουν παρόμοια ευρήματα με άλλες μελέτες για τις βόρειες διαλέκτους αλλά παράλληλα συνεισφέρει και νέα δεδομένα που κάποια από αυτά χρήζουν περαιτέρω μελέτης.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Αρχάκης, Α. & Κονδύλη Μ. 2004. *Εισαγωγή σε θέματα Κοινωνιογλωσσολογίας*. Αθήνα: Εκδόσεις ΝΗΣΟΣ.
- Βαδιβούλης, Θ. 2019. *Η Διαλεκτική Ποικιλία της Άρτας*. Μεταπτυχιακή εργασία, Πανεπιστήμιο Αιγαίου.
- Chatzidakis. G. 1905. *Medieval and Modern Greek A' [Μεσαιωνικά και Νέα Ελληνικά Α']*. Athens: P.D. Sakellarios.
- Joseph, B. & G. Tserdanelis. 2003. Modern Greek. Στο T. Roelcke (επιμ.). *In Variations typologie. Ein sprach typologisches Handbuch zu den europäischen Sprachen in Geschichte und Gegenwart*. Berlin: De Gruyter. 823-836.
- Kainada, E. & M. Baltazani. 2015. The vocalic system of the dialect of Ipiros. Στο G. Kotzoglou, K. Nikolou, E. Karantzola, K. Frantzi, I. Galantomos, M. Georgalidou, V. Kourti-Kazoullis, C. Papadopoulou & E. Vlachou (επιμ.) *Proceedings of the 11th International conference on Greek linguistics*. 101-123. Rhodes: Laboratory of Linguistics of the Southeastern Mediterranean.
- Κοντοσόπουλος, Ν. 2000. *Διόλεκτοι και Ιδιώματα της Νέας Ελληνικής*. 3^η έκδοση. Αθήνα: Γρηγόρης.
- Lengeris, A., E. Kainada & N. Topintzi. 2016. Vowel raising, deletion and diphthongization in Kozani Greek. In: *Modern Greek Dialects and Linguistics Theory. 6th International Conference on Modern Greek Dialects & Linguistic Theory*. 6 (1). 93-101. Patra. 25/09/2014-28/09/2014.
- Labov, W. 1994. *Principles of Linguistic change. Volume 1: Internal factors*. Oxford: Blackwell.
- Μαργαριτή-Ρόγκα, Μ. 1977. Παρατηρήσεις στην αποβολή των άτονων ι, στο ιδίωμα της Σιάτιστας. Α' Συμπόσιο Γλωσσολογίας του Βορειοελλαδικού Χώρου. 28-30 Απριλίου 1976. *Πρακτικά* (51-58). Θεσσαλονίκη Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου του Αίμου.
- Μπασέα-Μπεζεντάκου, Χ. 2000. Το Βόρειο ιδίωμα της Άνδρου. *Νεοελληνική Διαλεκτολογία. Κάλυμνος 20-23 Οκτωβρίου 1998. Πρακτικά Τρίτου Διεθνούς Συνεδρίου Νεοελληνικής Διαλεκτολογίας (τόμος τρίτος)*. 203-214. Αθήνα: Κέντρο σύνταξης του Ιστορικού Λεξικού.
- Newton, B. 1972. *The generative interpretation of dialect: A study of Modern Greek Phonology*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Νικολαΐδου, Κ., Μ. Μπαλτατζάνη & Α. Χιονίδου. 2019. Φωνηεντική ποικιλία στις ελληνικές διαλέκτους: μια ακουστική και ηλεκτροπαλατογραφική μελέτη. Στο Α. Αρχάκης, Ν. Κουτσούκος, Γ. Ξυδόπουλος & Δ. Παπαζαχαρίου (επιμ.) *Γλωσσική Ποικιλία: Μελέτες αφιερωμένες στην Αγγελική Ράλλη*, 397-421. Αθήνα: Κάπα Εκδοτική.
- Ντίνας, Κ. 1985. Η κώφωση-αποβολή στα Βόρεια νεοελληνικά ιδιώματα και στο Κουτσοβλάχικο ιδίωμα της Σαμαρίνας. *Μελέτες για την Ελληνική γλώσσα: πρακτικά της 6^{ης} συνάντησης του τομέα Γλωσσολογίας της Φιλοσοφικής σχολής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης*.
- Παπαδόπουλος, Α. 1927. *Γραμματική των βορείων ιδιωμάτων της Νέας Ελληνικής γλώσσας*. Αθήνα: Π. Δ. Σακελλαρίου.
- Παπαθανασίου, Α. (2003), *Η ενσωμάτωση των προσφύγων στη σχολική διαδικασία. Η μνήμη του επαρχιακού αστικού τόπου και τοπίου. Το Αγρίνιο μέχρι την δεκαετία του 60*. Αγρίνιο. Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων. Σχολή Διαχείρισης Φυσικών Πόρων και Επιχειρήσεων. Πρακτικά Μνήμη. 63-65.
- Παπαζαχαρίου, Δ. 2019. Αποκοπή των άτονων υψηλών φωνηέντων στην ποικιλία της Αγιάσου της Λέσβου: Μελέτη της κώφωσης από τη σκοπιά της ακουστικής φωνητικής. Στο Α. Αρχάκης, Ν. Κουτσούκος, Γ. Ξυδόπουλος & Δ. Παπαζαχαρίου (επιμ.) *Γλωσσική Ποικιλία: Μελέτες αφιερωμένες στην Αγγελική Ράλλη*, 497-514. Αθήνα: Κάπα Εκδοτική.
- Παπαναστασίου, Γ. 2015. Η σημερινή κατάσταση των Νεοελληνικών διαλέκτων. Στο Μ. Τζακώστα (επιμ.), *Η διδασκαλία των νεοελληνικών γλωσσικών ποικιλιών και διαλέκτων στην πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση*. 23-48. Αθήνα: Gutenberg.
- Pappas, P. 2017. Vowel rising and vowel deletion as sociolinguistic variables in Northern Greece. In I. Buchstaller & B. Siebenhaar (eds.) *Language Variation – European Perspectives VI: Selected papers from the Eighth International Conference on Language Variation in Europe (ICLaVE 8)*. 113-124. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Παπατρέχας, Γ. 1991. *Ιστορία του Αγρινίου*, Αγρίνιο, Δήμος Αγρινίου, 1991
- Ralli, A. 2006. Syntactic and morphosyntactic phenomena in Modern Greek dialects. *Journal of Greek Linguistics* 7.121–159.

Topintzi, N. & M. Baltazani. 2012. The acoustics of high-vowel loss in a Northern Greek dialect and typological implications. In P. Hoole, L. Bombien, M. Pouplier, Ch. Mooshammer & B. Köhnert (eds). *Consonant clusters and structural complexity*. 373-402. Amsterdam: Mouton de Gruyter.

Trudgill, P. 2003. Modern Greek dialects: a preliminary classification. *Journal of Greek Linguistics* 4. 45-64.

Ιστοσελίδες

Vowel deletion in spontaneous Greek dialectal speech. January 2019 https://www.researchgate.net/publication/330292068_Vowel_deletion_in_spontaneous_Greek_dialectal_speech

Διδακτική αξιοποίηση της «διπλής γλώσσας» με στόχο την καλλιέργεια της κριτικής γλωσσικής επίγνωσης

Σοφία Κουφού

Πανεπιστήμιο Πατρών

Περίληψη

Στο παρόν άρθρο παρουσιάζεται συνοπτικά η ερευνητική προσπάθεια διδακτικής αναπλαισίωσης και αξιοποίησης της «διπλής γλώσσας» με σκοπό την ανάπτυξη της κριτικής γλωσσικής επίγνωσης, και ευρύτερα του κριτικού γραμματισμού, σε μαθητές/ήτριες της Στ' δημοτικού. Αρχικά, γίνεται λόγος για τη σταδιακή αλλαγή της στόχευσης των αναλυτικών προγραμμάτων προς την κατεύθυνση του κριτικού γραμματισμού. Ακολούθως, αναλύεται η μεθοδολογία, τα στάδια υλοποίησης της έρευνας και η διδακτική προσέγγιση που βασίζεται στο μοντέλο των *πολυγραμματισμών*. Στην τελευταία ενότητα παρουσιάζονται αποτελέσματα πιλοτικής έρευνας, τα οποία κρίνονται ενθαρρυντικά σύμφωνα με τη στοχοθεσία της ερευνητικής διατριβής.

Λέξεις – κλειδιά: «διπλή γλώσσα», κριτική γλωσσική επίγνωση, κριτικός γραμματισμός, μοντέλο πολυγραμματισμών.

1. Εισαγωγή

Από τα τέλη του 20^{ου} αιώνα, νέα ρεύματα στη Γλωσσολογική Επιστήμη οδηγούν στην ανάδυση της Εκπαιδευτικής Γλωσσολογίας και θέτουν καινούριες βάσεις στη Διδακτική της Γλώσσας (βλ. Halliday 1985, Hawkins 1984, Fairclough 1989). Παράλληλα, το κίνημα του Κριτικού Γραμματισμού (βλ. Freire 1973) προτάσσει ως αναγκαιότητα την προετοιμασία κριτικά σκεπτόμενων πολιτών μέσω της γλωσσικής εκπαίδευσης. Στην Ελλάδα, παρά τις συχνές αλλαγές των Προγραμμάτων Σπουδών (βλ. Κουτσογιάννης 2017), φαίνεται ότι οι περισσότερες δραστηριότητες των διδακτικών εγχειριδίων της γλώσσας εστιάζουν στην ανάπτυξη του λειτουργικού γραμματισμού, χωρίς να οδηγούν στην κριτική αντιμετώπιση των παγιωμένων και φυσικοποιημένων κοινωνικών συμβάσεων (Τσάμη 2018: 22). Ωστόσο, στο σύγχρονο κοινωνικο-πολιτισμικό και ψηφιακό περιβάλλον, η γλωσσική εκπαίδευση δεν μπορεί να στοχεύει απλά στην επίδοση

των μαθητών/τριών σε γλωσσικές ικανότητες αλλά οφείλει να αναδεικνύει τη διαλεκτική σχέση γλώσσας και κοινωνίας και τη συμβολή της γλώσσας στη συγκρότηση της γνώσης, στη δημιουργία ταυτοτήτων και κυρίαρχων ιδεολογιών (Αρχάκης & Τσάκωνα 2011).

Στην παρούσα εργασία, εφαλτήριο για την πορεία των μαθητών/τριών προς την ανάπτυξη της κριτικής γλωσσικής επίγνωσης και ευρύτερα του κριτικού γραμματισμού γίνεται η «διπλή γλώσσα» (*doublespeak*). Ο όρος «διπλή γλώσσα» χρησιμοποιείται για να περιγράψει τη χρήση της γλώσσας με τέτοιο τρόπο ώστε να παραβιάζεται σκόπιμα η επικοινωνιακή λειτουργία, μέσω αποσιώπησης πληροφοριών και δημιουργίας ασάφειας (Ευδόπουλος 2008, Lutz 1989). Σκοπός της ερευνητικής διδακτορικής διατριβής είναι να εξετάσει αν η διδακτική αξιοποίηση της «διπλής γλώσσας» σε εκπαιδευτικό πλαίσιο μπορεί να αποφέρει ικανοποιητικά αποτελέσματα ως προς την ανάπτυξη της κριτικής γλωσσικής επίγνωσης των μαθητών/τριών. Η έρευνα υλοποιείται σε τρία στάδια α) αρχική δοκιμασία (pre-test) β) διδακτική παρέμβαση γ) τελική δοκιμασία (post-test).

Στην επόμενη ενότητα παρουσιάζεται συνοπτικά το θεωρητικό πλαίσιο που αποτέλεσε αφετηρία της έρευνας. Ακολουθεί η τρίτη ενότητα όπου περιγράφεται η μεθοδολογία της έρευνας: α) δείγμα β) υλικό γ) μέθοδος συλλογής δεδομένων δ) διδακτική προσέγγιση με βάση το μοντέλο των πολυγραμματισμών. Στην τέταρτη ενότητα γίνεται λόγος για τα πρώτα αποτελέσματα της πιλοτικής έρευνας που εφαρμόστηκε.

2. Θεωρητική θεμελίωση

2.1. Γραμματισμός και γλωσσική εκπαίδευση

Σύμφωνα με τον Baynam (2002: 21), ο γραμματισμός περιλαμβάνει την ανάπτυξη της ικανότητας ενός «ομιλητή, συγγραφέα ή αναγνώστη να αναγνωρίζει και να χρησιμοποιεί κατάλληλη γλώσσα σε διαφορετικές κοινωνικές περιστάσεις». Εστιάζοντας στην περίπτωση των σύγχρονων, τεχνολογικά προηγμένων χωρών προσθέτει: «ο ενεργητικός γραμματισμός επιτρέπει στους ανθρώπους να χρησιμοποιούν τη γλώσσα για να αυξήσουν την ικανότητά τους να σκέφτονται, να δημιουργούν και να αμφισβητούν, έτσι ώστε να συμμετέχουν ενεργά στην κοινωνία». Τα άτομα που θεωρούνται «εγγράμματα» καλούνται να εξοικειωθούν με σύγχρονες κειμενικές πρακτικές και να συνειδητοποιήσουν ότι «το κείμενο δεν αποτελεί ένα στατικό προϊόν με δοσμένα και

αδιαπραγμάτευτα νοήματα αλλά μια γλωσσική ενότητα με καθορισμένα όρια και εσωτερική συνοχή που φέρει τόσο στοιχεία από τις προθέσεις του δημιουργού όσο και νοήματα που συνδέονται με εξωγλωσσικές καταστάσεις και επικοινωνιακές συνθήκες» (Χατζησαββίδης 2007:5).

Από τις αρχές του 1970 ο γραμματισμός παύει να ταυτίζεται με την παραδοσιακή αντίληψη κατά την οποία εγγράμματο θεωρείται το άτομο που γνωρίζει ανάγνωση και γραφή. Καθοριστικό ρόλο στη μεταστροφή της έννοιας του γραμματισμού παίζουν τα νέα ρεύματα στη Γλωσσολογική Επιστήμη που υποστηρίζουν την επικοινωνιακή-λειτουργική χρήση της γλώσσας (Halliday 1973, Αρχάκης & Κονδύλη 2011). Στο Recife της Βραζιλίας ο Paulo Freire (βλ. Freire 1973, 1976, 1993) θεμελιώνει το κίνημα του Κριτικού Γραμματισμού εισάγοντας μία παιδαγωγική βασισμένη στον διάλογο, στη γλωσσική επίγνωση και στις ανάγκες των εκάστοτε μαθητών/τριών με στόχο την ανάπτυξη της κριτικής σκέψης. Σύμφωνα με τον Freire, ο γραμματισμός πρέπει να καθιστά τους ανθρώπους ενεργούς κριτές της κοινωνικής πραγματικότητας. Το κίνημα του Κριτικού Γραμματισμού πέρασε από διάφορες κοινωνικοπολιτικές εξελίξεις, ερμηνεύθηκε με πολλούς τρόπους, σχηματοποιήθηκε και διαμορφώθηκε σε διάφορα κοινωνικοπολιτικά πλαίσια.

Οι Clark & Ivanic (1999) υποστηρίζουν ότι η κριτική γλωσσική επίγνωση ξεκίνησε στον δυτικό κόσμο από τις δύο εξελίξεις του 1980 στη Βρετανία: το κίνημα της Γλωσσικής Επίγνωσης και την Κριτική Ανάλυση Λόγου ως προσέγγιση μελέτης της γλώσσας. Μέχρι το 1987 το κίνημα “Language Awareness” είχε εδραιωθεί με πολλές δημοσιεύσεις, παρουσιάζοντας την εμβάθυνση στα επίπεδα ανάλυσης της γλώσσας σαν βασικό στόχο του Προγράμματος Σπουδών (βλ. Hawkins 1984). Έτσι, αναδύθηκε βαθμιαία η Εκπαιδευτική Γλωσσολογία που έθεσε ως κύριο στόχο τη γλωσσική επίγνωση των μαθητών, θεμελιώνοντας τη γλωσσική διδασκαλία σε νέες βάσεις: δίνεται πλέον έμφαση στα διάφορα επίπεδα γλωσσικής ανάλυσης (φωνολογικό, μορφολογικό, συντακτικό, σημασιολογικό, πραγματολογικό).

Ο Fairclough (1992) με την έκδοση του Critical Language Awareness παρουσιάζει τις θεωρητικές βάσεις του κινήματος της Κριτικής Γλωσσικής Επίγνωσης αναδεικνύοντας την αναγκαιότητα της αλλαγής του προσανατολισμού της γλωσσικής εκπαίδευσης προς την προετοιμασία κριτικά σκεπτόμενων πολιτών. Όταν η γλωσσική διδασκαλία θέτει ως στόχο την κριτική γλωσσική επίγνωση, τότε μπορεί να δώσει τα κατάλληλα εφόδια στους/στις μαθητές/ήτριες να αμφισβητήσουν την υπάρχουσα κατάσταση (Clark & Ivanic 1997: 217-227), να κατανοήσουν πώς μία γλωσσική ποικιλία γίνεται νόρμα, γιατί

τα κείμενα δεν είναι ουδέτερα και πώς η γλώσσα παίζει καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση της αντίληψής μας για τον κόσμο (βλ. Janks & Ivanič 1992: 313-316).

2.2. Κριτική γλωσσική επίγνωση και αναλυτικά προγράμματα γλώσσας

Η σύνδεση της Γλωσσολογικής Επιστήμης με τη διδασκαλία της γλώσσας και η αλλαγή του προσανατολισμού και της στόχευσης του γλωσσικού μαθήματος στην Ελλάδα έγινε ορατή στα Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών της γλώσσας το 2003. Ειδικότερα, το θεωρητικό πλαίσιο του ΑΠΣ (ΦΕΚ 2003: 1) αναφέρεται τόσο σε διάφορους ειδικούς τομείς της Γλωσσολογίας όσο και σε συναφείς επιστημονικές περιοχές. Προβλέπεται η διδασκαλία της γραμματικής για το επίπεδο της λέξης, της πρότασης και του κειμένου και επισημαίνεται (ΦΕΚ 2003: 3749) ότι ένας από τους στόχους του μαθήματος είναι η απόκτηση των βάσεων μιας κριτικής γλωσσικής επίγνωσης.

Ωστόσο δε γίνεται σαφές στο Πρόγραμμα Σπουδών με ποιες διδακτικές δραστηριότητες μπορούν να οδηγηθούν οι μαθητές/ήτριες στην κριτική γλωσσική επίγνωση. Δεν προσδιορίζεται με ποιον τρόπο θα αντιληφθούν τα παιδιά πως η γλώσσα αναπαράγει ιδεολογίες, πως το λεξιλόγιο και γενικά οι γλωσσικές επιλογές σε ένα κείμενο δεν είναι αθώες αλλά ενδείκτες κοινωνικών σχέσεων και κοινωνικοπολιτικών μηνυμάτων. Οι περισσότερες δραστηριότητες εστιάζουν στην ανάπτυξη του λειτουργικού γραμματισμού, ενώ κάποιες που θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν ως έρεισμα για έναν κριτικό προσανατολισμό, εμμένουν στην «αναπαραγωγή γλωσσικών, κειμενικών και κοινωνικών συμβάσεων χωρίς να τροφοδοτούν την κριτική αντιμετώπιση και αποδόμηση αυτών» (Τσάμη 2018: 22, Κονσούλη 2014).

Το 2011 έγινε μία προσπάθεια αναμόρφωσης των αναλυτικών προγραμμάτων. Το νέο πλαίσιο ονομάστηκε «Νέο Σχολείο» και είχε σαφή προσανατολισμό τη μετάβαση από τον λειτουργικό στον κριτικό γραμματισμό. Τα Προγράμματα Σπουδών έθεταν ως βασικό στόχο του γλωσσικού μαθήματος την ανάπτυξη της κριτικής γλωσσικής επίγνωσης στους/στις μαθητές/ήτριες (Υ.Π.Δ.Β.Μ.Θ. & Π.Ι. 2011α: 95-113, βλ. επίσης Κονσούλη, 2014). Το Πρόγραμμα αυτό εφαρμόστηκε μόνο σε ορισμένα σχολεία (21 Νηπιαγωγεία, 99 Δημοτικά, 68 Γυμνάσια) κατά το σχολικό έτος 2011- 2012 (Στάμου κ.ά. 2016: 36, Τσάμη, 2018). Ένας επιπλέον βασικός άξονας του γλωσσικού μαθήματος στο Νέο Σχολείο ήταν η δυνατότητα επιλογής του εκπαιδευτικού υλικού από τους/τις εκπαιδευτικούς και η συνδιαμόρφωσή του με τους/τις μαθητές/ήτριες. Με λίγα λόγια, δεν

απαιτούνταν η καθημερινή χρήση του σχολικού εγχειριδίου, καθώς υπήρχε η ευελιξία να διαμορφωθεί διδακτικό υλικό που να εξυπηρετεί τη στοχοθεσία και να ανταποκρίνεται στις ανάγκες και στις εμπειρίες των εκάστοτε μαθητών/τριών (Υ.Π.Δ.Β.Μ.Θ. & Π.Ι. 2011γ: 4-5, 16, 194).

Στο αναμορφωμένο αναλυτικό πρόγραμμα του 2021 τίθεται και πάλι ως βασικός στόχος του γλωσσικού μαθήματος η ανάπτυξη του λειτουργικού και κριτικού γραμματισμού, με σκοπό την ισότιμη συμμετοχή των μαθητών/τριών στην κοινωνία (ΦΕΚ Β 5877). Για την καλλιέργεια της κριτικής γλωσσικής επίγνωσης, αλλά και του κριτικού γραμματισμού, προτείνεται η επαφή με επίκαιρα, αυθεντικά κείμενα, η ανάλυση ομιλίας με διαφορετικές τοπικές/κοινωνικές διαλέκτους ή συνομιλίες σε διάφορες επικοινωνιακές περιστάσεις, η παρατήρηση γλωσσικής χρήσης σε κουτιά φαρμάκων, απορρυπαντικών, φαγητών, εφημερίδων, περιοδικών κλπ. και η ανάλυση άρθρων από εφημερίδες/περιοδικά/εκπομπές τηλεόρασης ώστε να γίνει αντιληπτή από τους/τις μαθητές/ήτριες η αναπαράσταση και η κατασκευή της πραγματικότητας από τα ΜΜΕ.

2.3. «Διπλή γλώσσα» και κριτική γλωσσική επίγνωση

Παρά την αλλαγή του προσανατολισμού των Προγραμμάτων Σπουδών προς την κριτική γλωσσική επίγνωση και την προσπάθεια σύνδεσης της Γλωσσολογικής Επιστήμης με τη σχολική εκπαίδευση, στα ισχύοντα πλαίσια οι διδακτικές δραστηριότητες δεν εμβαθύνουν στη σημασία των γλωσσικών επιλογών. Ειδικότερα, δε δίνεται έμφαση στον τρόπο λειτουργίας του λεξιλογίου σε διάφορες επικοινωνιακές περιστάσεις. Κατά συνέπεια, οι μαθητές/ήτριες παραμένουν ανυποψίαστοι/ες σε περιπτώσεις κειμένων που θα μπορούσαν να θεωρηθούν ουδέτερα ή ακίνδυνα ενώ στην πραγματικότητα ισχύει το αντίθετο. Ο Gee (2006α: 44-47) κάνει λόγο για τον τρόπο ανάγνωσης των οδηγιών ενός κουτιού ασπιρίνης. Συγκεκριμένα, αναφέρει πως αν εξετάσουμε προσεκτικά το λεξιλόγιο και τη συντακτική δομή των οδηγιών, θα δούμε πως το μήνυμα απευθύνεται σε αποδέκτες που υποδηλώνεται πως είναι γνώστες του τεχνικού λεξιλογίου που αφορά τις επιστήμες υγείας, καθώς θεωρείται δεδομένο πως ο αναγνώστης κατανοεί τη φαρμακευτική ορολογία και αναγνωρίζει διαφορές ανάμεσα σε ιατρικούς όρους.

Στην αναλυτικότερη ερμηνεία του Gee (ό.π. 44) επισημαίνεται η πρόθεση του/της συγγραφέα του κειμένου των φαρμάκων να χρησιμοποιήσει το λεξιλόγιο με τέτοιο τρόπο ώστε να δημιουργηθεί ασάφεια και να επιτευχθεί η αποποίηση ευθυνών,

φαινόμενο που συναντάται συχνά σε πολιτικά ή επιχειρηματικά πλαίσια. Η σκόπιμη παραβίαση της επικοινωνιακής λειτουργίας μέσω απόκρυψης πληροφοριών και δημιουργίας ασάφειας με σκοπό την προώθηση προϊόντων ή πολιτικών τακτικών είναι γνωστή ως «διπλή γλώσσα» (*doublespeak*) (βλ. Ξυδόπουλος 2014: 270, 2005:775, Lutz, 1989:1, 1996:4). Η έκφραση «διπλή γλώσσα» προέρχεται από τον όρο «νεόγλωσσα» (*newspeak*) που χρησιμοποίησε ο George Orwell στο βιβλίο του «1984». Η «νεόγλωσσα» κατασκευάστηκε και χρησιμοποιήθηκε ως επίσημη γλώσσα με σκοπό να εκφράσει τις ιδέες της «διπλής σκέψης» (*doublethink*) και να εξυπηρετήσει πολιτικά συμφέροντα (Ξυδόπουλος 2005, 2014 βλ. επίσης Αλεβίζου 2006: 12).

Η αξιοποίηση της «διπλής γλώσσας» εντός εκπαιδευτικού πλαισίου αποτελεί πρόσφορο έδαφος για την ανάπτυξη της κριτικής γλωσσικής επίγνωσης και του κριτικού γραμματισμού, καθώς η συνειδητοποίηση της σημασίας της χρήσης του λεξιλογίου και ευρύτερα των γλωσσικών επιλογών σε καθημερινά κείμενα οδηγούν στην ανίχνευση των ιδεολογιών, των πολιτικών συμφερόντων και των επικοινωνιακών σκοπιμοτήτων. Στην παρούσα έρευνα, αυθεντικά διαφημιστικά κείμενα χρησιμοποιούνται ως υλικό όπου εντοπίζονται λεξικά στοιχεία που αποτελούν «διπλή γλώσσα». Μέσα από τα κείμενα αυτά οδηγούνται οι μαθητές/ήτριες στη συνειδητοποίηση πως οι γλωσσικές επιλογές δεν είναι ουδέτερες. Η συνειδητοποίηση αυτή θα αποτελέσει το πρώτο βήμα προς την πορεία για τη θεμελίωση της κριτικής γλωσσικής επίγνωσης και, σε επόμενο στάδιο, την ανάπτυξη του κριτικού γραμματισμού.

Ο ορισμός του όρου «διπλή γλώσσα» έγκειται σε πραγματολογικό πλαίσιο. Η χρήση του λεξιλογίου με σκοπό τη δημιουργία ασάφειας ή αμφισημίας συνδέεται με την πρόθεση του ομιλητή/της ομιλήτριας και τους στόχους που θέτει όταν παράγει ένα εκφώνημα ή ένα γραπτό κείμενο (Κανάκης 2007: 78). Ωστόσο, σύμφωνα με τον Grice, σε ένα επικοινωνιακό γεγονός τηρείται μια γενική αρχή της συνεργασίας προκειμένου να επιτευχθεί η επικοινωνία (βλ. Grice 1989, Κανάκης 2007:163, Yule 2006: 47), η οποία βασίζεται σε τέσσερα συνομιλιακά αξιώματα (Κανάκης 2007:163): της ποσότητας, της ποιότητας, της συνάφειας και του τρόπου. Στην περίπτωση των διαφημιστικών κειμένων, όπου εντοπίζεται χρήση λεξικών στοιχείων που αποτελούν «διπλή γλώσσα», παραβιάζεται α) το αξίωμα της ποσότητας, εφόσον παραλείπονται πληροφορίες, β) το αξίωμα της ποιότητας, εφόσον δεν είναι απαραίτητο πως υπάρχουν επαρκείς αποδείξεις για την αποτελεσματικότητα των διαφημιζόμενων προϊόντων γ)το αξίωμα της συνάφειας, εφόσον η συνεισφορά δεν είναι πάντα συναφής με τους άμεσους στόχους της συνομιλίας

δ)το αξίωμα του τρόπου, εφόσον δημιουργείται ασάφεια, αδιαφάνεια στην έκφραση και αμφισημία.

Η παραβίαση των προαναφερθέντων αξιωμάτων στην περίπτωση της «διπλής γλώσσας» γίνεται με τη συνειδητή χρήση πέντε ειδών λεξικών στοιχείων, από τα οποία σύμφωνα με τον Lutz (1989:2-6) και τον Ξυδόπουλο (2014: 271, 2005:776, 2009:485) αποτελείται η «διπλή γλώσσα»: (α) *ευφημισμούς (euphemisms)* (β) *ειδικό ή τεχνικό λεξιλόγιο (jargon)* (γ) *στοιχεία «ζύλινης γλώσσας» (gobbledygook, bureaucratese, officialese)* (δ) *στοιχεία βερμπολισμού ή ρητορισμού (inflated language items)* (ε) «*λέξεις-νυφίτσες*» (*weasel words*). Βασικοί μηχανισμοί παραγωγής της «διπλής» γλώσσας είναι (α) η περίφραση, όπου ένας όρος αντικαθίσταται με μία φράση που περιγράφει επιφανειακά τη σημασία του αρχικού όρου και (β) η μετονομασία, κατά την οποία αντικαθίσταται ο αρχικός όρος με έναν άλλο, με τρόπο που να αλλάζει αυθαίρετα η σημασία του αρχικού όρου. Το παρόν άρθρο δεν εστιάζει στη διεξοδική ανάλυση των προαναφερθέντων όρων, καθώς αυτή θα αποτελέσει ξεχωριστό εκτενές κεφάλαιο της τρέχουσας διδακτορικής διατριβής.

3. Μεθοδολογία της έρευνας

Η έρευνα εντάσσεται στην ευρύτερη κατηγορία των πειραματικών ερευνών. Σύμφωνα με τον Βάμβουκα (1988:85), οι πειραματικές έρευνες περιλαμβάνουν: α) την εξέταση μιας αρχικής κατάστασης β) επέμβαση και τροποποίηση της κατάστασης αυτής γ)την παρατήρηση των συνεπειών της κατάστασης.

Στόχος της ερευνητικής διατριβής είναι η διερεύνηση του επιπέδου ανάπτυξης της κριτικής γλωσσικής επίγνωσης μαθητών/τριών Στ' δημοτικού από διαφορετικά κοινωνικο-οικονομικά περιβάλλοντα και η ανίχνευση της επίγνωσης της σημασίας των γλωσσικών επιλογών σε διαφημιστικά κείμενα πριν και μετά την αξιοποίηση της «διπλής γλώσσας» εντός της σχολικής τάξης. Επιπλέον, επιδιώκεται η δημιουργία, εφαρμογή και αξιολόγηση διδακτικού υλικού ικανού να συμβάλει στην κριτική γλωσσική επίγνωση των μαθητών/τριών.

Η έρευνα υλοποιείται στα εξής στάδια:

(α) εντοπισμός λεξικών στοιχείων «διπλής» γλώσσας σε αυθεντικά διαφημιστικά κείμενα που προβάλλονται είτε στην τηλεόραση είτε στο διαδίκτυο.

(β) δημιουργία αρχικού τεστ (pre test) με τη χρήση των διαφημιστικών κειμένων βάσει του οποίου θα διερευνηθεί η συνειδητοποίηση της χρήσης του λεξιλογίου και το επίπεδο κριτικής γλωσσικής επίγνωσης των μαθητών/τριών.

(γ) δημιουργία και εφαρμογή διδακτικού υλικού στη σχολική τάξη: υλοποίηση διδακτικής παρέμβασης σε τάξεις Στ' δημοτικού, προκειμένου να κατανοήσουν οι μαθητές/ήτριες τα γλωσσικά στοιχεία που αποτελούν τη «διπλή» γλώσσα, να εμβαθύνουν σε αυτά και να μπορούν να τα αναγνωρίζουν.

(δ) δημιουργία τελικού τεστ (post test), πανομοιότυπου με το αρχικό τεστ, ώστε να αξιολογηθεί η ανάπτυξη της κριτικής γλωσσικής επίγνωσης των μαθητών/τριών μετά τη διδακτική παρέμβαση και να γίνει έγκυρη και αξιόπιστη συλλογή των δεδομένων την έρευνας.

(ε) αξιολόγηση του διδακτικού υλικού που εφαρμόστηκε.

Προκειμένου να ελεγχθεί η αποτελεσματικότητα των τεστ και να εξασφαλιστεί η εγκυρότητα και η αξιοπιστία της έρευνας, σε πρώτο στάδιο εφαρμόστηκε πιλοτική έρευνα σε μαθητές/ήτριες Στ' δημοτικού δύο δημοτικών σχολείων από την ευρύτερη περιοχή του νομού Αχαΐας και ακολούθησε την πορεία που προαναφέρθηκε. Αποτελέσματα της πιλοτικής παρουσιάζονται συνοπτικά στην τέταρτη ενότητα του παρόντος άρθρου.

3.1 Δείγμα

Το δείγμα αποτελείται από μαθητές/ήτριες της Στ' δημοτικού, διότι μέχρι αυτή την ηλικία, βάσει της στοχοθεσίας του αναλυτικού προγράμματος, τα παιδιά έχουν διδαχθεί όλα τα κειμενικά είδη, έχουν αποκτήσει βασικές δεξιότητες στην παραγωγή αυτών και στη χρήση λεξιλογίου ανάλογα με το επικοινωνιακό πλαίσιο. Οι μαθητές/ήτριες επιλέχθηκαν με βάση τα διαφορετικά κοινωνικο-οικονομικά περιβάλλοντα της ευρύτερης περιοχής του νομού Αχαΐας.

3.2 Υλικό

Διαφημιστικά κείμενα που προβάλλονται καθημερινά στην τηλεόραση και στο διαδίκτυο αποτελούν το υλικό των αρχικών και τελικών τεστ αλλά και της διδακτικής παρέμβασης. Με βάση το υλικό αυτό, θα γίνει ανίχνευση του βαθμού ανάπτυξης της κριτικής

γλωσσικής επίγνωσης των μαθητών/τριών αλλά και των λεξικών στοιχείων που αποτελούν «διπλή γλώσσα» (κατά τη διάρκεια της διδακτικής παρέμβασης).

Η διαφήμιση είναι μία μορφή μαζικής επικοινωνίας (βλ. Χατζησαββίδης 2003). Τα διαφημιστικά κείμενα αποτελούν κείμενα μαζικής κουλτούρας και διαμορφώνουν τη συλλογική σκέψη επιβάλλοντας κυρίαρχες ιδεολογίες, αξίες και οπτικές που γίνονται αποδεκτές από το μεγαλύτερο μέρος της κοινωνίας (Fairclough 1989, Τσάμη, 2018). Η ανάγκη της εκπαιδευτικής αξιοποίησης των κειμένων μαζικής κουλτούρας έχει τεκμηριωθεί επιστημονικά αφενός λόγω της καθημερινής επαφής των παιδιών με διαφημιστικά κείμενα, αφετέρου επειδή τα κείμενα αυτά φαίνεται να είναι πιο οικεία σε μαθητές/ήτριες «μη προνομιούχων» οικογενειών (βλ. Tsami et al. 2014, Φτερνιάτη κ.ά. 2013). Ειδικότερα, μαθητές/ήτριες που προέρχονται από μη ευνοημένα κοινωνικο-οικονομικά υπόβαθρα έχουν μεγαλύτερη πρόσβαση σε «μη-σχολικού τύπου γραμματισμούς» όπως τα κείμενα μαζικής κουλτούρας (Στάμου κ.ά 2016: 17). Επιπλέον, έχουν γίνει έρευνες σχετικά με την αξιοποίηση διαφημιστικών κειμένων με σκοπό την ανάπτυξη της κριτικής γλωσσικής επίγνωσης των μαθητών/τριών (βλ. Τσάμη 2018, Αμαραντίδου κ.ά 2014, Παπαδοπούλου κ.ά. 2014). Σύμφωνα με τον Lutz (1989: 68-103) και τον Ξυδόπουλο (2014: 271, 2005:776, 2009:485), η «διπλή γλώσσα» είναι χαρακτηριστικό γνώρισμα των διαφημιστικών κειμένων, καθώς η γλώσσα της διαφήμισης χαρακτηρίζεται από ασάφεια και απόκρυψη πληροφοριών. Η εκπαιδευτική αξιοποίηση της «διπλής γλώσσας» αναμένεται να βοηθήσει τους/τις μαθητές/ήτριες στην προσπάθεια συνειδητοποίησης της σημασίας των γλωσσικών επιλογών και των σκοπιμοτήτων που μπορεί να κρύβονται πίσω από κείμενα με τα οποία ερχόμαστε σε επαφή στην καθημερινή μας ζωή.

Ενώ τα διαφημιστικά κείμενα αποτελούν το βασικό υλικό των δραστηριοτήτων των τεστ αλλά και της διδακτικής παρέμβασης, στην αφόρμηση της διδακτικής παρέμβασης χρησιμοποιείται ένα παραμύθι που εισάγει τα παιδιά πιο εύκολα στην παρατήρηση, τον εντοπισμό και την κατανόηση της «διπλής γλώσσας». Στο παραμύθι αυτό, υπάρχουν αυτούσιες φράσεις από διαφημίσεις που προβάλλονται στην τηλεόραση και στο διαδίκτυο, πλαισιωμένες όμως από ένα είδος κειμένου που είναι πολύ γνώριμο στα παιδιά. Το παραμύθι αποτελεί αγαπημένο άκουσμα και ανάγνωσμα μικρών και μεγάλων σε όλες τις εποχές. Εμπίπτει στο κειμενικό είδος της αφήγησης, η οποία σύμφωνα με τους Knapp & Wattkins (2005) είναι το πιο οικείο είδος σε όλους τους λαούς, σε όλα τα πολιτισμικά πλαίσια, τα κοινωνικο-μορφωτικά επίπεδα και τις ηλικίες, έχει ισχυρό κοινωνικό ρόλο, είναι το πρώτο που τα παιδιά κατακτούν φυσικά (μέσα από βιωματικές

αναδιηγήσεις) και διδάσκεται στο εκπαιδευτικό σύστημα από το νηπιαγωγείο μέχρι και την έκτη δημοτικού. Η παιδαγωγική του αξία αλλά και η συμβολή του στην ανάπτυξη του γραμματισμού και στην ανάπτυξη του γραπτού λόγου των παιδιών έχει τεκμηριωθεί από πολλές μελέτες (βλ. ενδεικτικά Μαλαφάντης 2002, 2011, Ντοροπούλου 2013, Δουλάμη 2011, Justice & Sofka 2010). Όπως έχει υποστηριχθεί από έρευνες (Κωτόπουλος κ.ά. 2013, Καραγιαννάκη 2018, Κουφού κ.ά 2019), το παραμύθι αποτελεί πρόσφορο έδαφος για την καλλιέργεια του κριτικού γραμματισμού από τις πρώτες κιόλας τάξεις του δημοτικού σχολείου, καθώς αφορμάται από την πραγματική ζωή και μεταφέρει κυρίαρχες ιδεολογίες και στοιχεία από την εκάστοτε κουλτούρα (Danilewitz 1991, Σωτηρίου κ.ά 2014).

3.3 Μέθοδος συλλογής δεδομένων

Η μέθοδος συλλογής των δεδομένων που προκύπτουν από την έρευνα είναι η *τριγωνοποίηση*. Σύμφωνα με τους Cohen & Manion, (1997:321) η τριγωνοποίηση αποτελεί συνδυασμό δύο ή περισσότερων μεθόδων συλλογής στοιχείων (πολύ-μεθοδική προσέγγιση) προκειμένου να μελετήσουμε ανθρώπινες συμπεριφορές. Ο συνδυασμός αυτός προσφέρει παραπάνω εγκυρότητα στα αποτελέσματα της έρευνας, καθώς εξετάζει από διαφορετικές οπτικές ένα θέμα και συλλέγει στοιχεία από όλες τις πλευρές. Συγκεκριμένα, όσο περισσότερο διαφέρουν οι μέθοδοι που συνδυάζονται μεταξύ τους, τόσο μεγαλύτερη είναι η βεβαιότητα των συμπερασμάτων του/της ερευνητή/ήτριας.

Στην παρούσα έρευνα γίνεται συλλογή στοιχείων από τις εξής πλευρές:

- **Οπτική μαθητών/τριών:** Εξετάζεται ο βαθμός ανάπτυξης της κριτικής γλωσσικής επίγνωσης μαθητών/τριών Στ' δημοτικού πριν και μετά τη διδακτική παρέμβαση. Για τον σκοπό αυτό χρησιμοποιείται ερωτηματολόγιο με κλειστού και ανοιχτού τύπου ερωτήσεις, από όπου εξάγονται ποσοτικά και ποιοτικά δεδομένα.
- **Οπτική γονέων των μαθητών/τριών:** Εξετάζεται το κοινωνικο-μορφωτικό περιβάλλον της οικογένειας των παιδιών και η σχέση τους με τα διαφημιστικά μηνύματα από την πλευρά των γονέων. Για τον λόγο αυτό χρησιμοποιείται ερωτηματολόγιο από όπου εξάγονται ποσοτικά δεδομένα. Για τον προσδιορισμό του

κοινωνικο-μορφωτικού περιβάλλοντος σε πολλές έρευνες λαμβάνεται υπόψη το επάγγελμα των γονέων. Τα επαγγέλματα κατηγοριοποιούνται σε «χαμηλής» και «υψηλής αυτονομίας» (Αρχάκης & Κονδύλη 2011). Σύμφωνα με έρευνες, το επάγγελμα των γονέων επηρεάζει τον λόγο που αναπτύσσουν οι γονείς προς τα παιδιά τους καθώς και την ποσότητα και ποιότητα έκθεσης των παιδιών στον γραπτό λόγο (Mc Tigue et al. 2007).

- Οπτική εκπαιδευτικών που παρακολούθησαν τη διδακτική παρέμβαση: Εξετάζεται η οπτική των εκπαιδευτικών για την αποτελεσματικότητα της διδακτικής παρέμβασης της ερευνήτριας με ερωτηματολόγιο κλειστών και ανοιχτών ερωτήσεων. Από το ερωτηματολόγιο προκύπτουν ποσοτικά και ποιοτικά δεδομένα.
- Οπτική ερευνήτριας: καταγραφή σημειώσεων και ημερολογίου κατά τη διάρκεια της διδακτικής παρέμβασης με σκοπό να συγκεντρωθούν παρατηρήσεις και ανατροφοδοτικά σχόλια για την εξαγωγή των συμπερασμάτων (βλ. Σωτηρόπουλος 2002: 89).

3.4. Διδακτική προσέγγιση: Μοντέλο πολυγραμματισμών

Η διδακτική παρέμβαση στηρίζεται στο *μοντέλο των πολυγραμματισμών*, το οποίο σύμφωνα με τους Kalantzis & Cope (1999: 689-690), Cope & Kalantzis (2000), Αρχάκης & Τσάκωνα (2011: 220-246) στοχεύει στην ανάπτυξη της κριτικής σκέψης αλλά και της γλωσσικής επίγνωσης των μαθητών χρησιμοποιώντας ποικίλα πολυτροπικά είδη κειμένων από το κοινωνικο-πολιτισμικό περιβάλλον των παιδιών. Οι θεωρητικοί των πολυγραμματισμών εισάγουν τον όρο *Σχέδιο* (Design) προκειμένου να περιγράψουν τη διαδικασία της αξιοποίησης όλων των διαθέσιμων πόρων και πληροφοριών για τη δημιουργία ενός κειμένου από τους/τις μαθητές/ήτριες. Το Σχέδιο περιλαμβάνει τρεις όψεις (Τσάμη 2018: 402):

- i. *το σχεδιασμένο (designed)*: το σύνολο των διαθέσιμων πόρων που προσφέρονται στο κοινωνικο-πολιτισμικό πλαίσιο και παράγουν νόημα. Το σχεδιασμένο στην παρούσα έρευνα αποτελούν τα διαφημιστικά κείμενα με τα οποία έρχονται σε επαφή τα παιδιά στο διαδίκτυο ή στην τηλεόραση.
- ii. *τον σχεδιασμό (designing)*: η διαδικασία της δημιουργικής αναμόρφωσης των διαθέσιμων πόρων ώστε να ανταποκρίνονται στο πλαίσιο ενός νέου επικοινωνιακού γεγονότος. Τον σχεδιασμό στην παρούσα έρευνα αποτελεί η αναπλαισίωση των

διαφημιστικών κειμένων και η εμπλοκή τους σε δραστηριότητες των τεστ και της διδακτικής παρέμβασης.

iii. *το ανασχεδιασμένο (redesigned)*: το αποτέλεσμα του σχεδιασμού ως προϊόν μιας ιστορικο-κοινωνικοπολιτισμικής πορείας που βασίζεται σε πρότυπα. Κάθε ανασχεδιασμένο αποτελεί έναν νέο πόρο δημιουργίας νοήματος, άρα ένα νέο σχεδιασμένο. Στην παρούσα έρευνα, ανασχεδιασμένο αποτελεί η χρήση αυτούσιων διαφημιστικών κειμένων μέσα στο παραμύθι της ερευνήτριας, που χρησιμεύει σαν αφορμή για τη διδακτική παρέμβαση.

Η διδασκαλία με το μοντέλο των πολυγραμματισμών ακολουθεί τα εξής στάδια (Τσάμη 2018: 402, Cope & Kalantzis 2000: 32):

- *Τοποθετημένη πρακτική (situated practice)*: χρήση κειμένων από το καθημερινό κοινωνικο-πολιτισμικό πλαίσιο των μαθητών/τριών. Σε συνθήκες διδασκαλίας εντός σχολικής τάξης, οι μαθητές/τριες φέρνουν κείμενα από την καθημερινή εμπειρία τους στην τάξη. Κατά τη διδακτική παρέμβαση, τοποθετημένη πρακτική αποτελεί η χρήση διαφημιστικών κειμένων από το καθημερινό κοινωνικο-πολιτισμικό πλαίσιο των παιδιών. Λόγω της ανάγκης για διασφάλιση και εγκυρότητα των ερευνητικών αποτελεσμάτων, τα διαφημιστικά κείμενα δίνονται από την ερευνήτρια στις δραστηριότητες.
- *Ανοικτή διδασκαλία (overt instruction)*: διδασκαλία και συνειδητοποίηση από μέρος των μαθητών/τριών των γλωσσικών μηχανισμών και των στοιχείων που συμβάλλουν στη σύσταση και την κατανόηση των κειμένων. Η ανοικτή διδασκαλία συμβαίνει κατά τη διδακτική παρέμβαση, όπου τα παιδιά σταδιακά αντιλαμβάνονται τη λειτουργία του λεξιλογίου μέσα στα διαφημιστικά κείμενα και τον σκοπό της «διπλής γλώσσας».
- *Κριτική πλαισίωση (critical framing)*: κριτική ερμηνεία ενός κειμένου εντός του κοινωνικοπολιτισμικού πλαισίου στο οποίο παράγεται. Η διαδικασία αυτή πραγματώνεται μέσα από τις δραστηριότητες της διδακτικής παρέμβασης και αξιολογείται κατά τη διαδικασία του τελικού τεστ.
- *Μετασηματισμένη πρακτική (transformed practice)*: αναπλαισιωμένη παραγωγή λόγου, δηλαδή μεταφορά και ένταξη ενός κειμένου από ένα κοινωνικοπολιτισμικό και επικοινωνιακό πλαίσιο σε ένα άλλο. Μετασηματισμένη πρακτική αποτελούν κάποιες

δραστηριότητες μέσα στα τεστ αλλά και στο υλικό της διδακτικής παρέμβασης όπου τα παιδιά καλούνται να αφαιρέσουν ή να προσθέσουν στοιχεία «διπλής γλώσσας» και να διαφημίσουν προϊόντα.

Η συνειδητοποίηση των γλωσσικών μηχανισμών που συμβάλλουν στη σύσταση των κειμένων, η κατανόηση της λειτουργίας και της σημασίας του λεξιλογίου σε κάθε κείμενο αλλά και η κριτική ερμηνεία των διαφημιστικών κειμένων επιτυγχάνεται με μαθητοκεντρική προσέγγιση, δίνοντας τον χώρο και τον χρόνο που χρειάζονται οι ομάδες των μαθητών/τριών για να εντοπίσουν τα στοιχεία «διπλής γλώσσας» και να συνειδητοποιήσουν τη λειτουργία των στοιχείων αυτών μέσα στο κείμενο.

4. Συνοπτική περιγραφή και αποτελέσματα πιλοτικής έρευνας

Όπως προαναφέρθηκε στο κεφάλαιο της μεθοδολογίας, πραγματοποιήθηκε πιλοτική έρευνα προκειμένου να ελεγχθεί η αποτελεσματικότητα των τεστ, του υλικού διδακτικής παρέμβασης και να διασφαλιστεί η εγκυρότητα και η αξιοπιστία της ερευνητικής διαδικασίας. Οι δραστηριότητες των τεστ, όπως και της διδακτικής παρέμβασης, ήταν αυξανόμενης δυσκολίας. Από τα αποτελέσματα φάνηκε μία τάση μεταστροφής της στάσης των παιδιών ως προς τα διαφημιζόμενα προϊόντα και βαθμιαία αύξηση της κριτικής γλωσσικής επίγνωσης.

Συγκεκριμένα, στις πρώτες ερωτήσεις που αφορούσαν την αρέσκεια, τη χρησιμότητα αλλά και την εμπιστοσύνη των παιδιών στα διαφημιζόμενα προϊόντα, παρατηρείται μεγάλη διαφοροποίηση στο τελικό τεστ, με το μεγαλύτερο ποσοστό των παιδιών να απαντά αρνητικά. Ακολουθώς, δίνονταν δύο διαφημίσεις για ένα προϊόν: η πρώτη το διαφήμιζε βασισμένη μόνο σε ένα σλόγκαν και η δεύτερη χρησιμοποιώντας στοιχεία «διπλής γλώσσας». Παρατηρήθηκε κι εδώ διαφοροποίηση, καθώς, σε αντίθεση με το αρχικό τεστ, στο τελικό τα παιδιά δεν προτιμούσαν πλέον το προϊόν που διαφημιζόταν χρησιμοποιώντας «διπλή γλώσσα» ή αρνούσαν και τα δύο διαφημιζόμενα προϊόντα.

Στο επόμενο επίπεδο ερωτήσεων, δίνονταν υπερ-σύνδεσμοι που προβάλλονταν στην τάξη για να δουν τα παιδιά τη διαφήμιση. Ακολουθούσε το κείμενο του διαφημιζόμενου προϊόντος και κάποιες ερωτήσεις κλειστού και ανοιχτού τύπου πάνω στο κείμενο. Ενώ στο αρχικό τεστ τα παιδιά δεν μπορούσαν να ξεχωρίσουν, για παράδειγμα, τη διαφορά στη σημασία ανάμεσα στη χρήση του όρου «φυσικός χυμός» και «φρουτοποτό» και

γενικότερα να εμβαθύνουν στη σημασία της γλωσσικής επιλογής, στο τελικό τεστ παρατηρείται μεγάλη διαφοροποίηση, καθώς οι μαθητές/ήτριες αιτιολογούν τις απαντήσεις τους με βάση τη χρήση του λεξιλογίου. Παρατηρείται δηλαδή κατά κάποιον τρόπο μία μικρή τάση αυξανόμενης γλωσσικής επίγνωσης.

Στο επόμενο επίπεδο ερωτήσεων τα παιδιά αρχικά καλούνταν να αναδιατυπώσουν μία διαφήμιση για ένα προϊόν και τέλος να γράψουν ένα δικό τους διαφημιστικό κείμενο για ένα προϊόν της αρεσκείας τους. Στο αρχικό τεστ δεν μπορούσαν να εντοπίσουν τα στοιχεία «διπλής γλώσσας», οπότε στην αναδιατύπωση αναπαρήγαγαν τις ίδιες πληροφορίες χωρίς διαφορά, γεγονός που δε συνέβη στο τελικό τεστ. Επιπλέον, στην τελευταία ερώτηση όπου καλούνταν να γράψουν ένα διαφημιστικό κείμενο, στο αρχικό τεστ τα κείμενά τους περιορίζονται σε σλόγκαν ενώ στα τελικά τεστ παρατηρείται συνειδητή χρήση στοιχείων «διπλής γλώσσας», όπως τα έχουν διδαχθεί στη διδακτική παρέμβαση. Συγκεκριμένα, χρησιμοποίησαν κυρίως «λέξεις νυφίτσες» ή όρους που να μοιάζουν με «τεχνικό λεξιλόγιο».

Από τα προαναφερθέντα φαίνεται πως η ανατροφοδότηση της πιλοτικής έρευνας ήταν ενθαρρυντική ως προς την αποτελεσματικότητα των τεστ και της διδακτικής παρέμβασης. Παρατηρήθηκαν επίσης σημεία που πρέπει να διορθωθούν πριν πραγματοποιηθεί η κυρίως ερευνητική διαδικασία. Αξίζει να σημειωθεί ότι παρόλο που τα παιδιά έχουν φτάσει πια στην τελευταία τάξη του δημοτικού, δε φάνηκε από τη διαδικασία να έχει τεθεί η βάση της γλωσσικής επίγνωσης και της κριτικής θεώρησης των κειμένων. Στα θετικά των αποτελεσμάτων συμπεριλαμβάνεται η αλλαγή αιτιολόγησης των παιδιών, δίνοντας έμφαση στις λεξιλογικές επιλογές, καθώς και η ενεργοποίηση ακόμα και των πιο αδύναμων μαθητών/τριών της τάξης. Κρίνοντας τα αποτελέσματα της πιλοτικής ενθαρρυντικά ως προς το ξεκίνημα μιας πορείας προς την κριτική γλωσσική επίγνωση, θα ακολουθήσει η κυρίως έρευνα που θα δώσει τα τελικά αποτελέσματα, από τα οποία θα αξιολογηθεί και το διδακτικό υλικό που χρησιμοποιήθηκε αλλά και η αποτελεσματικότητα των τεστ.

5. Συμπεράσματα

Συνοψίζοντας, στο παρόν άρθρο παρουσιάστηκε μία σύντομη ιστορική αναδρομή για το πώς ο γραμματισμός από την παραδοσιακή αντίληψη έφτασε να αποκτήσει κριτική διάσταση θέτοντας υπό αμφισβήτηση παγιωμένες παραδοχές, να νοηματοδοτείται ως

κοινωνική δραστηριότητα του ανθρώπου που διαμορφώνει και διαμορφώνεται από ρητές ή υπόρρητες ιδεολογίες και να αποτελεί μοχλό καλλιέργειας και ανάπτυξης του ανθρώπου (Baynam 2002). Επιπλέον, συζητήθηκε η αλλαγή της στόχευσης των αναλυτικών προγραμμάτων στην Ελλάδα προς την κατεύθυνση της κριτικής γλωσσικής επίγνωσης και του κριτικού γραμματισμού. Παράλληλα, παρουσιάστηκε συνοπτικά το θεωρητικό πλαίσιο της «διπλής γλώσσας», της οποίας η διδακτική αξιοποίηση αναμένεται να αποφέρει αποτελέσματα ως προς την αντίληψη μαθητών/τριών Στ' δημοτικού σχετικά με την ουδετερότητα των γλωσσικών επιλογών στα κείμενα.

Στην τρίτη ενότητα παρουσιάστηκε η μεθοδολογία της έρευνας, το δείγμα, το υλικό, η μέθοδος συλλογής των δεδομένων αλλά και η διδακτική μέθοδος που ακολουθείται κατά τη διδακτική παρέμβαση. Στην τέταρτη ενότητα περιγράφηκε συνοπτικά η διαδικασία της πιλοτικής έρευνας και τα αποτελέσματά της, βάσει των οποίων γίνεται η ανατροφοδότηση και οι διορθώσεις για να προχωρήσει η κυρίως ερευνητική διαδικασία.

Βιβλιογραφία

- Αλεβίζου, Α. 2006. *Μια λεξικολογική προσέγγιση του διαφημιστικού λόγου στα νέα ελληνικά*. Δημοσιευμένη Μεταπτυχιακή Εργασία. Πανεπιστήμιο Πατρών: Σχολή Ανθρωπιστικών και Κοινωνικών Επιστημών, Τομέας Γλωσσολογίας.
- Αρχάκης, Α. & Κονδύλη, Μ. 2011. *Εισαγωγή σε ζητήματα κοινωνιογλωσσολογίας*. Αθήνα: Νήσος.
- Αρχάκης, Α. & Τσάκωνα, Β. 2011. *Ταυτότητες, αφηγήσεις και γλωσσική εκπαίδευση*. Αθήνα: Πατάκης.
- Βάμβουκας, Μ. 1988. *Εισαγωγή στην ψυχοπαιδαγωγική έρευνα και μεθοδολογία*. Αθήνα: Γρηγόρης.
- Baynam, M. 2002. *Πρακτικές γραμματισμού*. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Clark, R. & Ivanic R. 1997. "Critical discourse analysis and educational change". Στο Leo van Lier & David Corson eds, *Encyclopedia of language and Education, Volume 6: Knowledge about language*. The Netherlands: Kluwer Academic Publishers: 217-227.
- Clark, R. & Ivanic, R. 1999. *Raising Critical Awareness of Language: A Curriculum Aim for the New Millennium*. *Language Awareness*, 8 (2), σσ. 63-70.

- Cohen, L. & Manion, L. 1997. *Μεθοδολογία εκπαιδευτικής έρευνας*, μτφρ.: Χ. Μητσοπούλου, Μ. Φιλοπούλου. Αθήνα: Έκφραση-Μεταίχιμο.
- Cope, B. & Kalantzis, M. 2000 (επιμ.). *Multiliteracies: Literacy Learning and the Design of Social Futures*. London & New York: Routledge.
- Danilewitz, D. 1991. 'Once upon a time... The meaning and importance of fairy tales'. *Early Child Development and Care*, v. 75, pp. 87-98.
- Δουλάμη, Σ. & Αντωνίου, Α. Σ. 2011. *Η γοητεία των παραμυθιών: Χρήση και αξιοποίησή τους στο χώρο της Ειδικής Αγωγής*. *Παιδαγωγικός Λόγος*, 1, 27-44.
- Fairclough, N. 1989. *Language and power*. London: Longman.
- Fairclough, N. ed. 1992. *Critical Language Awareness*. London: Longman.
- Freire, P. 1973. *Education for critical consciousness*. New York, Seabury Press.
- Freire, P. 1976. *Education, the practice of freedom*. London, Writers and Readers Publishing Cooperative.
- Freire, P. 1993. *Pedagogy of the Oppressed*. New York, Continuum.
- Gee, J. 2006α. «Ο γραμματισμός και ο μύθος του γραμματισμού: κοινωνικοπολιτισμικές προσεγγίσεις της γλώσσας και του γραμματισμού». Στο Α. Χαραλαμπόπουλος, (επιμ.) *Γραμματισμός, κοινωνία και εκπαίδευση* (σσ. 15-54). Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών.
- Grice, P. 1989. *Studies in the Way of Words*. Harvard University: Harvard University Press.
- Halliday, M.A.K. 1973. "The functional basis of language". In B. Bernstein (ed.), *Class, code and control*, V. II, Λονδίνο: Routledge and Kegan Paul, σελ. 346-366.
- Halliday, M. A. K. 1985. *An Introduction to Functional Grammar* (1st ed.). London: Edward Arnold.
- Hawkins, E. W. 1984. *Awareness of language: An introduction*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Janks, H. & Ivanic, R. 1992. "Critical language awareness and emancipatory discourse". In Fairclough, Norman *Critical Language Awareness*. New York: Longman Group UK, 305-331.
- Justice, L. M. & Sofka, A. E. 2010. *Engaging Children with Print. Building Early Literacy Skills through Quality Read Alouds*. New York: The Guilford Press.
- Kalantzis, M. & Cope, B. 1999. «Πολυγλωσσισμοί: Επανεξέταση του τι εννοούμε ως γραμματισμό και τι διδάσκουμε ως γραμματισμό στα πλαίσια της παγκόσμιας πολιτισμικής πολυμορφίας και των νέων τεχνολογιών επικοινωνίας». Στο Α.-Φ.

- Χριστίδης (επιμ.), «*Ισχυρές*» και «*ασθενείς*» γλώσσες στην Ευρωπαϊκή Ένωση: *Όψεις του γλωσσικού ηγεμονισμού*, τ.2 Πρακτικά διεθνούς συνεδρίου, 26-28 Μαρτίου 1997. Θεσσαλονίκη: Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας, 680-695.
- Κανάκης, Κ. 2007. *Εισαγωγή στην Πραγματολογία. Γνωστικές και κοινωνικές όψεις της γλωσσικής χρήσης*. Αθήνα: Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου.
- Καραγιαννάκη, Ε. 2018. *Κριτικός γραμματισμός και παραμύθι στην πρωτοσχολική ηλικία*. Θεσσαλονίκη: Αφοί Κυριακίδη.
- Knapp, P. & Watkins, M. 2005. *Genre, text, grammar: technologies for teaching and assessing writing*. Sydney: University of New South Wales Press Ltd.
- Κονσούλη, Ε. 2014. «Καλλιέργεια λειτουργικού και κριτικού γραμματισμού στο διαθεματικό ενιαίο πλαίσιο προγραμμάτων σπουδών και στο πρόγραμμα σπουδών του Νέου Σχολείου για το Δημοτικό: Μια συγκριτική προσέγγιση». Στο Δ. Κουτσογιάννης, Α. Νάκας, Κ. Ντίνας, Γ. Παπαναστασίου & Σ. Χατζησαββίδης, (επιμ.), *Πρακτικά Πανελληνίου Συνεδρίου «35 χρόνια από τη Γλωσσοεκπαιδευτική Μεταρρύθμιση*. (<http://www.nured.uowm.gr/drama/PRAKTIKA.html>, τελευταία πρόσβαση: 30/4/2022).
- Κουτσογιάννης, Δ. 2017. *Γλωσσική διδασκαλία χθες, σήμερα, αύριο. Μια πολιτική προσέγγιση*. Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών. Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη.
- Κουφού, Σ., Κακαβάς Π. και Κακαβάς, Κ. 2019. Παραμύθι και τεχνικές Δημιουργικής Γραφής: Καλλιερώντας τον Κριτικό Γραμματισμό. Στο Φ. Γούσιας (επιμ.) *Πρακτικά του 6ου Συνεδρίου: «Νέος Παιδαγωγός»* Αθήνα, 11 & 12 Μαΐου 2019
- Κωτόπουλος, Τ. Η., Ζωγράφου, Μ. και Βακάλη, Α. Π. 2014. Δημιουργικός Λόγος στην προσχολική ηλικία. Στο Γρίβα, Ε., Κουτσογιάννης, Δ., Ντίνας, Κ., Στάμου, Α., Χατζηπαναγιωτίδη, Α. & Χατζησαββίδης, Σ. (επιμ.) *Πρακτικά Πανελληνίου Συνεδρίου «Ο Κριτικός Γραμματισμός στη σχολική πράξη»*. 1-3 Νοεμβρίου 2013. Δράμα: Πανεπιστήμιο Μακεδονίας.
- Lutz, W. 1989. *Doublespeak*. New York: Harper & Row.
- Lutz, W. 1996. *The New Doublespeak: Why No One Knows What Anyone's Saying Anymore*. New York: Harper Collins.
- Μαλαφάντης, Κ. 2002. *Η Παιδαγωγική και το παραμύθι στο ελληνικό δημοτικό σχολείο (19ος-20ος αι.)*. Αθήνα: Πανεπιστήμιο Αθηνών-Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων.
- Μαλαφάντης, Κ. 2011. *Το παραμύθι στην εκπαίδευση. Ψυχοπαιδαγωγική διάσταση και αξιοποίηση*. Αθήνα: Διάδραση.

- Mc Tigue, E., Beckman, A. & Kadaravek, J., 2007. Assessing Literacy Motivation and Orientation. Στο Kharal L. Pence (επιμ.), *Assessment in Emergent Literacy* (σσ. 482-518). United States of America. Plural Publishing.
- Ντοροπούλου, Μ. 2013. *Η διδακτική και η αξιολόγηση του γραπτού λόγου μέσα από το παραμύθι*. Αθήνα: Γρηγόρη.
- Ευδόπουλος, Γ. 2005α. «Μια αναζήτηση των γλωσσικών μηχανισμών δημιουργίας των προϊόντων ονομάτων». *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα* 25: 437-448
- Ευδόπουλος, Γ. 2005β. «Η “διπλή” γλώσσα της επικοινωνίας», στο Χ. Φραγκονικολόπουλος (επιμ.) *ΜΜΕ, Κοινωνία και Πολιτική: Ρόλος και Λειτουργία στη Σύγχρονη Ελλάδα*. Αθήνα, Σιδέρης, 2005, σ.775-815.
- Ευδόπουλος, Γ. 2009. «Οι “λέξεις-νυφίτσες” στην υπηρεσία της διαφήμισης», στο Π. Πολίτης (επιμ.) *Ο λόγος της μαζικής επικοινωνίας: Το ελληνικό παράδειγμα*. Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών. Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη
- Ευδόπουλος, Γ. 2014. *Λεξικολογία*. Αθήνα: Πατάκη.
- Παπαδοπούλου, Σ. Τσιτσανούδη, Ν. και Χατζημανώλη, Α. 2014. Ευρηματικές ιστορίες με παραμυθιακή γλώσσα στην υπηρεσία του γραμματισμού των ΜΜΕ – Μελέτη περίπτωσης. Στο Γρίβα, Ε., Κουτσογιάννης, Δ., Ντίνας, Κ., Στάμου, Α., Χατζηπαναγιωτίδη, Α. & Χατζησαββίδης, Σ. (επιμ.). *Πρακτικά Πανελληνίου Συνεδρίου «Ο Κριτικός Γραμματισμός στη σχολική πράξη»*. 1-3 Νοεμβρίου 2013. Δράμα: Πανεπιστήμιο Μακεδονίας.
- Στάμου, Γ. Α., Αρχάκης, Α. και Πολίτης, Π. 2016. Γλωσσική ποικιλότητα και κριτικοί γραμματισμοί στον λόγο της μαζικής κουλτούρας: Χαρτογραφώντας το πεδίο. Στο Γ. Α. Στάμου, Π. Πολίτης & Α. Αρχάκης (επιμ.), *Γλωσσική ποικιλότητα και κριτικοί γραμματισμοί στον λόγο της μαζικής κουλτούρας: Εκπαιδευτικές προτάσεις για το γλωσσικό μάθημα*. Καβάλα: Σαΐτα, 13-55.
- Σωτηρίου, Ε, Ντίνας, ΚΔ, Στάμου, Α και Γρίβα, Ε. 2014. Πρόταση διδασκαλίας των λαϊκών παραμυθιών ως κειμενικού είδους: Προσέγγιση με βάση την κριτική ανάλυση λόγου. στο Ε. Γρίβα, Δ. Κουτσογιάννης, Κ. Ντίνας, Α. Στάμου, Α. Χατζηπαναγιωτίδη & Σ. Χατζησαββίδης (επιμ.), *Πρακτικά Πανελληνίου Συνεδρίου «Ο Κριτικός Γραμματισμός στη σχολική πράξη»*. 1-3 Νοεμβρίου 2013. Δράμα: Πανεπιστήμιο Μακεδονίας.
- Σωτηρόπουλος, Α. 2002. *Ανθρωπολογία στην Εκπαίδευση*. Αθήνα: Κριτική.
- Τσάμη, Β. 2018. *Κείμενα μαζικής κουλτούρας και γλωσσική ποικιλότητα: Κριτική ανάλυση και ανάπτυξη εκπαιδευτικού υλικού*. Δημοσιευμένη Διδακτορική Διατριβή.

Πανεπιστήμιο Πατρών: Σχολή Ανθρωπιστικών και Κοινωνικών Επιστημών, Τομέας Γλωσσολογίας.

Tsami, V., Archakis, A., Fterniati A., Papazachariou, D. and Tsakona, V. 2014. Mapping elementary school students' preferences for mass cultural literacy practices. Στο Lemonidis, C. (επιμ.), *Proceedings of the 1st International Conference: "Education across Borders"*. Florina, 5-7 October 2012. University of Western Macedonia. 361-371.

Yule, G. 2006. *Πραγματολογία*. (επιμ.) Θ.-Σ. Παυλίδου, (μτφρ) Α. Αλβανούδη & Χ. Καπελλίδη. Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών. Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη.

Υ.Π.Δ.Β.Μ.Θ. & Π.Ι. 2011α. *Πρόγραμμα σπουδών για τη διδασκαλία της νεοελληνικής γλώσσας και της λογοτεχνίας στο Δημοτικό σχολείο*. Αθήνα.

Υ.Π.Δ.Β.Μ.Θ. & Π.Ι. 2011γ. *Πρόγραμμα σπουδών για τη διδασκαλία της νεοελληνικής γλώσσας στην υποχρεωτική εκπαίδευση (Δημοτικό & Γυμνάσιο)*. Οδηγός για τον εκπαιδευτικό. Αθήνα.

ΦΕΚ 303-304β/13-3-2003

ΦΕΚ Β 5877

Φτερνιάτη, Α., Αρχάκης, Α., Παπαζαχαρίου, Δ. και Τσάμη, Β. 2013. *Ανίχνευση των προτιμήσεων μαθητών/τριών Ε' και ΣΤ' δημοτικού σε κείμενα μαζικής κουλτούρας και το ισχύον διδακτικό υλικό*. Νέα Παιδεία 145: 61-77.

Χατζησαββίδης, Σ. 2003. «Η γλώσσα της διαφήμισης στα ελληνικά ΜΜΕ» στο Δουλκέρη, Τ. *Κοινωνιολογία της Διαφήμισης*. Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα.

Χατζησαββίδης, Σ. 2007. Ο γλωσσικός γραμματισμός και η παιδαγωγική του γραμματισμού: θεωρητικές συνιστώσες και δεδομένα από τη διδακτική πράξη. Πρακτικά 6ου Πανελληνίου Συνεδρίου ΟΜΕΡ «*Η γλώσσα ως μέσο και ως αντικείμενο μάθησης στην προσχολική και πρωτοσχολική ηλικία*».

Ιωάννης Κωνσταντάκης

Πανεπιστήμιο Πατρών

Περίληψη

Η παρούσα εργασία εξετάζει χειρόγραφες επιστολές στρατιωτών οι οποίοι, ως επί το πλείστον, βρίσκονταν στο αλβανικό μέτωπο κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Εντασσόμενη στο πλαίσιο της Ιστορικής Κοινωνιογλωσσολογίας, στην εργασία εξετάζονται οι καθαρά γλωσσικές επιλογές των στρατιωτών, δηλαδή, ποια γραπτή ποικιλία της ελληνικής (δημοτικής ή καθαρεύουσας) επιλέγουν να χρησιμοποιήσουν, οι επιλογές των στρατιωτών σε ό,τι αφορά το περιεχόμενο των επιστολών καθώς και οι παράγοντες που επηρεάζουν τις επιλογές αυτές

1. Εισαγωγή

Στόχος της παρούσας εργασίας είναι η εξέταση, υπό το πρίσμα της Ιστορικής Κοινωνιογλωσσολογίας (Historical Sociolinguistics), των γλωσσικών επιλογών στρατιωτών οι οποίοι μάχονταν στο αλβανικό μέτωπο κατά τη διάρκεια του Β Παγκοσμίου Πολέμου μέσα από την ανάλυση προσωπικών επιστολών που στέλνουν σε οικεία τους πρόσωπα. Πιο συγκεκριμένα εξετάζεται η επιλογή της γραπτής ποικιλίας (δημοτική ή καθαρεύουσα), οι (κοινωνιογλωσσικοί αλλά και γλωσσικοί) παράγοντες που επηρεάζουν την επιλογή αυτή καθώς και οι παράγοντες που επηρεάζουν τις επιλογές των συγγραφέων ως προς το ίδιο το κείμενο, την δομή και το περιεχόμενό του ώστε να κατανοήσουμε καλύτερα το γλωσσικό ζήτημα και την επιρροή του στους ομιλητές.

Η δομή έχει ως εξής. Στην δεύτερη ενότητα περιγράφεται η μεθοδολογία που ακολουθήθηκε για τη συλλογή και την ανάλυση των επιστολών. Στην τρίτη ενότητα δίνονται σύντομα πληροφορίες για την γλωσσική κατάσταση στην Ελλάδα του 20ου αιώνα καθώς και για το σύστημα εκπαίδευσης της εποχής που εξετάζεται. Στην τέταρτη ενότητα δίνονται περισσότερες πληροφορίες για τις επιστολές και για τους συγγραφείς τους. Στην πέμπτη ενότητα εξετάζεται η μορφή της γλώσσας στην οποία γράφει ο κάθε συγγραφέας. Στην έκτη ενότητα εξετάζεται ο κοινωνιογλωσσικός ο παράγοντας της

εκπαίδευσης. Στην έβδομη ενότητα εξετάζονται οι γλωσσικοί παράγοντες οι οποίοι επηρεάζουν τις επιλογές των συγγραφέων σε ό,τι αφορά την επιλογή φορμουλαϊκών φράσεων και το ίδιο το περιεχόμενο των επιστολών. Η εργασία κλείνει με τα συμπεράσματα.

2. Μεθοδολογία

Η εργασία εντάσσεται στο πλαίσιο της ιστορικής κοινωνιογλωσσολογίας (historical sociolinguistics) της οποίας σκοπός είναι, όπως δηλώνει το όνομά της, να μελετήσει τους διάφορους κοινωνιογλωσσικούς παράγοντες οι οποίοι επηρέασαν τις γλωσσικές επιλογές του κάθε ομιλητή στο παρελθόν και τη γλωσσική ποικιλία η οποία τελικά οδήγησε στη γλωσσική μεταβολή (Hebda, 2012). Βασιζόμενη στην προσέγγιση που αναφέρει ο Elspaß (2007, 2012) ως κάτωθεν ιστορία της γλώσσας (language history 'from below') εξετάζει χειρόγραφα κείμενα των μεσαιών και χαμηλών κοινωνικών στρωμάτων τα οποία δίνουν ολοκληρωμένη εικόνα της ιστορίας της εκάστοτε γλώσσας αφού περιλαμβάνουν ανεπίσημες και καθημερινές ποικιλίες. Πολύ σημαντική πηγή για αυτή την προσέγγιση είναι οι χειρόγραφες προσωπικές επιστολές κυρίως για δύο λόγους. Πρώτον, όπως αναφέρει ο Elspaß (2012: 156) βρίσκονται όσο πιο κοντά στην προφορική, καθημερινή γλώσσα γίνεται και δεύτερον γιατί στις προσωπικές επιστολές εμφανίζεται αυτό που οι Koch και Oesterreicher (1985, 1994) ονομάζουν γλώσσα εγγύτητας. Σε αυτό το μοντέλο γίνεται διάκριση ανάμεσα στο γλωσσικό μέσο (language medium) με το οποίο εκφράζεται η γλώσσα (δηλ. προφορικά ή γραπτά) και τη γλωσσική αντίληψη (language conception) η οποία αφορά την «εγγύτητα» ή «αμεσότητα» (immediacy) και την «απόσταση» (distance) που μπορεί να υπάρχει είτε στον προφορικό είτε στον γραπτό λόγο. Σε αυτό το μοντέλο σημασία δεν έχει τόσο το μέσο (προφορικό ή γραπτό) αλλά η γλωσσική αντίληψη. Το μέσο δεν παίζει ρόλο αφού εγγύτητα μπορεί να έχουμε στον γραπτό λόγο και απόσταση στον προφορικό λόγο (Elspaß, 2012: 157).

Για την εργασία συλλέχθηκαν 51 επιστολές προερχόμενες από διαφορετικά αρχεία. Πιο συγκεκριμένα 9 επιστολές προέρχονται από το προσωπικό αρχείο του Γεώργιου Δ. Μόσχου (πατρινού αρθρογράφου και συγγραφέα ιστορικών βιβλίων για την Πάτρα) ο οποίος πρόθυμα τις παραχώρησε σε εκτυπωμένη μορφή, 19 προέρχονται από το Εθνικό και Ιστορικό Μουσείο, 1 από το Πολεμικό Μουσείο Τρίπολης, 3 από το Μουσείο

Καλαβρυτινού Ολοκαυτώματος, 19 από το αρχείο του Μουσείου Τύπου της Πάτρας (3 επιστολές δημοσιευμένες στην εφημερίδα «Νεολόγο Πατρών», 1 δημοσιευμένη στην εφημερίδα «το Φως» και 15 χειρόγραφες επιστολές της ΑΖ). Από αυτές τις επιστολές χρησιμοποιούνται οι 27. Οι υπόλοιπες απορρίφθηκαν είτε γιατί ήταν δυσανάγνωστες είτε γιατί δεν πληρούσαν τα δύο κριτήρια επιλογής: πρώτον οι επιστολές έπρεπε να είναι γραμμένες από στρατιώτες (οι οποίοι κατά προτίμηση έπρεπε να βρίσκονται στο μέτωπο) και δεύτερον οι συγγραφείς τους έπρεπε να κατάγονται από το νομό Αχαΐας για να περιοριστεί το εύρος των επιστολών που έπρεπε να αναζητηθούν για να δοθεί έμφαση στις Αχαϊκές διαλεκτικές ποικιλίες (όπου και αν εμφανίζονταν).

3. Γλωσσικό ζήτημα – Γλωσσική κατάσταση στην Ελλάδα του 20ου αι.

Κατά τις πρώτες δεκαετίες του 20ου αι. η καθαρεύουσα είναι η επίσημη γλώσσα του κράτους, ποικιλία με κύρος που δηλώνει την άμεση σύνδεση με το ένδοξο παρελθόν, τους αρχαίους Έλληνες και την αρχαία Ελληνική γλώσσα και επομένως «κάθε προσπάθεια για την υπονόμηση της καθαρεύουσας αντιμετωπιζόταν πάντοτε από τους κύκλους του κατεστημένου σαν απειλή κατά της εθνικής υπόστασης» (Χόρροκς, 2006: 642) προάγει την εθνική ενότητα, τον πατριωτισμό και τον ελληνισμό. Αντίθετα, το κατεστημένο προσπαθεί να υπονομεύσει τη δημοτική χαρακτηρίζοντάς τη ως «χυδαία» ποικιλία η οποία συνδέεται στην αρχή με τον (αντι)σλαβισμό και στην συνέχεια με τον κομμουνισμό. Οι υποστηρικτές της δημοτικής χαρακτηρίζονται ως ανθέλληνες, αντιπατριώτες, διχαστές του έθνους και όργανα του εχθρού κάτι που δεν ίσχυε στην πραγματικότητα¹. Όσον αφορά τη κοινή γνώμη, όπως αναφέρει ο Browning (1995: 255) ανά τα χρόνια στεφόταν προς τη μία ή την άλλη μεριά. Σημαντική και ίσως βοηθητική, ιδιαίτερα στο πλαίσιο αυτής της εργασίας, είναι η παρατήρηση του Χόρροκς (2006: 641) ο οποίος αναφέρει ότι *ως την τελική κατάργηση της καθαρεύουσας το 1976, η γραπτή χρήση της δημοτικής ερμηνευόταν ως ένδειξη συμπάθειας προς την Αριστερά, ενώ η χρήση πιο αρχαϊκού ύφους θεωρούνταν σημάδι συντηρητισμού και μάλιστα έκφραση υποστήριξης προς την άκρα Δεξιά*. Η παρατήρηση αυτή θα μπορούσε, ίσως, να ερμηνεύουμε παρακάτω κάποιες από τις επιλογές των συγγραφέων.

---

¹ Για εκτενέστερη ανάλυση του γλωσσικού ζητήματος βλ Χόρροκς (2006) και Hering (2020).

3.1 Σύστημα Εκπαίδευσης

Στην ενότητα αυτή θα εξεταστεί το σύστημα εκπαίδευσης και οι αλλαγές του πριν τον πόλεμο. Το κύριο σημείο ενδιαφέροντος είναι η γλώσσα της εκπαίδευσης. Εφόσον στην εργασία εξετάζονται οι επιλογές των ομιλητών κυρίως σε ό,τι αφορά την μορφή της γλώσσας (δημοτική ή καθαρεύουσα) πρέπει να δούμε ποια από τις δύο διδασκόταν στο σχολείο. Επειδή οι ηλικίες των περισσότερων ομιλητών δεν είναι γνωστές, δεν μπορούμε να ξέρουμε ποια χρονιά οι συγγραφείς ξεκίνησαν την εκπαίδευσή τους. Για τον λόγο αυτό εξετάζεται η περίοδος 1917-1929 η οποία καλύπτει τις ηλικίες 21-30 χρονών (ηλικία στράτευσης, βλ. Δήμα, 2017: 265). Η εποχή που εξετάζουμε είναι αρκετά ταραχώδης με συνεχείς μεταρρυθμίσεις οι οποίες αναιρούν η μία την άλλη. Ξεκινώντας, έτσι, με τις μεταρρυθμίσεις του 1917, ο Βενιζέλος ουσιαστικά ορίζει ως γλώσσα της εκπαίδευσης την δημοτική η οποία διδάσκεται στις πρώτες τάξεις του εξατάξιου Δημοτικού με τη καθαρεύουσα να διδάσκεται μόνο στις τελευταίες δύο. Οι μεταρρυθμίσεις αυτές καταργούνται μετά την ήττα του Βενιζέλου το 1921 και επαναφέρονται το 1922 με την επανεκλογή του Βενιζέλου μετά την Καταστροφή το 1922. Για μία ακόμα φορά οι μεταρρυθμίσεις καταργούνται το 1925 κατά την στρατιωτική δικτατορία του Πάγκαλου².

Όσον αφορά τώρα τις βαθμίδες εκπαίδευσης, η εκπαίδευση χωρίζεται σε Δημοτικό, Λύκειο ή Γυμνάσιο και Πανεπιστήμιο. Το Δημοτικό είναι υποχρεωτικό και είναι εξατάξιο. Το επόμενο βήμα είναι η μέση εκπαίδευση με τους αποφοίτους του δημοτικού να έχουν δύο επιλογές: είτε φοίτηση σε (εξατάξιο) πρακτικό Λύκειο είτε σε (εξατάξιο) Γυμνάσιο. Η εισαγωγή είτε στο ένα είτε στο άλλο γίνεται μέσα από εξετάσεις. Το τελευταίο βήμα είναι η φοίτηση στο Πανεπιστήμιο. Σε αυτό μπορούν να φοιτήσουν μόνο οι απόφοιτοι του Γυμνασίου και πάλι με εξετάσεις, με βασικό κριτήριο επιτυχίας την καλή χρήση της καθαρεύουσας. Παρά τις συνεχείς μεταρρυθμίσεις, είναι βέβαιο ότι οι συγγραφείς σε κάποια φάση της εκπαίδευσής τους έχουν διδαχθεί, αν και σε διαφορετικό βαθμό ανάλογα την εκάστοτε κυβέρνηση, τόσο την καθαρεύουσα όσο και τη δημοτική.

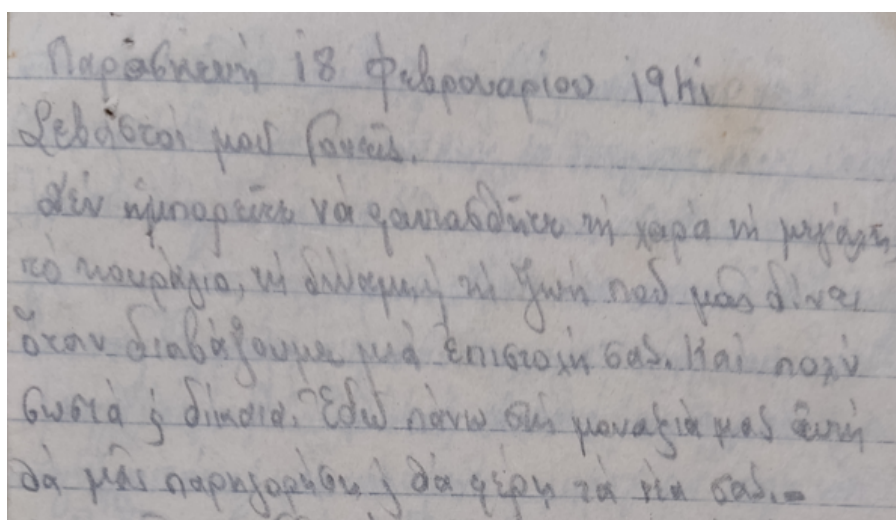
---

² Για εκτενέστερη περιγραφή του συστήματος εκπαίδευσης βλ. Κάτσικας & Θεριανός (2007) από όπου προέρχονται και οι πληροφορίες τόσο για τις μεταρρυθμίσεις όσο και για τις βαθμίδες εκπαίδευσης.

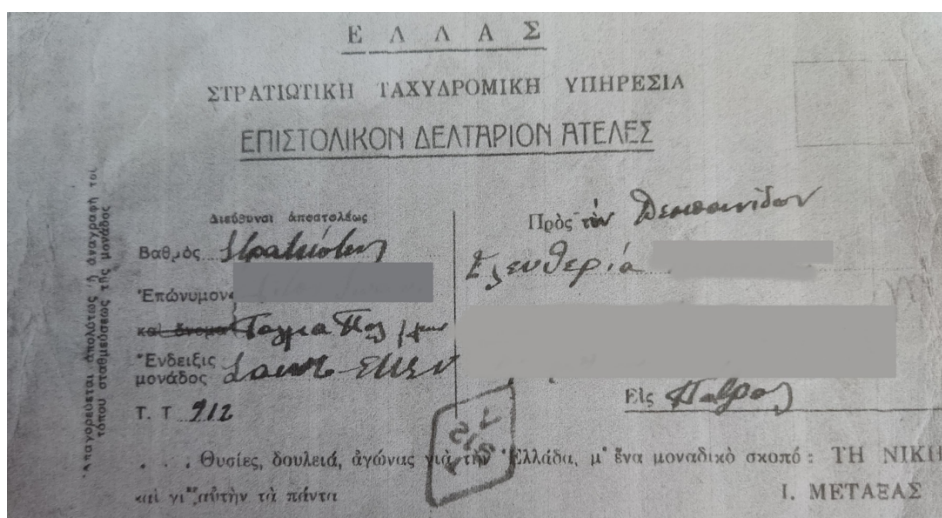
4. Το σώμα κειμένων

4.1 Επιστολές

Σε αυτή την ενότητα θα δοθούν πληροφορίες σχετικές με τις επιστολές του σώματος. Όλες οι επιστολές με εξαίρεση αυτές του Νεολόγου Πατρών είναι χειρόγραφες, γραμμένες είτε σε χαρτί τετραδίου είτε σε επιστολικά δελτάρια όπως φαίνεται στις παρακάτω εικόνες.

Εικόνα 1. Επιστολή γραμμένη σε χαρτί τετραδίου

Εικόνα 2. Επιστολή γραμμένη σε επιστολικό δελτάριο³

³ Τα στοιχεία αποστολέα και παραλήπτη έχουν αποκρυφθεί για την διατήρηση προσωπικών δεδομένων

Εξαίρεση αποτελούν οι επιστολές από τον Νεολόγο Πατρών και το Φώς, οι οποίες είναι δημοσιευμένες στις αντίστοιχες εφημερίδες και επομένως βρίσκονται σε τυποποιημένη μορφή όπως φαίνεται στην παρακάτω εικόνα:

Είπε τὸ ἱερώτερον, τὸ γλυκύτερο
πράγμα... εἶνε ἡ ζωὴ μας... τὸ μέλ-
λον μας... τὰ παιδιὰ μας... οἱ ἀπό-
γονοὶ μας. Ἀξίζει κάθε θυσία.
Αὐτὰ τὰ δουνά μας, οἱ θάλασσές
μας καὶ κάθε ἀψυχοῦ πού μας περι-
βάλλει εἶνε Πατρίδα... Καὶ οἴκο-
γένεια. Ἐὰ παιδιὰ, ἐσὺ, εἷσασθε
ἢ Πατρίδα.
Μὲ τὰ γόνατα, ἂν χρειασθῇ, θὰ
πάω ὅπου θελήσῃ γὰ τὴν ὑπηρετή-
σω. Γιὰ μὲ σήμερα εἶνε ἡ μόνη ἰ-
δέα πού μὲ συγκλονίζει. Ὅλα ἐμ-
πρὸς γιὰ τὴν Πατρίδα. Φίλησέ μου
τὰ παιδιὰ μας. Φιλῶ τὸ χέρι τῆς
μάννας, τοῦ πατέρα, παποῦ, μαμιά
καὶ τὰ κορίτσια.
Ἄγγελος Μπαρτζῆς
στρατιώτης

Εικόνα 3. Επιστολή όπως δημοσιεύτηκε στον Νεολόγο Πατρών

Οι περισσότερες από αυτές είναι γραμμένες όσο οι στρατιώτες βρίσκονται και πολεμούν στο αλβανικό μέτωπο. Όπως είναι αναμενόμενο, κοινό σημείο στις περισσότερες επιστολές είναι ο πόλεμος και η καθημερινότητα στο μέτωπο.

4.2 Οι συγγραφείς των επιστολών⁴

Σε αυτή την ενότητα θα δοθούν πληροφορίες σχετικά με τους συγγραφείς των επιστολών. Καθώς δεν υπάρχουν βιογραφικά στοιχεία για τους συγγραφείς (πχ πληροφορίες για την κοινωνική τάξη, την δουλειά που έκαναν πριν τον πόλεμο, την

⁴ Από αυτή την ενότητα απουσιάζουν οι συγγραφείς των επιστολών που είναι δημοσιευμένες στον Νεολόγο Πατρών. Ο λόγος για αυτή την απουσία είναι πρώτον, η έλλειψη οποιασδήποτε πληροφορίας για τους ίδιους στις επιστολές και δεύτερον, το γεγονός ότι οι επιστολές δεν είναι χειρόγραφες και επομένως αποκρύπτονται διάφορα στοιχεία όπως είναι η ορθογραφία ή ο γραφικός χαρακτήρας που όπως θα δούμε παρακάτω είναι αρκετά σημαντικά.

ηλικία τους κτλ.), οι πληροφορίες που θα δοθούν στην ενότητα εξάγονται έμμεσα εξετάζοντας τόσο όσα αναφέρουν οι ίδιοι μέσα στις επιστολές τους όσο και από τις ελάχιστες πληροφορίες που υπάρχουν για τους παραλήπτες των επιστολών.

Συγγραφέας 1: ΔΠ

Ο ΔΠ είναι στρατιώτης ο οποίος βρίσκεται στο νοσοκομείο Μεσολογγίου και γράφει στον ξάδερφό του ΔΜ. Ο ΔΠ πιθανώς είναι κάτοικος Πατρών όπως δηλώνει η διεύθυνση αποστολής της επιστολής.

Συγγραφέας 2: ΔΚ

Ο ΔΚ είναι στρατιώτης ο οποίος βρίσκεται στο αλβανικό μέτωπο. Γράφει σε γνωστή του η οποία ονομάζεται Ε όμως χωρίς να αναφέρει το επώνυμό της. Επιπλέον στοιχεία για τον ομιλητή δεν υπάρχουν, όμως αν η παραλήπτρια είναι η ίδια με των επόμενων ομιλητών⁵ τότε μπορούμε να υποθέσουμε (πάντα όχι με απόλυτη σιγουριά) ότι ο ΔΚ είναι κάτοικος Πατρών.

Συγγραφέας 3: ΑΣ

Ο σημνίτης ΑΣ γράφει επιστολή σε κάποια γνωστή του η οποία ονομάζεται και αυτή Ε. Όπως και πριν είναι άγνωστη η σχέση συγγραφέα – παραλήπτριας. Ο συγγραφέας αυτός δεν βρίσκεται στο μέτωπο αλλά στην αεροπορική βάση της Λάρισας. Αν η παραλήπτρια είναι η ίδια με του προηγούμενου συγγραφέα τότε μπορούμε να υποθέσουμε επιφυλακτικά ότι ο ΑΣ κατάγεται από την Πάτρα.

Συγγραφέας 4: ΙΤ

Ο ΙΤ είναι στρατιώτης ο οποίος, όπως αναφέρει στην συνομιλητριά του ΕΛ, βρίσκεται στο μέτωπο. Εφόσον η ΕΛ γνωρίζει τους γονείς του ΙΤ (αφού αναφέρει ότι τους βλέπει

---

⁵ Καθώς οι επιστολές του ΙΤ, του ΔΚ και παρακάτω του ΑΣ προέρχονται από το ίδιο σώμα και όλες έχουν ως παραλήπτρια την Ε, μπορούμε να κάνουμε τη βάσιμη εικασία ότι αυτή η Ε είναι η ίδια σε όλες τις επιστολές και ότι αυτές είναι επιστολές που έλαβε και κράτησε από τους στρατιώτες.

σε Εκκλησία της περιοχής των Προσφυγικών) αυτό σημαίνει ότι ο ΙΤ είναι κάτοικος των Προσφυγικών ή τουλάχιστον κατάγεται από την περιοχή.

Συγγραφέας 5: ΔΑ

Ο ΔΑ ο οποίος υπηρετεί ως Δεκανέας στο αλβανικό μέτωπο γράφει προς τους γονείς, τους θείους και τις θείες του. Όπως αναφέρεται στις επιστολές του πριν τον πόλεμο, ο ΔΑ υπηρετούσε ως εθελοντής στην Αθήνα και επομένως ο ΔΑ θα πρέπει να είναι 21 ή 22. Ο ΔΑ κατάγεται από την Πάτρα όπως δηλώνεται στις επιστολές.

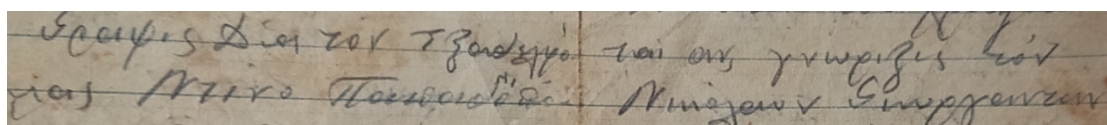
5. Γλώσσα των επιστολών

Δεδομένου του γεγονότος ότι έχουμε να κάνουμε με προσωπικές επιστολές, απευθυνόμενες σε οικεία πρόσωπα, θα περιμέναμε το ύφος των επιστολών να είναι ανεπίσημο και η γλώσσα που χρησιμοποιείται να είναι δημοτική. Αντίθετα, αυτό που παρατηρείται στις επιστολές είναι μία μικτή γλώσσα η οποία συνδυάζει στοιχεία της δημοτικής και της καθαρεύουσας. Πιο συγκεκριμένα, η γλώσσα στην οποία γράφουν οι στρατιώτες ακολουθεί κατά κύριο λόγο τη συντακτική δομή και το λεξιλόγιο της δημοτικής (συμπεριλαμβανομένων και διαλεκτικών στοιχείων) ενώ σε κάποια σημεία εμφανίζονται αρχαϊζόντα συντακτικά σχήματα και πολύ συχνά διάφορα μορφολογικά στοιχεία της καθαρεύουσας των οποίων η χρήση υπόκειται σε διαβάθμιση. Οι επιστολές, ανάλογα με την γλώσσα την οποία χρησιμοποιούν οι στρατιώτες, μπορούν να τοποθετηθούν σε ένα συνεχές στο οποίο τα δύο άκρα βρίσκονται οι δύο ποικιλίες, η δημοτική και η καθαρεύουσα. Παρακάτω θα εξεταστεί η γλώσσα του κάθε συγγραφέα ξεχωριστά και η θέση τους στο συνεχές.

5.1 Συγγραφέας 1: ΔΠ

- (1) α. Σήμερα πού Σού Γράφω Βρήσκομαι στό Νοσοκομείον Μεσολογγίου τώρα είμαι καλά καί φαντάζομαι τάς ημέρας τού Πάσχα νά Πάρο ἄδια και θᾶ σε ανταμόσο. (ΔΠ1 – 13.4.1941)
- β. Μήτσο νά μου γραψις Δία τόν εξαδελφό μας Ντίνο Παπαδόπουλο[...] αν γνωρίζις τόν Νικόλαον Γεωργαντάν [...](ΔΠ1 – 13.4.1941)

Όπως φαίνεται από τα παραδείγματα η γραπτή γλώσσα παραπέμπει σε προφορικό λόγο (και άρα η γλώσσα αυτού του ομιλητή επομένως κλίνει (σχετικά) πιο κοντά στη δημοτική) με περιορισμένη τη χρήση αρχαϊστικών στοιχείων πχ. *σήμερον*, *Νοσοκομείον*, *τάς ημέρας*, *Δία τόν εξαδελφό* κτλ. Η χρήση του όμως δεν είναι συστηματική αφού στο παράδειγμα στο (1β) στο όνομα *Ντίνο Παπαδόπουλο* δεν χρησιμοποιείται το τελικό -ν *Ντίνο Παπαδόπουλο* ενώ λίγο αργότερα στο όνομα *Νικόλαον Γεωργαντάν* το τελικό -ν χρησιμοποιείται κανονικά παρόλο που βρίσκονται στην ίδια ακριβώς γραμμή το ένα δίπλα από το άλλο όπως φαίνεται στην παρακάτω εικόνα:

Εικόνα 4. ΔΠ1 - 13.4.1941

5.2 Συγγραφέας 2: ΔΚ

- (2) α. Αγαπητή δεσποινίς έ χαίρε υγειαίνω τό αυτό καί δι' υμάς ποθώ
(ΔΚ1 – 13.2.1941)
- β. αυτό τιμά όλες τίς έλληνίδες διότι αυτό δείχνη μέ πόσην αγάπην
περιβάλεται ό στρατός από όλον τόν έλληνικόν λαόν (ΔΚ1 – 13.2.1941)
- γ. είδον νά μου γράφεται διά τό θάρρος πού έλάβατε (ΔΚ1 – 13.2.1941)

Η γλώσσα του ΔΚ είναι πιο συστηματική σε σχέση με του προηγούμενου συγγραφέα. Όπως βλέπουμε στο παράδειγμα (2β) το τελικό -ν εμφανίζεται συστηματικά σε όλες τις λέξεις όπου αναμένεται πχ *πόσην αγάπην*, *έλληνικόν λαόν*, χρησιμοποιείται αόριστος β' πχ *είδον* αντί του *είδα* (2γ), αρχαϊστικές προθετικές φράσεις όπως *διά τό θάρρος* και συλλαβικές αυξήσεις όπως πχ *έλάβατε*. Όσον αφορά το λεξιλόγιο και τη συντακτική δομή αυτά είναι πιο κοντά στην δημοτική με λίγες εξαιρέσεις όπως *χαίρε*, *υγαιίνω*, αντωνυμίες όπως *το αυτό*, προθετικές φράσεις όπως *δι' υμάς* και συντακτικά σχήματα όπως *το αυτό καί δι' υμάς ποθώ* τα οποία περιορίζονται στην αρχή της επιστολής.

5.3 Συγγραφέας 3: ΑΣ

- (3) α. Ἄμα τῆ λήψει τῆς σταλείσης παρ' ὑμῖν ἐπιστολῆς ἐχάρην τά μέγιστα, τόσον διά τήν ἄκραν ὑγείαν σας ὅσο διά τό μέγιστον μνημονικόν σας πού μέ ἐνεθυμήθητε καίτη εὕρισκόμενον τόσον μακριάν σας (ΑΣ1)
- β. Ὅσο γιά τήν τελική ΝΙΚΗ ἔσται βεβαία ὅτι εἶμαιθα πρός τήν τελικήν ἀποκτησιν αὐτῆς (ΑΣ1)

Ὅπως και πριν ο ΑΣ είναι συστηματικός ως προς την χρήση της γλώσσας. Για παράδειγμα, όπως βλέπουμε στα (3α) χρησιμοποιείται συστηματικά το -ν σε αναμενόμενα περιβάλλοντα πχ *ἄκραν ὑγείαν, μέγιστον μνημονικόν.*, αρχαϊστικοί παρελθοντικοί τύποι όπως *ἐχάρην, ἐνεθυμήθητε*, κτλ. αρχαϊζουσες μετοχές όπως οι μετοχές *σταλείσης* και *εὕρισκόμενον* και προθετικές φράσεις όπως *παρ' ὑμῖν*. Η συντακτική δομή ακολουθεῖ τη δημοτική με εξαίρεση το αρχαϊστικό συντακτικό σχῆμα *της σταλείσης παρ' ὑμῖν ἐπιστολῆς* όπου η προθετική φράση *παρ' ὑμῖν* παρεμβάλλεται ανάμεσα στη μετοχή και το ουσιαστικό, αρχαϊσμός, όμως, που περιορίζεται στην εισαγωγή της επιστολής. Ὅσον αφορά το λεξιλόγιο, ο ΑΣ χρησιμοποιεῖ λεξιλόγιο της καθαρεύουσας όπως *τοιούτος, οἵτινες* και διάφοροι ἄλλοι καθαρευουσιάνικοι τύποι όπως *καίτη (καίτοι), Ἑλλην, ἔσται βεβαία, εἶμαιθα* (3β) με ελάχιστους τύπους της δημοτικής όπως το καθημερινό *τελική ΝΙΚΗ* (3β) όπου δεν εμφανίζεται το -ν όπως στις υπόλοιπες περιπτώσεις. Επομένως, βλέπουμε ὅτι η γλώσσα που χρησιμοποιεῖ ο ΑΣ βρίσκεται στο συνεχές πολύ κοντά στην καθαρεύουσα.

5.4 Συγγραφέας 4: IT

- (4) Εἶδον νά μού γράφεται τό εὐχαριστον γεγονός γιά τήν οἰκογενειάν σας ὅτι ἡ ἀδελφή σας ἔτεκεν θυγατ ἄρρεν καί ὅτοι ἀπεκτήσατε καί ἐγγονάκι σᾶς εὐχουμε νά σᾶς ζήση (IT2 – 26.3.1941)
- (5) α. [...] ἔγινε ευλογία καί παρευρέθησαν ἄρκετοί στρατιώται καί ἐκινόνισαν των [?] μυστηρίων (IT3 – 31.3.1941)

β. ὄχι ὅτι δέν καταδέχουμε κ' εἶναι εὐχάριστω νά λαβαίνη κανεῖς κάτι ἀπό γνωστά του πρόσωπα, ἀλλά αὐτοῦ πού εἰσθε καί ἐσεῖς ὑπάρχη ἀρκετή φτώχεια (IT3 – 31.3.1941)

(6) Γιά τόν Μουσολίνη ἄστον καί ἄς λέει, δέν λογοκρίνεται θάρθη ὅμως ἡ ἡμέρατου καί αὐτουνοῦ (IT4 – 20.5.1941)

Οἱ ἐπιστολές του IT παρουσιάζουν μεγαλύτερη ποικιλία σε ὅ,τι ἀφορᾶ τή γλώσσα τόσο ἀπό ἐπιστολή σε ἐπιστολή ὅσο καί μέσα στην ἴδια ἐπιστολή. Για παράδειγμα ἡ ἐπιστολή στο παράδειγμα (4) βρίσκεται πιο κοντά στην καθαρεύουσα με ἀρχαϊσμούς ὅπως *Εἶδον, ἔτεκεν, ἄρρεν*. Ἀντίθετα ἡ ἐπιστολή στο παράδειγμα (6) βρίσκεται πιο κοντά στη δημοτική ὅπως δείχνουν τα πιο καθημερινά *ἄστον καί ἄς λέει, θάρθη αὐτουνοῦ*.

Διαφορά στη γλώσσα, ὅμως, ὑπάρχει ἀκόμα καί στην ἴδια ἐπιστολή ὅπως φαίνεται ἀπό το παράδειγμα στο (5). Ἡ ἐπιστολή ἀρχικά βρίσκεται κοντύτερα στη καθαρεύουσα με ἀρχαϊσμούς ὅπως *παρευρέθησαν, στρατιώται, ἐκινόνισαν* (5α) ἐνῶ λίγο ἀργότερα ἡ ἐπιστολή πλησιάζει τή δημοτική ὅπως δηλώνουν (διαλεκτικοί) τύποι *καταδέχουμε* καί *αὐτού*⁶ (5β). Παράλληλα βλέπουμε ὅτι οἱ δύο ποικιλίες συνυπάρχουν καί ἀναμειγνύονται, ἰδιαίτερα ἀν κοιτάξουμε καί το παράδειγμα (4) ὅπου στην ἴδια πρόταση τα ἀρχαϊστικά *ἔτεκεν ἄρρεν* καί *ἀπεκτίσατε* συνυπάρχουν με το ὑποκοριστικό *ἐγγονάκι* καί το διαλεκτικό *εὐχουμε*.

5.5 Συγγραφέας 5: ΔΑ

(7) α. Σᾶς ἀναγγέλω τήν καταταξίν μου εἰς τό 34ον Σύνταγμα Πεζικοῦ ἥτις ἔγινεν σήμερον τήν πρωΐαν ὅποτε κ' ωρκίσθην (ΔΑ2 – 5.7.1940)
β. Λοιπόν βλέπετε ὅτι ἀναγκάσθηκα νά σᾶς γράψω σέ αὐτό τό χαρτί γιατί δέν πέρσεψαν χρήματα (ΔΑ2 – 5.7.1940)

---

⁶ Ἡ γραφή *ου* ἀντί *ο* ἀντανακλά τήν ἀνύψωση του [ο] σε [u]. Ἡ ὑψωση του ἄτονου [ο] σε [u] εἶναι ἓνα μὴ ἀναμενόμενο φαινόμενο. Ἡ ὑψωση ἄτονων φωνηέντων εἶναι φαινόμενο που ἐμφανίζεται συνήθως στις βόρειες διαλέκτους κι ὄχι στις νότιες ὅπως εἶναι ἡ Πατρινή. Σε αὐτή τή περίπτωση ἔχουμε ἓνα μορφοφωνολογικό φαινόμενο το ὁποῖο μένει ὑπό διερεύνηση ἀφοῦ δέν βρέθηκε ἀναφορά σε αὐτό σε κάποια πηγῆ. Ὅσον ἀφορᾶ του ἐπίρρημα *αὐτοῦ* ἡ χρῆση του μού εἶναι γνωστή ἀπό προσωπική ἐμπειρία.

- (8) Να βρίσκουμαι λιγάκι ἔξω ἀπ' τήν Ἀθήνα στήν πρωτεύουσα λες και εἶμεθα φυλακή. [...] Νά βλέπω μακρυά ἀπ' τήν πόλη τήν Ἀκρόπολη, τόν Λυκαβηττόν [...] (ΔΑ3 – 10.7.1941)

Παρόμοια συμπεριφορά με τον ΙΤ παρουσιάζει και ο ΔΑ με τη γλώσσα σε διαφορετικά σημεία μέσα στην ίδια επιστολή κλίνει προς το ένα ή το άλλο άκρο του συνεχούς. Στο (7α) για παράδειγμα η γλώσσα είναι γεμάτη αρχαϊσμούς όπως *ἦτις, σήμερον, πρωΐαν, ωρκίσθην* και άρα κλίνει περισσότερο προς την καθαρεύουσα. Λίγο παρακάτω όμως (7β) ο ΑΔ γράφει σε μία πιο προφορική (αλλά ακόμα «γραπτή») γλώσσα όπως φαίνεται από τη φράση *λοιπόν βλέπετε ὅτι* η οποία παραπέμπει σε προφορικό λόγο αλλά και από το προφορικό *πέρσεψαν* από το οποίο έχει αποκοπεί το [i]. Όπως και στη περίπτωση του ΙΤ οι δύο ποικιλίες συνυπάρχουν και αναμειγνύονται όπως βλέπουμε στο παράδειγμα (8) όπου το διαλεκτικό *βρίσκουμαι* συνυπάρχει με το αρχαϊζόν *εἶμεθα* και οι τύποι της δημοτικής *πόλη* και *Ἀκρόπολη* ακολουθούνται αμέσως από το πιο αρχαϊζόν *τόν Λυκαβηττόν*.

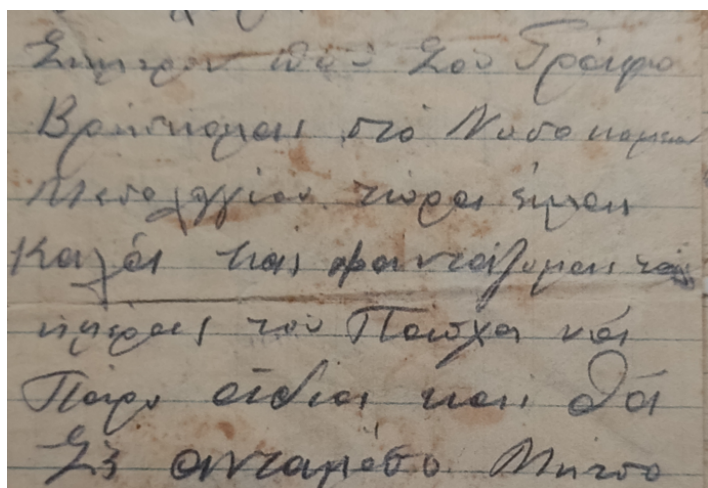
6. Εξωγλωσσικοί/κοινωνιογλωσσικοί παράγοντες

6.1 Εκπαίδευση

Στην ενότητα αυτή θα εξεταστεί αν ο βαθμός εκπαίδευσης των συγγραφέων επηρεάζει την επιλογή τους να χρησιμοποιήσουν στις επιστολές τους μία γλώσσα που να πλησιάζει την μία ή την άλλη γραπτή ποικιλία της ελληνικής. Δεδομένης της έλλειψης βιογραφικών στοιχείων για τους περισσότερους συγγραφείς, το επίπεδο εκπαίδευσης εκμαιεύτηκε μέσα μέσα από την χρήση τυπικών χαρακτηριστικών γραφής (*formal writing features*) όπως είναι για παράδειγμα η στίξη, ο χωρισμός λέξεων, η ορθογραφία κτλ. (Tamošiūnaitė, 2013: 233) και από πληροφορίες που παρέχουν οι συγγραφείς μέσα από τα λεγόμενά τους. Ακολουθώντας τη Tamošiūnaitė (2013) οι συγγραφείς χωρίζονται σε λιγότερο εκπαιδευμένους, μερικώς εκπαιδευμένους και πλήρως εκπαιδευμένους.

Στο σώμα επιστολών⁷ μπορούμε να διακρίνουμε έναν λιγότερο εκπαιδευμένο συγγραφέα, δύο μερικώς εκπαιδευμένους συγγραφείς και δύο πλήρως εκπαιδευμένους συγγραφείς.

6.1.1 Λιγότερο εκπαιδευμένος συγγραφέας

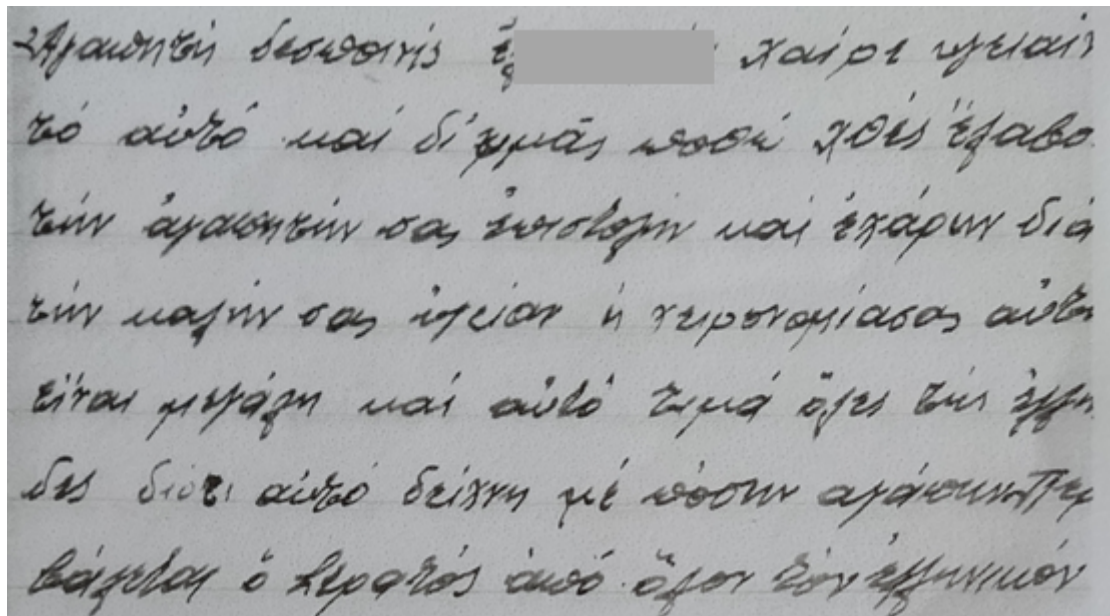
Εικόνα 5. ΔΠ1 – 13.4.1941

Ξεκινώντας με την κατηγορία των λιγότερο εκπαιδευμένων συγγραφέων, όπως αναφέρθηκε, στο σώμα επιστολών εμφανίζεται μόνο ένας, ο συγγραφέας ΔΠ. Ο συγγραφέας έχει επίγνωση κάποιων συμβάσεων της γραφής, όπως για παράδειγμα τον χωρισμό των λέξεων, αλλά αγνοεί άλλες όπως είναι η χρήση των κεφαλαίων γραμμάτων και της στίξης των οποίων η χρήση είναι μη συστηματική. Επιπλέον στην επιστολή του ΔΠ παρατηρούνται πολλά λάθη στην ορθογραφία πχ *αγαπηταί*, *ανταμόσο*, *Παρακαλο*, στη χρήση τόνων πχ *ἄδια* και πνευμάτων τα οποία εν πολλοίς απουσιάζουν.

6.1.2 Μερικώς εκπαιδευμένοι συγγραφείς

---

⁷ Οι επιστολές από τον Νεολόγο Πατρών δεν έχουν ληφθεί υπόψιν στην κατηγοριοποίηση αυτή καθώς δεν είναι χειρόγραφες και είναι πιθανό η εφημερίδα να έχει παρέμβει σε ό,τι αφορά την δομή, στίξη και ορθογραφία των επιστολών κατά την έκδοσή τους.

Εικόνα 6. ΔΚ1 – 13.2.1941

Στην παραπάνω εικόνα βλέπουμε την επιστολή του ενός από τους δύο μερικώς εκπαιδευμένους συγγραφείς, του ΔΚ. Κοιτάζοντας την επιστολή παρατηρούμε ότι το κείμενό του είναι συνεχόμενο χωρίς να χωρίζεται σε παραγράφους ούτε για να ξεχωρίσουν η προσφώνηση και η αποφώνηση από το κυρίως μέρος και χωρίς να χρησιμοποιούνται σημεία στίξης. Ως εκ τούτου, κεφαλαία γράμματα δεν χρησιμοποιούνται παρά μόνο στην πρώτη λέξη της επιστολής *Άγαπητή* και στα κύρια ονόματα πχ *Άλβανία* και πάλι όχι συστηματικά πχ *δεσποινίς έ*:

(9) Άλβανία τη 13 -2- 1941

Άγαπητή δεσποινίς έ χαίρε υγειαίνω το αυτό και δι' υμάς ποθώ [...]

έχεται χερετισμούς από όλους τούς συναδελφους μου μένω [?]⁸ τήν καλήν σας υγείαν και ταχεΐα άπάντησιν σας χερετώ με άδελφικήν άγάπην

(ΔΚ1 – 13.2.1941).

Όσον αφορά την ορθογραφία ο ΔΚ γνωρίζει ορθογραφία και τους κανόνες τονισμού. Παρατηρούνται όμως κάποια ορθογραφικά λάθη πχ *άλληλογραφούμε*, *γράμματα* και λανθασμένη χρήση πνευμάτων πχ *υγείαν*, *ύποστηρίζει*

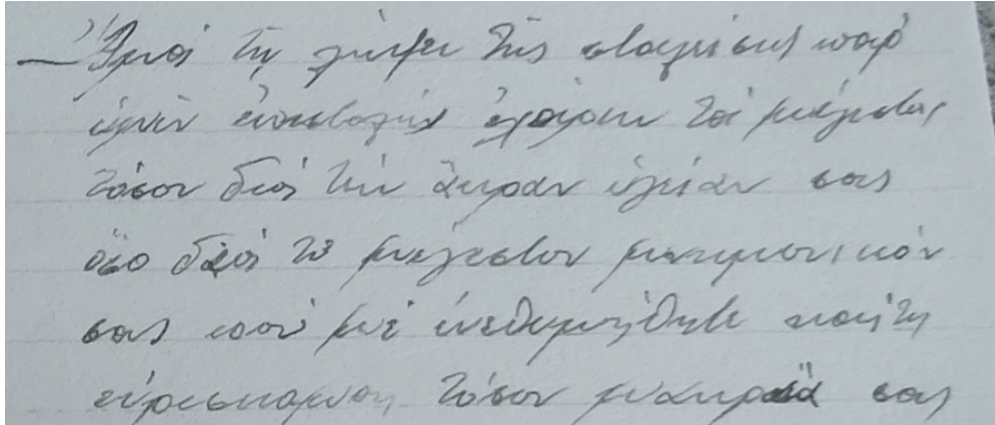
⁸ Με [?] συμβολίζονται δυσανάγνωστες λέξεις στις επιστολές.

Διοικητής
Εγώ σου είπα 19 γράμματα ιστολογίου σου, και έχω σου
και άλλο μαζά και ένα μαζά είναι.
Είπα ιστολογίου σου, είπα να με γράφεις ότι μου
άσπασε συνεχώς και αυτό με εχαρακτήριζε και
αν δεν γράβαινε τα περιγράφα σου όσα μου έχει
είπες, αλλά δεν μωραφίς, δα τα γράμματα σου άρξότερα
δύο σου χάνονται, ωρά αλλοί οι ομάδες σου γράφω
υπάρουν τα υστερά ^{ή αλλιώς} και έχεις τους περιγράφεις μαζά
τότε τα γράφω και αλλιώς σου ολιγών περιγράφο.
Μην γράφω να τα γράφω.
Είπα σου το γράμμα σου, σου χαρά σου ηδονιστά
όχι σου όλων γράφω σου γράμμα μου και αυτό με

Εικόνα 7. IT1 – 1.3.1941

Συνεχίζοντας με τον δεύτερο μερικώς εκπαιδευμένο ομιλητή, σε αντίθεση με τους προηγούμενους συγγραφείς το κείμενο του είναι χωρισμένο σε παραγράφους και η στίξη χρησιμοποιείται κανονικά. Το ίδιο και η χρήση κεφαλαίων γραμμάτων. Ταυτόχρονα, όμως, παρατηρούνται και διάφορα ορθογραφικά λάθη, π.χ. καλλά, περισιότερα, πολλό, ότοι, διότη, και υπερδιορθώσεις όπως ήσθάνεσθαι όπου χρησιμοποιείται αύξηση (δηλαδή τύπος αορίστου) σε τύπο ενεστώτα. Όσον αφορά τους τόνους και τα πνεύματα φαίνεται να χρησιμοποιούνται σωστά.

6.1.3 Πλήρως εκπαιδευμένοι συγγραφείς

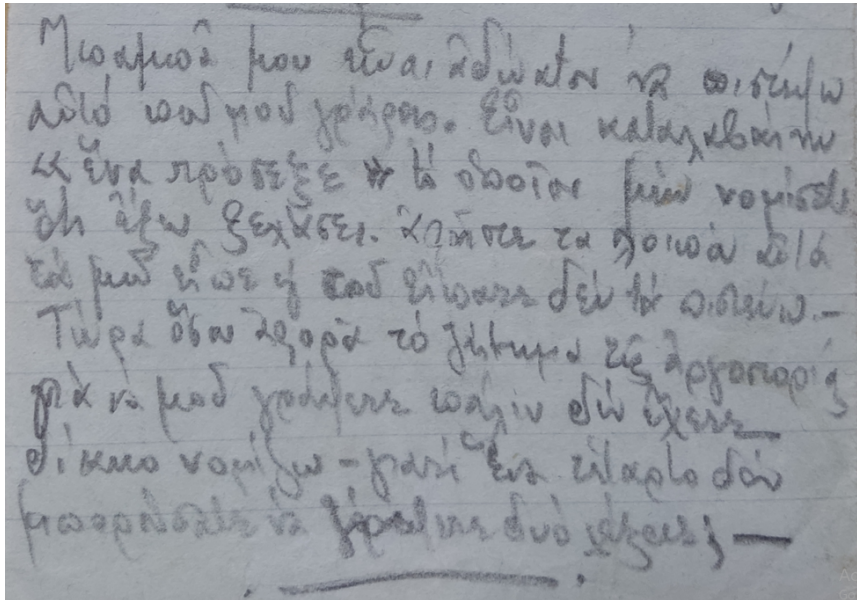

Εικόνα 8. ΑΣ1

Περνάμε τώρα στους πλήρως εκπαιδευμένους συγγραφείς οι οποίοι είναι ο ΑΣ και ΔΑ. Στην εικόνα 8 εμφανίζεται η επιστολή του πρώτου. Όσον αφορά τη δομή η επιστολή είναι χωρισμένη σε παραγράφους. Η στίξη χρησιμοποιείται σωστά. Αυτό που δείχνει την καλή εκπαίδευση του ομιλητή είναι η σωστή χρήση της καθαρευουσιάνικων τύπων χωρίς πολλά λάθη ή υπερδιορθώσεις όπως είδαμε στον προηγούμενο ομιλητή:

- (10) α. Ἄμα τῇ λήψει τῆς σταλείσης παρ' ὑμῖν ἐπιστολῆς ἐχάρην τά μέγιστα, τόσον διά τὴν ἄκραν ὑγείαν σας ὅσο διά τό μέγιστον μνημονικόν σας πού μέ ἐνεθυμήθητε **καίτη** εὐρισκόμενον τόσον μακρίαν σας (ΑΣ1)
- β. ἐάν ἤθελον νά ἀποκαλοῦμαι Ἕλλην ἔπρεπε νά εἶμαι τοιοῦτος διότι αὐτό τό χάρισμα τό ἔχουν μόνον Ἕλληνες: **οἵτινες** διέπονται ἀπό ὑψηλά ἰδανικά (ΑΣ1)

Παρ' όλα αυτά βλέπουμε ότι υπάρχουν κάποια ορθογραφικά λάθη αν και κατά πολύ λιγότερα σε σχέση με προηγούμενους συγγραφείς πχ *καίτη* αντί *καίτοι* και *οἵτινες* αντί *οἴτινες*.

Εικόνα 9. ΔΑ7 – 21.10.1940

Τελευταίος εξετάζεται ο ΔΑ. Όσον αφορά τη δομή του κειμένου, οι επιστολές είναι πάντα χωρισμένες σε παραγράφους με ελάχιστες περιπτώσεις είτε λόγω έλλειψης χώρου ή χρόνου. Ακόμα όμως και στις περιπτώσεις αυτές η αλλαγή παραγράφου δηλώνεται με τελεία και παύλα (-) Η στίξη χρησιμοποιείται κανονικά. Όσον αφορά την ορθογραφία, ο ΔΑ την χρησιμοποιεί σωστά. Λίγα ορθογραφικά λάθη εμφανίζονται. Όπως και οι προηγούμενοι συγγραφείς γνωρίζει τις συμβάσεις του κειμενικού είδους.

Συνοπτικά, αυτό που παρατηρείται στις επιστολές συγγραφέων με χαμηλότερο βαθμό εκπαίδευσης είναι η έλλειψη δομής κειμένου, η απουσία στίξης και αρκετά ορθογραφικά λάθη. Επιπλέον, παρατηρείται αμηχανία ως προς την χρήση των τόνων και των πνευμάτων από κάποιους. Στους συγγραφείς με μεγαλύτερο βαθμό εκπαίδευσης παρατηρούνται ελάχιστα έως καθόλου ορθογραφικά λάθη, σωστή χρήση τόνων και πνευμάτων, δομημένο κείμενο με παραγράφους και σωστή χρήση της καθαρεύουσας. Αυτό που παραμένει κοινό σε όλους τους συγγραφείς είναι η γνώση έστω κάποιων ορθογραφικών κανόνων και η προσπάθεια τήρησής τους.

Γυρνώντας τώρα στην επιλογή της γραπτής ποικιλίας, όπως είδαμε όλοι οι συγγραφείς ανεξαρτήτως βαθμού εκπαίδευσης συμπεριλαμβάνουν στο κείμενό τους αρχαϊστικά στοιχεία, επομένως, ο βαθμός εκπαίδευσης δεν φαίνεται να επηρεάζει την θέση τους στο συνεχές δημοτικής-καθαρεύουσας. Αυτό γίνεται εμφανές αν τον πλήρως εκπαιδευμένο συγγραφέα ΔΑ. Ο οποίος πολλές φορές επιλέγει να χρησιμοποιήσει στοιχεία της δημοτικής. Επιπλέον ο ΔΠ αν και παρουσιάζει τον χαμηλότερο βαθμό

εκπαίδευσης προσπαθεί να συμπεριλάβει στο κείμενό του αρχαϊστικά στοιχεία. Αυτό που φαίνεται να επηρεάζει η εκπαίδευση είναι τον βαθμό επιτυχίας της χρήσης των αρχαϊστικών αυτών στοιχείων. Έτσι, οι συγγραφείς με μεγαλύτερο βαθμό εκπαίδευσης κάνουν λιγότερα λάθη ενώ οι συγγραφείς με μικρότερο βαθμό εκπαίδευσης κάνουν περισσότερα λάθη (πχ λανθασμένη χρήση τόνων και πνευμάτων) και υπερδιορθώσεις πχ *ήσθάνεσθαι*.

7. Γλωσσικοί Παράγοντες – Μορφή και Περιεχόμενο

7.1 Φορμουλαϊκές φράσεις

Εδώ θα σχολιαστούν σε μεγαλύτερο βάθος οι εισαγωγικές και καταληκτικές φορμουλαϊκές φράσεις (opening and closing formulae), χαρακτηριστικά του κειμενικού είδους του γράμματος, και οι παράγοντες που επηρεάζουν την επιλογή των προσφωνήσεων και αποφωνήσεων. Επιπλέον, όπως θα αναφερθεί παρακάτω, η επιλογή της προσφώνησης των παραληπτών αντανακλά και την κοινωνική εγγύτητα-απόσταση μεταξύ συγγραφέα-παραλήπτη η οποία θα εξεταστεί στην επόμενη υποενότητα. Επιπλέον θα εξεταστεί η υπόθεση των Rutten και van der Wal (2013) οι οποίοι ακολουθώντας την Wray (2002) θεωρούν ότι η χρήση συγκεκριμένων εισαγωγικών και καταληκτικών φράσεων είναι πολύ πιο εύκολη από την επιλογή καινούργιων. Έτσι υποθέτουν ότι η χρήση των φράσεων αυτών θα εξυπηρετούσε τις ανάγκες των λιγότερο εξοικειωμένων με τη γραφή συγγραφέων και επομένως θα εμφανίζονται συχνότερα στις επιστολές αυτών. Αντίθετα στις επιστολές πιο έμπειρων συγγραφέων αναμένουν χρήση λιγότερων τυποποιημένων μοτίβων και πιο δημιουργικές προσφωνήσεις και αποφωνήσεις.

(11) Συγγραφέας 3: ΑΣ

Άγαπητη Έ

σέ χαιρετώ

Σέ χαιρετώ (ΑΣ1)

Αν και έμπειρος συγγραφέας η εισαγωγή και το κλείσιμο της επιστολής του παραμένουν πολύ συνοπτικά και στοιχειώδη. Εμφανίζονται μόνο η προσφώνηση και πολύ σύντομοι χαιρετισμοί.

(12) Συγγραφέας 4: IT

Δεσποινίς Έ

(εύχουμε ή παροῦσα μου ἐπιστολή νά σᾶς εὔρη ὄλους καλλά)

Ἔλαβον τήν ἀπό [10/16/19/25-3] ἐπιστολή σας καί ἐχάρην πού ἦσθε καλλά καί ἐγώ καλλά εἶμαι

Σᾶς χαιρετῶ

Ο συγκεκριμένος συγγραφέας εμφανίζει ένα συγκεκριμένο μοτίβο στις επιστολές του. Αρχικά προσφωνεί την παραλήπτρια ως *Δεσποινίς* αντί *ἀγαπητή* κάτι που χρησιμοποιείται πιθανώς για να κρατήσει κάποια απόσταση. Στη συνέχεια αναφέρει την επιστολή την οποία έλαβε και στην οποία απαντά πχ *Ἔλαβον τήν ἀπό 10/16/25-3 ἐπιστολή σας*. Δηλώνει τη χαρά του για την καλή υγεία της παραλήπτριας *ἐχάρην πού ἦσθε καλλά* και αναφέρει και την δική του καλή υγεία *καί ἐγώ καλλά εἶμαι / καί ἐμεῖς καλλά εἶμεθα*. Σε κάποιες ειδικές περιστάσεις όπως είναι για παράδειγμα η 25η Μαρτίου προσθέτει και την εξής πρόταση *εύχουμε ή παροῦσα μου ἐπιστολή νά σᾶς εὔρη ὄλους καλλά* πριν χρησιμοποιήσει την ίδια φορμουλαϊκή φράση.

(13) Συγγραφέας 5: ΔΑ

α. Σεβαστοί μου Γονεῖς/ Μπαμπᾶ κ' Μαμᾶ

Εἶμαι καλά. Τό αυτό ἐπιθυμῶ κ' γιά ἐσᾶς

Μετά σεβασμοῦ

γ. Σεβαστή μου θεῖτσα Μ κ' Κ [?]

Σας φιλῶ

δ. Πολυαγαπημένη μου θεῖτσα Νίτσα

Εἶμαι καλά, τό αυτό ἐπιθυμῶ κ' γιά σένα.

Σέ φιλῶ γλυκά-γλυκά

Σᾶς φιλῶ ὄλους

Η εισαγωγή και το κλείσιμο που χρησιμοποιεί ο ΔΑ έχουν μεγάλο ενδιαφέρον καθώς στις επιστολές του δεν γράφει μόνο σε έναν παραλήπτη αλλά πολλές φορές γράφει και σε παραπάνω. Το ενδιαφέρον βρίσκεται στην διαφορετική προσφώνηση που χρησιμοποιείται για να απευθυνθεί στους διαφορετικούς παραλήπτες. Οι περισσότερες επιστολές του απευθύνονται στους γονείς του. Η προσφώνηση που χρησιμοποιεί είναι είτε *Σεβαστοί μου Γονεῖς* (13α) είτε *Σεβαστοί μου Μπαμπᾶ κ' Μαμᾶ* (13β). Και στις δύο περιπτώσεις δηλώνεται ρητά ο σεβασμός που νιώθει ένα παιδί απέναντι στους γονείς του φαίνεται όμως και από την επιλογή του να χρησιμοποιήσει κεφαλαία γράμματα *Γονεῖς*, *Μπαμπᾶ* και *Μαμᾶ*. Επιπλέον, ενδιαφέρον έχει το γεγονός ότι δεν χρησιμοποιεί τα επίσημα *Πατέρα* ή *Μητέρα* αλλά τα ανεπίσημα *Μπαμπᾶ κ' Μαμᾶ*. Ταυτόχρονα, δηλαδή, με την έκφραση σεβασμού εκφράζεται η οικειότητα και η εγγύτητα προς τους γονείς του. Όταν απευθύνεται από την άλλη σε θείους ή θείες του η προσφώνηση αλλάζει πάλι ανάλογα με την εγγύτητα την οποία νιώθει με τον εκάστοτε συγγενή. Για παράδειγμα, όταν απευθύνεται στις θείες του Μαριγώ και Κούλα (13γ) χρησιμοποιεί την προσφώνηση *Σεβαστοί* δηλωτική της απόστασης που υπάρχει μεταξύ τους. Αντίθετα, όταν απευθύνεται στην θεία του Νίτσα (13δ) χρησιμοποιεί τη προσφώνηση *πολυαγαπημένη* και το υποκοριστικό *θειτσα* θέλοντας να τονίσει την οικειότητα και την εγγύτητα προς αυτή.

Και αυτός ο συγγραφέας χρησιμοποιεί ένα πολύ συγκεκριμένο μοτίβο: *Εἶμαι καλά, τό αυτό ἐπιθυμῶ (πάντα/όλοψύχως) κ' γιά (ἐ)σᾶς/(ἐ)σένα*. Όπως και σε προηγούμενο ομιλητή κάνει αναφορά στην καλή του υγεία και εκφράζεται ευχή για την καλή υγεία των παραληπτών του. Όσον αφορά τώρα το κλείσιμο, πάλι ακολουθείται ένα συγκεκριμένο μοτίβο με μικρές παραλλαγές ανάλογα το ποιοι είναι οι παραλήπτες. Όταν απευθύνεται για παράδειγμα στους γονείς του χρησιμοποιεί την φράση *Μετά σεβασμοῦ* η οποία δεν χρησιμοποιείται για τους υπόλοιπους συγγενείς. Στη συνέχεια, ακολουθεί η ίδια φράση *σᾶς φιλω* πάλι με μικρές προσθήκες σε μερικές επιστολές όπως *σέ φιλω γλυκά-γλυκά* ή *σᾶς φιλω ὄλους* αν απευθύνεται σε περισσότερους παραλήπτες.

Από τα παραπάνω μοτίβα μπορούμε να κάνουμε κάποιες γενικές παρατηρήσεις. Αρχικά όπως είδαμε η προσφώνηση η οποία χρησιμοποιούν οι συγγραφείς για να απευθυνθούν στους παραλήπτες εξαρτάται από και δηλώνει την εγγύτητα ή την απόσταση ανάμεσά τους. Η εγγύτητα για παράδειγμα εκφράζεται με προσφωνήσεις όπως *αγαπητή/αγαπητέ* ενώ η απόσταση εκφράζεται με προσφωνήσεις όπως *δεσποινίς* ή *Σεβαστοί/Σεβαστέ*. Επιπλέον, παρατηρούνται δύο κοινά σημεία στις φράσεις μετά τις

προσφωνήσεις: δήλωση για την υγεία των συγγραφέων και δήλωση ή ευχή για την υγεία των παραληπτών. Μία τελευταία παρατήρηση που μπορούμε να κάνουμε έχει να κάνει με την γλώσσα των μοτίβων αυτών. Στις περισσότερες επιστολές τα μοτίβα αυτά έχουν ένα ύφος πιο επίσημο καθώς η γλώσσα στην οποία γράφονται είναι πιο κοντά στην καθαρεύουσα από ό,τι το υπόλοιπο κείμενο των επιστολών. Αυτό φαίνεται από τους διάφορους αρχαϊσμούς που εμφανίζονται σε αυτά όπως *πχ δι' υμᾶς κ.α.* Η ύπαρξη αυτών των αρχαϊσμών είναι μία ένδειξη ότι τα μοτίβα αυτά είναι τυποποιημένα, φορμουλαϊκές εκφράσεις τις οποίες οι συγγραφείς έχουν μάθει και τις χρησιμοποιούν στις επιστολές τους.

Σε αυτό το σημείο γυρίζουμε στην υπόθεση των Rutten και van der Wal (2013). Με βάση τα ευρήματα των παραπάνω θα περιμέναμε οι λιγότερο έμπειροι συγγραφείς να χρησιμοποιούν περισσότερες τυποποιημένες εκφράσεις και οι περισσότεροι έμπειροι λιγότερες και πιο δημιουργικές εκφράσεις. Οι επιστολές όμως των συγγραφέων δεν δείχνουν κάτι τέτοιο. Όπως είδαμε ο ΑΣ ο οποίος φαίνεται να έχει μεγάλη εμπειρία στην γραφή αρκείται μόνο σε έναν πολύ βασικό χαιρετισμό πριν περάσει στο κυρίως κείμενό του. Επιπλέον, οι ΙΤ και ΔΑ χρησιμοποιούν στις επιστολές τους τυποποιημένα μοτίβα με ελάχιστες παραλλαγές. Επομένως βλέπουμε ότι τα συμπεράσματα των Rutten και van der Wal (2013) δεν ισχύουν για την παρούσα περίπτωση.

7.2 Εγγύτητα – Απόσταση

Η εγγύτητα ή η απόσταση μεταξύ συγγραφέα και παραλήπτη μπορεί να εκφραστεί με διάφορους τρόπους. Για παράδειγμα μία κοινή τακτική της ΚΝΕ για την μείωση και την αύξηση της απόστασης είναι η χρήση του β' ενικού και του β' πληθυντικού (πληθυντικός ευγενείας) αντίστοιχα (Κανάκης, 2007: 197). Παρακάτω θα δούμε ποιες τακτικές φαίνεται να χρησιμοποιούν οι συγγραφείς για να εκφράσουν τόσο την εγγύτητα όσο και την απόσταση με τους παραλήπτες και το πώς η σχέση αυτή επηρεάζει τις γλωσσικές τους επιλογές.

(14) Συγγραφέας 4: ΙΤ

- α. Βλέπω νά μού γράφεται γιά τήν Μητέρα μου ὅτι τήν είδατε στήν ἐκκλησία πολύ θά σέ παρακαλέσω Ε νά μού γράψης τή γίνεται στό σπίτι μου (ΙΤ4 – 20.5.1941)

β. Βλέπω εις τό γράμμα σας τήν χαράν πού ήσθάνεσθαι όλοι σας όταν λαβαίνεται γράμμα μου (IT1 – 1.3.1941)

γ. αυτό δέν το θέλω, όχι ότι δέν καταδέχουμε κ' είναι ευχάριστω νά λαβαίνη κανείς κάτι από γνωστά του πρόσωπα, αλλά αυτού πού είσθε καί έσεις ύπάρχη άρκετή φτώχεια και δεν πρέπη να βάζεται και άλλα έξοδα. (IT3 – 31.3.1941)

Όπως φαίνεται από το παραπάνω παράδειγμα η χρήση του πληθυντικού ευγενείας *πχ γράφεται, είδατε* για την έκφραση της απόστασης είναι κοινή και για τους συγγραφείς των επιστολών.

Το ενδιαφέρον με τον παραπάνω συγγραφέα είναι ότι σε συνδυασμό με τον πληθυντικό ευγενείας φαίνεται να χρησιμοποιείται και άλλη μία, η επιλογή διαφορετικής γλώσσας για την δήλωση της εγγύτητας ή της απόστασης. Όπως βλέπουμε στα παραδείγματα (14α) ο IT κρατάει μία τυπική στάση απέναντι στην συνομιλήτριά του διατηρώντας κάποιον βαθμό απόστασης. Η απόσταση αυτή δηλώνεται, ταυτόχρονα τόσο με τον πληθυντικό ευγενείας *πχ γράφεται, είδατε* (14^α) όσο και με αρχαϊζοντες τύπους *πχ εις, χαράν, ήσθάνεσθαι* (14β). Όταν όμως είτε ζητάει χάρη από την συνομιλήτριά του να τον πληροφορεί για την κατάσταση των γονιών του (14α) ή εκφράζει τον εκνευρισμό του (14γ), η γλώσσα χάνει τους αρχαϊσμούς της και βρίσκεται πιο κοντά στην δημοτική καθώς επίσης αναφέρεται στην συνομιλήτριά του στον ενικό μειώνοντας με αυτόν τον τρόπο την απόσταση. Πιο συγκεκριμένα βλέπουμε ότι ξεκινάει απευθυνόμενος στην συνομιλήτριά του στον πληθυντικό: *βλέπω νά μου γράφεται*. Στο σημείο ακριβώς όμως που ζητάει την χάρη απευθύνεται στη συνομιλήτριά του στον ενικό: *πολύ θα σε παρακαλέσω E νά μου γράψης τή γίνεται στό σπίτι μου*.

Κάτι ανάλογο φαίνεται να παρατηρείται και στον ΔΑ όπως δηλώνουν τα παρακάτω παραδείγματα:

(15) Συγγραφέας 5: ΔΑ

α. Σ' ευχαριστῶ θερμότατα γιά τήν έφημερίδα ποῦ μοῦ στέλνης, μπαμπᾶ μου, αλλά άκόμη δέν τήν έλαβα. (ΔΑ17 – 18.2.1941)

β. Μπαμπᾶ μου έλαβα έπιταγήν σας [?] 100 δραχμων κ' έτέραν τοῦ θείου μου Α 150 κ' τίποτε ἄλλο. Μάλιστα όταν μοῦ τό γράσατε μοῦ έκανε μεγίστην έντύπωσιν ποῦ δέν τίς έλαβα. (ΔΑ5 – 3.8.1940)

Όπως φαίνεται στο παράδειγμα 15α) ο ΔΑ απευθύνεται στον πατέρα του στο β' ενικό (*θά σέ παρακαλέσω, στέλνης*) δηλώνοντας έτσι την οικειότητα που νιώθει απέναντι του. Στο παράδειγμα (15β), όμως, βλέπουμε ότι όταν γράφει στον πατέρα του σχετικά με την επιταγή που έλαβε η γλώσσα είναι πολύ επίσημη και πολύ πιο κοντά στην καθαρεύουσα με διάφορους αρχαϊσμούς πχ *έπιταγήν, έτέραν, μεγίστην έντύπωσιν*, εκφράζοντας την απόσταση πιθανώς ως ένδειξη ευγνωμοσύνης ή αισθήματος υποχρέωσης απέναντι στους γονείς του. Βλέπουμε επομένως ότι η επιλογή χρήσης γλώσσας είτε πιο κοντά στη δημοτική είτε πιο κοντά στη καθαρεύουσα επηρεάζεται από την εγγύτητα ή την απόσταση που νιώθουν οι συγγραφείς απέναντι στους/στις παραλήπτες/παραλήπτριες κάθε φορά: γλώσσα προφορική και κοντινή στη δημοτική για να δηλώσουν την εγγύτητα και γλώσσα τυπική και κοντινή στη καθαρεύουσα για να δηλώσουν την απόσταση.

7.3 Περιεχόμενο της επιστολής/περίσταση

Το θέμα, δηλαδή κάποιο συμβάν ή περίσταση, για το οποίο γράφουν οι συγγραφείς προς τους οικείους τους στην επιστολή φαίνεται να παίζει σημαντικό ρόλο στην επιλογή της καθαρεύουσας ή της δημοτικής.

- (16) Συγγραφέας 4: IT
- α. Γιά τόν Μουσολίνη ἄστον καί ἄς λέει, δέν λογοκρίνεται θάρθη ὅμως ἡ ἡμέρατου καί αὐτουνού, καί θά πληρώση ἀκριβά τά ὄσα λέει τῶρα. (IT4 – 20.5.1941)
  - β. Μάθετε ὅτι στάς 28 Φεβρουαρίου διεξήχθη ἀερομαχία στόν τομέα πού βρισκόμεθα ἐμεῖς μεταξύ 50 Ἰταλικῶν καί 14 Ἀγγλικῶν ἥτης διήρκησε περί τάς δύο ὥρας (IT1 – 1.3.1941)
  - γ. Εἶδον νά μού γράφεται τό εὐχαριστον γεγονός γιά τήν οικογενειάν σας ὅτι ἡ ἀδελφήσας έτεκεν ~~θυγατ~~ ἄρρεν καί ὅτοι ἀπεκτήσατε καί ἐγγονάκι σᾶς εὐχουμε νά σᾶς ζήση. (IT2 – 26.3.1941)

Συγγραφέας 5: ΔΑ

- δ. Λοιπόν βλέπετε ότι αναγκάστηκα νά σᾶς γράψω σέ αυτό τό χαρτί γιατί δέν πέρσεψαν χρήματα. [...] Ἐν μπορέστε λοιπόν στήλτε μου κανένα φιλούμενο (ΔΑ2 – 5.7.1940)
- ε. Σᾶς ἀναγγέλω τήν καταταξίν μου εἰς τό 34ον Σύνταγμα Πεζικοῦ ἥτις ἔγινεν σήμερον τήν πρωΐαν ὅποτε κ' ωρκίσθην. Ντύθηκα δέ εὐθύς ἀμέσως καί εἶτα ἐπακολούθησαν Γυμνάσια. [...]

Σε προηγούμενες ενότητες είδαμε ὅτι οἱ ἐπιστολές τῶν ΙΤ καὶ ΔΑ σε ὅ,τι ἀφορὰ τὴ γλῶσσα που χρησιμοποιεῖται με διάφορα σημεῖα νὰ πλησιάζουν τὴ δημοτικὴ ὅπως στα παραδείγματα ὅπου εμφανίζονται οἱ καθημερινοὶ τύποι *ἄστον, θάρθη, αὐτουνοῦ* (16α), *μπορέστε, πέρσεψαν, κανένα φιλούμενο* (16δ) κτλ. Διάφορα, ὅμως, σημαντικὰ γεγονότα ὅπως εἶναι μία μάχη στην ὁποία ἔλαβε μέρος ο ΙΤ ἢ ἡ γέννα τῆς ἀδερφῆς τῆς παραλήπτριας που συνομιλεῖ ἢ ἡ ἀνακοίνωση τῆς προαγωγῆς τοῦ ΔΑ φαίνεται νὰ περιγράφονται σε μία πιο ἐπίσημη καὶ τυπικὴ γλῶσσα ὅπως δηλώνουν διάφοροι ἀρχαῖσμοι *πχ στάς, ἥτης διήρκησε περί τὰς δύο ὥρας* (16β) καὶ *Εἶδον, εὐχαριστον, ἔτεκεν ἄρρεν, ἀπεκτήσατε* (16γ) καὶ *καταταξίν, ἥτις ἔγινεν σήμερον τήν πρωΐαν ὅποτε κ' ωρκίσθην* (16ε).

Ἡ ἐπιρροή τῆς περιστάσεως σε ὅ,τι ἀφορὰ τὴν ἐπιλογή συγκεκριμένης ποικιλίας φαίνεται καλύτερα στα παραδείγματα που θα δοῦμε παρακάτω. Ὅπως ἀναφέρθηκε καὶ στην ἀρχὴ τῆς εργασίας ἡ Ελλάδα τοῦ 20οῦ αἰ. βρίσκεται στο μέσο τῆς διαμάχης τοῦ γλωσσικοῦ ζητήματος. Στην διαμάχη αὐτὴ ἡ καθεστηκυῖα τάξη βλέπει τὴν καθαρεύουσα ὡς τὴ ποικιλία που ἐκφράζει τὰ ἐθνικὰ συναισθήματα καὶ τὸν πατριωτισμὸ καὶ ὡς τὴν ποικιλία ἡ ὁποία προβάλλει τὴ σύνδεση με τοὺς Ἀρχαίους Ἕλληνες, τὸ ἐνδοξο παρελθόν. Τα παραπάνω ἀντανακλώνται καθαρά στην ἐπιστολὴ τοῦ ΑΣ:

- (17) Εἶδον νὰ μού γράφετε στήν ἐπιστολήν σας ὅτι εἶμαι φιλόπατρις, φυσικὰ ἐάν ἤθελον νὰ ἀποκαλοῦμαι Ἕλλην ἔπρεπε νὰ εἶμαι τοιοῦτος διότι αὐτό τό χάρισμα τό ἔχουν μόνον Ἕλληνες: οἵτινες διέπονται ἀπὸ ὑψηλά ἰδανικά (ΑΣ1).

Στο παραπάνω ἀπόσπασμα γίνεται ἀναφορὰ στην νίκη τῶν Ἑλλήνων στον πόλεμο κάτι που μπορεῖ νὰ δικαιολογήσει ἐν μέρει τὴν χρῆση τῶν διάφορων ἀρχαῖσμων. Μία

ένδειξη για την επιλογή του ομιλητή να γράψει σε καθαρεύουσα είναι η ανάγκη να προβάλλει την Ελληνικότητά του: *εάν ήθελον νά αποκαλοῦμαι Ἕλληνα ἔπρεπε νά εἶμαι τοιοῦτος*. Ο ΑΣ φαίνεται να ταυτίζεται με τον ρόλο του ως υπερασπιστή της πατρίδας και των εθνικών συμφερόντων, προάγει την ελληνικότητά του και από την στιγμή που η καθαρεύουσα στο μυαλό του είναι η ποικιλία οποία συνδέεται με τον πατριωτισμό και την Ελληνικότητα, είναι επόμενο η γλώσσα στην οποία επιλέγει ο συγγραφέας να γράψει να είναι η καθαρεύουσα. Ακριβώς αυτό ίσως να επηρεάζει και τους υπόλοιπους συγγραφείς. Κανένας από τους συγγραφείς στο σώμα των επιστολών δεν γράφει σε μία ποικιλία η οποία θα μπορούσε να χαρακτηριστεί «αυτούσια» δημοτική ή «αυτούσια» καθαρεύουσα αλλά γράφουν σε μία μικτή γλώσσα. Όντας στρατιώτες (ανεξαρτήτως κοινωνικού στρώματος ή βαθμού εκπαίδευσης), υπερασπιστές του έθνους και των συμφερόντων του, φαίνεται να νιώθουν την ανάγκη να αποφύγουν τη «χυδαία» δημοτική, την ποικιλία η οποία στο μυαλό της κοινής γνώμης συνδέεται με ανθέλληνες, προδότες και διχαστές τους έθνους. Ακόμα και σε προσωπικές επιστολές οι οποίες απευθύνονται σε οικεία τους πρόσωπα επιλέγουν να γράψουν σε αυτή την μικτή γλώσσα πιθανώς για να αποφευχθεί ο χαρακτηρισμός τους ως δημοτικιστών (ακόμα και από τους ίδιους του οικείους τους) και ό,τι αυτό συνεπάγεται. Η «χυδαιότητα» της δημοτικής φαίνεται να έχει παγιωθεί στο μυαλό των συγγραφέων σε τέτοιο βαθμό ώστε να αποφεύγεται ακόμα και σε οικείες περιστάσεις.

7.4 Συνθήκες συγγραφής: μέτωπο και λογοκρισία

Το γεγονός ότι οι στρατιώτες βρίσκονται και γράφουν στο μέτωπο είναι σημαντικό εξαιτίας, μεταξύ άλλων, της λογοκρισίας. Βρισκόμενοι στην πρώτη γραμμή της μάχης, οι συγγραφείς δεν γράφουν με πλήρη ελευθερία, αφού όπως αναφέρουν οι συγγραφείς η λογοκρισία ελέγχει τις επιστολές τους:

- (18) Γενικά παιρνοῦμε πάρα πολύ καλά. Θά σᾶς ἔγραφα κι' ἄλλα ἀλλ' ὅμως ἡ λογοκρισία δέν τό ἐπιτρέπει (ΔΑ16 – 16.2.1941)

Με βάση αυτή τη δήλωση του ΔΑ (και άλλες αναφορές για τη λογοκρισία στο σώμα επιστολών) μπορούν να σχολιασθούν κάποια συγκεκριμένα τμήματα από τις επιστολές των στρατιωτών. Είναι πολλές οι επιστολές οι οποίες αναφέρονται στον δίκαιο αγώνα

των Ελλήνων κατά των Ιταλών και στον ενθουσιασμό τους που βρίσκονται στο μέτωπο και επιστολές που εκφράζουν τον πατριωτισμό των στρατιωτών. Συγκεκριμένα, και οι τρεις επιστολές δημοσιευμένες στον Νεολόγο Πατρών κάνουν αναφορά στα παραπάνω.

(19) Άγγελος Μπάρτζης

Ασφαλῶς θὰ παραξενεύεσαι γιὰ τὸν τόσο ἐνθουσιασμό μου, γιατί δὲν μοῦ δόθηκε ἡ εὐκαιρία ποτὲ νὰ ἐκφράσω τὴν ἀγάπημου γιὰ τὴν Πατρίδα. Καὶ ὅμως μέσα στὴ ψυχὴ μου ἔκρυβα γι' αὐτὴν ἓνα ἠφαίστειο ἀγάπης καὶ λατρείας. Πόσες φορές δὲν ἔκλαυσα κρυφὰ ἀκούγοντας λόγια Πατριωτικὰ ἀλλὰ καὶ στὸ ἀντίκρυσμα μιᾶς γαλανόλευκης σημαίας. Πατρίδα!

(20) Σωτήριος Χαλικιάς

[...] Ἐάν μάθης πατέρα, πὼς σκοτώθηκα νὰ μὴν στενοχωρηθῆς διότι ἐάν σκοτωθῶ θὰ σκοτωθῶ διὰ τὸ μεγαλεῖον τῆς πατρίδος μου καὶ δὲν ὑπάρχει περισσότερο ὠραῖο νὰ πεθάνῃ κανεὶς διὰ τὴν πατρίδα του.

(21) Χαράλαμπος Φουρνογεράκης

Ἐμπρὸς ἤγγικεν ἡ ὥρα ποῦ πρέπει νὰ δείξουμε ὅτι εἴμαστε ἀντάξιοι ἀπόγονοι τῶν προγόνων μας. Ὅποιος πέφτει νεκρὸς ἀπὸ βλήματα τοῦ ἐχθροῦ, αὐτὸς δὲν πεθαίνει, μένει πάντα ἀθάνατος. Λοιπόν, φίλε μου, πρέπει νὰ γνωρίζης καὶ σὺ ὅτι τίποτε ἱερώτερο καὶ ἀγιώτερο δὲν ὑπάρχει ἀπὸ τὸ νὰ ἀμύνεσαι ὑπὲρ τῆς Πατρίδος.

Προφανῶς και αὐτές οι επιστολές ἐπιλέχθηκαν σκόπιμα ἀπὸ τὴν εφημερίδα γιὰ λόγους προπαγάνδας καὶ τόνωσης τοῦ ἠθικοῦ των ἀναγνωστῶν. Ἰδιαιτέρη ἐντύπωση κάνει ὅμως συγκεκριμένα ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Ἀγγελοῦ Μπάρτζη, ὁ ὁποῖος φαίνεται γιὰ πρώτη φορά νὰ ἐκδηλώνει τόσο φανερά τὸν πατριωτικὸ του ἐνθουσιασμό.

Ἐπιπλέον ἐντύπωση προκαλοῦν οἱ ἐπιστολές τοῦ ΔΑ ἀπὸ τὴν στιγμή που φτάνει στο μέτωπο. Πρὶν τὸν πόλεμο, ὅσο ἦταν εθελοντής, δηλώνει ἐντονα τὴν δυσἀρέσκειά του καὶ τὶς δυσκολίες που ἀντιμετωπίζει στο στρατόπεδο κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἐκπαίδευσής του.

- (22) Τά γυμνάσια ἀρχίζουν νά γίνονται ἀνυπόφορα, μαρτύριο, βάσανο, σκληρότατα κ' τόσα ἄλλα. [...] Ἀρχίζω καί μετανοιῶνω πούλθα ἐδῶ.
(ΔΑ3 – 10.7.1940)

Επιπλέον, ὅταν μαθαίνει ὅτι ἔχει ἐπιλεγεί γιὰ νὰ πολεμήσει στο μέτωπο ἐπίσης δηλώνει τὴν δυσἀρέσκειά του καὶ τὴν ατυχία του (Δημητρίου, 2007: 130):

- (23) ...έμαθα τὴν λίαν δυσἀρεστον ἀγγελίαν ὅτι δηλαδὴ θὰ φύγω [...] γιὰ τὸ Μέτωπον. Τούτο ἐξαιρετικὰ με στενοχώρησε [...]. Τι ατυχία! Τι κρίμα! Τέλος πάντων, ἀς υποφέρω, κι ὁ Θεὸς καὶ ἡ Παναγία βοηθοὶ μου.

Ὅμως ἀπὸ τὴν στιγμή που φτάνει στο μέτωπο σχεδόν σε κάθε ἐπιστολή δηλώνει τὸν ἐνθουσιασμό του, τὴν πίστη του στο θεὸ καὶ τὸν δίκαιο ἀγῶνα τῶν Ἑλλήνων.

- (24) Θέλω νά σᾶς τονίσω τὴν μεγάλην χαρὰν ποῦ μέ κατέχει γιὰτί βρίσκομαι ἐκεῖ ὅπου ἡ γλυκειά μας πατρίδα, ἡ Ἑλλάδα, διεξάγει ἄνισον, μὰ τίμιον ἀγῶνα [...] (ΔΑ14 – 8.2.1941)

Δεν εἶναι ἀπίθανο (ἀντίθετα εἶναι πολὺ πιθανό) αὐτές οἱ ἐπιστολές νὰ ἐκφράζουν ὄντως τὰ συναισθήματα τῶν συγγραφέων καὶ νὰ ἀντανακλοῦν τὴν κοινὴ γνώμη τῶν Ἑλλήνων γιὰ τὸν πόλεμο. Ὅμως, γνωρίζοντας τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ λογοκρισία διαβάζει τὰ γράμματα, μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ἐξίσου πιθανό τὰ γράμματα αὐτά νὰ εἶναι γραμμένα κατ' ἐντολή τῆς λογοκρισίας γιὰ νὰ τονώσει τὸ ἠθικὸ τῶν πολιτῶν πίσω στὴν πατρίδα.

Τώρα γυρνάμε στο ἴδιο τὸ μέτωπο. Ὁ Proctor (2014), ἐξετάζοντας τὴν καθημερινότητα τῶν στρατιωτῶν στα χαρακώματα τοῦ Α' Παγκοσμίου Πολέμου, ἀναφέρει ὅτι οἱ ἐπιστολές ἐπαιζαν σημαντικό ρόλο γιὰ τὴν ψυχολογία τῶν στρατιωτῶν ἀφοῦ ἦταν ἕνας τρόπος νὰ καταπολεμήσουν τὴν ἀναμονή καὶ τὸν φόβο τους. Ἐπιπλέον ἀναφέρει ὅτι ἦταν ἕνας τρόπος νὰ ἀπομακρυνθοῦν νοητὰ ἀπὸ τὸ μέτωπο, νὰ «ἐπιστρέψουν» στὴν πατρίδα καὶ νὰ συνδεθοῦν με τοὺς οἰκείους που ἔχουν ἀφήσει πίσω, ἕνας τρόπος νὰ ἀποκαταστήσουν μίᾳ μορφή κανονικότητας.

(25) Συγγραφέας 5: ΔΑ

Δέν ήμπορεΐτε νά φαντασθΐτε τή χαρά τή μεγάλη, τό κουράγιο, τή δύναμη κ' τή ζωή ποῦ μᾶς δίνει ὅταν διαβάζουμε μιά ἐπιστολή σας. Καί πολύ σωστά κ' δίκαια. Ἐδῶ πάνω στή μοναξιά μας αὐτή θά μᾶς παρηγορήσει κ' θά φέρη νέα σας.- (ΔΑ17 – 18.2.1941)

(26) Συγγραφέας 2: ΔΚ

θέλω νά ἀλληλογραφούμε τακτικά ἀγαπητή ε διότι ἡ συντροφιά πούμου γίνεται μέ τά γραματά σας εἶναι μεγάλη (ΔΚ1 – 13.2.1941)

Ἡ αἴσθησις μοναξιάς, τῆς στεναχώριας καὶ τῆς ἀνάγκης νὰ λαμβάνουν ἐπιστολές τῶν οἰκεῶν τους, ἡ χαρά τους ποὺ τους βοηθάει νὰ ξεχάσουν τὴν μοναξιά ποὺ νιώθουν στὸ ἀλβανικὸ μέτωπο εἶναι κοινὴ γιὰ τους περισσότεροὺς στρατιώτες καὶ ἀντανακλάται σὲ πολλὲς ἀπὸ τὶς ἐπιστολές τους κάτι ποὺ φαίνεται ἀπὸ φράσεις ὅπως *τή χαρά τή μεγάλη, τό κουράγιο, τή δύναμη κ' τή ζωή ποῦ μᾶς δίνει* (25) καὶ *ἡ συντροφιά πούμου γίνεται μέ τά γραματά σας εἶναι μεγάλη* (26).

Ἐπιπλέον, ἰδιαίτερα ἐνδιαφέρουσα εἶναι καὶ ἡ σχετικὰ συχνὴ ἀναφορὰ (9 σὲ 20 ἐπιστολές στρατιωτῶν κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ πολέμου, 6 ἀπὸ τὶς ὁποῖες εἶναι ἀπὸ τὸν ΔΑ) σὲ τὶς ἐπιστολές στὸν Θεὸ καὶ τὴν θρησκείαν. Εἶναι εὐρέως γνωστὸ ὅτι ἡ θρησκεία καὶ ἡ ἐκκλησία ἦταν μέρος τῆς καθημερινότητος τῶν Ἑλλήνων τοῦ 20οῦ αἰῶνα. Αὐτὸ φαίνεται νὰ ἀντανακλάται καὶ σὲ τὶς ἐπιστολές τῶν στρατιωτῶν, οἱ ὁποῖοι ἀναφέρουν συχνὰ τὴν πίστη καὶ τὴν προστασία καὶ τὴν βοήθεια τὴν ὁποία τους παρέχει αὐτή:

(27) καθ'ὅτι πράγματι ὅταν μοῦ γράφετε ἔχωμεν συμπαραστάτιδα στὸν ἀγῶνα μας τὴν Παναγίαν καὶ τὴν Ὁρθόδοξον θρησκείαν μας κ' τό δίκαιον (ΑΣ1)

Ἡ συμπεριφορὰ τοῦ ΔΑ εἶναι ἀκόμα πιο ἐνδιαφέρουσα. Σὲ τὶς ἐπιστολές τοῦ πρὶν τὸν πόλεμον, ὅσο εἶναι εθελοντὴς στὴν Ἀθήνα, δὲν γίνεται καμία ἀναφορὰ στὸν Θεὸ ἢ στὴν θρησκείαν γενικότερα. Μετὰ τὴν κήρυξιν τοῦ πολέμου, ὅμως, σχεδὸν σὲ κάθε ἐπιστολῇ ὑπάρχει κάποια ἐπίκλησις στὸν Θεόν:

(28)

- α. Μήν στεναχωρεῖσθε καθόλου. Τά πράγματα πηγαίνουν πάρα πολύ καλά.
Ἄς εὐχώμεθα ὁ Θεός νάναι βοηθός (ΔΑ11 – 27.1.1941)
- β. Ὁ Θεός ἄς εἶναι βοηθός μου. (ΔΑ12 – 3.2.1941)
- γ. Ὁ Θεός εἶναι πάντα μαζί μας, εἶναι βοηθός σ' ὅλας τὰς πράξεις μας σ' ὅλας τὰς ἐπιχειρήσεις μας.- (ΔΑ13 – 6.2.1941)

Ἡ συχνή αὐτή ἐπίκληση στον θεό κατά τη διάρκεια του πολέμου υποδηλώνει ὅτι ἡ πίστη του γίνεται εντονότερη και δείχνει ἴσως ὅτι αὐτή ἓνας τρόπος για να υπερβεί, να καταπολεμήσει, να κρύψει τον φόβο του και ταυτόχρονα ἓνας τρόπος να καθησυχάσει τους γονεῖς του οι οποίοι φοβούνται για την τύχη του στο ἀλβανικό μέτωπο. Βλέπουμε δηλαδή ὅτι το μέτωπο ἔχει σημαντικές ψυχολογικές επιπτώσεις στην ψυχολογία των στρατιωτῶν οι οποίες ἀντανακλώνται στις ἐπιστολές τους.

8. Συμπεράσματα

Στη παρούσα εργασία ἐπιχειρήθηκε ἡ ἐξέταση των γλωσσικῶν ἐπιλογῶν στρατιωτῶν ἀπό το μέτωπο της Ἀλβανίας, τόσο ὅσον ἀφορᾶ την ἐπιλογή της γραπτῆς ποικιλίας της ἐλληνικῆς (δημοτικῆς ἢ καθαρῆς) ὅσο και τις ἐπιλογές που ἀφοροῦν το ἴδιο το κείμενο, την δομή και το περιεχόμενο του. Ὅπως εἶδαμε στην ἐνότητα 5, ἡ μορφή της γλώσσας στην οποία γράφουν οι συγγραφεῖς ποικίλει με ἄλλους ομιλητές να γράφουν σε μία γλώσσα πιο κοντά στη δημοτική και ἄλλους να γράφουν σε μία γλώσσα πιο κοντά στη καθαρῆς και ἄλλους να κινούνται προς τη μία ἢ την ἄλλη κατεύθυνση ἀπό ἐπιστολή σε ἐπιστολή ἢ ἀκόμα και στην ἴδια ἐπιστολή. Εξετάζοντας τους ἐξωγλωσσικούς παράγοντες, εἶδαμε ὅτι ἡ ἐκπαίδευση ἀν και φαίνεται να ἐπηρεάζει τον βαθμό ἐπιτυχίας χρήσης καθαρῆς στοιχείων, δὲν ἐπηρεάζει την χρήση της ποικιλίας αὐτῆς καθαρῆς. Οι παράγοντες που ἐπηρεάζουν τη γλώσσα των ἀπλῶν στρατιωτῶν φάνηκε να εἶναι δύο: ἡ ἐγγύτητα ἢ ἀπόσταση ἀνάμεσα στον συγγραφέα και τον/τους παραλήπτη/παραλήπτες και ἡ περίσταση. Ὅπως εἶδαμε, οι συγγραφεῖς χρησιμοποιοῦν μία γλώσσα πιο κοντινὴ στη δημοτική ὅταν θέλουν να ἐκφράσουν την ἐγγύτητα και μία γλώσσα κοντινὴ στη καθαρῆς ὅταν θέλουν να ἐκφράσουν την ἀπόσταση με τον συνομιλητὴ τους. Ὅσον ἀφορᾶ την περίσταση, εἶδαμε ὅτι ἓνα σημαντικό για τους συγγραφεῖς θέμα περιγράφεται χρησιμοποιώντας περισσότερα

καθαρευουσιάνικα στοιχεία. Επιπλέον, είδαμε ότι η ίδια η περίσταση οδηγεί τους συγγραφείς να κατασκευάσουν μία ταυτότητα, αυτή του πατριώτη, υπερασπιστή της πατρίδας την οποία εκφράζουν μέσω της γλωσσικής ποικιλίας που επιλέγουν να χρησιμοποιήσουν η οποία πλησιάζει την καθαρεύουσα. Τέλος, είδαμε τους παράγοντες που μπορεί να επηρεάζουν το ίδιο το περιεχόμενο των επιστολών. Οι παράγοντες αυτοί είναι η λογοκρισία και το ίδιο το μέτωπο. Η πρώτη πιθανώς υπαγορεύει τη συγγραφή συγκεκριμένων προπαγανδιστικών θεμάτων ενώ το μέτωπο φάνηκε να επηρεάζει την ψυχολογία των συγγραφέων, τονώνοντας την πίστη στη θρησκεία οδηγώντας τους να συμπεριλάβουν διάφορες επικλήσεις στην θρησκεία και στον Θεό.

Βιβλιογραφικές Αναφορές

Ξενόγλωσσες

- Elsaß, S. (2007). A twofold view ‘from below’: New perspectives on language histories and language historiographies. Στο S. Elsaß, N. Langer, J. Scharloth, & W. Vandebussche (επιμελ.) *Germanic Language Histories 'from Below' (1700-2000)*, Berlin, New York: De Gruyter. (σσ. 3-9). <https://doi.org/10.1515/9783110925463>
- Elsaß, S. (2012). The use of private letters and diaries in sociolinguistic investigation. Στο Hernández-Campoy, J. M., & Conde-Silvestre, J. C. (επιμελ.) *The Handbook of Historical Sociolinguistics*. John Wiley & Sons, (σσ. 156-169).
- Hebda, A. (2012). Phonological variables. Στο Hernández-Campoy, J. M., & Conde-Silvestre, J. C. (επιμελ.) *The Handbook of Historical Sociolinguistics*. John Wiley & Sons, (σσ. 237-253).
- Hering, G. (2020). *Η Διαμάχη για τη Γραπτή Νεοελληνική Γλώσσα: Σύντομη Ιστορία του Γλωσσικού Ζητήματος*. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.
- Proctor, T. M. (2014): The Everyday as Involved in War. Στο U. Daniel, P. Gatrell, O. Janz, H. Jones, J. Keene, A. Kramer, & B. Nasson (επιμελ.) 1914-1918-online. International Encyclopedia of the First World War. Ανακτήθηκε στις 24 Απριλίου 2022 από https://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/the_everyday_as_involved_in_war.
- Rutten, G., & Van der Wal, M. (2013). Epistolary formulae and writing experience in Dutch letters from the seventeenth and eighteenth centuries. Στο M. van der Wal &

- G. Rutten (επιμελ.) *Touching the past: Studies in the historical sociolinguistics of ego-documents*, (σσ. 45-66). Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins.
- Tamošiūnaitė, A. (2013). Ego-documents in Lithuanian: Orthographic identities at the turn of the twentieth century. Στο M. wan der Wal & G. Rutten (επιμελ.) *Touching the past. Studies in the historical sociolinguistics of ego-documents*, (σσ. 225-242). Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins.
- Koch, P. & W. Oesterreicher, W. (1994). Schriftlichkeit und Sprache. Στο H. Günther & O. Ludwig (επιμελ.), *Writing and Its Use. An Interdisciplinary Handbook of International Research*, vol.1, Mouton de Gruyter, Berlin, (σσ. 587-604).
- Wray, A. (2002). *Formulaic language and the lexicon*. Cambridge: Cambridge University Press.

Ελληνόφωνες

- Browning, R. (1995). *Η μεσαιωνική και νέα ελληνική γλώσσα*. Αθήνα: Εκδόσεις Δημ. Ν. Παπαδήμα.
- Δήμα, Α.-Ι.Δ (2017). Βιοματικές μαρτυρίες από το αλβανικό μέτωπο του 1940 και της γερμανικής κατοχής στην περιοχή της Λάκκας Λελόβου. *Πρεβεζάνικα Χρονικά*, (53-54), 261-282. <https://doi.org/10.12681/prch.28288>. Ανακτήθηκε στις 12 Απριλίου 2022 από την ιστοσελίδα <https://ejournals.epublishing.ekt.gr/>
- Δημητρίου, Ε. (2007). *Ο Πόλεμος ως Προσωπικό Βίωμα: ο Ελληνοϊταλικός Πόλεμος 1940-1941 μέσα από τα Προσωπικά Ημερολόγια Ελλήνων Στρατιωτών*. Διδακτορική Διατριβή. Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα.
- Κανάκης, Κ. (2007). *Εισαγωγή στη Πραγματολογία: Γνωστικές και Κοινωνικές Όψεις της Γλωσσικής Χρήσης*. Αθήνα: Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου.
- Mackridge, P. (2013). *Γλώσσα και εθνική ταυτότητα στην Ελλάδα, 1766-1976*. Αθήνα: Πατάκης
- Χόρροκς, Τ. (2006). *Ελληνικά. Ιστορία της γλώσσας και των ομιλητών της*. Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της «Εστίας».
- Κάτσικας, Χ. & Κ. Θεριανός (2007.) *Ιστορία της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης από την Ίδρυση του Ελληνικού Κράτους μέχρι το 2007*. Αθήνα: Σαββάλας.

Μιντιακά κείμενα και ρευστός φόβος: μια περίπτωση ανίχνευσης ρευστού ρατσισμού

Μαρία Λυμπέρη

Πανεπιστήμιο Πατρών

Περίληψη

Ολοένα και περισσότερες μελέτες αναδεικνύουν ότι ο ρατσισμός προκειμένου να λειτουργήσει αποτελεσματικά στα συνεχώς μεταβαλλόμενα κοινωνικοπολιτικά περιβάλλοντα τείνει να αποκτά πιο ρευστές μορφές, με αποτέλεσμα (και σκοπό) να παραμένει αόρατος. Ένας ευρύτερος προβληματισμός που προκύπτει λοιπόν είναι πώς θα μπορούσαν να αναθεωρηθούν οι θεωρητικές και μεθοδολογικές προσεγγίσεις των αντι/ρατσιστικών λόγων (discourses), ώστε να μπορούν να ανιχνεύουν αποτελεσματικότερα τη ρευστότητα του ρατσισμού. Στο πλαίσιο αυτό, στόχος της παρούσας πραγμάτευσης είναι να εξετάσει κατά πόσο (και πώς) μιντιακά κείμενα που υποστηρίζουν ρητά τους/τις μετανάστες/τριες και την εγκατάστασή τους στην Ελλάδα μπορεί εν τέλει να απηχούν ή/και να μετασχηματίζουν ρατσιστικούς λόγους. Βασιζόμενη στις θεωρητικές έννοιες του *ρευστού φόβου* (Bauman 2006) και της *μη/ανοχής* (Brown, 2006, 2008), θα εστιάσω σε εκείνες τις διαστάσεις των μεταναστών/τριών που επιλέγεται να αποσιωπηθούν στα υπό μελέτη κείμενα. Για τη μελέτη και ανάλυση των αναπαραστάσεων θα αξιοποιήσω τις έννοιες της *α/ορατότητας* (Butler, 1997· Arendt, 1998) και της *απόρριψης* (Kristeva, 1982· Butler, 1993), καθώς και τα γλωσσολογικά εργαλεία ανάλυσης που προτείνει ο van Leeuwen (2008). Το βασικό συμπέρασμα στο οποίο θα καταλήξω είναι ότι θετικές αναπαραστάσεις για τους/τις μετανάστες/τριες μπορεί εν τέλει να συγχέονται με πρακτικές αποκλεισμού και αφομοίωσής τους, απηχώντας έναν ρευστό φόβο απέναντι στον/στην Άλλο/η, με το πρόσχημα ωστόσο της ανοχής.

Λέξεις-κλειδιά: ρευστός ρατσισμός; ρευστός φόβος; μη/ανοχή; α/ορατότητα; μη/αναπαράσταση μεταναστών/τριών

1. Εισαγωγή

Σύμφωνα με τον Balibar (2017), όσο περισσότερο μεταβάλλονται οι πρακτικές μετακίνησης και μετανάστευσης τόσο επαναπροσδιορίζονται τα σύνορα και οι *λόγοι* (discourses)¹ που επιχειρούν να τις αναχαιτίσουν. Έτσι, παρά τις συνεχείς μετακινήσεις πληθυσμών και τη διαμόρφωση σύγχρονων πολυπολιτισμικών και πολύγλωσσων κοινωνιών τις τελευταίες δεκαετίες, η μονοπολιτισμικότητα και η μονογλωσσία εξακολουθούν να θεωρούνται βασικά στοιχεία της υπόστασης των δυτικών κρατών (Μοσχονάς, 2005· Archakis, 2022). Αυτό έχει ως αποτέλεσμα η κινητικότητα και η διαφορετικότητα συχνά να εκλαμβάνονται ως απειλές, ως αιτίες ή αφορμές για τη διακίνηση λόγων φόβου και ανησυχίας απέναντι στους μετακινούμενους πληθυσμούς (Balibar, 2009· Bauman, 2015). Στο πλαίσιο αυτό, επιστρατεύεται ο ρατσισμός και η ξеноφοβία και επιχειρείται είτε η υπονόμηση των πρακτικών μετακίνησης και ο άμεσος αποκλεισμός των μεταναστών/τριών εκτός των εκάστοτε εθνικών γεωγραφικών συνόρων είτε η αφομοίωσή τους στα κυρίαρχα εθνικά, κοινωνικά, πολιτισμικά, γλωσσικά κτλ. πρότυπα (Lentin, 2004· Balibar, 2017· Αρχάκης, 2020). Πρόσφατες μελέτες, βέβαια, αναδεικνύουν ότι ο ρατσισμός, προκειμένου να λειτουργήσει αποτελεσματικά στα συνεχώς μεταβαλλόμενα περικείμενα (π.χ. θεσμοθέτηση ανθρώπινων δικαιωμάτων, διακίνηση ανθρωπιστικών αξιών, ευρεία αποκήρυξη κατάφορων ρατσιστικών λόγων μίσους), κυκλοφορεί με λιγότερο ορατές μορφές, ελαχιστοποιώντας τα πιθανά αντιρατσιστικά αντανεκλαστικά (Wellman, 1977· Barker, 1979, 1981· Sears, 1988· van Dijk, 1992· Lentin, 2004· Balibar, 2005, 2009, 2017).

Η διατήρηση και η επιμονή του ρατσισμού αποδίδεται, σε μεγάλο βαθμό, στη συχνά αναποτελεσματική αναγνώριση και περιγραφή του (Barker, 1979, 1981). Όπως εξηγεί ο Bonilla-Silva (2006), ενώ η γλώσσα του ρατσισμού αλλάζει συνεχώς, η γλώσσα που χρησιμοποιείται για την περιγραφή ή την καταγγελία του ρατσισμού παραμένει σχετικά στατική, με αποτέλεσμα να μην μπορεί να αποτυπώνει επαρκώς πώς ακριβώς λειτουργεί ο ρατσισμός, πού στηρίζεται κτλ. Ο Weaver (2011, 2016) κάνει λόγο για έναν *ρευστό ρατσισμό* (liquid racism), έναν ρατσισμό που στηρίζεται (και αποσκοπεί)

---

¹ Οι *λόγοι* εκλαμβάνονται ως σύνολα ιδεολογικών εκφορών για ένα συγκεκριμένο θέμα σε μια συγκεκριμένη ιστορική στιγμή, τα οποία δίνουν συστηματικά υπόσταση σε ό,τι αναφέρονται (Hall, 1992: 291) και συνδέονται στενά με την παραγωγή της γνώσης και της εξουσίας (Foucault, 1972, 1980).

στη δημιουργία *αμφισημιών* (ambivalences), οι οποίες καθιστούν τις παραδοσιακές στατικές αναγνώσεις του αναποτελεσματικές.

Στο πλαίσιο αυτό, στόχος της παρούσας πραγμάτευσης είναι να διερευνήσει πώς λόγοι που τάσσονται υπέρ των μεταναστών/τριών μπορεί να απηχούν ή να μετασηματίζουν ρατσιστικούς λόγους και πώς θα μπορούσαν να αναθεωρηθούν οι θεωρητικές και μεθοδολογικές προσεγγίσεις των αντι/ρατσιστικών λόγων, ώστε να συλλαμβάνουν και να αποτυπώνουν επαρκέστερα τυχόν αμφισημίες τους. Αρχικά, θα εξετάσω πώς οι θεωρητικές έννοιες του *ρευστού φόβου* (liquid fear, Bauman, 2006) και της *μη/ανοχής* (in/tolerance, Brown, 2006, 2008) μπορεί να φανούν χρήσιμες για τη μελέτη των αμφισημιών των αντι/ρατσιστικών λόγων (βλ. ενότητα 2). Στη συνέχεια, βασιζόμενη στις θεωρίες της *έγκλησης* (interpellation, Butler, 1997) και της *απόρριψης* (abjection, Kristeva, 1982; Butler, 1993), θα εστιάσω στην *αναπαράσταση* και, συγκεκριμένα, σε εκείνες τις διαστάσεις της αναπαράστασης που της επιτρέπουν να δημιουργεί αμφισημίες (βλ. ενότητα 3). Όσον αφορά τα δεδομένα της έρευνας, πρόκειται για πέντε μιντιακά πολυτροπικά κείμενα προερχόμενα από φιλανθρωπικούς/ανθρωπιστικούς φορείς που υποστηρίζουν ρητά τους/τις μετανάστες/τριες και την εγκατάστασή τους στην Ελλάδα (βλ. ενότητα 4.1). Η ανάλυση, αξιοποιώντας τα γλωσσολογικά εργαλεία που προτείνει ο van Leeuwen (2008, βλ. ενότητα 4.2), θα εστιαστεί στο πώς επιλέγεται να (μην) αναπαρασταθούν γλωσσικά οι μετανάστες/τριες στα υπό μελέτη κείμενα (βλ. ενότητα 5). Το βασικό συμπέρασμα στο οποίο θα καταλήξω είναι ότι τα κείμενα αυτά, παρά την προγραμματικά θετική τοποθέτησή τους απέναντι στους/στις μετανάστες/τριες, φαίνεται να διέπονται από λόγους φόβου απέναντι στον/στην Άλλο/η, με το πρόσχημα της ανοχής (βλ. ενότητα 6).

2. Ρατσισμός, φόβος απέναντι στον/στην Άλλο/η και μη/ανοχή

Σε αυτή την ενότητα, θα εστιάσω στον/στην Άλλο/η ως ανοιχτή πολιτική κατηγορία, με την έννοια ότι πρόκειται για μια κατηγορία που διαμορφώνεται ιστορικά, πολιτισμικά και κοινωνικά, με τις εκάστοτε σχέσεις εξουσίας να είναι αυτές που ρυθμίζουν ποιοι ορισμοί του/της Άλλου (δεν) θα επικρατήσουν (Gilroy, 1987· βλ. επίσης Said, 1978· Barker & Jane, 2016). Πιο συγκεκριμένα, θα εξετάσω πώς ένας διαρκώς επαναπροσδιοριζόμενος φόβος απέναντι στον/στην Άλλο/η και οι συνεχείς

επαναπλαισιώσεις του/της Άλλου/ης ως απειλής αποτελούν – συχνά υπόρρητα – τα θεμέλια των ρατσιστικών λόγων.

Στην παρούσα πραγματέυση, ο φόβος γίνεται αντιληπτός ως μέρος συγκεκριμένων ιστορικών, πολιτισμικών και κοινωνικών διαδικασιών και συνδέεται στενά με την ίδια τη συγκρότηση του/της Άλλου/ης (Ahmed, 2003, 2004· Altheide, 2006· Bauman, 2015). Με τους όρους της Ahmed (2003), δεν είναι απλώς ο/η Άλλος/η που εκλαμβάνεται ως πηγή/αιτία φόβου (ως απειλή), αλλά και ο φόβος ως πηγή συγκρότησης του/της Άλλου/ης. Αντίστοιχα, ο Foucault (2003: 216) ορίζει τον ρατσισμό ως σύστημα συγκρότησης του πληθυσμού μέσω της επινόησης και του αποκλεισμού των ‘αφύσικων’ Άλλων, αυτών που θεωρούνται *απειλές* για την ‘ομαλή’ πορεία και εξέλιξη του κοινωνικού συνόλου. Η ιστορικο-πολιτισμική συγκρότηση του/της Άλλου/ης ως απειλής (ή μάλλον ως τίποτα περισσότερο από απειλής) διαμορφώνει κουλτούρες φόβου απέναντι στον/στην Άλλο/η, διευκολύνοντας και νομιμοποιώντας έτσι την εκδήλωση ρατσιστικών πολιτικών διαχείρισης του/της Άλλου/ης και επεμβάσεων πάνω στην ύπαρξή του/της (βλ. Butler, 1993, 2004· Ahmed, 2003· Altheide, 2006· Foucault, 2006· Bauman, 2015· Yancy & Butler, 2015).

Με βάση τα παραπάνω, θα ασχοληθώ πιο συγκεκριμένα με το πώς λόγοι που τάσσονται υπέρ των μεταναστών/τριών μπορεί να εξακολουθούν να αποτελούν μέρος μιας κουλτούρας φόβου απέναντι στον/στην Άλλο/η, με την έννοια όμως του *ρευστού φόβου* (liquid fear, Bauman, 2006). Η έννοια του ρευστού φόβου αναφέρεται σε έναν μη εμφανή φόβο, που προκύπτει από ένα αίσθημα επισφάλειας χωρίς όμως ξεκάθαρη και ορατή απειλή (Bauman, 2006: 3). Ο ρευστός φόβος, επομένως, υπερβαίνει (με την έννοια ότι είναι αποκομμένος από) την υποτιθέμενη αιτία του, με αποτέλεσμα να είναι δυσκολότερη τόσο η περιγραφή όσο και η ίδια η σύλληψή του (Bauman, 2006). Στη συγκεκριμένη μελέτη, βασίζομαι στην έννοια του ρευστού φόβου για να περιγράψω πώς αυτός μπορεί να διαπερνά τους λόγους της *ανοχής* απέναντι στον/στην Άλλο/η, επιτρέποντας στις σύγχρονες φιλελεύθερες δημοκρατίες να ανακυκλώνουν τον ρατσισμό και να διαχειρίζονται τους/τις Άλλους/ες με λιγότερο ορατά μέσα.

Σύμφωνα με την Brown (2006: 27, 2008: 408), η *ανοχή* (tolerance) εκχωρείται προς κάτι ‘ξένο’, προς κάτι που δεν θα μπορούσαμε να φανταστούμε ως μέρος της κοινωνικής ‘νόρμας’ (και όχι αντίστροφα), ρυθμίζοντας ποιες πτυχές του/της Άλλου/ης μπορούν να γίνουν αποδεκτές, στο βαθμό που να μη διαταράσσεται η κοινωνική τάξη πραγμάτων (βλ. επίσης Blommaert & Verschueren, 1998). Οι λόγοι ανοχής, δηλαδή, εξισώνουν τον/την Άλλο/η με τις διαχειρίσιμες και ευμετάβλητες διαστάσεις του/της,

ενώ οι πτυχές του/της Άλλου/ης που θεωρούνται μη διαχειρίσιμες και δύσκολα μεταβλητές εξακολουθούν να *μη* γίνονται ανεκτές και να προσλαμβάνονται ως *απειλητικές*, ως αντικείμενο φόβου (Brown, 2006: 29· Haynes, 2013: 41· βλ. επίσης Blommaert & Verschueren, 1998· Brown, 2008). Η ανοχή λοιπόν δεν θεωρείται αντίποδας της μη ανοχής. Αντίθετα, ανοχή και μη ανοχή φαίνεται να συνυπάρχουν ως σιωπηλές εκδοχές η μια της άλλης. Υπό αυτό το πρίσμα, οι λόγοι ανοχής, αν και συνήθως εμφανίζονται ως υποστηρικτικοί προς τον/την Άλλο/η, μπορεί εν τέλει να αποτελούν μέρος μιας κουλτούρας φόβου απέναντί του/της και, πιο συγκεκριμένα, ενός *ρευστού φόβου*, ενισχύοντας τις υπάρχουσες σχέσεις εξουσίας και ανακυκλώνοντας τον ρατσισμό (Brown, 2006, 2008). Ειδικότερα, οι λόγοι ανοχής:

- i. θεωρούνται ότι αποτελούν ένα πλαίσιο επανα-κατοχύρωσης της προνομιακής θέσης των ομάδων που εκχωρούν την ανοχή, αφενός, σε σχέση με τη διεκδίκηση της υποτιθέμενης ‘κανονικότητάς τους, αφετέρου, σε σχέση με τον καθορισμό του τι (δεν) θα γίνει ανεκτό και τι θα εκλαμβάνεται ως *απειλή* (Brown, 2006, 2008).
- ii. εξακολουθούν να συγκροτούν τον/την Άλλο/η ως αντικείμενο *φόβου*, διευκολύνοντας και νομιμοποιώντας έτσι την εκδήλωση πρακτικών ρύθμισης και επέμβασης πάνω στην ύπαρξή του/της (Bauman, 2015· βλ. επίσης Butler, 2004· Brown, 2006).
- iii. μετατοπίζοντας, ωστόσο, την έμφαση από την υποτιθέμενη απειλητικότητα του/της Άλλου/ης στη διαχειρισιμότητά του/της, θα μπορούσαν να εκληφθούν ως *ρευστοί ρατσιστικοί* λόγοι (βλ. ενότητα 1) που διακινούν έναν *ρευστό φόβο* απέναντι στον/στην Άλλο/η, έναν φόβο που δεν συνδέεται ρητά με την υποτιθέμενη αιτία του (δηλαδή, τον/την απειλητικό/ή Άλλο/η). Θα μπορούσαμε, επομένως, να πούμε ότι οι λόγοι ανοχής προσλαμβάνουν και συγκροτούν τον/την Άλλο/η ως *ρευστή απειλή*,² δηλαδή, ως λιγότερο αναγνωρίσιμη και ορατή απειλή, η οποία συνυπάρχει με και υπονοείται από την εκχώρησης ανοχής απέναντι στον/στην Άλλο/η.

---

² Η έννοια της ρευστής απειλής εισάγεται κατά αντιστοιχία με την έννοια του ρευστού φόβου.

Στην ενότητα που ακολουθεί, εστιάζω στην αναπαράσταση και, πιο συγκεκριμένα, σε εκείνες τις διαστάσεις της αναπαράστασης που θα μπορούσαν να συνδεθούν με τις έννοιες του ρευστού φόβου και της ρευστής απειλής.

3. Μη/αναπαράσταση: αναθεωρώντας τα όρια συμπερίληψης/αποκλεισμού

Στην ενότητα αυτή, ακολουθώντας τη θεώρηση του Hall (1997), ότι η νοηματοδότηση του/της Άλλου/ης προκύπτει μέσα από και μέσα σε αναπαραστάσεις, θα στραφώ στην αναπαράσταση, ως πρακτική που συστηματικά δίνει μορφή στον/στην Άλλο/η (βλ. επίσης Foucault, 1972, 1980· Barker & Jane, 2016). Σύμφωνα με τον Hall (1997), οι αναπαραστάσεις δεν αντανακλούν τον κόσμο, αλλά, αντίθετα, ως κομμάτια λόγων (discourses), φέρνουν σε ύπαρξη (enact) τις πραγματικότητες που ισχυρίζονται ότι περιγράφουν (βλ. επίσης Foucault, 1972, 1980· van Leeuwen, 2008· Anderson & Harrison, 2010).³

Όσον αφορά τις θετικές αναπαραστάσεις μεταναστών/τριών, που αποτελούν το βασικό αντικείμενο εστίασης της παρούσας πραγμάτευσης, είναι σημαντικό να κατανοήσουμε ότι η διεύρυνση της συμπερίληψης μεταναστών/τριών στις αναπαραστάσεις ενός λόγου (αν και συχνά εμφανίζεται ως αυτοσκοπός των θετικά διακείμενων λόγων απέναντι στους/στις μετανάστες/τριες), μπορεί να εξακολουθεί να αναπαράγει ρατσιστικές οπτικές (βλ. επίσης Thomassen, 2017· Honorato, 2020). Όλο και περισσότερο λοιπόν προτείνεται μια αναθεώρηση των ορίων συμπερίληψης και αποκλεισμού, καθώς φαίνεται να αλληλο-συγκροτούνται, με την έννοια ότι η συμπερίληψη μπορεί να εξεταστεί υπό το πρίσμα του τι αποκλείεται και αντίστροφα (βλ. επίσης Hall, 1997· Thomassen, 2017). Με τους όρους του Hall (1997: 258), οι αναπαραστάσεις αποτελούν *πρακτικές αποκλεισμού* (exclusion practices), καθώς, ανάλογα με το τι συμπεριλαμβάνουν, παράγουν όρια στη βάση των οποίων αποκλείουν ό,τι μένει έξω από αυτά (βλ. επίσης Thomassen, 2017).

Σε αυτό το περικείμενο, θα υποστηρίξω ότι οι υπό μελέτη αναπαραστάσεις, αν και συμπεριλαμβάνουν ρητά τους/τις μετανάστες/τριες, καταλήγουν να τους/τις οριοθετούν σε μια *ανεκτή* (από την εθνική πλειονότητα) *ορατότητα*, υπονοώντας και αποκλείοντας

---

³ Υπό αυτή την έννοια, ο όρος *παράσταση* ίσως ήταν καταλληλότερος του όρου *αναπαράσταση* για τη συγκεκριμένη πραγμάτευση. Χρησιμοποιώ, ωστόσο, συμβατικά τον όρο *αναπαράσταση* (όπως όμως περιγράφεται στην ενότητα αυτή).

σιωπηλά διαστάσεις του/της Άλλου/ης που εξακολουθούν να θεωρούνται ως *απειλή* (για την εθνική πλειονότητα), αλλά ως *αόρατη* και *ρευστή* απειλή (βλ. επίσης ενότητα 2). Στη συνέχεια, θα προσπαθήσω να περιγράψω αναλυτικότερα πώς λειτουργεί η μη/αναπαράσταση και, συγκεκριμένα, πώς οι έννοιες της *έγκλησης* και της *απόρριψης* θα μπορούσαν να καταστήσουν την *α/ορατότητα*, τη μη/ανοχή και τη μη/απειλή ως προσβάσιμα και αναλύσιμα μέρη της μη/αναπαράστασης.

Ειδικότερα, η Butler (1997), διευρύνοντας την έννοια της *έγκλησης* (interpellation) του Althusser (1971), υποστηρίζει ότι οι αναπαραστάσεις ατόμων ή ομάδων στους λόγους καλούν σε ύπαρξη αυτά τα άτομα ή τις ομάδες, καθιστώντας τα/τες *ορατά/ές*, και, από την άλλη, το καθεστώς αυτής της ορατότητας ορίζει αν και πώς τα άτομα αυτά ή οι ομάδες αυτές θα αναγνωρίζονται ως μέρος του κόσμου (Arendt, 1998· βλ. επίσης Honorato, 2020). Αντίστοιχα, ό,τι αποκλείεται συστηματικά από τις αναπαραστάσεις ενός λόγου θεωρείται ότι καθίσταται μη αναγνωρίσιμη κοινωνική υπόσταση που *στερείται ορατότητας* (Arendt 1998: 55· βλ. επίσης Butler, 1997· Honorato, 2020).

Επιπλέον, βασιζόμενη στην εννοιολόγηση της Kristeva (1982), η Butler (1993) εξηγεί ότι οι διαδικασίες *απόρριψης* (abjection) συμβαίνουν (και) εντός των λόγων και, πιο συγκεκριμένα, μέσω του συστηματικού αποκλεισμού από τις αναπαραστάσεις ενός λόγου. Ως απόρριψη θεωρείται η (σχεδόν αντανεκλαστική) προσπάθεια να απωθηθεί μια οντότητα που έχει προσληφθεί ως αφετηριακά *μη ανεκτή* και *απειλητική* για την εκάστοτε κοινωνική τάξη πραγμάτων (Kristeva, 1982· βλ. επίσης Butler, 1993· Ahmed, 2004· Hook, 2006· Haynes, 2013). Με βάση αυτή τη θεώρηση, η Butler (1993) υποστηρίζει ότι ό,τι αποκλείεται συστηματικά από τις αναπαραστάσεις ενός λόγου (είτε πρόκειται για άτομα/ομάδες είτε για χαρακτηριστικά/συμπεριφορές τους) στιγματίζεται ως *απόβλητη* (abject, outcast) και αφετηριακά *μη ανεκτή* και *απειλητική* κοινωνική ύπαρξη, η οποία υπόκειται σε διαδικασίες απόρριψης, αποκλεισμού και αποστροφής (βλ. επίσης Hook, 2006· Haynes, 2013).

Συνοψίζοντας, θα μπορούσαμε να πούμε ότι, από τη μια, ό,τι συμπεριλαμβάνεται συστηματικά στις αναπαραστάσεις ενός λόγου καθίσταται *ορατό* και γίνεται *ανεκτή* η κοινωνική του υπόσταση (αποφεύγει, δηλαδή, τον στιγματισμό της απόβλητης και απειλητικής κοινωνικής ύπαρξης). Από την άλλη, ό,τι απουσιάζει συστηματικά από τις αναπαραστάσεις ενός λόγου παραμένει *αόρατο* και απορρίπτεται ως αφετηριακά *μη ανεκτή* και *απειλητική* κοινωνική υπόσταση (βλ. επίσης Πίνακα 1).

Πίνακας 1: Οι έννοιες της έγκλησης και της απόρριψης στη μελέτη των αναπαραστάσεων

	Αναπαράσταση (Τι συμπεριλαμβάνεται συστηματικά στις αναπαραστάσεις ενός λόγου;)	Μη αναπαράσταση (Τι αποκλείεται συστηματικά από τις αναπαραστάσεις ενός λόγου;)
Έγκληση	Ορατές κοινωνικές υποστάσεις ατόμων/ομάδων	Αόρατες κοινωνικές υποστάσεις ατόμων/ομάδων
Απόρριψη	Ανεκτές και μη απειλητικές κοινωνικές υποστάσεις ατόμων/ομάδων	Μη ανεκτές και απειλητικές κοινωνικές υποστάσεις ατόμων/ομάδων

Όσον αφορά την ρευστή απειλή (βλ. ενότητα 2), την εννοιολογώ, με βάση τα παραπάνω, ως το αποτέλεσμα του συστηματικού αποκλεισμού από τις αναπαραστάσεις ενός λόγου και, πιο συγκεκριμένα, ως:

- i. μια απειλή που υπονοείται από ό,τι συμπεριλαμβάνεται στις αναπαραστάσεις ενός λόγου, από ό,τι, δηλαδή, συγκροτείται ως ανεκτό και μη απειλητικό;
- ii. μια απειλή *αόρατη*, που απουσιάζει συστηματικά από τις αναπαραστάσεις ενός λόγου και (ως εκ τούτου) είναι σε θέση να διακινεί έναν ρευστό φόβο (βλ. ενότητα 2).

Στο πλαίσιο αυτό, θα υποστηρίξω ότι τα κείμενα που θα αναλυθούν, αν και τοποθετούνται ρητά υπέρ των μεταναστών/τριών, αναπαριστώντας και ορατοποιώντας συστηματικά έναν/μια ανεκτό/ή Άλλο/η, εξακολουθούν να απορρίπτουν σιωπηλά έναν/μια μη ανεκτό/ή απειλητικό/ή Άλλο/η, ο/η οποίος/α ωστόσο παραμένει αόρατος/η (απουσιάζει συστηματικά από τις αναπαραστάσεις), συγκροτώντας έτσι μια *ρευστή απειλή* και αποτελώντας πρόσφορο έδαφος για τη στοιχειοθέτηση και διακίνηση ενός *ρευστού φόβου* απέναντι στον/στην Άλλο/η, με το πρόσχημα μάλιστα της ανοχής.

4. Δεδομένα και μεθοδολογία

4.1 Τα δεδομένα της έρευνας

Τα δεδομένα της έρευνας που θα παρουσιάσω περιλαμβάνουν πέντε μιντιακά κείμενα/βίντεο (βλ. Πίνακα 2, Παράρτημα) που έχουν αναρτηθεί στην πλατφόρμα Youtube (09/2016 – 01/2019) από δύο ανθρωπιστικούς/φιλανθρωπικούς φορείς (ΜΚΟ Μετάδραση, Ίδρυμα Μποδοσάκη), με σκοπό να παρουσιάσουν στο ευρύ κοινό τη δράση τους σχετικά με α) τη φιλοξενία ασυνόδευτων μεταναστών/τριών σε δομές ή οικογένειες και β) τη διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας. Τα κείμενα εκφράζουν ρητά θετικές στάσεις απέναντι στους/στις μετανάστες/τριες και την εγκατάστασή τους στην Ελλάδα και προωθούν τα δικαιώματά τους. Υπό αυτό το πρίσμα, αντιπαρατίθενται στους αμιγώς ρατσιστικούς και ξενοφοβικούς λόγους και θα μπορούσαμε να πούμε ότι πραγματεύονται το φαινόμενο της μετανάστευσης από ανθρωπιστική ή αντιρατσιστική σκοπιά.

Πίνακας 2: Τα δεδομένα της έρευνας

Δεδομένα/ Βίντεο	Τίτλος	Link (ημερομηνία πρόσβασης: 20/3/2023)	Πηγή		Διάρκεια ⁴
			Μετάδραση	Ίδρυμα Μποδοσάκη	
1	Εκπαίδευση για τα παιδιά πρόσφυγες και μετανάστες	https://www.youtube.com/watch?v=2vtL0vEpeRQ	✓		1:08
2	Ανάδοχη φροντίδα ασυνόδευτων ανηλίκων από	https://m.youtube.com/watch?v=w1504d-T66Y	✓		1:53

⁴ Η διάρκεια μετρείται σε λεπτά. Συνολική διάρκεια: 10:25.

	τη METAδραση				
3	Ξενώνας φιλοξενίας ασυνόδευτων ανηλίκων ‘Ιριδα’ – the making of	https://www.youtube.com/watch?v=qKH1vM-4WXs		✓	1:59
4	Η ζωή στον ξενώνα ‘Ιριδα’ της Ιατρικής Παρέμβασης	https://www.youtube.com/watch?v=PLHlUe_d_zg		✓	2:41
5	Ξενώνας ‘Μαλλιοπούλειο’ για τα ασυνόδευτα παιδιά πρόσφυγες	https://www.youtube.com/watch?v=XIp_mAC0EYw		✓	2:45

4.2 Μεθοδολογία

Η ανάλυση που ακολουθεί εμπίπτει στο ευρύτερο πλαίσιο της Κριτικής Ανάλυσης Λόγου (ΚΑΛ), η οποία περιγράφει πώς οι γλωσσικές πρακτικές αναπαράγουν κοινωνικές διακρίσεις και ανισότητες (Fairclough, 1995), διερευνώντας τη σχέση *μικρο-επίπεδου* (micro-level), δηλαδή, των συγκεκριμένων γλωσσικών επιλογών των κειμενικών παραγωγών, με το *μακρο-επίπεδο* (macro-level), δηλαδή, τους κυρίαρχους λόγους και ιδεολογίες (see van Dijk, 2008· Αρχάκης, 2020).

4.2.1 Το μεθοδολογικό μοντέλο ανάλυσης

Η ανάλυση θα εστιάσει στα γλωσσικά μέσα που επιλέγουν οι κειμενικοί/ές παραγωγοί για να αναπαραστήσουν τους/τις μετανάστες/τριες. Για τον σκοπό αυτό, θα αξιοποιησώ

το μοντέλο ανάλυσης που προτείνει ο van Leeuwen (2008). Στον Πίνακα 3, παρουσιάζω με συντομία τις στρατηγικές αναπαράστασης που θα φανούν χρήσιμες στην ανάλυση που θα ακολουθήσει.

Πίνακας 2: Στρατηγικές αναπαράστασης (van Leeuwen, 2008)

Στρατηγικές αναπαράστασης	Ορισμοί	Παραδείγματα ⁵
Αθροιστική αναφορά (aggregation)	Αναπαράσταση οντοτήτων μέσω αριθμών ή στατιστικών	<u>40% των Αυστραλών</u> έχουν...
Ατομική αναφορά (individualization)	Εξατομικευμένη αναπαράσταση μιας οντότητας	<u>Αυτός</u> πιστεύει ότι...
Ονομαστική αναφορά (nomination)	Αναπαράσταση μιας οντότητας μέσω του ονόματός της	<u>Ο κ. Μπράουν</u> είπε ότι...
Απόδοση ενεργού ρόλου (active role)	Αναπαράσταση μιας οντότητας ως δράστριας	<u>Τα παιδιά</u> χρησιμοποιούν την τηλεόραση.
Απόδοση παθητικού ρόλου (passive role)	Αναπαράσταση μιας οντότητας ως αποδέκτριας ή επωφελούμενης	Η τηλεόραση επηρεάζει <u>τα παιδιά</u> .

Σύμφωνα με τον van Leeuwen (2008), κάποιες από τις παραπάνω στρατηγικές λειτουργούν ως στρατηγικές *ανάδειξης* και δίνουν έμφαση στις οντότητες που αναπαριστούν, συγκροτώντας τις ως σημαντικές, ενώ κάποιες άλλες στρατηγικές λειτουργούν ως στρατηγικές *ελαχιστοποίησης* και αφαιρούν την έμφαση από τις οντότητες που αναπαριστούν, συγκροτώντας τις ως λιγότερο σημαντικές και αξιόλογες (van Leeuwen, 2008: 37-38, 40· βλ. επίσης Πίνακα 4).

⁵ Τα παραδείγματα αντλούνται από τον van Leeuwen (2008), σε δική μας μετάφραση.

Πίνακας 3: Στρατηγικές ανάδειξης/ελαχιστοποίησης (van Leeuwen, 2008)

Στρατηγικές ανάδειξης	Στρατηγικές ελαχιστοποίησης
Ατομική αναφορά	Αθροιστική αναφορά
Ονομαστική αναφορά	Απόδοση παθητικού ρόλου
Απόδοση ενεργού ρόλου	

4.2.2 Ερευνητικά ερωτήματα

Στην ενότητα αυτή, θα παρουσιάσω τα ερευνητικά ερωτήματα και την πορεία που θα ακολουθήσει η ανάλυση των δεδομένων στο πλαίσιο της ΚΑΛ. Ως προς την ανάλυση του μικρο-επίπεδου, θα αξιοποιήσω τα μεθοδολογικά εργαλεία του van Leeuwen (2008) και τις θεωρίες της έγκλησης και της απόρριψης, ενώ ως προς το μακρο-επίπεδο, θα συνδέσω τα ευρήματα της μικρο-ανάλυσης με τους ρατσιστικούς λόγους (βλ. Πίνακα 5).

Πίνακας 4: Ερευνητικά ερωτήματα και πορεία ανάλυσης

Θεωρητικό και μεθοδολογικό πλαίσιο		Ερευνητικά ερωτήματα
Μικρο-επίπεδο	van Leeuwen (2008)	Τι είδους <i>γλωσσικά μέσα</i> επιλέγουν οι κειμενικοί/ές παραγωγοί για να αναπαραστήσουν τους/τις μετανάστες/τριες; (βλ. ενότητα 4.2.1)
	Θεωρία έγκλησης	Ποιες πτυχές/κοινωνικές υποστάσεις των μεταναστών/τριών γίνονται <i>ορατές</i> και ποιες παραμένουν <i>αόρατες</i> ; (βλ. ενότητα 3)
	Θεωρία απόρριψης	Ποιες πτυχές/κοινωνικές υποστάσεις των μεταναστών/τριών γίνονται <i>ανεκτές</i> και ποιες απορρίπτονται ως μη ανεκτές και απειλητικές; (βλ. ενότητα 3)

Μακρο-επίπεδο	Ρευστός ρατσισμός (βλ. ενότητα 1)	Κατά πόσο τα υπό μελέτη κείμενα διακινούν έναν <i>ρευστό φόβο</i> απέναντι στους/στις μετανάστες/τριες; Κατά πόσο, δηλαδή, οι μετανάστες/τριες αναπαρίστανται ως <i>ρευστή απειλή</i> που χρήζει διαχείρισης και ρύθμισης; (βλ. ενότητες 2, 3)
---------------	-----------------------------------	--

5. Ανάλυση δεδομένων

5.1 Μικρο-επίπεδο

Η ανάλυση θα εστιάσει στην κατανομή των στρατηγικών *ελαχιστοποίησης* και *ανάδειξης*, όσον αφορά τις αναπαραστάσεις μεταναστών/τριών στα υπό μελέτη κείμενα. Πιο συγκεκριμένα, θα εξετάσω τη συχνότητα και τις προϋποθέσεις υπό τις οποίες επιλέγεται να *αφαιρεθεί* (ελαχιστοποίηση) ή να *αποδοθεί* (ανάδειξη) *πρόσωπο, όνομα* και *δράση* στους/στις μετανάστες/τριες.

Από την ανάλυση του συνόλου των δεδομένων, διαπιστώθηκε ότι για την παρουσίαση των μεταναστών/τριών επιλέγονται συστηματικά στρατηγικές ελαχιστοποίησης. Οι μετανάστες/τριες, δηλαδή, αναπαρίστανται συστηματικά μέσω *αφαίρεσης προσώπου* και *ονόματος* (αθροιστικές αναφορές) ή/και *αφαίρεσης δράσης* (απόδοση παθητικών ρόλων). Ειδικότερα, σπάνια αποδίδεται πρόσωπο και όνομα σε μετανάστες/τριες, ενώ αντίθετα είναι συχνές οι αναπαραστάσεις τους μέσω *αθροιστικών αναφορών*, δηλαδή, μέσω αριθμών ή στατιστικών, όπως φαίνεται στα ενδεικτικά αποσπάσματα 1-5 του Πίνακα 6.

Πίνακας 5: Ανάλυση αποσπασμάτων, αθροιστικές αναφορές σε μετανάστες/τριες (van Leeuwen 2008)⁶

	Πηγή	Πομπός ⁷		Απόσπασμα
		Μετανάστης/τρια	Πλειονοτικός/ή	
1	Μετάδραση Βίντεο 1 0:08-0:11		✓	40% των προσφύγων είναι παιδιά.
2	Μετάδραση Βίντεο 1 0:24-0:28		✓	Το 2018 1250 παιδιά παρακολούθησαν μαθήματα ενισχυτικής διδασκαλίας.
3	Ίδρυμα Μποδοσάκη Βίντεο 4 1:08-1:12		✓	Σήμερα, στον ξενώνα Ίριδα της Ιατρικής Παρέμβασης φιλοξενούνται δεκαέξι παιδιά.
4	Ίδρυμα Μποδοσάκη Βίντεο 5 1:23-1:27		✓	Κάθε χρόνο φτάνουν στην Ελλάδα χιλιάδες ασυνόδευτα παιδιά πρόσφυγες.
5	Ίδρυμα Μποδοσάκη Βίντεο 5 1:54-2:00		✓	Θα προσπαθήσουμε να κάνουμε πραγματικότητα το μικρό όνειρο τριάντα παιδιών.

Η συχνή χρήση αθροιστικών αναφορών για την αναπαράσταση των μεταναστών/τριών (βλ. Πίνακα 9), συγκροτεί ως μακρινές, απρόσωπες και ανώνυμες ομάδες (*αφαίρεση*

⁶ Οι αθροιστικές αναφορές στα αποσπάσματα σημειώνονται με πλάγιους χαρακτήρες.

⁷ Εφόσον τα δεδομένα παρατίθενται αποσπασματικά, για τη διευκόλυνση της κατανόησής τους, σημειώνεται αν ο/η φορέας λόγου στο κάθε απόσπασμα είναι μετανάστης/τρια ή πλειονοτικός/ή.

προσώπου και ονόματος), παρά σαν σημαντικά και προσβάσιμα άτομα καθημερινής συναναστροφής (βλ. van Leeuwen 2008: 38).

Επιπλέον, στο σύνολο των δεδομένων που αναλύθηκαν, παρά το γεγονός ότι οι εκπρόσωποι της εθνικής πλειονότητας αναπαρίστανται συνήθως μέσω ενεργών ρόλων (απόδοση δράσης), οι μετανάστες/τριες αναπαρίστανται συστηματικά μέσω παθητικών ρόλων, ως οι αδρανείς αποδέκτες/τριες ή οι αδρανείς επωφελούμενοι/ες των πλειονοτικών δράσεων (αφαίρεση δράσης), όπως φαίνεται και στα ενδεικτικά αποσπάσματα 6-10 του Πίνακα 7.

Πίνακας 6: Ανάλυση αποσπασμάτων, απόδοση ενεργών/παθητικών ρόλων (van Leeuwen, 2008)⁸

	Πηγή	Πομπός		Απόσπασμα
		Μετανάστης/τρια	Πλειονοτικός/ή	
6	Μετάδραση Βίντεο 1 0:35-0:39		✓	Καθημερινά βρισκόμαστε (ενν. <u>εμείς</u>) δίπλα στα παιδιά πρόσφυγες και μετανάστες.
7	Μετάδραση Βίντεο 2 0:28-0:32		✓	Δέχονται (ενν. τα παιδιά πρόσφυγες και μετανάστες/τριες) με απίστευτη χαρά οτιδήποτε τους προσφέρουμε (ενν. <u>εμείς</u>) και νιώθουν ευγνωμοσύνη για οτιδήποτε.
8	Μετάδραση Βίντεο 2 0:56-0:58		✓	Θα έχουμε (ενν. <u>εμείς</u>) δύο ακόμα παιδιά εδώ, τα οποία θα τα φροντίζουμε (ενν.

⁸ Οι ενεργοί ρόλοι στα αποσπάσματα σημειώνονται μέσω υπογράμμισης και οι παθητικοί ρόλοι με πλάγιους χαρακτήρες.

				<u>εμείς</u>).
9	Ίδρυμα Μποδοσάκη Βίντεο 3 1:32-1:41		✓	Στόχος <u>μας</u> είναι να δώσουμε (ενν. <u>εμείς</u>) σ' αυτά τα παιδιά, στα ασυνόδευτα παιδιά πρόσφυγες, το δικαίωμα στη ζωή και στην αξιοπρέπεια.
10	Ίδρυμα Μποδοσάκη Βίντεο 5 1:02-1:18		✓	Είμαστε εδώ, προσφέροντας τις υπηρεσίες <u>μας</u> δωρεάν και με χαρά, προκειμένου να επισκευάσουμε (ενν. <u>εμείς</u>), να διαμορφώσουμε (ενν. <u>εμείς</u>) και να ανακατασκευάσουμε (ενν. <u>εμείς</u>) το κτίριο για παιδιά που το 'χουν ανάγκη.

Βέβαια, στα δεδομένα εντοπίζονται και ορισμένες περιπτώσεις στις οποίες επιλέγεται να αποδοθεί πρόσωπο (ατομικές αναφορές) ή/και δράση (απόδοση ενεργών ρόλων) σε κάποιους/ες από τους/τις μετανάστες/τριες, όπως μπορεί να φανεί στα παρακάτω ενδεικτικά αποσπάσματα 11-14 του Πίνακα 8.

Πίνακας 7: Ανάλυση αποσπασμάτων, ατομικές αναφορές και απόδοση ενεργών ρόλων σε μετανάστες/τριες (van Leeuwen, 2008)⁹

⁹ Οι ατομικές αναφορές στα αποσπάσματα σημειώνονται με πλάγιους χαρακτήρες και οι ενεργοί ρόλοι μέσω υπογράμμισης.

	Πηγή	Πομπός		Απόσπασμα
		Μετανάστης/τρια	Πλειονοτικός/ή	
11	Μετάδραση Βίντεο 1 0:01-0:04	✓		Αγαπώ (ενν. <u>εγώ</u>) το σχολείο μου γιατί μαθαίνω (ενν. <u>εγώ</u>) νέες γλώσσες.
12	Μετάδραση Βίντεο 1 0:47-0:51	✓		Θέλω να πηγαίνω σχολείο (ενν. <u>εγώ</u>) και να αισθάνομαι όπως όλα τα παιδιά.
13	Ίδρυμα Μποδοσάκη Βίντεο 4 1:17-1:19		✓	Κάθε πρωί ξυπνούν για να πάνε (ενν. <u>τα παιδιά πρόσφυγες και μετανάστες</u>) στις τάξεις τους.
14	Ίδρυμα Μποδοσάκη Βίντεο 4 1:54-2:03	✓		Εδώ είναι καλύτερα. Πηγαίνουμε σχολείο (ενν. <u>εμείς</u>), κάνουμε όμορφα πράγματα.

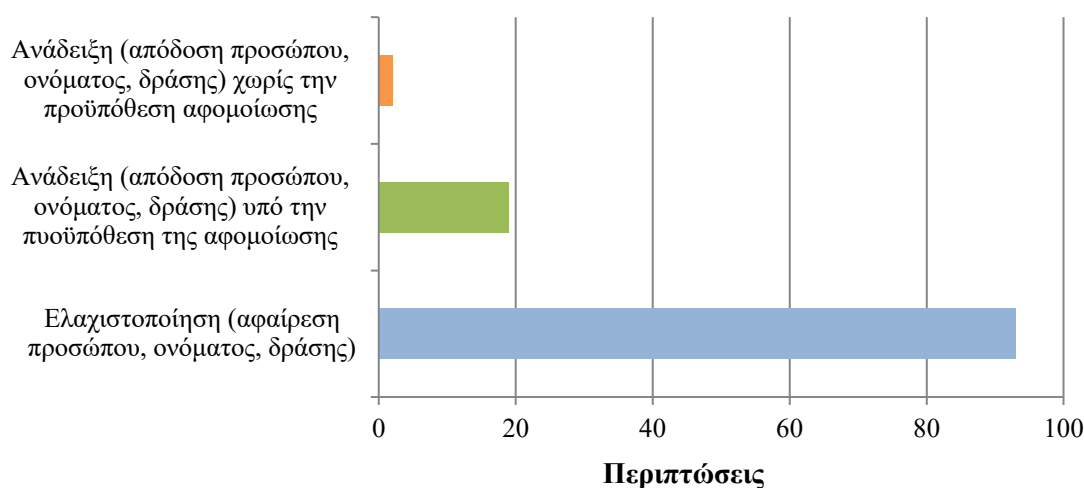
Ωστόσο, σχεδόν σε όλες τις περιπτώσεις, οι μετανάστες/τριες που αποκτούν πρόσωπο ή/και δράση και προβάλλονται ως σημαντικοί/ές και αξιόλογοι/ες είναι όσοι/ες έχουν κατορθώσει να αφομοιωθούν στα κυρίαρχα εθνικά/πλειονοτικά πρότυπα ή συμμετέχουν σε διαδικασίες αφομοίωσης (π.χ. *αγαπώ το σχολείο μου, θέλω να πηγαίνω σχολείο, πάνε στις τάξεις τους, πηγαίνουμε σχολείο*). Όσον αφορά τις διαδικασίες αφομοίωσης που εντοπίζονται στα δεδομένα, πρόκειται για περιπτώσεις εκμάθησης της ελληνικής γλώσσας ή/και κουλτούρας από τους/τις μετανάστες/τριες (π.χ. παρακολούθηση μαθημάτων σε ελληνικά σχολεία, παρακολούθηση μαθημάτων της πλειονοτικής γλώσσας κτλ.). Ο Πίνακας 9 παρουσιάζει συνοπτικά ποσοτικά δεδομένα από την ανάλυση του συνόλου του υλικού (βλ. επίσης Γράφημα 1).¹⁰

¹⁰ Τα ποσοτικά δεδομένα που παρατίθενται εδώ δεν είναι γενικευτικά. Η παρουσίασή τους γίνεται με σκοπό να πλαισιωθεί επαρκέστερα η ποιοτική ανάλυση που ακολουθεί.

Πίνακας 8: Αναπαραστάσεις μεταναστών/τριών στο σύνολο του υλικού: κατανομή των στρατηγικών ελαχιστοποίησης/ανάδειξης (ποσοτικά δεδομένα)

Αναπαραστάσεις μεταναστών/τριών		Περιπτώσεις	Στρατηγικές
Ελαχιστοποίηση		93	Αθροιστικές αναφορές Παθητικοί ρόλοι
Ανάδειξη	Υπό την προϋπόθεση αφομοίωσης	19 ¹¹	Ατομικές αναφορές Ονομαστικές αναφορές Ενεργοί ρόλοι
	Χωρίς την προϋπόθεση αφομοίωσης	2 ¹²	

Γράφημα 1: Αναπαραστάσεις μεταναστών/τριών στο σύνολο του υλικού: κατανομή στρατηγικών ελαχιστοποίησης/ανάδειξης (ποσοτικά δεδομένα)

¹¹ Στις περιπτώσεις αυτές, καταμετρώνται οι στρατηγικές ανάδειξης των μεταναστών/τριών που συνοδεύονται από πληροφορίες αφομοίωσης στο άμεσο περικείμενο.

¹² Στο σύνολο των δεδομένων, εντοπίζονται μόλις 2 περιπτώσεις ανάδειξης μεταναστών/τριών (μέσω ατομικών και ονομαστικών αναπαραστάσεων), χωρίς να παρέχεται πληροφορία αφομοίωσης στο άμεσο περικείμενο (Βίντεο 2, 0:14-0:12).

Ερμηνεύοντας τα παραπάνω ευρήματα υπό το πρίσμα των θεωριών της έγκλησης και της απόρριψης (βλ. ενότητα 3), φαίνεται ότι οι μετανάστες/τριες αναγνωρίζονται και γίνονται *ορατοί/ές* και *ανεκτοί/ές* (δηλαδή, συμπεριλαμβάνονται στις υπό μελέτη αναπαραστάσεις):

- i. είτε ως ελαχιστοποιημένοι/ες, δηλαδή, χωρίς πρόσωπο, όνομα και δράση (στην πλειοψηφία των περιπτώσεων, βλ. Πίνακα 9, Γράφημα 1).
- ii. είτε (σε πολύ λιγότερες περιπτώσεις, βλ. Πίνακα 9, Γράφημα 1) ως σημαντικοί/ές και αξιόλογοι/ες (αποκτούν πρόσωπο ή/και δράση), με την προϋπόθεση, ωστόσο, ότι έχουν κατορθώσει ή προτίθενται να αφομοιωθούν στις κυρίαρχες εθνικές νόρμες.

Από την άλλη, η απόκτηση προσώπου, ονόματος και δράσης από τους/τις μετανάστες/τριες χωρίς την προϋπόθεση της αφομοίωσής τους απουσιάζει συστηματικά από τις υπό μελέτη αναπαραστάσεις (βλ. Πίνακα 9, Γράφημα 1). Λαμβάνοντας λοιπόν υπόψη τις θεωρίες της έγκλησης και της απόρριψης, συνάγεται ότι, όσον αφορά τα δεδομένα που αναλύθηκαν στο πλαίσιο της παρούσας πραγμάτευσης, η απόκτηση προσώπου, ονόματος και δράσης από τους/τις μετανάστες/τριες χωρίς τις ανάλογες εγγυήσεις αφομοίωσης, παραμένει *αόρατη*, ενώ στιγματίζεται και απορρίπτεται υπόρρητα ως *μη ανεκτή* και αφετηριακά *απειλητική* κοινωνική υπόσταση των μεταναστών/τριών (βλ. επίσης ενότητα 3). Ο Πίνακας 10 συνοψίζει τα ευρήματα της ανάλυσης που παρουσίασα παραπάνω (δηλαδή, την κατανομή των στρατηγικών ελαχιστοποίησης/ανάδειξης όσον αφορά τις αναπαραστάσεις των μεταναστών/τριών στα υπό μελέτη δεδομένα) υπό το πρίσμα των θεωριών της έγκλησης και της απόρριψης.

Πίνακας 9: Μη/αναπαράσταση μεταναστών/τριών στα υπό μελέτη δεδομένα υπό το πρίσμα των θεωριών της έγκλησης και της απόρριψης

Μη/αναπαράσταση μεταναστών/τριών	Αναπαράσταση (Τι συμπεριλαμβάνεται στις υπό μελέτη αναπαραστάσεις;)	Μη αναπαράσταση (Τι αποκλείεται συστηματικά από τις υπό μελέτη
---	---	--

			<i>αναπαραστάσεις;)</i>
Ανάλυση με βάση τον van Leeuwen (2008)	Ελαχιστοποίηση μεταναστών/τριών (αφαίρεση προσώπου, ονόματος, δράσης)	Ανάδειξη μεταναστών/τριών (απόδοση προσώπου, δράσης) υπό την προϋπόθεση της αφομοίωσης	Μη ανάδειξη μεταναστών/τριών (μη απόδοση προσώπου, ονόματος, δράσης) χωρίς την προϋπόθεση αφομοίωσης
Ανάλυση με βάση τη θεωρία της έγκλησης	Ορατές κοινωνικές υποστάσεις των μεταναστών/τριών		Αόρατες κοινωνικές υποστάσεις των μεταναστών/τριών
Ανάλυση με βάση τη θεωρία της απόρριψης	Ανεκτές και μη απειλητικές κοινωνικές υποστάσεις των μεταναστών/τριών		Μη ανεκτές και απειλητικές κοινωνικές υποστάσεις των μεταναστών/τριών

5.2 Μακρο-επίπεδο

Περνώντας στο μακρο-επίπεδο, εξετάζοντας, δηλαδή, κατά πόσο τα παραπάνω ευρήματα συντονίζονται με και απηχούν ρατσιστικούς λόγους, θα μπορούσαμε να πούμε ότι, παρά τη ρητή θετική τοποθέτησή τους απέναντι στους/στις μετανάστες/τριες, τα υπό μελέτη κείμενα εξακολουθούν να προσλαμβάνουν τα μεταναστευτικά πολιτισμικά και γλωσσικά υπόβαθρα στη βάση μιας αφετηριακής απειλητικότητας. Γι' αυτό, οι παραγωγοί των κειμένων, παρά τις προγραμματικές διευκρινήσεις τους για τοποθέτηση των μεταναστών/τριών στο προσκήνιο, αποφεύγουν συστηματικά την απόδοση προσώπου, ονόματος και δράσης σε μετανάστες/τριες, ενώ, στις λίγες περιπτώσεις που την επιλέγουν, διατυπώνουν ρητές εγγυήσεις σχετικά με την προθυμία αφομοίωσής τους στις κυρίαρχες εθνικές/πλειονοτικές νόρμες (βλ. ενότητα 5.1). Με άλλα λόγια, οι κειμενικοί/ές παραγωγοί φαίνεται να απευθύνονται στις ανάγκες ενός εθνικού/πλειονοτικού ακροατηρίου που δεν θα μπορούσε να ανεχτεί τους/τις μετανάστες/τριες, παρά μόνο:

- i. ως *ελαχιστοποιημένους/ες*, *απρόσωπους/ες*, *ανώνυμους/ες* και *αδρανείς* (*καταπίεση και απαξίωση* της συνολικής υπόστασης των μεταναστών/τριών)
- ii. ή τουλάχιστον ως *αφομοιωμένους/ες*: η όποια αξία αποδίδεται στους/στις μετανάστες/τριες στη βάση της μεταστρεψιμότητάς τους, υπό τον όρο, δηλαδή, ότι θα εγκαταλείψουν τον όποιο μεταναστευτικό τους χαρακτήρα και θα αφομοιωθούν στις κυρίαρχες εθνικές νόρμες (*έμμεση καταπίεση και απαξίωση* των μεταναστευτικών πολιτισμικών και γλωσσικών υποβάθρων, βλ. επίσης Παπαταξιάρχης, 2014).

Θα μπορούσαμε, επομένως, να πούμε ότι τα κείμενα που αναλύθηκαν στο πλαίσιο της παρούσας πραγμάτευσης λειτουργούν στην κατεύθυνση της διασφάλισης των κυρίαρχων εθνικών/πλειονοτικών αξιών, ρυθμίζοντας ποιες πτυχές των μεταναστών/τριών θα μπορούσαν να γίνουν *ανεκτές* (και *ορατοποιώντας* τις συγκεκριμένες πτυχές) και παραλείποντας εκείνες τις διαστάσεις των μεταναστών/τριών που θα μπορούσαν να προσληφθούν ως *απειλητικές* και *μη ανεκτές*. Υπό αυτή την έννοια, θεωρώ ότι, στα συγκεκριμένα κείμενα, οι μετανάστες/τριες αναπαρίστανται ως *ρευστή απειλή*, η οποία – αν και υπόκειται των αναπαραστάσεων – δεν αναπαρίσταται ρητά ως τέτοια. Πρόκειται για μια απειλή που *υπονοείται* από το τι συμπεριλαμβάνεται στις αναπαραστάσεις, παραμένοντας όμως *αόρατη*, απουσιάζοντας, δηλαδή, συστηματικά από τις αναπαραστάσεις (βλ. επίσης ενότητα 3). Υπενθυμίζεται ότι από τις υπό μελέτη αναπαραστάσεις απουσιάζει συστηματικά (και, συνεπώς, συγκροτείται ως *ρευστή απειλή*) η απόκτηση προσώπου, ονόματος και δράσης από τους/τις μετανάστες/τριες χωρίς τις ανάλογες εγγυήσεις αφομοίωσης στις κυρίαρχες εθνικές νόρμες (βλ. ενότητα 5.1, Πίνακα 10). Παρά λοιπόν την προγραμματικά θετική τους τοποθέτηση απέναντι στους/στις μετανάστες/τριες, τα κείμενα που εξετάσαμε εδώ φαίνεται να διέπονται από έναν επανα-πλαισιωμένο και *ρευστό φόβο* απέναντι στον/στην Άλλο/η, δυσκολότερα εντοπίσιμο και όχι ρητά συνδεδεμένο με την υποτιθέμενη αιτία του (δηλαδή, τον/την απειλητικό/ή Άλλο/η, ο/η οποίος/α παραλείπεται από τις αναπαραστάσεις και παραμένει *αόρατος/η*, βλ. επίσης ενότητες 2, 3). Ειδικότερα:

- i. Ο/η Άλλος/η επανα-νοηματοδοτείται ως *ρευστή απειλή*. Στα δεδομένα που αναλύθηκαν εδώ, δεν αμφισβητείται η υποτιθέμενη απειλητικότητα του/της Άλλου/ης, απλώς επαναπροσδιορίζεται: η απειλητικότητα του/της Άλλου/ης

δεν συνδέεται με την ορατότητά του/της (όπως στους αμιγώς ξενοφοβικούς λόγους), αλλά, αντίθετα, παράγεται και στιγματίζεται ακριβώς μέσω της απουσίας ορατότητας.

- ii. Αυτό επιτυγχάνεται μέσα από τον μετασχηματισμό των ίδιων των *πρακτικών αναπαράστασης* του/της απειλητικού/ής Άλλου/ης. Ο/η απειλητικός/ή και μη ανεκτός/ή Άλλος/η συγκροτείται και απορρίπτεται υπόρρητα, μέσω της συστηματικής ορατοποίησης ενός/μιας ανεκτού/ής Άλλου/ης.
  - i. Με αυτόν τον τρόπο, επιτρέπεται στις πολιτικές φόβου να θέτουν σιωπηλά ως στόχο τους τον/την απειλητικό/ή Άλλο/η, χωρίς να χρειάζεται να εστιάζουν σε αυτόν/ή (καθώς δεν αναπαρίσταται ρητά, αποτελώντας *αόρατη και ρευστή απειλή*). Ο/η απειλητικός/ή Άλλος/η στιγματίζεται υπόρρητα μέσω της *αποστροφής* και της *άρνησης του βλέμματος*. Στερείται ορατότητας και έτσι δεν μπορεί να εντοπιστεί εύκολα ως αιτία του εν λόγω ρευστού φόβου. Αντίθετα, η εστίαση μετατοπίζεται σε έναν/μια ανεκτό/ή Άλλο/η, με αποτέλεσμα τόσο οι πολιτικές φόβου όσο και οι πολιτικές αποστροφής απέναντι στον/στην Άλλο/η να αποκτούν πιο αμφίσημες και δυσκολότερα εντοπίσιμες και αντιμετωπίσιμες μορφές.

6. Συμπεράσματα

Στόχος της παρούσας πραγμάτευσης ήταν να εξετάσει κατά πόσο (και πώς) λόγοι που τάσσονται υπέρ των μεταναστών/τριών μπορεί εν τέλει να ανα/παράγουν ρατσιστικούς λόγους (βλ. ενότητα 1). Βασιζόμενη στις θεωρητικές έννοιες του ρευστού φόβου και της μη/ανοχής (βλ. ενότητα 2) και εστιάζοντας στη μη/αναπαράσταση, υπό το πρίσμα των θεωριών της έγκλησης και της απόρριψης, εισήγαγα την έννοια της ρευστής απειλής, θεωρώντας την ως μια απειλή που υπονοείται από τι συμπεριλαμβάνεται στις αναπαραστάσεις, χωρίς όμως να αναπαρίσταται ρητά, παραμένοντας έτσι αόρατη και αποτελώντας πρόσφορο έδαφος για τη διακίνηση ρευστού φόβου (βλ. ενότητα 3). Με βάση το παραπάνω θεωρητικό πλαίσιο και αξιοποιώντας τα γλωσσολογικά εργαλεία ανάλυσης που προτείνει ο van Leeuwen (2008, βλ. ενότητα 4), εξέτασα κατά πόσο μιντιακά κείμενα που εκφράζουν ρητά θετικές στάσεις απέναντι στους/στις μετανάστες/τριες και την εγκατάστασή τους στην Ελλάδα μπορεί να απηχούν ή να μετασχηματίζουν ρατσιστικούς λόγους. Το βασικό συμπέρασμα στο οποίο κατέληξα

είναι ότι τα υπό μελέτη κείμενα δεν υποστηρίζουν το σύνολο των μεταναστών/τριών – όπως προγραμματικά διατείνονται – αλλά μόνο τους/τις *ανεκτούς/ές Άλλους/ες*, όσους/ες συμμορφώνονται σε και δεν ‘απειλούν’ τις κυρίαρχες εθνικές/πλειονοτικές αξίες. Όπως φάνηκε από την ανάλυση που παρουσίασα, αυτοί/ές οι *ανεκτοί/ές Άλλοι/ες* είναι είτε οι *ελαχιστοποιημένοι/ες* είτε οι *αφομοιωμένοι/ες* μετανάστες/τριες (βλ. ενότητα 5). Υπό αυτό το πρίσμα, τα ευρήματα υποδεικνύουν ότι τα κείμενα που εξετάσαμε ανα/παράγουν έναν αμφίσημο και *ρευστό ρατσιστικό* λόγο, ο οποίος, αν και προγραμματικά υποστηρίζει τους/τις μετανάστες/τριες, καταλήγει:

- i. να ρυθμίζει τα ανεκτά όρια της ορατότητάς τους
- ii. να επανα-προσδιορίζει την απειλητικότητα των μεταναστών/τριών σε ρευστή
- iii. να μετασχηματίζει τις πρακτικές αναπαράστασης του/της απειλητικού/ής Άλλου/ης και
- iv. να μετατοπίζει τις πολιτικές φόβου και αποστροφής απέναντι στον/στην Άλλο/η σε περισσότερο ρευστές και αμφίσημες.

Κλείνοντας, είναι σημαντικό να επισημανθεί η ανάγκη για περαιτέρω και σε βάθος μελέτη των λόγων που τάσσονται υπέρ των μεταναστών/τριών, προκειμένου να κατανοήσουμε επαρκέστερα τις ποικίλες επανα-νοηματοδοτήσεις στις οποίες υπόκεινται οι ρατσιστικοί λόγοι, καθώς και τις ποικίλες συγκλίσεις τους με τους λόγους ανοχής. Η έρευνα και η ανάλυση που παρουσίασα εδώ περιορίζεται στο να αναδείξει ότι η συμπερίληψη μεταναστών/τριών σε θετικές για τους/τις ίδιους/ες αναπαραστάσεις δεν αντιπαρατίθεται απαραίτητα, αντίθετα μπορεί να συγχέεται με (και να επανα-νοηματοδοτεί) τις πρακτικές αποκλεισμού και απόρριψής τους (βλ. επίσης ενότητα 3). Είναι, επομένως, σημαντικό να λαμβάνουμε υπόψη μας ότι η συμπερίληψη των μεταναστών/τριών στις αναπαραστάσεις μας μπορεί να εξακολουθεί να τους/τις εξισώνει με το τι αναμένουμε *εμείς από εκείνους/ες*, ρυθμίζοντας ποιες πτυχές τους (δεν) θα ανεχτούμε και ποιες θα παραμείνουν αντικείμενο αποστροφής, στερούμενες αφετηριακά ορατότητας.

Βιβλιογραφία

- Ahmed, S. 2003. The politics of fear in the making of worlds. *International Journal of qualitative studies in education* 16(3): 337-398.
- Ahmed, S. 2004. *The Cultural Politics of Emotion*. Edinburg: Edinburg University Press.
- Altheide, D. L. 2006. *Terrorism and the Politics of Fear*. Oxford: AltaMira Press.
- Althusser, L. 1971. Ideology and ideological state apparatuses. Στο L. Althusser (επιμ.), *Lenin and Philosophy and Other Essays*. New York: Monthly Review Press.
- Anderson, B. & P. Harisson. 2010. The promise of non-representational theories. Στο B. Anderson & P. Harrison (επιμ.), *Taking-place: Non-Representational Theories and Geography*. Farnham: Ashgate, 1-36.
- Αρχάκης, Α. 2020. *Από τον Εθνικό στον Μετα-εθνικό Λόγο: Μεταναστευτικές Ταυτότητες και Κριτική Εκπαίδευση*. Αθήνα: Πατάκης.
- Archakis, A. 2022. The continuum of identities in immigrant students' narratives in Greece. *Narrative Inquiry* 32(2): 393-423.
- Arendt, H. 1998. *The Human Condition*. Chicago and London: University of Chicago Press.
- Balibar, É. 2005. The construction of racism. *Actuel Marx* 38(2): 11-28.
- Balibar, É. 2009. Europe as borderland. *Environment and Planning D: Society and Space* 27: 190-215.
- Balibar, É. 2017. Reinventing the stranger: Walls all over the world, and how to tear them down. *Symplokē* 25(1-2): 25-41.
- Barker, M. 1979. Racism: The new inheritors. *Racial Philosophy* 21: 2-17.
- Barker, M. 1981. *The New Racism: Conservatives and the Ideology of Tribe*. London: Junction Books.
- Barker, C. & E. Jane. 2016. *Cultural studies: theory and practice* (5^η έκδ.). London: SAGE Publications.
- Bauman, Z. 2006. *Liquid fear*. Cambridge: Polity Press.
- Bauman, Z. 2015. The Migration Panic and Its (Mis)Uses. *Social Europe*. <https://www.socialeurope.eu/migration-panic-misuses> (ημερομηνία πρόσβασης: 20/3/2023).
- Blommaert, J. & J. Verschueren. 1998. *Debating Diversity: Analyzing the Discourse of tolerance*. London: Routledge.

- Bonilla-Silva, E. 2006. *Racism without Racists: Color-blind Racism and the Persistence of Racial Inequality in the United States*. New York: Rowman and Littlefield.
- Brown, W. 2006. *Regulating Aversion: Tolerance in the Age of Identity and Empire*. Princeton: Princeton University Press.
- Brown, W. 2008. Tolerance as/in civilizational discourse. *Nomos* 48: 406-411.
- Butler, J. 1993. *Bodies that Matter: On the Discursive Limits of "Sex"*. New York: Routledge.
- Butler, J. 1997. *Excitable Speech: A Politics of the Performative*. New York: Routledge.
- Butler, J. 2004. *Precarious Life: The Powers of Mourning and Violence*. New York: Verso.
- Fairclough, N. 1995. *Critical Discourse Analysis: The Critical Study of Language*. London: Longman.
- Foucault, M. 1972. *The Archaeology of Knowledge*. London: Tavistock.
- Foucault, M. 1980. *Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings 1972-1977*. New York: Pantheon Books.
- Foucault, M. 2003. "Society Must Be Defended": *Lectures at the Collège de France 1975-76*. Trans.: D. Macey. New York: Picador.
- Foucault, M. 2006. *Madness and Civilization*. New York: Vintage Books.
- Gilroy, P. 1987. *There Ain't No Black in the Union Jack*. London: Unwin Hyman.
- Hall, S. 1992. The west and the rest: Discourse and power. Στο S. Hall & B. Gieben (επιμ.), *Formations of Modernity*. Cambridge: Polity Press/Open University, 275-332.
- Hall, S. 1997 (επιμ.). *Representation: Cultural Representations and Signifying Practices*. London: Sage.
- Haynes, M. 2013. Regulating Abjection: Disgust, Tolerance and the Politics of The Cove. *ESC* 39(1): 27-50.
- Honorato, C. 2020. The Predicament of Representation in the Politics of Diversity: A Discussion through Tate Encounters. *Museum & Society* 18(4): 409-424.
- Hook, D. 2006. 'Pre-discursive' racism. *Journal of community and applied social psychology* 16(3): 207-232.
- Kristeva, J. 1982. *Powers of Horror: An Essay on Abjection*. Trans.: L. S. Roudiez. New York: Columbia University Press.
- Lentin, A. 2004. *Racism and Anti-racism in Europe*. London: Pluto Press.
- Μοσχονάς, Σ. Α. 2005. *Ιδεολογία και Γλώσσα*. Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη.

- Παπαταξιάρχης, Ε. 2014. Ο αδιανόητος ρατσισμός: Η πολιτικοποίηση της «φιλοξενίας» την εποχή της κρίσης. *Σύγχρονα Θέματα* 127: 46-62.
- Said, E. W. 1978. *Orientalism*. New York, Pantheon Books.
- Sears, D. O. 1988. Symbolic racism. Στο P. A. Katz & D. A. Taylor (επιμ.), *Eliminating Racism: Profiles in Controversy*. New York: Plenum, 53-84.
- Thomassen, L. 2017. *British Multiculturalism and the Politics of Representation*. Edinburg: Edinburg University Press.
- van Dijk, T. A. 1992. Discourse and the denial of racism. *Discourse and Society* 3: 87-118.
- van Dijk, T. A. 2008. *Discourse and Power*. New York, N.Y.: Palgrave Macmillan.
- van Leeuwen, T. 2008. *Discourse and Practice: New Tools for Critical Discourse Analysis*. New York: Oxford University Press.
- Weaver, S. 2011. Liquid racism and the ambiguity of Ali G. *European Journal of Cultural Studies* 14(3): 249-264.
- Weaver, S. 2016. *The Rhetoric of Racist Humour: US, UK and Global Race Joking*. London: Routledge.
- Wellman, D. 1977. *Portraits of White Racism*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Yancy, G. & J. Butler. 2015. What's wrong with all lives matter? *The Stone*. <https://opinionator.blogs.nytimes.com/2015/01/12/whats-wrong-with-all-lives-matter> (ημερομηνία πρόσβασης: 20/3/2023).

Παράρτημα

Βίντεο 1	((προφορικός λόγος)) ((αναπαριστώμενος μετανάστης/1)) Αγαπώ το σχολείο μου γιατί μαθαίνω νέες γλώσσες.
Τίτλος: Εκπαίδευση για τα παιδιά πρόσφυγες και μετανάστες	((αναπαριστώμενος μετανάστης/2)) Παλιά δεν πήγαινα σχολείο, τώρα είμαι χαρούμενος. ((γραπτός λόγος/υπότιτλοι))
Σύνδεσμος: https://www.youtube.com/watch?v=2vtL0vEpeRQ	40% των προσφύγων είναι παιδιά. Το 2018 1259 παιδιά παρακολούθησαν μαθήματα ενισχυτικής διδασκαλίας. ((προφορικός λόγος))

Πηγή/φορέας: Μετάδραση	((αναπαριστώμενος πλειονοτικός)) Με τη στήριξη της ευρωπαϊκής επιτροπής κάνουμε πραγματικότητα το όνειρο πολλών παιδιών για ένταξη στη δημόσια εκπαίδευση. ((γραπτός λόγος/υπότιτλοι))
Κανάλι: METAdrasi	Δημιουργία και διανομή εκπαιδευτικών εργαλείων. Μαθήματα ελληνικής γλώσσας μαθηματικών αγγλικών γερμανικών υπολογιστών.
Διάρκεια: 1:08	((προφορικός λόγος)) ((αναπαριστώμενος πλειονοτικός)) Καθημερινά βρισκόμαστε δίπλα στα παιδιά πρόσφυγες και μετανάστες έξι έως δεκαοκτώ ετών. ((αναπαριστώμενος μετανάστης/3)) Θέλω να πηγαίνω σχολείο και να αισθάνομαι όπως όλα τα παιδιά. ((αναπαριστώμενος πλειονοτικός)) Ας στηρίξουμε όλοι μαζί την ένταξή τους στην ελληνική κοινωνία. ((γραπτός λόγος/κλείσιμο του βίντεο)) Με τη χρηματοδότηση της Πολιτικής Προστασίας και Ανθρωπιστικής Βοήθειας της Ευρωπαϊκής Ένωσης. METAdrasi: ΔΡΑΣΗ ΓΙΑ ΤΗ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ & ΤΗΝ ΑΝΑΠΤΥΞΗ Πληροφορίες: www.metadrasi.org , 2141008700 Funded by European Union Civil Protection and Humanitarian Aid Το πρόγραμμα υλοποιείται με τη χρηματοδότηση του Τμήματος Πολιτικής Προστασίας και Ανθρωπιστικής Βοήθειας της Ευρωπαϊκής Επιτροπής (ECHO).

Βίντεο 2	((προφορικός λόγος)) ((δημοσιογράφος/αφηγητής)) Η Έφη και ο Μάκης έχουν τέσσερα παιδιά. Όμως εδώ και δύο μήνες φιλοξενούν ακόμη δύο. Πρόκειται για την δεκατρίαχρονη Γιασμίν και τον δωδεκαχρονο Σαΐντ από τη Συρία. Το ζευγάρι επικοινωνήσε με τη μη κυβερνητική οργάνωση, Μετάδραση, που υλοποιεί
Τίτλος: Ανάδοχη Φροντίδα Ασυνόδευτων Ανηλίκων από τη	

<p>METAδραση</p>	<p>το πρόγραμμα φιλοξενίας ασυνόδευτων προσφυγόπουλων. ((Έφη/αναπαριστώμενη πλειονοτική/1)) Η αγάπη που παίρνεις από τα μάτια αυτών των παιδιών νομίζω μπορεί να σβήσει οποιαδήποτε δυσκολία έχεις στο μυαλό σου. Δέχονται</p>
<p>Σύνδεσμος: https://m.youtube.com/watch?v=w1504d-T66Y</p>	<p>με απίστευτη χαρά οτιδήποτε τους προσφέρουμε και νιώθουν ευγνωμοσύνη για οτιδήποτε. Μπορούν να σου πουν εικοσπέντε φορές ευχαριστώ ας πούμε για το πιάτο φαγητό που τους προσέφερες.</p>
<p>Πηγή/φορέας: Μετάδραση</p>	<p>((δημοσιογράφος/αφηγητής)) Η οικογένεια έχει φιλοξενήσει ακόμη δύο προσφυγόπουλα που πλέον έχουν επανενωθεί με την οικογένειά τους.</p>
<p>Κανάλι: METAdrasi</p>	<p>((Μάκης/αναπαριστώμενος πλειονοτικός/2)) Τα παιδιά απ' την αρχή δεν είχαν ενδοιασμούς. Μάλιστα είχαν και ενθουσιασμό. Θα έχουμε δύο ακόμα παιδιά εδώ, τα οποία θα τα φροντίζουμε. Είχανε κανονίσει δηλαδή λεπτομέρειες που εμείς δεν τις είχαμε κανονίσει, παιχνίδια, το πού θα κοιμηθούν, πώς θα κοιμηθούν.</p>
<p>Διάρκεια: 1:53</p>	<p>((δημοσιογράφος/αφηγητής)) Την οικογένεια επισκέπτεται τακτικά κοινωνική λειτουργός, ενώ κάθε παιδί έχει τον δικό του επίτροπο, που παρακολουθεί κάθε του βήμα.</p> <p>((αναπαριστώμενη πλειονοτική/3)) Η δράση αφορά τη φιλοξενία ασυνόδευτων ανηλίκων σε οικογενειακό περιβάλλον, έως ότου ολοκληρωθούν οι νόμιμες διαδικασίες επανένωσης με τους γονείς ή με τους συγγενείς τους σε κάποια ευρωπαϊκή χώρα. Προστατεύονται από κυκλώματα τράφικινγκ, και σίγουρα ένα παιδί το να μένει σε οικογενειακό περιβάλλον είναι ό,τι καλύτερο απ' το να μένει σε οποιαδήποτε δομή ή σε ένα καμπ.</p> <p>((δημοσιογράφος/αφηγητής)) Το προσφυγικό μας έχει πολλές δραματικές εικόνες και ιστορίες δυστυχίας. Όμως όταν οι μη κυβερνητικές οργανώσεις προσπαθούν και οι άνθρωποι ανοίγουν το σπίτι τους, κάποια παιδιά, έστω για λίγο, αποκτούν και πάλι οικογένεια. Από την Αθήνα για το</p>

	Euronews Απόστολος Στάικος.
--	-----------------------------

Βίντεο 3	((προφορικός λόγος)) ((αναπαριστώμενη πλειονοτική/1)) Η ιατρική παρέμβαση
Τίτλος: Ξενώνας Φιλοξενίας Ασυνόδευτων Ανηλίκων 'Ιριδα'- the making of	ιδρύθηκε το δυο χιλιάδες τέσσερα, είναι οργάνωση αρωγής, και τα μέλη της είναι, εθελοντές, γιατροί, νοσηλευτές, κοινωνικοί λειτουργοί, ψυχολόγοι. Το δυο χιλιάδες οχτώ, ο Νικόλαος Καμαράτος, έμπορος από το Χολαργό, αγόρασε και παραχώρησε στην οργάνωσή μας αυτό το χώρο με απαράβατο όρο να υλοποιηθούν δράσειw για τα παιδιά.
Σύνδεσμος: https://www.youtube.com/watch?v=qKH1vM-4WXs	((γραπτός λόγος/υπότιτλος)) ΕΛΠΙΔΑ ΕΥΘΥΜΙΑΔΟΥ Πρόεδρος ΔΣ Ιατρικής Παρέμβασης ((προφορικός λόγος)) ((Ελπίδα Ευθυμιάδου/αναπαριστώμενη πλειονοτική/1)) Έτσι
Πηγή/φορέας: Ίδρυμα Μποδοσάκη	λοιπόν, από το 2008 μέχρι το 2016, στο χώρο αυτό, λειτουργούσε κέντρο ημέρας για τα παιδιά της περιοχής. ((γραπτός λόγος/υπότιτλος)) ΙΑΣΟΝΑΣ ΠΟΔΗΜΑΤΑΣ Συντονιστής Ξενώνα
Κανάλι: Bodossaki Foundation	((προφορικός λόγος)) ((Ιάσοντας Ποδηματάς/αναπαριστώμενος πλειονοτικός/2)) Με

<p>Διάρκεια: 1:59</p>	<p>το μεταναστευτικό ασχολούμαστε πολλά χρόνια. Πρόσφατα, ήρθαμε σε επαφή με το Ίδρυμα Μποδοσάκη και το Giving for Greece. Μέσα από αυτό, είχαμε τη δυνατότητα, να οραματιστούμε και να υλοποιήσουμε ένα ξενώνα φιλοξενίας για ασυνόδευτα παιδιά πρόσφυγες.</p> <p>((γραφτός λόγος/υπότιτλος))</p> <p>ΦΩΤΗΣ ΠΑΡΘΕΝΙΔΗΣ Κοινωνικός Λειτουργός Ξενώνα</p> <p>((προφορικός λόγος))</p> <p>((Φώτης Παρθενίδης/αναπαριστώμενος πλειονοτικός/3))</p> <p>Περισσότερο απ' όλα, αυτά τα παιδιά χρειάζονται ένα προστατευμένο και υποστηρικτικό περιβάλλον. Και αυτό ακριβώς προσπαθούμε να πετύχουμε μέσα από τη λειτουργία αυτού του ξενώνα.</p> <p>((Ιάσοντας Ποδηματάς/αναπαριστώμενος πλειονοτικός/2))</p> <p>Μέσα σε δύο εβδομάδες καταφέραμε να ανακαινίσουμε το κτίριο και να διαμορφώσουμε τους χώρους, ώστε να είμαστε έτοιμοι σε λίγες μέρες να φιλοξενήσουμε δεκαέξι παιδιά.</p> <p>((Ελπίδα Ευθυμιάδου/αναπαριστώμενη πλειονοτική/1))</p> <p>Στόχος μας είναι να δώσουμε σ' αυτά τα παιδιά, στα ασυνόδευτα παιδιά πρόσφυγες, το δικαίωμα στη ζωή και στην αξιοπρέπεια μέσα σ' αυτόν το ξενώνα.</p> <p>((γραφτός λόγος/κλείσιμο του βίντεο))</p> <p>GIVING FOR GREECE</p> <p>BODOSSAKI FOUNDATION</p> <p>www.giving.org.gr</p>
<p>Βίντεο 4</p>	<p>((προφορικός λόγος))</p> <p>((αναπαριστώμενος μετανάστης/μετάφραση από αγγλικά/παρέχεται σε υπότιτλους)) Ήταν πολύ επικίνδυνα</p>

<p>Τίτλος: Η ζωή στον ξενώνα 'Ιριδα' της Ιατρικής Παρέμβασης</p>	<p>στη βάρκα. Η βάρκα μας βυθίστηκε και χρειάστηκε να κολυμπήσουμε επί τρεις ώρες στο νερό. Τρεις άνθρωποι έχασαν τη ζωή τους. Έρχομαι από το Αφγανιστάν και είμαι δεκατεσσάρων ετών. ((γραπτός λόγος/υπότιτλος))</p>
<p>Σύνδεσμος: https://www.youtube.com/watch?v=PLHIUe_d_zg</p>	<p>ΣΟΦΙΑ ΚΟΥΒΕΛΑΚΗ Διαχειρίστρια Προγραμμάτων Ιδρύματος Μποδοσάκη ((προφορικός λόγος)) ((Σοφία Κουβελάκη/αναπαριστώμενη πλειονοτική/1)) Αυτός είναι ο πρώτος ξενώνας, που δημιουργήσαμε με το πρόγραμμα Giving for Greece του Ιδρύματος Μποδοσάκη.</p>
<p>Πηγή/φορέας: Ίδρυμα Μποδοσάκη</p>	<p>((αναπαριστώμενος μετανάστης/μετάφραση από αγγλικά/παρέχεται σε υπότιτλους)) Εδώ το καλύτερο πράγμα είναι ότι έχεις ένα μέρος για να κοιμηθείς. Και τίποτα δεν είναι καλύτερο από αυτό.</p>
<p>Κανάλι: Bodossaki Foundation</p>	<p>((αναπαριστώμενη πλειονοτική/2)) Τα παιδιά έχουν</p>

<p>Διάρκεια: 2:41</p>	<p>διαφορετικές ανάγκες ανάλογα με το χαρακτήρα τους, έχουν όμως κάτι κοινό. ((γραπτός λόγος)) ΣΚΕΥΗ ΤΡΑΜΠΙΑ Ψυχολόγος ((προφορικός λόγος)) ((Σκευή Τράμπα/αναπαριστώμενη πλεινοτική/2)) Τη βασική και μοναδική ανάγκη για προσοχή και φροντίδα, για αποδοχή και εμπιστοσύνη. ((αναπαριστώμενος πλεινοτικός/3)) Σήμερα, στον ξενώνα Ίριδα της ιατρικής παρέμβασης φιλοξενούνται δεκαέξι παιδιά. ((γραπτός λόγος)) ΙΑΣΟΝΑΣ ΠΟΔΗΜΑΤΑΣ Συντονιστής Ξενώνα ((προφορικός λόγος)) ((Ιάσοντας Ποδηματάς/αναπαριστώμενος πλεινοτικός/3)) Από την πρώτη στιγμή φροντίσαμε να γραφτούν στο διαπολιτισμικό σχολείο της γειτονιάς. Και έτσι, κάθε πρωί ξυπνούν για να πάνε στις τάξεις τους. ((Ιάσοντας Ποδηματάς/αναπαριστώμενος πλεινοτικός/3)) Όταν επιστρέψουν από το σχολείο, θα ακολουθήσουν το πρόγραμμα του ξενώνα, όπως θα έκαναν σε μια μεγάλη οικογένεια. ((αναπαριστώμενος πλεινοτικός/4)) Εδώ τρώμε όλοι μαζί και μετά στον ελεύθερο χρόνο τους γίνονται μαθήματα ελληνικών, και ξένων γλωσσών. ((γραπτός λόγος)) ΦΩΤΗΣ ΠΑΡΘΕΝΙΔΗΣ Κοινωνικός Λειτουργός Ξενώνα ((προφορικός λόγος)) ((Φώτης Παρθενίδης/αναπαριστώμενος πλεινοτικός/4)) Αθλητικές και άλλες δραστηριότητες, χωρίς βέβαια να λείπει ο χρόνος για το παιχνίδι. ((αναπαριστώμενος μετανάστης/μετάφραση από αγγλικά/παρέχεται σε υπότιτλους)) Εδώ είναι καλύτερα.</p>
---------------------------	--

	<p>Νιώθω όμορφα εδώ. Πηγαίνουμε σχολείο, κάνουμε όμορφα πράγματα, το φαγητό είναι καλό. Όλα είναι καλά εδώ. Καλύτερα. Στο μέλλον θέλω να γίνω μεταφραστής.</p> <p>((Σοφία Κουβελάκη/αναπαριστώμενη πλειονοτική/1)) Για μας, έχει σημασία τα παιδιά να λαμβάνουν όχι μόνο υπηρεσίες κοινωνικής πρόνοιας, αλλά και όλα τα απαραίτητα εφόδια για την ενσωμάτωσή τους στην κοινωνία. Και θέλουμε αυτός ο ξενώνας να είναι μόνο η αρχή.</p> <p>((γραπτός λόγος/κλείσιμο του βίντεο))</p> <p>GIVING FOR GREECE</p> <p>BODOSSAKI FOUNDATION</p> <p>www.giving.org.gr</p> <p>#safehome</p>
--	---

Βίντεο 5	((γραπτός λόγος))
<p>Τίτλος:</p> <p>Ξενώνας</p> <p>‘Μαλλιοπούλειο’</p> <p>για τα ασυνόδευτα παιδιά πρόσφυγες (En subs)</p>	<p>ΣΩΜΑΤΕΙΟ ΕΥΑΓΕΣ ΙΔΡΥΜΑ ΚΥΨΕΛΗΣ</p> <p>ΜΑΛΛΙΟΠΟΥΛΕΙΟΝ</p> <p>((προφορικός λόγος))</p> <p>((αναπαριστώμενος πλειονοτικός/1)) Το Ευαγές Ίδρυμα Κυψέλης, το οποίο είναι γνωστό στους περισσότερους ως Μαλλιοπούλειο, ιδρύθηκε το 1917 από τον προπάππου μου Δημήτριο Μαλλιοπούλο. Σκοπός του ήταν και είναι να φροντίζει παιδιά χωρίς γονείς ή παιδιά με γονείς που εργάζονται και δεν έχουν οικονομική δυνατότητα. Μαθαίνοντας το πρόγραμμα Giving for Greece του Ιδρύματος Μποδοσάκη για τα ασυνόδευτα παιδιά πρόσφυγες,</p>
<p>Σύνδεσμος:</p> <p>https://www.youtube.com/watch?v=XI_p_mAC0EYw</p>	

<p>Πηγή/φορέας: Ίδρυμα Μποδοσάκη</p>	<p>((γραπτός λόγος/υπότιτλος)) YIANNIS PERROTIS President of “Mallioroulio” CEO of Atria (CBRE) ((προφορικός λόγος))</p>
<p>Κανάλι: Bodossaki Foundation</p>	<p>((Yiannis Perrotis/αναπαριστώμενος πλειονοτικός/1)) αποφασίσαμε να διαμορφώσουμε και να προσφέρουμε αυτό το κτίριο για να γίνει ξενώνας.</p>
<p>Διάρκεια: 2:44</p>	<p>((γραπτός λόγος/υπότιτλος)) MANOLIS PADOUVAS Board Member of “Mallioroulio” Project Manager of Atria (CBRE) ((προφορικός λόγος)) ((Manolis Padouvas/αναπαριστώμενος πλειονοτικός/2)) Όταν σχεδιάσαμε τον ξενώνα, είχαμε στο μυαλό μας να δημιουργήσουμε ένα ευχάριστο και ασφαλές περιβάλλον γι’ αυτά τα παιδιά. ((αναπαριστώμενη πλειονοτική/3)) Είμαστε εδώ στο Μαλλιοπούλειο με τους ανθρώπους της εταιρείας Aktor, προσφέροντας τις υπηρεσίες μας δωρεάν και με χαρά, ((γραπτός λόγος/υπότιτλος)) STAVROULA XARCHAKOU Project Manager “AKTOR” “ELLAKTOR” Group ((προφορικός λόγος)) ((Stavroula Xarchakou/αναπαριστώμενη πλειονοτική/3)) προκειμένου να επισκευάσουμε, να διαμορφώσουμε και να ανακατασκευάσουμε το κτίριο για παιδιά που το ‘χουν ανάγκη. ((αναπαριστώμενος πλειονοτικός/4)) Κάθε χρόνο φτάνουν στην Ελλάδα χιλιάδες ασυνόδευτα παιδιά πρόσφυγες. για τα παιδιά αυτά, υπάρχει επείγουσα ανάγκη προστασίας, περίθαλψης και στέγασης. Η Πράξις έχει δημιουργήσει δεκαεφτά ξενώνες προσπαθώντας να καλύψει τα κενά που δεν μπορούν να καλυφθούν διαφορετικά. Στην Πράξη λειτουργούμε με έναν κανόνα, ότι η φαντασία ενός παιδιού</p>

	<p>δεν μπορεί να φτάσει πέρα από εκεί που φτάνει η πραγματικότητά του. σε αυτόν τον ξενώνα, σε λίγες εβδομάδες,</p> <p>((γραπτός λόγος/υπότιτλος))</p> <p>TZANETOS ANTYPAS President of NGO “PRAKSIS”</p> <p>((προφορικός λόγος))</p> <p>((Tzanetos Antypas/αναπαριστώμενος πλειονοτικός/4)) θα προσπαθήσουμε να κάνουμε πραγματικότητα το μικρό όνειρο τριάντα παιδιών. Σε αυτό το εγχείρημα, συμμετέχει και η Ύπατη Αρμοστεία του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες, αφού καλύπτει τόσο τα λειτουργικά έξοδα του ξενώνα όσο και τα έξοδα για ανθρώπινο δυναμικό.</p> <p>((γραπτός λόγος))</p> <p>SOFIA KOUVELAKI Program Manager of the Bodossaki Foundation</p> <p>((προφορικός λόγος))</p> <p>((Sofia Kouvelaki/αναπαριστώμενη πλειονοτική/5)) Ο ξενώνας αυτός είναι χαρακτηριστικό παράδειγμα για το πώς λειτουργεί το πρόγραμμα Giving for Greece του Ιδρύματος Μποδοσάκη. Αυτή η πρωτοβουλία μας είναι ένας κόμβος διασύνδεσης που φέρνει κοντά δωρητές, οργανισμούς και επιχειρήσεις, μεγιστοποιώντας την προσφορά του καθένα.</p> <p>((γραπτός λόγος/κλείσιμο του βίντεο))</p> <p>ΣΩΜΑΤΕΙΟ ΕΥΑΓΕΣ ΙΔΡΥΜΑ ΚΥΨΕΛΗΣ ΜΑΛΛΙΟΠΟΥΛΕΙΟΝ BODOSSAKI FOUNDATION giving FOR GREECE www.giving.org.gr #safehome</p>
--	---

Ερωτήσεις πολλαπλής μετακίνησης στα πολωνικά

Ευαγγελία Μελισσά

Πανεπιστήμιο Πατρών

Περίληψη

Η παρούσα μελέτη εξετάζει τις ερωτήσεις πολλαπλής μετακίνησης στα πολωνικά από την οπτική της χαρτογραφικής έρευνας εντός του μινιμαλισμού. Εξετάζονται οι απλές ερωτήσεις της πολωνικής και η σχέση μεταξύ των ερωτηματικών και αόριστων αντωνυμιών. Στη συνέχεια εξετάζονται τα χαρακτηριστικά των πολλαπλών ερωτήσεων με βάση την κατανομή και την ερμηνεία τους. Η ανάλυση περιλαμβάνει την τοποθέτηση των ερωτηματικών σε *Χαρακτηριστές* διαφορετικών κεφαλών της αριστερής περιφέρειας. Υποστηρίζεται ότι η πρώτη ερωτηματική φράση βρίσκεται σε θέση *ΧαρΙσχύςΦ* και η δεύτερη σε θέση *ΧαρΕστΦ*. Η σύνδεση της ερωτηματικής μετακίνησης με την Εστίαση σχετίζεται με τη θεώρηση των ερωτηματικών στοιχείων στα πολωνικά ως αόριστων.

Λέξεις κλειδιά: πολλαπλές ερωτήσεις, πολλαπλή μετακίνηση, πολλαπλή πρόταξη, χαρτογραφικές μελέτες, διευρυμένη αριστερή περιφέρεια

1. Εισαγωγή

Ο σχηματισμός των πολλαπλών ερωτήσεων (multiple questions) της πολωνικής περιλαμβάνει την πολλαπλή πρόταξη των ερωτηματικών στοιχείων στην αρχή της πρότασης (multiple wh-fronting). Στο (1) και τα δύο ερωτηματικά *kto* και *kogo* βρίσκονται στην αρχή της δομής:

- (1) Kto kogo budzi? (προσαρμοσμένο από Wachowicz 1974: 158
(9))
ποιος.ΟΝΟΜ ποιος.ΑΙΤ ξυπνάει
'Ποιος ξυπνάει ποιον;'

Το θεωρητικό πλαίσιο στο οποίο εντάσσω την εξέταση των συγκεκριμένων δομών είναι οι χαρτογραφικές προσεγγίσεις εντός του μινιμαλισμού. Ειδικότερα, με ενδιαφέρουν οι

χαρτογραφικές μελέτες (cartographic studies) για την διάσπαση του ΣΔ (Rizzi 1997). Για τους Boeckx και Grohmann (2003: 7-8) η μελέτη των σχηματισμών αυτών, μέσα από ένα τέτοιου είδους πλαίσιο, μπορεί να δώσει ενδιαφέρουσες απαντήσεις για την πολλαπλή πρόταξη.

Η μελέτη μου διαρθρώνεται ως εξής: στην ενότητα (2) αναφέρομαι στις απλές ερωτήσεις της πολωνικής (υποενότητα 2.1) και τη σχέση μεταξύ των ερωτηματικών και αόριστων αντωνυμιών (υποενότητα 2.2). Στην ενότητα (3) για τις πολλαπλές ερωτήσεις, παραθέτω δεδομένα κατανομής (υποενότητα 3.1) και ερμηνείας (υποενότητα 3.2). Από την παρατήρηση και περιγραφή των δεδομένων προκύπτει το εμπειρικό μοτίβο που με κατευθύνει στην ανάλυση (ενότητα 4). Εκεί φτάνω σταδιακά, απορρίπτοντας προηγούμενες αναλύσεις (υποενότητα 4.1), και υιοθετώντας από μία κριτική σκοπιά στοιχεία αναλύσεων που με οδηγούν στις κατάλληλες υποθέσεις (υποενότητες 4.2 και 4.3). Στην ενότητα (5), ακολουθεί μία σύντομη σύνοψη.

2. Οι ερωτηματικές προτάσεις στα πολωνικά

Αναφέρομαι πρώτα στις απλές ερωτήσεις των πολωνικών που περιλαμβάνουν μόνο ένα ερωτηματικό, και δευτερευόντως εξετάζω τις ερωτηματικές και αόριστες αντωνυμίες σε αυτή τη γλώσσα για να εντοπίσω τη μεταξύ τους σχέση.

2.1 Ο σχηματισμός των απλών ερωτήσεων στα πολωνικά

Στις απλές κύριες ερωτήσεις των πολωνικών, η μοναδική ερωτηματική φράση μετακινείται στην αρχή της πρότασης (βλ. και Turek 2012: 45):

- (2) Kogo widziałeś w parku?
ποιος.ΑΙΤ είδες σε πάρκο
'Ποιον είδες στο πάρκο;'

Το ερωτηματικό *kogo* ως αντικείμενο του ρήματος *widziałeś* μετακινείται από την θέση που δίνεται παρακάτω με παύλα:

- (3) [_{Χαρ}ΣΔΦ Kogo_[+ερωτ] [_{ΣΔ}[+ερωτ, ΑΔΠ] [_{ΚλΦ} widziałeś ____ w parku]]]?

Μέσα από μία συμπληρωματική πρόταση όμως, η μετακίνηση ερωτηματικού δεν είναι εφικτή, εκτός και αν γίνεται κάτω από ειδικές συνθήκες. Επικεντρώνομαι σε αυτό το θέμα στα δεδομένα με τις πολλαπλές ερωτήσεις παρακάτω.

2.2 Η σχέση μεταξύ των ερωτηματικών και των αόριστων στοιχείων στα πολωνικά

Σύμφωνα με τον Rothstein (1993: 704), ένας τρόπος σχηματισμού των αόριστων αντωνυμιών στα πολωνικά είναι η προσθήκη ενός τελικού *-ś* στις ερωτηματικές αντωνυμίες:

	Ερωτηματικές	Αόριστες
Πρόσωπο	kto	ktoś
Πράγμα	co	coś
Τόπος	gdzie	gdzieś
Χρόνος	kiedy	kiedyś
Τρόπος	jak	jakos

Πίνακας 1: Ερωτηματικές και αόριστες αντωνυμίες στο αντωνυμικό σύστημα της πολωνικής

Παρατηρούμε ότι η μορφολογική σχέση ανάμεσα στα δύο είδη αντωνυμιών είναι ιδιαίτερα στενή. Οι ερωτηματικές αντωνυμίες αποτελούν τη βάση για τον σχηματισμό των αντίστοιχων αόριστων με την προσθήκη του *-ś*. Ενδεικτικά, η αόριστη αντωνυμία *ktoś* (κάποιος) έχει δημιουργηθεί από την ερωτηματική αντωνυμία *kto* (ποιος) και το τελικό *-ś*. Η παρατήρηση αυτή αξιοποιείται παρακάτω στην ανάλυση.

3. Οι πολλαπλές ερωτήσεις των πολωνικών

Τα δεδομένα για τις πολλαπλές ερωτήσεις αφορούν την κατανομή και την ερμηνεία τους. Για την εξέταση της κατανομής βασίζομαι κυρίως στα κριτήρια της Rudin (1988).

3.1 Δεδομένα που αφορούν την κατανομή

(i) Δυνατότητα μετακίνησης ερωτηματικών φράσεων από το εσωτερικό μίας δευτερεύουσας πρότασης:

Η Rudin (1988) αναφέρει ότι η πολλαπλή εξαγωγή ερωτηματικών από μία συμπληρωματική πρόταση δεν είναι δυνατή στα πολωνικά. Βέβαια, πρόκειται για μία γλώσσα όπου ακόμη και η μετακίνηση ενός ερωτηματικού από το εσωτερικό παρεμφατικής πρότασης γίνεται υπό ειδικές συνθήκες.

Όπως έχει παρατηρηθεί στη βιβλιογραφία (Rudin 1988: 454· Rothstein 1993· Turek 2012: 173-174) οι συνθήκες αυτές περιλαμβάνουν: δυνατότητα μετακίνησης του ερωτηματικού όταν η παρεμφατική πρόταση από την οποία γίνεται η μετακίνηση είναι σε υποτακτική· εισάγεται δηλαδή με τον ΣΔ *żeby* (βλ. ‘να’). Συγχρόνως, πρέπει να ισχύει ότι το ερωτηματικό που εξάγεται δεν αποτελεί το υποκείμενο της παρεμφατικής πρότασης, εκτός και αν απουσιάζει το υποκείμενο της κύριας. Επιπλέον, υπάρχει μετακίνηση και όταν η παρεμφατική πρόταση βρίσκεται σε οριστική και εισάγεται με τον ΣΔ *że* (ότι), αρκεί το ρήμα της κύριας πρότασης να είναι *ρήμα-γέφυρα* (BRIDGE verb).

Παραδίδω ενδεικτικά παραδείγματα για μία από τις παραπάνω περιπτώσεις. Στο (4) το ερωτηματικό *co* αποτελεί το αντικείμενο του κατηγορήματος *kupił* της συμπληρωματικής πρότασης που εισάγεται με το *żeby*. Έτσι, επιτρέπεται η μετακίνησή του στην αρχή της κύριας:

- (4) [X_{αρ}ΣΔΦ Co [ΣΔ [κλφ Maria chce, [ΣΔΦ że-by [κλφ Piotr kupił]]]]]?
(προσαρμοσμένο από Orszulak 2016: 18 (58))
τι.ΔΙΤ Μαρία.ΟΝΟΜ θέλει, ότι.ΣΔ-θα.ΥΠΟΘ/ΥΠΟΤ Πέτρος.ΟΝΟΜ αγοράσει
‘Τι θέλει η Μαρία να αγοράσει ο Πέτρος;’

Στην περίπτωση ύπαρξης του ίδιου περιβάλλοντος με το *żeby*, η μετακίνηση και των δύο ερωτηματικών *co* και *komu* που αποτελούν τα αντικείμενα του *kupił* οδηγεί σε αντιγραμματικότητα:

- (5) *Co komu Maria chce, żeby Janek kupił?
 (προσαρμοσμένο από Rudin 1988: 454 (12b))
 τι.ΑΙΤ ποιος.ΔΟΤ Μαρία.ΟΝΟΜ θέλει, να.ΣΔ Janek.ΟΝΟΜ αγοράσει
 ‘Τι θέλει η Μαρία να αγοράσει ο Janek για ποιον;’

Συνεπώς, η πολλαπλή μετακίνηση ερωτηματικών από μία συμπληρωματική πρόταση δεν αποτελεί χαρακτηριστικό της πολωνικής, ακόμη και αν αυτή επιχειρείται μέσα από ειδικά συντακτικά περιβάλλοντα.

(ii) Δυνατότητα παρεμβολής κλιτικών στοιχείων:

Η Rudin (1988: 464-465) ερευνά επίσης τη συνεμφάνιση κλιτικών στοιχείων και ερωτηματικών φράσεων. Κατά την πρόταξη των ερωτηματικών στα πολωνικά, ένα κλιτικό βρίσκεται είτε ακριβώς πριν το ρήμα (δυνατότητα *πρόκλισης*), είτε ανάμεσα στα δύο πρώτα προταγμένα ερωτηματικά.

Στην δεύτερη περίπτωση, αυτό σηματοδοτεί τη θέση του κλιτικού στη δεύτερη δομική θέση της πρότασης (*clause-second position*) και έτσι έπεται του πρώτου συστατικού. Άρα, το πρώτο συστατικό των σχηματισμών αυτών είναι μόνη της η πρώτη προταγμένη ερωτηματική φράση. Για παράδειγμα στο (6), όπου το στοιχείο *by* βρίσκεται ανάμεσα στα *kogo* και *czego*, το *kogo* αποτελεί από μόνο του συστατικό:

- (6) Kogo by czego Ewa nauczyła? (προσαρμοσμένο από
 Turek 2012: 130 (43))
 ποιος.ΑΙΤ θα.ΥΠΟΘ/ΥΠΟΤ τι.ΓΕΝ Εύα.ΟΝΟΜ διδάξει/μάθει
 ‘Ποιον θα μπορούσε να διδάξει τι η Εύα;’

Συμπερασματικά, το πρώτο ερωτηματικό των πολλαπλών ερωτήσεων της πολωνικής αποτελεί συστατικό και βρίσκεται σε διαφορετική θέση από τα υπόλοιπα.

(iii) Εξέταση της σειράς εμφάνισης των προταγμένων ερωτηματικών φράσεων:

Ένα ακόμη κριτήριο εξέτασης των ερωτηματικών είναι η σειρά εμφάνισής τους. Στη βιβλιογραφία γίνεται λόγος για ύπαρξη ή μη ‘αποτελεσμάτων υπεροχής’ (*superiority effects*). Ειδικά για τα πολωνικά, οι Rudin (1988: 474)· Bošković (2002)· Turek (2012:

218-225) αναφέρονται σε απουσία ‘υπεροχής’, καθώς τα προταγμένα ερωτηματικά εμφανίζονται με οποιαδήποτε σειρά. Ωστόσο, οι Markova et al. (2009) δίνουν μια διαφορετική εικόνα, αυτή της παρουσίας ‘υπεροχής’ εξαιτίας της αυστηρής σειράς που εντοπίζουν για το πρώτο ερωτηματικό. Οι περιπτώσεις που κυρίως αναφέρουν είναι ότι ένα Υποκειμένο προηγείται ενός Αντικειμένου και ένα Άμεσο Αντικείμενο προηγείται ενός Έμμεσου Αντικειμένου.

Για το συγκεκριμένο ζήτημα εξέτασα αρκετά δεδομένα, έπειτα από επικοινωνία με φυσικούς ομιλητές της πολωνικής. Τα δεδομένα μου περιλαμβάνουν διπλές ερωτήσεις όπου τα ερωτηματικά αποτελούν το Υποκείμενο και το Αντικείμενο, διπλές ερωτήσεις όπου αφορούν το Άμεσο και Έμμεσο Αντικείμενο, αλλά και τριπλές ερωτήσεις με τα ερωτηματικά να είναι το Υποκείμενο, το Άμεσο και Έμμεσο Αντικείμενο της πρότασης. Από την εξέτασή τους εντόπισα ότι η σειρά εμφάνισης των ερωτηματικών στις πολλαπλές ερωτήσεις των πολωνικών είναι ελεύθερη. Αθροιστικά, αυτό που προέκυψε μόνο είναι μία σειρά προτίμησης από τους ομιλητές του τύπου Y>AA>EA, η οποία αποτυπώνεται στην παρακάτω τριπλή ερώτηση:

- (7) *Kto co komu czyta?*
ποιος.ΟΝΟΜ τι.ΑΙΤ ποιος.ΔΟΤ διαβάζει
‘Ποιος διαβάζει τι σε ποιον;’

Στο (7) λοιπόν η σειρά προτίμησης των ομιλητών είναι Y(kto)>AA(co)>EA(komu), χωρίς βέβαια μια διαφορετική σειρά εμφάνισης να οδηγεί σε αντιγραμματικότητα.

Ενδιαφέρον παρουσίασαν τα δεδομένα με τη συνεμφάνιση ενός Υποκειμένου και ενός Αντικειμένου όταν αυτό δηλώνει κάτι *άψυχο* (inanimate). Τότε, η σειρά διαφέρει από ομιλητή σε ομιλητή, και σε αντιδιαστολή με την σειρά που παρέθεσα, επιλέγεται εξίσου και η προήγηση του Αντικειμένου. Αυτό φαίνεται στο (8) με την πρόταξη του *άψυχου* Αντικειμένου *co* έναντι του Υποκειμένου *kto*:

- (8) *Co kto kocha?*
τι.ΑΙΤ ποιος.ΟΝΟΜ αγαπάει
‘Ποιος αγαπάει τι;’

Το αποτέλεσμα αυτό έχει ήδη προκύψει από την πειραματική μελέτη του Meyer (2004),

όπως παραθέτει και η Turek (2012: 220-222). Για τον Meyer (2004) στη συγκεκριμένη περίπτωση δεν υπάρχει *γραμματική* (grammatical) ‘υπεροχή’ αλλά *ερμηνευτική* (interpretational). Σε αντίθεση με την *γραμματική* όπου θα μιλούσαμε για αντιγραμματικά αποτελέσματα, η *ερμηνευτική* ‘υπεροχή’ αφορά την αποδεκτότητα. Συγκεκριμένα εδώ, η αποδεκτότητα σχετίζεται με το εάν μέσω των ερωτηματικών δηλώνεται κάτι *έμψυχο* ή *άψυχο*.

Έτσι, υποστηρίζει ότι όταν υπάρχει ταύτιση ως προς αυτό που δηλώνουν τα ερωτηματικά, τίθεται ένας περιορισμός και η σειρά εμφάνισής τους είναι περισσότερο καθορισμένη. Δηλαδή, όταν και το Υποκείμενο και το Αντικείμενο είναι *έμψυχα* τότε προηγείται το *έμψυχο* Υποκείμενο. Όταν όμως διαφοροποιούνται, με το Αντικείμενο να είναι *άψυχο* τότε μπορεί να προηγείται οποιοδήποτε από αυτά.

Μάλιστα, κάτι παρόμοιο που βασίζεται σε *πραγματολογικούς* παράγοντες εντοπίζει και η Chernova (2014: 83-86) για τα ρώσικα. Η απουσία συγκεκριμένης σειράς προκύπτει κυρίως όταν οι ερωτήσεις εκφωνούνται σε ένα συγκεκριμένο συνομιλιακό πλαίσιο. Από την άλλη, μία πιο καθορισμένη σειρά που θυμίζει ‘υπεροχή’ (superiority obeying questions) εμφανίζεται όταν οι πολλαπλές ερωτήσεις των ρωσικών εκφωνούνται από το *πουθενά* (‘out of the blue’).

Συμπερασματικά, η σειρά εμφάνισης στις πολλαπλές ερωτήσεις των πολωνικών είναι πάντοτε γραμματική. Ωστόσο, προτιμάται συνήθως η σειρά: Y>AA>EA, καθώς και η προήγηση ενός *άψυχου* Αντικειμένου έναντι ενός Υποκειμένου.

(iv) Συμπληρωματικά δεδομένα που αφορούν την κατανομή:

Παραθέτω και κάποια δεδομένα, επίσης της Rudin (1988), για την συνύπαρξη μίας ερωτηματικής φράσης με έναν ΣΔ καθώς και με μία αναφορική αντωνυμία. Τα παραδείγματα (9) και (10) αφορούν τη συνεμφάνιση των ερωτηματικών *kto* και *kogo* με τον δηλωτικό ΣΔ *ze* και την αναφορική αντωνυμία *który* αντίστοιχα:

- (9) Maria powiedziała, że kto odwiedza Janka? (από Lasnik & Saito 1984 όπως παραδίδεται στη Rudin 1988: 471 (52))
Μαρία.ΟΝΟΜ είπε, ότι.ΣΔ ποιος.ΟΝΟΜ επισκέπτεται Janek.ΑΙΤ
‘Ποιος είπε η Μαρία ότι επισκέπτεται τον Janek;’

- (10) Spotkałeś mężczyznę, który kogo zabił? (από Lasnik & Saito 1984 όπως παραδίδεται στη Rudin 1988: 471 (51))
 συνάντησες άντρα.ΑΙΤ, οποίος.ΟΝΟΜ ποιος.ΑΙΤ σκότωσε
 ‘*Ποιον συνάντησες τον άντρα ο οποίος σκότωσε;’

Και στις δύο περιπτώσεις τα ερωτηματικά έπονται του ΣΔ και της αναφορικής αντωνυμίας, καταλαμβάνοντας έτσι μία χαμηλότερη δομική θέση από αυτά.

3.2 Δεδομένα που αφορούν την ερμηνεία

Η σημασία γνήσιας ερώτησης ‘από το πουθενά’ (out of the blue) για τις πολλαπλές ερωτήσεις των πολωνικών επιτυγχάνεται με την πρόταξη όλων των ερωτηματικών (Rudin 1988: 497). Ένα ακόμη όμως, βασικό θέμα της ερμηνείας των πολλαπλών ερωτήσεων γενικότερα, είναι οι *αναγνώσεις* (readings) τους, δηλαδή η *ανάγνωση μοναδικού ζεύγους* (single pair reading) και η *ανάγνωση λίστας ζευγών* (pair list reading) (Bošković 2002: 357-359). Στα πολωνικά εντοπίζουμε και τις δύο *αναγνώσεις* (βλ. και Markova et al. 2009: 11). Παραθέτω ένα παράδειγμα πολλαπλής ερώτησης στο (11) και από μία πιθανή απάντηση για κάθε είδος *ανάγνωσης* στα (12) και (13):

- (11) Kto co znalazł?
 ποιος.ΟΝΟΜ τι.ΑΙΤ βρήκε
 ‘Ποιος βρήκε τι;’
- (12) Mama znalazła guziki. (ανάγνωση μοναδικού ζεύγους)
 μαμά.ΟΝΟΜ βρήκε κουμπιά.ΑΙΤ
 ‘Η μαμά βρήκε τα κουμπιά.’
- (13) Mama znalazła guziki, a tato (znalazł) nici. (ανάγνωση λίστας ζευγών)
 μαμά.ΟΝΟΜ βρήκε κουμπιά.ΑΙΤ και μπαμπάς.ΟΝΟΜ (βρήκε) κλωστές.ΑΙΤ
 ‘Η μαμά βρήκε τα κουμπιά και ο μπαμπάς (βρήκε) τις κλωστές.’

Στην *ανάγνωση μοναδικού ζεύγους* στο (12) ως απάντηση στο ερωτηματικό *kto* δίνεται

το στοιχείο *mama* και ως απάντηση στο *co* το στοιχείο *guziki*. Στην *ανάγνωση λίστας ζευγών* στο (13) κάθε ερωτηματικό αντικαθίσταται από δύο στοιχεία (λίστα). Τα *mama* και *tato* χρησιμοποιούνται ως απάντηση στο *kto* και τα *guziki* και *nici* στο *co*.

Συγκεντρωτικά, τα δεδομένα που παρέθεσα σχηματίζουν ένα συγκεκριμένο εμπειρικό μοτίβο. Σχετικά με την κατανομή, φάνηκε ότι η πολλαπλή μετακίνηση ερωτηματικών από το εσωτερικό συμπληρωματικής πρότασης δεν είναι δυνατή. Ακόμα και μέσα από τα περιβάλλοντα που επιτρέπεται η μετακίνηση, αυτή αφορά μόνο μία ερωτηματική φράση. Για τις πολλαπλές ερωτήσεις των πολωνικών αυτό σημαίνει ότι οι ερωτηματικές φράσεις δεν αποτελούν όλες μαζί συστατικό.

Αντιθέτως, η πρώτη προταγμένη ερωτηματική φράση αποτελεί ένα ξεχωριστό συστατικό, όπως δείχνουν τα δεδομένα με την παρεμβολή κλιτικών, που βρίσκονται στη δεύτερη δομική θέση. Συνεπώς, το πρώτο ερωτηματικό κατέχει διαφορετική και δομικά υψηλότερη θέση από τα άλλα. Τα υπόλοιπα ερωτηματικά μπορούν να βρίσκονται δομικά χαμηλότερα, εάν λάβουμε υπόψη μας ότι έπονται στοιχείων όπως ενός ΣΔ ή μίας αναφορικής αντωνυμίας.

Επιπλέον, όπως δείξαμε η σειρά εμφάνισης των ερωτηματικών είναι ελεύθερη, με μία όμως βασική σειρά προτίμησης της μορφής: $Y > AA > EA$. Για την μορφολογική σχέση των ερωτηματικών στοιχείων με τα αόριστα, έδειξα ότι αυτή είναι ιδιαίτερα στενή καθώς οι ερωτηματικές αντωνυμίες συμμετέχουν στον σχηματισμό των αντίστοιχων αόριστων.

Τέλος, σχετικά με την ερμηνεία, εκτός από την υποχρεωτική πρόταξη όλων των ερωτηματικών για τη σημασία γνήσιας ερώτησης, αυτό που προκύπτει είναι ότι στις πολλαπλές ερωτήσεις των πολωνικών είναι διαθέσιμη τόσο η *ανάγνωση μοναδικού ζεύγους*, όσο και η *ανάγνωση λίστας ζευγών*.

4. Ανάλυση

Στο κομμάτι της ανάλυσης, αναφέρομαι σύντομα σε σημαντικές αναλύσεις τις οποίες όμως απορρίπτω για τα πολωνικά. Στη συνέχεια, κάνοντας κάποιες υποθέσεις και ενσωματώνοντας επιμέρους στοιχεία αναλύσεων στο πλαίσιο της χαρτογραφικής έρευνας καταλήγω στην ανάλυση που ερμηνεύει τα δεδομένα μου.

4.1 Προηγούμενες αναλύσεις

Το φαινόμενο της πολλαπλής πρόταξης μελετάται στο κομβικό άρθρο της Rudin (1988), όπου παρατίθεται η διάκριση μεταξύ των (+MFS) (Multiply-Filled SpecCP) και των (-MFS) γλωσσών. Η διάκριση αυτή βασίζεται στην παράμετρο που αφορά τη δυνατότητα να υπάρχουν πολλά στοιχεία σε έναν *Χαρακτηριστή*, συγκεκριμένα εδώ στον ΧαρΣΔΦ (Rudin σ. 478). Έτσι, στις (+MFS) γλώσσες η τιμή της παραμέτρου είναι θετική, ενώ στις (-MFS) γλώσσες αρνητική.

Στην ομάδα των (+MFS) γλωσσών όπου ανήκουν τα βουλγαρικά και τα ρουμανικά, όλες οι ερωτηματικές φράσεις βρίσκονται στον ΣΔ/ΧαρΣΔΦ και σχηματίζουν μαζί ένα μεγάλο συστατικό. Από την άλλη, τα πολωνικά όπως τα σερβο-κροατικά και τα τσέχικα ανήκουν στις (-MFS) γλώσσες, όπου μόνο το ένα/πρώτο ερωτηματικό βρίσκεται στην αρχή της πρότασης σε θέση ΧαρΣΔΦ. Τα υπόλοιπα ερωτηματικά ακολουθούν σε διαφορετική και χαμηλότερη δομική θέση.

Στην ανάλυσή της για τις (-MFS) γλώσσες η Rudin (σ. 485-486) ενστερνίζεται την ανάλυση των Lasnik και Saito (1984), την οποία οι ίδιοι βασίζουν συγκεκριμένα στα πολωνικά. Προτείνεται λοιπόν ότι το πρώτο ερωτηματικό είναι στον ΧαρΣΔΦ, ενώ τα υπόλοιπα προσαρτώνται στην ΚλΦ. Για την Rudin και τα υπόλοιπα ερωτηματικά μετακινούνται από την ΚλΦ στον ΧαρΣΔΦ στο επίπεδο της Λογικής Μορφής.

Αν και η μέλετή της έθεσε τις βάσεις για το φαινόμενο της πολλαπλής πρόταξης, δεν είναι η ανάλυση για τις (-MFS) γλώσσες που υιοθετεί, αυτή που αποδέχομαι για τα πολωνικά δεδομένα. Η βασικότερη αιτία είναι το θεωρητικό πλαίσιο που χρησιμοποιείται. Για την Woods (2012: 69), η συμβολή του άρθρου της Rudin είναι αδιαμφισβήτητα αναγνωρίσιμη, η ένταξη της ανάλυσής της όμως στο πλαίσιο της *Θεωρίας της Κυβέρνησης και Αναφορικής Δέσμευσης* συγχρονικά αποτελεί ένα ζήτημα. Δεδομένης της εξέλιξης του θεωρητικού μοντέλου με την κυριαρχία του Μινιμαλιστικού Προγράμματος, πρέπει να γίνει αναθεώρηση πολλών σημείων της ανάλυσης. Η ύπαρξη ειδικότερα αναλύσεων που βασίζονται στην *Εστίαση* μεταφέρουν το επίκεντρο της έρευνας σε άλλη βάση.

Μία ανάλυση που περιλαμβάνει τον μηχανισμό της *Εστίασης* (Focus) είναι αυτή του Bošković (2002). Αναφέρομαι επιγραμματικά σε αυτά που προτείνει για τα πολωνικά, τα οποία για τον ίδιο συμπεριφέρονται όπως τα ρώσικα. Το σημαντικότερο στοιχείο για την ανάλυσή του είναι η σειρά εμφάνισης των ερωτηματικών. Το ότι στα πολωνικά λοιπόν,

όπως και στα ρώσικα, τα ερωτηματικά εναλλάσσονται ελεύθερα χωρίς να υπάρχει ‘υπεροχή’, σηματοδοτεί ότι δεν υπάρχει ερωτηματική μετακίνηση σε αυτή τη γλώσσα. Έτσι, καμία από τις ερωτηματικές φράσεις δεν βρίσκεται στον ΧαρΣΔΦ καθώς δεν είναι αναγκαία η μετακίνηση για τον έλεγχο του ερωτηματικού χαρακτηριστικού του ΣΔ (βλ. Βοšκονιέ 2002: 355).

Αντιθέτως, οι ερωτηματικές φράσεις βρίσκονται μαζί στην *Εστίαση*, όπου και γίνεται ο έλεγχος του χαρακτηριστικού της εστίασης που φέρουν εγγενώς όλα τα ερωτηματικά. Αυτό είναι εφικτό λόγω της θεώρησης της κεφαλής Εστ(ίαση) ως μίας κεφαλής *Attract all* όπου το χαρακτηριστικό της ελέγχεται πολλαπλώς (Βοšκονιέ 1999· βλ. και Boeckx 2003: 18):

(14) ΕστΦ
 2
 wh ΕστΦ
 2
 wh Εστ΄
 2
 Εστ ....
 [*Attract-all*]

Ωστόσο, κι αυτή η ανάλυση είναι προβληματική. Ως προς την ερμηνεία ο Βοšκονιέ τοποθετείται υπέρ της ύπαρξης και των δύο *αναγνώσεων*, λόγω της απουσίας κάποιας ερωτηματικής φράσης στον ΧαρΣΔΦ που θα προϋπέθετε την *ανάγνωση λίστας ζευγών* ως την μοναδική. Παρόλο που στα δεδομένα ερμηνείας έχω εντοπίσει και τα δύο είδη *αναγνώσεων*, τα δεδομένα με την παρεμβολή κλιτικών φανερώνουν ότι τα ερωτηματικά δεν βρίσκονται μαζί στην ίδια κεφαλή, αυτή της *Εστίασης*. Συνεπώς, δεν μπορεί να ισχύει αυτή η εικόνα που παραθέτει ο Βοšκονιέ για τα πολωνικά. Αντιθέτως, στα πολωνικά το ένα/πρώτο ερωτηματικό βρίσκεται σε διαφορετική και δομικά υψηλότερη θέση από τα υπόλοιπα· έτσι, ταυτοχρόνως, η παρουσία και των δύο *αναγνώσεων* δεν μπορεί να εξασφαλίζεται μέσω της παρουσίας όλων των ερωτηματικών στην *Εστίαση*.

Έχω προσπαθήσει επίσης να εφαρμόσω στα πολωνικά την ανάλυση της Woods (2012) για τα τσέχικα. Το εγχείρημα αυτής της εξέτασης έγινε λόγω βασικών ομοιοτήτων ανάμεσα στις δύο γλώσσες. Σύντομα αναφέρω ότι η Woods περιλαμβάνει την διαδικασία της ‘ανακατάταξης’ (scrambling) των ερωτηματικών, η οποία υποκινείται από την *Εστίαση* και έχει ως κατάληξη την προσάρτησή τους στη ρΦ. Από τον ΧαρρΦ μόνο το πρώτο ερωτηματικό μετακινείται φανερά σε θέση ΧαρΚλΦ και μετέπειτα σε θέση ΧαρΣΔΦ. Μέσω της ‘ανακατάταξης’ κωδικοποιείται η έλλειψη ‘υπεροχής’ στα τσέχικα, και μέσω της *Εστίασης* η υποχρεωτική μετακίνηση των ερωτηματικών στην αρχή της πρότασης.

Ανεξάρτητα από τις ομοιότητες μεταξύ πολωνικών και τσέχικων, δεν επιλέγω την ανάλυση της Woods για την ερμηνεία των δεδομένων μου. Υποστηρίζω ότι η διαδικασία της ‘ανακατάταξης’ δεν είναι απαραίτητη για την πολλαπλή μετακίνηση των ερωτηματικών στα πολωνικά. Σε αναλύσεις όπως του Βοσκονιό (2002) προηγουμένως, μέσω μόνο της *Εστίασης* κωδικοποιείται τόσο η υποχρεωτικότητα της μετακίνησης, όσο και ελεύθερη σειρά εμφάνισης, δεδομένης της απουσίας κάποιου ερωτηματικού στον ΧαρΣΔΦ. Παράλληλα, η παρουσία του δεύτερου (και των υπόλοιπων ερωτηματικών) στον ΧαρρΦ δεν συνάδει με την εμφάνιση αυτού πριν το ρήμα, εάν υποθέσουμε ότι στα πολωνικά το ρήμα βρίσκεται στην Κλίση.

Συνεχίζω τώρα με κάποιες υποθέσεις που βασίζω σε στοιχεία επιμέρους αναλύσεων, με τελικό σκοπό την ένταξή τους στις χαρτογραφικές μελέτες.

4.2 Προς μία ανάλυση για τα πολωνικά

Η Roussou (1998) εξετάζοντας τις πολλαπλές ερωτήσεις των αρχαίων ελληνικών καταλήγει στο ότι οι ερωτηματικές φράσεις σε αυτό το σύστημα είναι αόριστα στοιχεία που φέρουν εστίαση. Αναφέρεται στην Cheng (1991) που μελετά τις σλάβικες γλώσσες, και υποστηρίζει ότι για την πολλαπλή πρόταξη των ερωτηματικών είναι απαραίτητη η μορφολογική ομοιότητα μεταξύ ερωτηματικών και αόριστων αντωνυμιών. Συγχρόνως, για την ενεργοποίηση διαφορετικών θέσεων στην αριστερή περιφέρεια, όπου μετακινούνται τα ερωτηματικά, απαιτείται η δυνατότητα εμφάνισης διαφόρων στοιχείων στη δεύτερη δομική θέση της πρότασης (second-position effects).

Τα δύο αυτά προαπαιτούμενα ισχύουν και για τα πολωνικά. Αυτό αποδεικνύεται από τον σχηματισμό των αόριστων αντωνυμιών από τις αντίστοιχες ερωτηματικές, καθώς και

από την παρουσία κλιτικών στη δεύτερη δομική θέση. Επιπρόσθετα, ο Bhat (2000) τονίζει ότι σε γλώσσες όπου στο αντωνυμικό τους σύστημα οι ερωτηματικές και οι αόριστες αντωνυμίες είναι ίδιες μορφολογικά ή έστω συνδέονται παραγωγικά, οι ερωτηματικές αντωνυμίες είναι και αυτές αόριστες και μπορούν να μετακινούνται στην Εστίαση.

Η ανάλυση του Surányi (2006) για τα ουγγρικά στην οποία οι ερωτηματικές αντωνυμίες είναι επίσης αόριστες, και φέρουν ένα ισχυρό ερωτηματικό χαρακτηριστικό (strong [wh] feature) κινείται επίσης στην ίδια κατεύθυνση. Στις απλές ερωτήσεις, η μοναδική ερωτηματική φράση βρίσκεται σε θέση ΧαρΕστΦ, καθώς ο έλεγχος του ερωτηματικού της χαρακτηριστικού γίνεται σε αυτή τη θέση. Παράλληλα, η ερωτηματική φράση φέρει και το χαρακτηριστικό της εστίασης. Στις πολλαπλές ερωτήσεις αρκεί μία μόνο ερωτηματική φράση να είναι εστιασμένη. Για τον Surányi (σ. 296-298) αυτή είναι η προταγμένη ερωτηματική φράση που εμφανίζεται γραμμικά τελευταία.

Με βάση τα παραπάνω οδηγούμαι σε κάποιες βασικές παρατηρήσεις. Οι ερωτηματικές αντωνυμίες στα πολωνικά είναι αόριστες. Στις απλές ερωτήσεις, η ερωτηματική φράση βρίσκεται στον ΧαρΕστΦ. Στις πολλαπλές ερωτήσεις, αρκεί μία μόνο ερωτηματική φράση να βρίσκεται σε αυτή τη θέση· αυτή είναι πιθανώς η τελευταία στη γραμμική σειρά. Στη συνέχεια, επιχειρώ να ενσωματώσω και να επαληθεύσω την ισχύ των υποθέσεων αυτών στο πλαίσιο της χαρτογραφικής έρευνας.

4.3 Μια χαρτογραφική προσέγγιση των πολλαπλών ερωτήσεων

Για την ανάλυση αρχικά των απλών ερωτήσεων, υιοθετώ την χαρτογραφική μελέτη του Orszulak (2011) που εντοπίζει ότι το ερωτηματικό βρίσκεται σε θέση ΧαρΕστΦ, δίνοντας παράλληλα σημαντικές πληροφορίες για την ενεργοποιημένη αριστερή περιφέρεια στα πολωνικά. Έτσι, πριν φτάσω ακόμα στην ανάλυση των πολλαπλών ερωτήσεων, μπορώ να ερμηνεύσω τα δεδομένα με την συνύπαρξη ενός ερωτηματικού με τον δηλωτικό ΣΔ *ze* ή με μία αναφορική αντωνυμία (βλ. Orszulak σ. 102-104).

Στην περίπτωση συνεμφάνισης με τον ΣΔ *ze*, αυτός βρίσκεται στη θέση *Ισχύς* (Force), δεδομένου ότι ακολουθώντας τον Rizzi (1997) είναι μια κεφαλή ΣΔ που δηλώνει το είδος της πρότασης. Στην περίπτωση συνεμφάνισης με την αναφορική αντωνυμία αυτή βρίσκεται σε θέση ΧαρΙσχύςΦ. Ο ΧαρΙσχύςΦ αποτελεί τη θέση των αναφορικών

τελεστών στα ιταλικά (Rizzi 1997: 288-289), και με βάση την Turek (2012: 121) το ίδιο ισχύει και για τα πολωνικά. Συνεπώς, έτσι εξηγείται ότι η ερωτηματική φράση στη θέση του ΧαρΕστΦ, έπεται και των δύο αυτών στοιχείων.

Για την ανάλυση των πολλαπλών ερωτήσεων από μία χαρτογραφική σκοπιά, επικεντρώνομαι στους Markova et al. (2009), καθώς και στην Turek (2012) που υιοθετεί επίσης την διάσπαση του ΣΔ. Οι Markova et al. (2009: 9) προχωρούν στην περαιτέρω διάσπαση της κεφαλής *Ισχύς* σε μία δηλωτική (Force declarative) και μία ερωτηματική κεφαλή (Interrogative (INT)). Στη θέση του *Χαρακτηριστή* της ερωτηματικής κεφαλής, δηλαδή του ΧαρΕρωτΦ (SpecIntP), βρίσκεται η πρώτη προταγμένη ερωτηματική φράση που βρίσκεται δομικά υψηλότερα και ‘προσελκύεται’ πρώτη (Attract closest), καθώς υπακούει σε ‘υπεροχή’. Με βάση την ορολογία του Bošković η κεφαλή Ερωτ είναι μία κεφαλή *Attract-1-wh*.

Οι υπόλοιπες ερωτηματικές φράσεις βρίσκονται στον ΧαρΕστΦ, ο οποίος *Χαρακτηριστής* είναι πολλαπλός. Σύμφωνα πάλι με τον Bošković, η κεφαλή Εστ είναι μία κεφαλή *Attract-all-focus* και έτσι εξηγείται από τους Markova et al. (2009) η απουσία ‘υπεροχής’ μετά το πρώτο ερωτηματικό. Μία σύντομη αναπαράσταση της ανάλυσής τους μπορεί να είναι η εξής:

(15) [ΧαρΕρωτΦ wh1[Ερωτ(Attract-1-wh)[Θέμα[ΧαρΕστΦ wh2 wh3[Εστ(Attract-all-focus)]]]]....

Από την ανάλυσή τους συγκρατώ μερικά στοιχεία αλλά δεν την υιοθετώ ολοκληρωτικά λόγω κάποιων προβληματικών σημείων. Βάσει των δεδομένων μου, η ‘υπεροχή’ δεν χαρακτηρίζει κάποιο από τα ερωτηματικά στα πολωνικά. Ωστόσο, οι ίδιοι εντοπίζουν αυστηρή σειρά εμφάνισης, τουλάχιστον για το πρώτο ερωτηματικό. Υποστηρίζω λοιπόν, ότι η σειρά στην οποία αναφέρονται πρόκειται για τη βασική σειρά προτίμησης που προέκυψε από τα δεδομένα μου, και οι ίδιοι λανθασμένα αποδίδουν σε αντιγραμματικότητα. Οπότε, δεν υιοθετώ την αυστηρή έννοια του *Attract-closest* που προτείνουν και κατά συνέπεια την έννοια του *Attract-1* που θα σχετιζόταν πιο άμεσα με αυτή την διαδικασία.

Το βασικότερο που συγκρατώ είναι ότι τα ερωτηματικά καταλαμβάνουν διαφορετικές θέσεις της αριστερής περιφέρειας. Αποδεικτικό λοιπόν για αυτή τη θεώρηση είναι τα δεδομένα με την παρεμβολή κλιτικών, και όχι η προσέλκυση της κοντινότερης ερωτηματικής φράσης λόγω ‘υπεροχής’. Η χαμηλότερη κεφαλή στην οποία βρίσκεται η

δεύτερη (και οι υπόλοιπες ερωτηματικές φράσεις) είναι αυτή της *Εστίασης*, όπως δείχνουν τα δεδομένα μας. Για την κεφαλή αυτή δεν περιλαμβάνω την έννοια του *Attract-all*, καθώς απορρίπτω την παρουσία ενός πολλαπλού *Χαρακτηριστή* στην *Εστίαση*.

Ένας πολλαπλός *Χαρακτηριστής* θα ενίσχυε την προσέλκυση όλων των υπόλοιπων ερωτηματικών που θα είχε ως αποτέλεσμα τον πολλαπλό έλεγχο του χαρακτηριστικού της εστίασης. Έχω υποθέσει όμως ότι αρκεί η εστίαση μόνο ενός ερωτηματικού που βρίσκεται σε αυτή τη θέση. Παράλληλα, η απόρριψή του γίνεται κυρίως για θεωρητικούς λόγους, δηλαδή της μη αποδοχής των πολλαπλών *Χαρακτηριστών* στο πεδίο της χαρτογραφικής έρευνας (Rizzi & Cinque 2016: 156· Rizzi & Bocci 2017: 19). Τέλος, εάν η υψηλότερη κεφαλή είναι αυτή που προτείνουν οι Markova et al. (2009) μένει να διευκρινιστεί.

Η τοποθέτηση της πρώτης ερωτηματικής φράσης στον ΧαρΕρωτΦ, όπου και επιτελείται ο έλεγχος του ερωτηματικού χαρακτηριστικού, προτείνεται και από την Turek (2012). Στην ανάλυσή της δεν περιλαμβάνει την κεφαλή *Εστίαση*, καθώς θεωρεί ότι δεν υπάρχει ταύτιση μεταξύ ερωτηματικής μετακίνησης και μετακίνησης που υποκινείται από την *Εστίαση*. Υποστηρίζει ακόμα ότι η θέση της δεύτερης ερωτηματικής φράσης μπορεί να διαφέρει και να βρίσκεται είτε στο άκρο της ρΦ είτε σε θέση ΧαρΘέμαΦ. Αυτό εξαρτάται από το εάν κάθε φορά προηγείται ή έπεται του Υποκειμένου (Turek 2012: 46-47, 125):

(16) Co Ewa komu obiecała? (προσαρμοσμένο από Turek 2012: 125 (34a))

τι.αιτ Εύα.ονομ ποιος.δοτ υποσχέθηκε

‘Τι υποσχέθηκε σε ποιον η Εύα;’

Στο (16) η θέση του δεύτερου ερωτηματικού *komu* που έπεται του υποκειμένου *Ewa* είναι στο άκρο της ρΦ. Από την άλλη, η περίπτωση πρόταξης και του δεύτερου ερωτηματικού επιτυγχάνεται μέσω της προαιρετικής μετακίνησης αυτού σε θέση ΧαρΘέμαΦ. Έτσι, δικαιολογείται μάλιστα και η ελεύθερη σειρά εμφάνισης των ερωτηματικών στα πολωνικά (Turek σ. 198-199).

Η ανάλυση της Turek δεν επιλέγεται επίσης για την ερμηνεία των δεδομένων μου. Πρωτίστως, δεν είμαι σύμφωνη με την γραμματικότητα των αμφιλεγόμενων σχηματισμών στο (16) που χρησιμοποιεί ως τεκμήριο για τη θέση του δεύτερου

ερωτηματικού. Τέτοιου είδους δεδομένα κρίνονται από την Wachowicz (1974) ως αντιγραμματικά, γεγονός που αναγνωρίζει και η ίδια η Turek (2012: 62). Παράλληλα, η επιλογή της να ξεκινήσει την ανάλυση από την ερμηνεία αυτών των δεδομένων, συνεπάγεται την υιοθέτηση αυτού του τρόπου σχηματισμού, με την τοποθέτηση του δεύτερου ερωτηματικού χαμηλότερα στη δομή χωρίς να είναι απαραίτητη η πρόταξή του, ως τον κυρίαρχο. Αντιθέτως, ο πρωτοτυπικός τρόπος σχηματισμού των πολλαπλών ερωτήσεων στα πολωνικά είναι η πολλαπλή πρόταξη των ερωτηματικών.

Με βάση τα παραπάνω, καταλήγω στην τελική ανάλυση για τις πολλαπλές ερωτήσεις στα πολωνικά. Υποστηρίζω ότι η πρώτη ερωτηματική φράση βρίσκεται σε θέση ΧαριΣχύςΦ, υποθέτοντας ταυτόχρονα ότι δεν υπάρχει λόγος για την περαιτέρω διάσπαση της *Ισχύς*. Η δεύτερη ή και οι υπόλοιπες ερωτηματικές φράσεις ακολουθούν στην κεφαλή της *Εστίασης*, ο χαρακτηριστής της οποίας δεν είναι πολλαπλός. Στο (17) παραθέτω μία διπλή ερώτηση και στο (18) την σχηματική αναπαράσταση αυτής:

(17) Kto kogo podziwia?
 ποιος.ΟΝΟΜ ποιος.ΑΙΤ θαυμάζει
 ‘Ποιος θαυμάζει ποιον;’

(18) [ΧαριΣχύςΦkto[Ισχύς[ΧαρΕστΦkogo[+ερωτ,+εστ][Εστ[+ερωτ,+εστ][ΚλΦ kto podziwia kogo]]]]]

Υπενθυμίζω ότι στις απλές ερωτήσεις των πολωνικών η ερωτηματική φράση βρίσκεται σε θέση ΧαριΕστΦ. Στις πολλαπλές ερωτήσεις αρκεί μία ερωτηματική φράση να βρίσκεται στην *Εστίαση*, λαμβάνοντας ταυτόχρονα υπόψη τη θεώρηση των ερωτηματικών αντωνυμιών ως αόριστων. Αυτή είναι η ερωτηματική φράση που εμφανίζεται γραμμικά τελευταία. Στο (18) η ερωτηματική φράση που φέρει το ερωτηματικό χαρακτηριστικό αλλά και το χαρακτηριστικό της εστίασης είναι το *kogo* (αντικείμενο του *podziwia*). Έτσι, βρίσκεται στον ΧαριΕστΦ συμφωνώντας με τα αντίστοιχα χαρακτηριστικά της κεφαλής Εστ. Η πρώτη ερωτηματική φράση *kto* (υποκείμενο του *podziwia*) έχει προταχθεί σε θέση ΧαριΣχύςΦ, φέροντας μόνο το ερωτηματικό χαρακτηριστικό.

Για την τριπλή ερώτηση στο (19), την οποία επαναλαμβάνω από το (7), παραθέτω την σχηματική της αναπαράσταση στο (20):

(19) *Kto*   *co*   *komu*   *czyta*?

ποιος.ΟΝΟΜ ΤΙ.ΑΙΤ ποιος.ΔΟΤ διαβάζει

‘Ποιος διαβάζει τι σε ποιον;’

(20) [_{Χαρ}ΙσχύςΦ_{κτο}[_{Ισχύς}[_{Εστ}Φ_{κο}[_{Χαρ}ΕστΦ_{komu}[_{+ερωτ,+εστ}][_{Εστ}[_{+ερωτ,+εστ}][_{ΚλΦ} *ktø* *czyta* *eo* *komu*]]]]]]]

Η ανάλυση είναι ίδια με προηγουμένως. Το τελευταίο ερωτηματικό (*komu*) βρίσκεται στον *ΧαρΕστΦ* και φέρει τόσο το ερωτηματικό χαρακτηριστικό, όσο και αυτό της εστίασης. Η τελική θέση του πρώτου ερωτηματικού (*ktø*) είναι αυτή του *ΧαρΙσχύςΦ*. Η μόνη διαφορά είναι η παρουσία και ενός άλλου ερωτηματικού (του *co*), το οποίο προσαρτάται από τα αριστερά στην ήδη σχηματισμένη *ΕστΦ* που έχει δημιουργηθεί έπειτα από την μετακίνηση του *komu* στον *Χαρακτηριστή* της. Η ερωτηματική φράση *co* δεν φέρει το χαρακτηριστικό της εστίασης καθώς αρκεί το ότι είναι εστιασμένη η ερωτηματική φράση *komu*.

Ωστόσο, η τελική μου ανάλυση σε αυτό το στάδιο περιλαμβάνει ορισμένα προβληματικά σημεία που θα χρειαστεί να μελετηθούν σε μία περαιτέρω έρευνα. Το πρώτο αφορά την εύρεση τρόπου για την σωστή αποτύπωση στο θεωρητικό μοντέλο της παρουσίας παραπάνω του ενός ερωτηματικού στην *Εστίαση*, χωρίς να συμπεριλαμβάνεται στην ανάλυση ένας πολλαπλός *Χαρακτηριστής*. Το δεύτερο σχετίζεται με την αδυναμία επεξήγησης της σειράς μετακίνησης των ερωτηματικών, χωρίς την υιοθέτηση της αυστηρής έννοιας της ‘προσέλκυσης’ του κοντινότερου ερωτηματικού. Κάτι το οποίο όμως φαίνεται κατά κάποιον τρόπο να ισχύει, αν λάβουμε υπόψη τη συγκεκριμένη σειρά προτίμησης. Ταυτόχρονα όμως, πρέπει να κωδικοποιηθεί η δυνατότητα παραβίασης αυτής της σειράς, χωρίς να υπάρχει αντιγραμματικότητα, γεγονός που εξαρχής με οδήγησε στο να μην κάνω λόγο για αυστηρή ‘υπεροχή’.

Στρέφω τώρα το ενδιαφέρον μου στο εάν επιτυγχάνεται η ερμηνεία του εμπειρικού μοτίβου μέσω της ανάλυσης στην οποία κατέληξα. Αρχικά λοιπόν, η τοποθέτηση των ερωτηματικών σε διαφορετικές κεφαλές είναι σύμφωνη με την μη θεώρησή τους ως ένα συστατικό, όπως προέκυψε από την αδυναμία πολλαπλής μετακίνησης από το εσωτερικό συμπληρωματικής πρότασης.

Η παρεμβολή κλιτικών είναι εφικτή καθώς η πρώτη ερωτηματική φράση που αποτελεί μόνη της συστατικό, τοποθετείται στον *ΧαρΙσχύςΦ*, ενώ η δεύτερη στη θέση του

ΧαρΕστΦ. Το ότι ένα ερωτηματικό εντοπίζεται στη χαμηλότερη κεφαλή της Εστίασης φαίνεται και από τα δεδομένα συνεμφάνισης με τον δηλωτικό ΣΔ *ze* ο οποίος βρίσκεται στην *Ισχύ*, καθώς και με μία αναφορική αντωνυμία στην θέση του ΧαρίσχύςΦ.

Η συσχέτιση των ερωτηματικών με την *Εστίαση*, ενισχύεται περισσότερο από την μορφολογική σχέση μεταξύ των ερωτηματικών και αόριστων αντωνυμιών και την τελική θεώρησή τους ως αόριστων. Η σειρά προτίμησης $Y > AA > EA$ και η προήγηση ενός *άψυχου* Αντικειμένου ενός Υποκειμένου, δεν έθεσε κάποιον συντακτικό περιορισμό.

Τέλος, ενώ η ανάλυση έδωσε απαντήσεις για την κατανομή των ερωτηματικών, δεν μπορούμε να ισχυριστούμε το ίδιο και για την ερμηνεία. Η σημασία γνήσιας ερώτησης εξασφαλίζεται στην ανάλυσή μου, καθώς όλα τα ερωτηματικά έχουν προταχθεί. Όμως, οι *αναγνώσεις* που επιδέχονται αδυνατούν να ερμηνευτούν από μία μελέτη που εντάσσεται στο πλαίσιο της χαρτογραφικής έρευνας. Το ζήτημα αυτό αφορά συνολικά τις χαρτογραφικές μελέτες οι οποίες αδυνατούν να αξιοποιηθούν σε θέματα ερμηνείας.

Προτείνω ακολουθώντας την Gruet-Skrabalova (2011 όπως αναφέρεται στη Woods 2012: 73-74) για τα τσέχικα, καθώς και την Chernova (2014: 55-56) για τα ρώσικα, να εξεταστεί και για τα πολωνικά αν κάθε είδος *ανάγνωσης* σχετίζεται με προηγούμενη ή μη σύνδεση της ερώτησης με τον λόγο/περικείμενο (D-linked). Παράλληλα, μπορεί να εξεταστεί, εάν η πιθανότητα σύνδεσης με τον λόγο, σχετίζεται με την πιο συγκεκριμένη σειρά εμφάνισης των ερωτηματικών βάσει της σειράς προτίμησης που εντόπισα. Έτσι, μπορεί να προκύψουν ενδιαφέροντα αποτελέσματα για μία ενδεχόμενη συνεξέταση της σειράς εμφάνισης των ερωτηματικών και των *αναγνώσεων* που επιλέγονται κάθε φορά.

5. Ανακεφαλαίωση

Η εξέταση των πολλαπλών ερωτήσεων της πολωνικής υπό το πρίσμα μίας χαρτογραφικής μελέτης εντός του μινιμαλισμού, αποτέλεσε ισχυρό θεωρητικό εργαλείο για τον εντοπισμό της θέσης των ερωτηματικών. Τα δεδομένα κατανομής και ερμηνείας των πολλαπλών ερωτήσεων, όπως και η εξέταση των απλών ερωτήσεων και της μορφολογικής σχέσης μεταξύ των ερωτηματικών και αόριστων αντωνυμιών, με οδήγησαν σε βασικές γενικευμένες παρατηρήσεις. Σύμφωνα με την παρούσα συζήτηση, η διευρυμένη αριστερή περιφέρεια των πολωνικών είναι ενεργοποιημένη για τις δομές των πολλαπλών ερωτήσεων, με την τοποθέτηση των ερωτηματικών σε *Χαρακτηριστές* διαφορετικών κεφαλών. Τα ερωτηματικά στοιχεία των πολωνικών θεωρούνται αόριστα

και σχετίζονται άμεσα με την *Εστίαση*. Τέλος, το κομμάτι των *αναγνώσεων* μένει να συνδυαστεί με κάτι άλλο προκειμένου να μοντελοποιηθεί στο σύστημα, δεδομένης της αδυναμίας της χαρτογραφικής έρευνας να δώσει απαντήσεις σε ζητήματα που άπτονται της ερμηνείας.

Βιβλιογραφία

- Bhat, D. N. S. 2000. The indefinite-interrogative puzzle. *Linguistic Typology* 4: 365-400.
- Boeckx, C. 2003. Symmetries and asymmetries in multiple checking. Στο C. Boeckx & K. Grohmann (επιμ.), *Multiple wh-fronting*. Amsterdam: John Benjamins, 17-26.
- Boeckx, C. & K. Grohmann (επιμ.). 2003. *Multiple wh-fronting*. Amsterdam: John Benjamins.
- Bošković, Ž. 1999. On multiple feature checking: Multiple wh-fronting and multiple head movement. Στο S. D. Epstein & N. Hornstein (επιμ.), *Working minimalism*. Cambridge, Mass.: MIT Press, 159-187.
- Bošković, Ž. 2002. On Multiple Wh-Fronting. *Linguistic Inquiry* 33(3): 351-383.
- Cheng, L. 1991. On the typology of wh-questions. Doctoral dissertation, MIT.
- Chernova, E. 2014. The syntax of wh-movement in multiple (true and echo) questions: a Q-particle approach. Doctoral dissertation, Universitat de Girona.
- Gruet-Skrabalova, H. 2011. Interrogative strategies in Czech. Available at: http://hal.archives-ouvertes.fr/docs/00/59/90/19/PDF/Gruet_Skrabalova_FDSL8.pdf
- Lasnik, H. & M. Saito. 1984. On the Nature of Proper Government. *Linguistic Inquiry* 15: 235-289.
- Markova, A., Gavarró, A. & W. Lewandowski. 2009. Multiple Interrogatives: Bulgarian vs. Polish, Child and Adult. Paper presented at the 19th Colloquium on Generative Grammar (April, Vitoria-Gasteiz).
- Meyer, R. 2004. Superiority Effects in Russian, Polish and Czech: Judgements and Grammar. *Cahiers linguistiques d'Ottawa* 32: 44-65.
- Orszulak, M. 2011. Focus and Wh-Movement in English and Polish: The Cartographic Approach. *Anglica Wratislaviensia* 49: 93-105.
- Orszulak, M. 2016. What does *żeby* introduce? Old and new research questions about the Polish *żeby* complementizer. *Questions and Answers in Linguistics* 3(1): 1-21.

- Rizzi, L. 1997. The Fine Structure of the Left Periphery. Στο L. Haegeman (επιμ.), *Elements of Grammar: A Handbook of Generative Syntax*. Dordrecht: Kluwer, 281-337.
- Rizzi, L. & G. Bocci. 2017. Left periphery of the clause: Primarily illustrated for Italian. *The Wiley Blackwell Companion to Syntax, Second Edition*: 1-30.
- Rizzi, L. & G. Cinque. 2016. Functional Categories and Syntactic Theory. *Annual Review of Linguistics* 2: 139-163.
- Rothstein, R. A. 1993. Polish. Στο B. Comrie & G. G. Corbett (επιμ.), *The Slavonic languages*. London: Routledge, 686-758.
- Roussou, A. 1998. Wh-interrogatives: from Classical Greek to Modern Greek. *Selected papers on theoretical and applied linguistics* 12(1): 109-126.
- Rudin, C. 1988. On multiple questions and multiple wh fronting. *Natural Language and Linguistic Theory* 6: 445-501.
- Surányi, B. 2006. Mechanisms of wh-saturation and interpretation in multiple wh-movement. *Current Studies in Linguistics series* 42: 289-318.
- Turek, M. 2012. Multiple spell-out approach to wh-fronting. Doctoral dissertation, University of York.
- Wachowicz, K. A. 1974. Against the Universality of a Single Wh-Question Movement. *Foundations of Language* 11: 155-166.
- Woods, R. 2012. Thoughts on Multiple Wh-fronting in Czech. *York Papers in Linguistics Series* 2 12: 68-79.

Αναπαραστάσεις των προσφύγων/ισσών σε κείμενα μεταναστών/τριών μαθητών/τριών υπό το πρίσμα κυρίαρχων ομογενοποιητικών λόγων¹

Νικολέττα Παναγάκη

Πανεπιστήμιο Πατρών

Περίληψη

Η Ελλάδα ήδη από τη δεκαετία του 1990 αποτελεί χώρα υποδοχής μεταναστών/τριών, ενώ την τελευταία δεκαετία έχει αυξηθεί η προσέλευση ατόμων προσφυγικής προέλευσης. Η διαμόρφωση συνθηκών πολυπολιτισμικότητας αντανακλώνεται και στο εκπαιδευτικό περιβάλλον όπου συνυπάρχουν πλειονοτικοί/ές μαθητές/τριες και μαθητές/τριες μεταναστευτικής και προσφυγικής καταγωγής. Στόχος της παρούσας έρευνας είναι η μελέτη των τοποθετήσεων των μεταναστών/τριών μαθητών/τριών απέναντι στον εθνικό λόγο όσον αφορά τους/τις πρόσφυγες/ισσες. Ακολουθώντας τις αρχές των *Κριτικών Σπουδών Λόγου*, αξιοποιώ ορισμένες από τις επιχειρηματολογικές στρατηγικές που προτείνουν οι Reisigl και Wodak (2001) στη *Λογοϊστορική Προσέγγιση*. Μέσα από την ανάλυση διαπιστώνεται ότι οι μετανάστες/τριες μαθητές/τριες δείχνουν μόνο φαινομενικά να αποδέχονται τους/τις πρόσφυγες/ισσες, καθώς επιχειρηματολογούν υπέρ της αφομοίωσης ή του αποκλεισμού τους και ταυτίζονται με την πλειονοτική ομάδα, προωθώντας τον εθνικό λόγο.

Λέξεις κλειδιά: μετανάστες/τριες, πρόσφυγες/ισσες, Δημοτικό σχολείο, εθνικός λόγος, ρατσιστικός λόγος, ανθρωπιστικός λόγος

1. Εισαγωγή

Η παγκόσμια πληθυσμιακή κινητικότητα, η οποία συνεχώς αυξάνεται είτε για λόγους οικονομικούς είτε για λόγους παραβίασης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, έχει συμβάλει στη διαμόρφωση πολυπολιτισμικών κοινωνιών. Η Ελλάδα ήδη από τη δεκαετία του 1990 αποτελεί χώρα υποδοχής μεταναστών/τριών, ενώ την τελευταία δεκαετία έχει αυξηθεί η

---

¹ Η ερευνητική εργασία υποστηρίχτηκε από το Ελληνικό Ίδρυμα Έρευνας και Καινοτομίας (ΕΛ.ΙΔ.Ε.Κ.) στο πλαίσιο της Δράσης «Υποτροφίες ΕΛ.ΙΔ.Ε.Κ. Υποψηφίων Διδασκτόρων» (Αριθμός Υποτροφίας: 1098).

προσέλευση ατόμων προσφυγικής προέλευσης (Αρχάκης 2020· Μαλιγκούδη & Τσαουσιδίδη 2020). Σε αυτές τις συνθήκες, παγιωμένες αντιλήψεις και στερεότυπα σχετικά με τους/τις «άλλους/ες» ενισχύουν και ενισχύονται από τον εθνικό λόγο (national discourse) ο οποίος αφορά τον τρόπο με τον οποίο κατασκευάζεται το έθνος ως μια ομοιογενής, γλωσσικά και πολιτισμικά, οντότητα (Archakis 2016). Οι παραπάνω αντιλήψεις αντανακλώνται και στο εκπαιδευτικό περιβάλλον το οποίο καλείται να διαχειριστεί πλέον πολυγλωσσικές και πολυπολιτισμικές τάξεις στις οποίες συνυπάρχουν πλειονοτικοί/ές μαθητές/τριες και μαθητές/τριες μεταναστευτικής και προσφυγικής προέλευσης (Lynch & Lodge 2002).²

Λαμβάνοντας υπόψη ότι η μελέτη του εθνικού λόγου επικεντρώνεται κατά κύριο λόγο στην αναπαραγωγή του από πλειονοτικές ομάδες, στο παρόν άρθρο εστιάζω την προσοχή μου στο σύγχρονο σχολικό πλαίσιο και ειδικότερα στις τοποθετήσεις των μεταναστών/τριών μαθητών/τριών αναφορικά με τους/τις νεοεισερχόμενους/ες πρόσφυγες/ισσες. Πιο συγκεκριμένα, πρόκειται να μελετήσω

- (i) τις τοποθετήσεις των μεταναστών/τριών μαθητών/τριών Ε' και ΣΤ' τάξης τριών δημοτικών σχολείων, οι οποίες αναφέρονται στους/στις πρόσφυγες/ισσες,
- (ii) τους κυρίαρχους λόγους από τους οποίους αντλούν και
- (iii) τον βαθμό αμφισβήτησης ή αναπαραγωγής του εθνικού λόγου που προωθείται από τους θεσμούς του ελληνικού κράτους.

---

² Σύμφωνα με τους Στεργίου & Σιμόπουλος (2019: 33-34), *μετανάστης/τρια* είναι το άτομο που μετακινείται (εκούσια) αναζητώντας επαγγελματικές ευκαιρίες και καλύτερες συνθήκες διαβίωσης, ενώ *πρόσφυγας/ισσα* είναι το άτομο που δικαιούται διεθνή προστασία καθώς μετακινείται υπό την πίεση γεωπολιτικών μεταβολών και παραβιάσεων των δικαιωμάτων του (βλ. επίσης Μαρινάκη 2019: 46-49· Παπαχρήστος & Παγώνη 2020: 37-38). Εδώ, επιλέγω τον όρο *μετανάστης/τρια* για να αναφερθώ στα άτομα που έχουν έρθει τα ίδια ή οι γονείς τους στην Ελλάδα κυρίως κατά τη δεκαετία του 1990, όταν η χώρα υποδέχτηκε μετανάστες/τριες οι οποίοι/ες μετακινήθηκαν λόγω της διάλυσης και της συνακόλουθης οικονομικής κατάρρευσης κρατικών συνασπισμών (π.χ. Βαλκάνια, Γιουγκοσλαβία). Ταυτόχρονα, χρησιμοποιώ τον όρο *πρόσφυγας/ισσα* για να αναφερθώ σε όσους/ες έρχονται στην Ελλάδα κυρίως από το 2015 και μετά, όταν αυξήθηκαν οι μετακινήσεις ατόμων από χώρες όπως η Συρία κυρίως λόγω πολεμικών διενέξεων. Ωστόσο, αναγνωρίζω τη δυσκολία μιας πάγιας διάκρισης ανάμεσα στους δύο όρους και θεωρώ ότι η Ελλάδα έχει υποδεχτεί πρόσφυγες/ισσες και πριν το 2015 αλλά και μετανάστες/τριες μετά από αυτό το χρονικό όριο.

Η παρούσα μελέτη κινείται στον χώρο των *Κριτικών Σπουδών Λόγου* (Critical Discourse Studies).³ Πιο συγκεκριμένα αξιοποιώ τη διάκριση *μικρο-επιπέδου* και *μακρο-επιπέδου*, σύμφωνα με την οποία οι ομιλητές/τριες με τις γλωσσικές τους επιλογές στο μικρο-επίπεδο τοποθετούνται σε σχέση με κυρίαρχους λόγους στο μακρο-επίπεδο (βλ. μεταξύ άλλων van Dijk 2016). Ειδικότερα, ακολουθώντας τη *Λογοϊστορική Προσέγγιση* (Discourse-Historical Approach),⁴ αναζητώ τις *επιχειρηματολογικές στρατηγικές* (argumentation strategies, Reisigl & Wodak 2001) που αξιοποιούν στις απαντήσεις τους οι μετανάστες/τριες μαθητές/τριες.

Στο πλαίσιο αυτό, στην ενότητα 2, αναφέρομαι στους κυρίαρχους λόγους (εθνικό λόγο, ρατσιστικό λόγο, ανθρωπιστικό λόγο) που συνιστούν το μακρο-επίπεδο σε σχέση με το οποίο τοποθετούνται οι μετανάστες/τριες μαθητές/τριες του δείγματος όσον αφορά τους/τις νεοεισερχόμενους/ες πρόσφυγες/ισσες. Στη συνέχεια, παρουσιάζω τη μέθοδο συλλογής του υλικού (ενότητα 3) και τα αναλυτικά εργαλεία (ενότητα 4). Έπειτα αναλύω ενδεικτικά παραδείγματα από τα δεδομένα (ενότητα 5) και, τέλος, στην ενότητα 6 συνοψίζω τα ευρήματα της έρευνας.

2. Θεωρητικό πλαίσιο

Οι *λόγοι* (discourses) αποτελούν ιδεολογικά φορτισμένες αναπαραστάσεις της πραγματικότητας, των κοινωνικών σχέσεων και των ταυτοτήτων, δηλαδή του κόσμου που μας περιβάλλει (Fairclough 1993: 134-139). Συχνά διαχέονται, φυσικοποιούνται ή/και αμφισβητούνται μέσω επίσημων θεσμών του κράτους όπως, μεταξύ άλλων, η εκπαίδευση και τα ΜΜΕ (βλ. Johnson & Ensslin 2007). Οι θεσμοί αυτοί προωθούν συγκεκριμένους λόγους για να ικανοποιήσουν την επιδίωξη κάθε έθνους-κράτους για δημιουργία και διατήρηση της συνοχής και της ενότητας στο εσωτερικό του. Ο λόγος που κατεξοχήν ικανοποιεί την παραπάνω επιδίωξη είναι ο εθνικός λόγος, ο οποίος αποτελεί έναν συνδυασμό αξιών, πεποιθήσεων, εμπειριών και συμβόλων που κατασκευάζουν το έθνος ως πολιτισμικά και γλωσσικά ομοιογενές και το ταυτίζουν με το κράτος. Μέσω του εθνικού λόγου επιβάλλονται η γλώσσα και ο πολιτισμός της

---

³ Στο εξής ΚΣΛ.

⁴ Στο εξής ΛΙΠ.

κυρίαρχης ομάδας στις υπόλοιπες και αποτρέπεται η παρουσία άλλων πολιτισμών και γλωσσών (Archakis 2016: 4-5· βλ. επίσης Blommaert & Rampton 2012).

Η ομοιογένεια ως βασικό χαρακτηριστικό του εθνικού λόγου επιβάλλεται μέσα από την εφαρμογή πρακτικών διάκρισης και την ανάπτυξη ηγεμονικών σχέσεων μεταξύ των πλειονοτικών και των μειονοτικών ομάδων. Οι πρακτικές αυτές, σύμφωνα με τον van Dijk (2008: 103), αποτελούν συστατικά στοιχεία του ρατσισμού. Στο πλαίσιο αυτό, αξιοποιείται ο ρατσιστικός λόγος, ο οποίος παίρνει τη μορφή της υπεράσπισης της εθνικής, γλωσσικής και πολιτισμικής ομοιογένειας του έθνους-κράτους (Βεντούρα 2004: 180). Μέσω του ρατσιστικού λόγου, νομιμοποιείται η άνιση μεταχείριση των «άλλων», οι οποίοι/ες κατασκευάζονται, μεταξύ άλλων, ως παραβατικοί/ές, εγκληματίες, απειλή για τα σύνορα, την αγορά εργασίας, την ιδιοκτησία, την υγεία και τη ζωή των πλειονοτικών (βλ. ενδεικτικά: Haynes, Devereux & Breen 2006· Σαββάκης 2012: 79-80· Gilbert 2013· Goodman, Sirriyeh & McMahon 2017). Επιπρόσθετα, έρευνες που αφορούν τοποθετήσεις μαθητών/τριών από χώρες της Ευρώπης αποδεικνύουν ότι οι πρόσφυγες/ισσες υποτιμούνται και απορρίπτονται πιο συχνά σε σύγκριση με άλλες μειονοτικές ομάδες (Lynch & Lodge 2002· Tormey & Gleeson 2012). Μόνο στην περίπτωση της απέκδυσης των πολιτισμικών τους χαρακτηριστικών και της αφομοίωσής τους από τα κυρίαρχα πολιτισμικά πρότυπα φαίνεται να γίνονται αποδεκτοί/ές ή έστω ανεκτοί/ές από την πλειονοτική ομάδα (Αρχάκης 2020: 51-55). Συχνά, μάλιστα, η επιβολή πρακτικών αποκλεισμού και αφομοίωσης καταλήγει στον *εσωτερικευμένο ρατσισμό* (internalized racism), δηλαδή στην αποδοχή εκ μέρους μιας μειονοτικής ομάδας των κυρίαρχων ρατσιστικών στερεοτύπων, αξιών και ιδεολογιών. Αντιλαμβανόμενα την πίεση του ρατσιστικού λόγου, τα μέλη των μειονοτικών ομάδων αποδέχονται τις ταυτότητες που τους επιβάλλονται από την πλειονοτική ομάδα, επιχειρώντας να βελτιώσουν τη θέση τους στην κοινότητα υποδοχής (Speight 2007· Archakis & Tsakona 2022).

Ωστόσο, στις σύγχρονες δυτικές κοινωνίες, η δράση κινημάτων και η ψήφιση νόμων που προστατεύουν τις μειονοτικές ομάδες έχουν συμβάλει στον περιορισμό των ρατσιστικών εκδηλώσεων, στην προώθηση της ισότητας και στην υπεράσπιση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων (Henry 2010: 575-576· Σαπουντζής κ.ά. 2015: 197-198· Φουντεδάκη 2016). Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, αναδύθηκε ο ανθρωπιστικός λόγος, ο οποίος προωθεί τις ανθρώπινες αξίες και υποστηρίζει την προστασία των μεταναστευτικών και προσφυγικών ομάδων (Χουλιάρáκη 2017: 21· Αρχάκης 2020: 56). Ωστόσο, ο ανθρωπιστικός λόγος, παρά τη φαινομενική υποστήριξή του προς τις

μειονοτικές ομάδες, συχνά αναπαράγει τις σχέσεις εξουσίας, θεωρώντας τα μέλη τους ως κατώτερα και αδύναμα (Τρουμπέτα 2012: 185-187· Χουλιάρáκη 2017). Ο ανθρωπιστικός λόγος δεν επιδιώκει να επιφέρει ουσιαστικές αλλαγές ώστε οι μετανάστες/τριες-πρόσφυγες/ισσες να γίνουν ισότιμα μέλη της κοινότητας υποδοχής. Αντίθετα, μέσω της φιλανθρωπίας, αποσκοπεί σε ηθικά (π.χ. αυτοπροβολή) ή υλικά οφέλη (π.χ. καμπάνιες ευαισθητοποίησης έναντι υψηλών αμοιβών) για την πλειονοτική ομάδα και θέτει τις μειονοτικές ομάδες υπό όρους εξάρτησης και επιτήρησης (McGoey 2012· Τρουμπέτα 2012: 209· Χουλιάρáκη 2017· Chouliaraki 2021). Επομένως, ο ανθρωπιστικός λόγος ενισχύει την εξουσία των πλειονοτικών και συντελεί με έμμεσο τρόπο στην επιβολή και διατήρηση της ηγεμονίας του εθνικού λόγου (βλ. Garrido 2017· Αρχάκης 2020: 55-59).

Με βάση τα παραπάνω, στόχος μου είναι να αναλύσω τις γλωσσικές επιλογές των μεταναστών/τριών μαθητών/τριών του δείγματος (μικρο-επίπεδο) και να εντοπίσω τις τοποθετήσεις τους προς τους παραπάνω κυρίαρχους λόγους (μακρο-επίπεδο).

3. Μέθοδος συλλογής των δεδομένων

Για τις ανάγκες της παρούσας έρευνας σχεδίασα ένα ερωτηματολόγιο αποτελούμενο από πέντε ερωτήσεις ανοιχτού τύπου. Σε αυτό αξιοποίησα ως *ερεθίσματα* (stimuli) δύο απομαγνητοφωνημένα αποσπάσματα ειδησεογραφικών εκπομπών που αναφέρονται σε προσφυγικά θέματα και δύο φωτογραφίες που απεικονίζουν πρόσφυγες/ισσες (βλ. Παναγάκη, Αρχάκης & Τσάκωνα 2023). Στόχος ήταν οι μαθητές/τριες να εκφράσουν τις απόψεις τους για τους/τις πρωταγωνιστές/τριες των αποσπασμάτων και τα λεγόμενά τους καθώς και τις σκέψεις τους για το περιεχόμενο των φωτογραφιών. Ειδικότερα, οι δύο πρώτες ερωτήσεις του ερωτηματολογίου αφορούσαν ένα απόσπασμα από τηλεοπτικό ρεπορτάζ σχετικά με τις διαμαρτυρίες γονέων έξω από σχολείο που οι ίδιοι/ες έχουν κλειδώσει για να εμποδίσουν την έλευση των προσφύγων/ισσών μαθητών/τριών. Οι πρωταγωνιστές/τριες του αποσπάσματος προβάλλουν επιχειρήματα, όπως ο ήδη μεγάλος αριθμός μαθητών/τριών του σχολείου και ο φόβος μετάδοσης ασθενειών. Η τρίτη ερώτηση αφορά ένα τηλεοπτικό απόσπασμα που αναφέρεται στο αίτημα του προέδρου και των κατοίκων ενός χωριού να φιλοξενήσουν ασυνόδευτα προσφυγόπουλα. Η τέταρτη ερώτηση αφορά μια εικόνα όπου προβάλλονται πρόσφυγες/ισσες να μεταφέρονται με βάρκα και η τελευταία ερώτηση αφορά μια εικόνα όπου προβάλλονται προσφυγόπουλα σε μια σχολική τάξη.

Στην έρευνα συμμετείχαν 56 μετανάστες/τριες μαθητές/τριες από τρία Δημοτικά σχολεία της Περιφέρειας Αττικής, στα οποία φοιτούν και πρόσφυγες/ισσες μαθητές/τριες. Κατά το διάστημα συλλογής του υλικού, οι 36 από αυτούς/ές φοιτούσαν στην Ε' τάξη και οι 20 στην ΣΤ' τάξη. Η παρουσία των προσφύγων/ισσών στο σχολικό περιβάλλον των μαθητών/τριών του δείγματος θεώρησα ότι θα συνέβαλλε ώστε οι μαθητές/τριες να είναι εξοικειωμένοι/ες με θέματα που αφορούν τους/τις πρόσφυγες/ισσες και να έχουν διαμορφώσει συγκεκριμένες απόψεις.

4. Εργαλεία ανάλυσης

Για την ανάλυση των δεδομένων, αξιοποιώ εργαλεία από τις ΚΣΛ. Οι ΚΣΛ μελετούν τα γλωσσικά μέσα με τα οποία αναπαράγεται ή αμφισβητείται η κατάχρηση εξουσίας σε κοινωνικά και πολιτικά συμφραζόμενα (van Dijk 2016· Wodak & Meyer 2016). Όπως ανέφερα και νωρίτερα (βλ. ενότητα 1), επικεντρώνομαι στη σύνδεση του μικρο-επιπέδου, που περιλαμβάνει τις τοποθετήσεις των ομιλητών/τριών, δηλαδή τις γλωσσικές τους επιλογές σε μια συγκεκριμένη επικοινωνιακή περίσταση, με το μακρο-επίπεδο, το οποίο εμπεριέχει τους κυρίαρχους λόγους (Jørgensen & Phillips 2002).

Ειδικότερα, αξιοποιώ τη ΛΙΠ που διαμορφώθηκε από τους Reisigl και Wodak (2001) και είναι κατάλληλη για την ανάλυση κειμένων που αφορούν εθνικά ή φυλετικά θέματα, άνισες και ηγεμονικές κοινωνικές σχέσεις (Reisigl & Wodak 2001: 44, 2020: 148-150). Η ΛΙΠ περιλαμβάνει ένα εκτεταμένο σύνολο *στρατηγικών λόγου* (discursive strategies) οι οποίες αφορούν ένα σύνολο *πρακτικών λόγου* (discursive practices) που αξιοποιούνται σε διάφορα είδη κειμένων με στόχο να πείσουν τους/τις αποδέκτες/τριές τους (Wodak 2011: 62-63).

Από τις στρατηγικές λόγου που προτείνουν οι Reisigl και Wodak (2001), επικεντρώνομαι στην ανάλυση των επιχειρηματολογικών στρατηγικών, καθώς οι κυρίαρχοι λόγοι που αναζητώ στα δεδομένα μου αποτελούν λόγους διάκρισης και επομένως πεδία ανάπτυξης επιχειρηματολογίας. Η ανάλυση των επιχειρηματολογικών στρατηγικών στηρίζεται σε *λογικούς τόπους* (topoi), οι οποίοι αποτελούν τις εγγυήσεις που εγείρονται από το περικείμενο και επιτρέπουν τη σύνδεση του επιχειρήματος με το συμπέρασμα (Reisigl & Wodak 2001: 74-75). Στο υπό ανάλυση υλικό εντοπίζονται κυρίως οι εξής τόποι (Reisigl & Wodak 2001: 77-80):

- (i) *Τόπος του κινδύνου ή της απειλής (topos of danger or threat):* αν κάποια ενέργεια ή απόφαση εγκυμονεί κάποιον κίνδυνο, πρέπει να σταματήσει ή να απορριφθεί.
- (ii) *Τόπος της απειλής του ρατσισμού (topos of threat of racism):* αν έρχονται στη χώρα πολλοί/ές μετανάστες/τριες ή πρόσφυγες/ισσες, ο πλειονοτικός πληθυσμός δεν μπορεί να διαχειριστεί την κατάσταση και γίνεται εχθρικός προς τους/τις «άλλους/ες».
- (iii) *Τόπος της επιβάρυνσης (topos of burdening):* αν κάποιο άτομο, κάποιος θεσμός ή μια χώρα επιβαρύνεται από ορισμένα προβλήματα, τότε θα πρέπει να γίνουν ενέργειες ώστε να περιοριστεί αυτή η επιβάρυνση.
- (iv) *Τόπος του πολιτισμού (topos of culture):* επειδή ο πολιτισμός μιας συγκεκριμένης ομάδας είναι αυτός που είναι και προκύπτουν συγκεκριμένα προβλήματα, πρέπει να ληφθούν μέτρα.
- (v) *Τόπος του ανθρωπισμού (topos of humanitarianism):* αν κάποια ενέργεια ή απόφαση συνάδει ή όχι με τα ανθρώπινα δικαιώματα ή με τις ανθρωπιστικές αξίες (εδώ με την έννοια της φιλανθρωπίας), θα πρέπει να πραγματοποιηθεί ή να απορριφθεί, αντίστοιχα.

Οι παραπάνω επιχειρηματολογικές στρατηγικές αξιοποιούνται από τους/τις μετανάστες/τριες μαθητές/τριες στις τοποθετήσεις τους αναφορικά με τους/τις πρόσφυγες/ισσες. Αναλύοντας, λοιπόν, τις στρατηγικές αυτές (μικρο-επίπεδο), μπορούμε να διακρίνουμε τον βαθμό αναπαραγωγής των λόγων (μακρο-επίπεδο).

5. Ανάλυση

5.1 Ο ρατσιστικός λόγος στις απαντήσεις των μεταναστών/τριών μαθητών/τριών

Αντλώντας από τον ρατσιστικό λόγο, οι μετανάστες/τριες μαθητές/τριες αξιοποιούν επιχειρηματολογικές στρατηγικές με τις οποίες οι πρόσφυγες/ισσες κατασκευάζονται ως

- (i) φορείς ασθενειών,
- (ii) παραβατικοί/ές,
- (iii) υπεύθυνοι/ες για τον ρατσισμό των πλειονοτικών,
- (iv) βάρος για τη χώρα υποδοχής,

- (v) εν δυνάμει αφομοιωμένοι/ες στα κυρίαρχα πολιτισμικά πρότυπα.

Όπως προκύπτει από τα παραδείγματα που εξετάζουμε παρακάτω, στις τέσσερις πρώτες περιπτώσεις, οι αναπαραστάσεις αυτές συμβάλλουν σε μια προσπάθεια αποκλεισμού των προσφύγων/ισσών. Αντίθετα, στην περίπτωση της αναπαράστασής τους ως εν δυνάμει αφομοιωμένων επιχειρούνται η προώθηση και η νομιμοποίηση της αφομοίωσής τους.

5.1.1 Οι πρόσφυγες/ισσες ως φορείς ασθενειών

Οι μαθητές/τριες μεταναστευτικής καταγωγής αναφέρονται στην έλλειψη υγιεινής και εμβολίων και στον κίνδυνο μετάδοσης ασθενειών από τους/τις πρόσφυγες/ισσες στους/στις υπόλοιπους/ες μαθητές/τριες. Σε αυτές τις αναφορές αξιοποιείται ο τόπος του κινδύνου ή της απειλής (βλ. Πίνακες 1-2). Χαρακτηριστικά είναι τα παρακάτω παραδείγματα:⁵

- (1) Με αυτά που είπαν η γονείς συμφωνο γιατί στο σχολείο ειπάρχου μόνο τέσσερις τουαλέτες και λύγες βρίσες γιατί κολλάνε μεταξύ τους και μπορούν να αρουστίσουν απόποιον δίποτε αρόστια

Τόπος του κινδύνου ή της απειλής	<i>Αν κάποια ενέργεια ή απόφαση εγκυμονεί κάποιον κίνδυνο, πρέπει να σταματήσει ή να απορριφθεί.</i>
Προκείμενες	<ul style="list-style-type: none"> • στο σχολείο ειπάρχου μόνο τέσσερις τουαλέτες και λύγες βρίσες • κολλάνε μεταξύ τους και μπορούν να αρουστίσουν απόποιον δίποτε αρόστια
Συμπέρασμα	Με αυτά που είπαν η γονείς συμφωνο [να μην έρχονται πρόσφυγες/ισσες γιατί η παρουσία τους εγκυμονεί κινδύνους]

Πίνακας 1: Οι πρόσφυγες/ισσες ως φορείς ασθενειών

⁵ Στα παραδείγματα διατηρείται η ορθογραφία του πρωτοτύπου.

- (2) Στον γονεα 3 και 1⁶ σε αυτό έχουνε ένα δικιο. Γιατί αυτοί μορεί να μην κανουνε μπάνιο και οι γονεις μπορούν να φοβούνται.

Τόπος του κινδύνου ή της απειλής	<i>Αν κάποια ενέργεια ή απόφαση εγκυμονεί κάποιον κίνδυνο, πρέπει να σταματήσει ή να απορριφθεί.</i>
Προκείμενες	<ul style="list-style-type: none"> • αυτοί μορεί να μην κανουνε μπάνιο • οι γονεις μπορούν να φοβούνται
Συμπέρασμα	έχουνε ένα δικιο [που δεν θέλουν να έρχονται πρόσφυγες/ισσες γιατί η παρουσία τους εγκυμονεί κινδύνους]

Πίνακας 2: Οι πρόσφυγες/ισσες ως φορείς ασθeneιών

Στα παραδείγματα 1-2 βλέπουμε ότι οι μετανάστες/τριες μαθητές/τριες, συντάσσονται με τον ρατσιστικό λόγο, που θέλει τους/τις πρόσφυγες/ισσες φορείς επικίνδυνων ασθeneιών και, επομένως, απειλή για τη δημόσια υγεία. Τέτοιες αντιλήψεις νομιμοποιούν τη στοχοποίηση και τον αποκλεισμό των προσφύγων/ισσών ως «μολυσματικών» και άρα ως «επικίνδυνων άλλων» (βλ. επίσης Λέκκα & Πανουτσόπουλος 2016: 35-39).

5.1.2 Οι πρόσφυγες/ισσες ως παραβατικοί/ές

Ορισμένοι/ες μετανάστες/τριες μαθητές/τριες παρουσιάζουν τους/τις πρόσφυγες/ισσες ως επικίνδυνους/ες, θεωρώντας ότι είναι υπεύθυνοι/ες για εγκληματικές ενέργειες και παραβατικές συμπεριφορές. Στα επιχειρήματά τους αξιοποιούν, επίσης, τον τόπο του κινδύνου ή της απειλής (βλ. Πίνακες 3-4). Ενδεικτικά είναι τα παραδείγματα που ακολουθούν:

- (3) Λεω οτι αυτοι δεν πρεπει οι άλλες χωρες να στελνουν μικρα παιδια και ενλικες σε άλλες χωρες για τι κανουν επικινδυναπραγματα.

⁶ Προκύπτει από την αρίθμηση των γονιών που μιλούν στο πρώτο απόσπασμα που δόθηκε στους/στις μαθητές/τριες ως ερέθισμα (βλ. ενότητα 3).

Τόπος του κινδύνου ή της απειλής	<i>Αν κάποια ενέργεια ή απόφαση εγκυμονεί κάποιον κίνδυνο, πρέπει να σταματήσει ή να απορριφθεί.</i>
Προκείμενη	κανουν επικινδυνα πραγματα
Συμπέρασμα	αυτοι δεν πρεπει οι άλλες χωρες να στελνουν μικρα παιδια και ενλικες σε άλλες χωρες

Πίνακας 3: Οι πρόσφυγες/ισσες ως παραβατικοί/ές

- (4) Δεν μου αρέσει επειδή έρχονται στην Ελλάδα και μετα πέρνουν ναρκωτικά και άλλα διαφορά.

Τόπος του κινδύνου ή της απειλής	<i>Αν κάποια ενέργεια ή απόφαση εγκυμονεί κάποιον κίνδυνο, πρέπει να σταματήσει ή να απορριφθεί.</i>
Προκείμενη	έρχονται στην Ελλάδα και μετα πέρνουν ναρκωτικά και άλλα διαφορά
Συμπέρασμα	[δεν πρέπει να έρχονται πρόσφυγες γιατί είναι ναρκομανείς και έχουν παραβατική συμπεριφορά]

Πίνακας 4: Οι πρόσφυγες/ισσες ως παραβατικοί/ές

Στα παραδείγματα 3-4, είναι εμφανής η επιρροή του ρατσιστικού λόγου, σύμφωνα με τον οποίο οι πρόσφυγες/ισσες συνδέονται με την παραβατικότητα και το κοινωνικό περιθώριο, καθώς αναπαριστούνται ως επικίνδυνοι/ες και ναρκομανείς. Έτσι, κατασκευάζονται ως απειλή για την έννομη τάξη και το αίσθημα ασφάλειας της κυρίαρχης ομάδας.

5.1.3 Οι πρόσφυγες/ισσες ως υπεύθυνοι/ες για τον ρατσισμό των πλειονοτικών

Οι μετανάστες/τριες μαθητές/τριες φαίνεται να συντονίζονται επιπλέον με τον ρατσιστικό λόγο που θέλει τους/τις πρόσφυγες/ισσες επικίνδυνους/ες, καθώς θεωρούν ότι η άφιξη των τελευταίων αποτελεί την αιτία για την εκδήλωση ρατσισμού εκ μέρους των πλειονοτικών. Κάτι τέτοιο προκύπτει από τον λογικό τόπο της απειλής του ρατσισμού με την αξιοποίηση επιχειρημάτων που απενοχοποιούν τις ρατσιστικές συμπεριφορές των πλειονοτικών (βλ. Πίνακες 5-6). Ενδεικτικά είναι τα παραδείγματα 5 και 6:

- (5) η γνώμη μου είναι ο,τι κάποιοι κάτοικοί απο εκείνο το χωρίο δεν θελούν τα πρόσφυγόπουλα τα παιδιά στο σχολείο αυτο και αυτά τα παιδιά θα φανε μπουλιγκν.

Τόπος της απειλής του ρατσισμού	<i>Αν έρχονται στη χώρα πολλοί/ές μετανάστες/τριες ή πρόσφυγες/ισσες, ο πλειονοτικός πληθυσμός δεν μπορεί να διαχειριστεί την κατάσταση και γίνεται εχθρικός προς τους/τις «άλλους/ες».</i>
Προκείμενη	κάποιοι κάτοικοί απο εκείνο το χωρίο δεν θελούν τα πρόσφυγόπουλα τα παιδιά στο σχολείο αυτο
Συμπέρασμα	αυτά τα παιδιά θα φανε μπουλιγκν [δηλαδή να μην έρχονται πρόσφυγες/ισσες γιατί οι πλειονοτικοί θα καταφύγουν σε ρατσιστικές συμπεριφορές]

Πίνακας 5: Οι πρόσφυγες/ισσες ως υπεύθυνοι/ες για τον ρατσισμό των πλειονοτικών

- (6) Για μένα η εμηγράντη δέν έπρεπαν να πανε στην Ελλάδα επειδή οι κάτοικη μετά καταστρέφουν όλα παντού αυτοί είναι η γνώμη μου.

Τόπος της απειλής του ρατσισμού	<i>Αν έρχονται στη χώρα πολλοί/ές μετανάστες/τριες ή πρόσφυγες/ισσες, ο πλειονοτικός πληθυσμός δεν μπορεί να διαχειριστεί την κατάσταση και γίνεται εχθρικός προς τους/τις «άλλους/ες».</i>
Προκείμενη	η εμηγράντη πανε στην Ελλάδα
Συμπεράσματα	<ul style="list-style-type: none"> • [όταν έρχονται πρόσφυγες/ισσες] οι κάτοικη μετά καταστρέφουν όλα παντού • η εμηγράντη δέν έπρεπαν να πανε στην Ελλάδα

Πίνακας 6: Οι πρόσφυγες/ισσες ως υπεύθυνοι/ες για τον ρατσισμό των πλειονοτικών

Στα παραδείγματα 5-6, βλέπουμε ότι η ευθύνη για τον ρατσισμό που δέχονται οι πρόσφυγες/ισσες μετατοπίζεται από τους/τις θύτες στα θύματα. Ειδικότερα, οι πρόσφυγες/ισσες αναπαριστάνονται ως υπεύθυνοι/ες για το μπουλιγκν που δέχονται οι ίδιοι/ες και για τη συμπεριφορά των ανθρώπων που καταστρέφουν όλα παντού (βλ.

παράδειγμα 6). Για τον λόγο αυτό, προτείνεται ο αποκλεισμός των προσφύγων/ισσών ώστε να μην «προκαλούν» τις αντιδράσεις των πλειονοτικών.

5.1.4 Οι πρόσφυγες ως βάρος

Οι μετανάστες/τριες μαθητές/τριες αναπαριστάνουν τους/τις πρόσφυγες/ισσες και ως βάρος για τη χώρα υποδοχής. Η εν λόγω αναπαράσταση συντονίζεται απόλυτα με τον ρατσιστικό λόγο και προκύπτει από τον λογικό τόπο της επιβάρυνσης (βλ. Πίνακες 7-8). Προτείνεται, με αυτόν τον τρόπο, ο αποκλεισμός των προσφύγων/ισσών, οι οποίοι/ες απαξιώνονται και απορρίπτονται ως πλεονάζον βάρος. Ενδεικτικά είναι τα παρακάτω παραδείγματα:

- (7) Εγώ δεν συμφωνώ γιατί σε αυτό το σχολείο γενικά έχουν πνιγεί από τους τουρκους.

Τόπος επιβάρυνσης	<i>Αν κάποιο άτομο, κάποιος θεσμός ή μια χώρα επιβαρύνεται από ορισμένα προβλήματα, τότε θα πρέπει να γίνουν ενέργειες ώστε να περιοριστεί αυτή η επιβάρυνση.</i>
Προκείμενη	σε αυτό το σχολείο γενικά έχουν πνιγεί από τους τουρκους
Συμπέρασμα	Εγώ δεν συμφωνώ [να έρθουν πρόσφυγες/ισσες γιατί προκαλούν επιβάρυνση]

Πίνακας 7: Οι πρόσφυγες/ισσες ως βάρος

- (8) είναι σωστο και λαθος γιατι ερχονται πολα προσφυγοπουλα και τα τμηματα δεν εχουν χωρο και λαθος γιατι όλα τα παιδια πρεπει να πειγενουν σχολιο.

Τόπος επιβάρυνσης	<i>Αν κάποιο άτομο, κάποιος θεσμός ή μια χώρα επιβαρύνεται από ορισμένα προβλήματα, τότε θα πρέπει να γίνουν ενέργειες ώστε να περιοριστεί αυτή η επιβάρυνση.</i>
Προκείμενες	<ul style="list-style-type: none"> • ερχονται πολα προσφυγοπουλα • τα τμηματα δεν εχουν χωρο

Συμπέρασμα	Δεν συμφωνώ [να έρθουν τα προσφυγόπουλα γιατί προκαλούν επιβάρυνση]
-------------------	---

Πίνακας 8: Οι πρόσφυγες/ισσες ως βάρος

Στα παραδείγματα 7-8, οι μετανάστες/τριες μαθητές/τριες συντονίζονται με τον ρατσιστικό λόγο, παρουσιάζοντας τους/τις πρόσφυγες/ισσες ως βάρος που η χώρα υποδοχής δεν μπορεί να διαχειριστεί και, επομένως, πρέπει να απομακρύνει. Επιπλέον, στο παράδειγμα 7 αναφέρεται ότι σε αυτό το σχολείο γενικά έχουν πνιγεί από τους τουρκούς, παρουσιάζοντας την κατάσταση ως αφόρητη (έχουν πνιγεί) και συγχέοντας όλους/ες τους/τις πρόσφυγες/ισσες με τα άτομα τουρκικής καταγωγής που στερεοτυπικά θεωρούνται «εχθροί» των ελλήνων/ίδων (πρβλ. Θεοδοσόπουλος 2014: 210-214).

5.1.5 Οι πρόσφυγες/ισσες ως εν δυνάμει αφομοιωμένοι/ες

Ιδιαίτερα σημαντική για τους/τις μετανάστες/τριες μαθητές/τριες φαίνεται να είναι η αφομοίωση των προσφύγων/ισσών στον πολιτισμό της χώρας υποδοχής. Τα πολιτισμικά χαρακτηριστικά των προσφύγων/ισσών δεν γίνονται αποδεκτά και αποτελούν εμπόδιο στην αφομοίωση και την «εξέλιξη» τους. Πρέπει, λοιπόν, να αντικατασταθούν από τα «ανώτερα» πολιτισμικά στοιχεία της χώρας υποδοχής. Σε αυτό το πλαίσιο, αξιοποιείται ο τόπος του πολιτισμού (βλ. Πίνακες 9-10). Ενδεικτικά παραδείγματα είναι τα εξής:

- (9) Δεν συμφωνώ μαζί του γιατί και τα προσφυγόπουλα πρέπει να μάθουν ελληνικά. Αν βάλουν λουκέτο στα σχολεία δεν θα μάθουν ποτέ ελληνικά. Θα μάθουν αλλά θα μιλάνε σπαστά ελληνικά και όχι καλά.

Τόπος του πολιτισμού	<i>Επειδή ο πολιτισμός μιας συγκεκριμένης ομάδας είναι αυτός που είναι και προκύπτουν συγκεκριμένα προβλήματα, πρέπει να ληφθούν μέτρα.</i>
Προκείμενες	<ul style="list-style-type: none"> • δεν θα μάθουν ποτέ ελληνικά. • θα μάθουν αλλά θα μιλάνε σπαστά ελληνικά και όχι καλά.
Συμπέρασμα	τα προσφυγόπουλα πρέπει να μάθουν ελληνικά

Πίνακας 9: Οι πρόσφυγες/ισσες ως εν δυνάμει αφομοιωμένοι/ες

- (10) Είναι καλό αυτό [ενν. που τα παιδιά βρίσκονται σε μια σχολική τάξη] γιατί μαθίνουν την Ελληνική γλώσσα και γίνονται Χριστιανοί.

Τόπος του πολιτισμού	<i>Επειδή ο πολιτισμός μιας συγκεκριμένης ομάδας είναι αυτός που είναι και προκύπτουν συγκεκριμένα προβλήματα, πρέπει να ληφθούν μέτρα.</i>
Προκείμενες	[Είναι πρόβλημα που <ul style="list-style-type: none"> • οι πρόσφυγες/ισσες έχουν διαφορετική γλώσσα • οι πρόσφυγες/ισσες έχουν διαφορετική θρησκεία]
Συμπέρασμα	Είναι καλό [που] μαθίνουν την Ελληνική γλώσσα και γίνονται Χριστιανοί

Πίνακας 10: Οι πρόσφυγες/ισσες ως εν δυνάμει αφομοιωμένοι/ες

Στα παραδείγματα 9-10, βλέπουμε τη σημασία που δίνουν οι μετανάστες/τριες μαθητές/τριες στην εκμάθηση της ελληνικής γλώσσας και γενικότερα στην υιοθέτηση των ελληνικών πολιτισμικών χαρακτηριστικών. Ειδικότερα, φαίνεται να στιγματίζονται τα *σπαστά ελληνικά* που μαρτυρούν τη διαφορετική εθνοτική καταγωγή των ομιλητών/τριών (βλ. παράδειγμα 9). Ακόμα, ενδιαφέρον παρουσιάζει το παράδειγμα 10 όπου ο/η μετανάστης/τρια μαθητής/τρια αναφέρεται όχι μόνο στη γλωσσική αλλά και στη θρησκευτική αφομοίωση. Βλέπουμε λοιπόν ότι, ενώ με τα προηγούμενα παραδείγματα οι μαθητές/τριες προωθούν τον ρατσιστικό λόγο μέσω του αποκλεισμού των προσφύγων/ισσών, εδώ τον προωθούν υποστηρίζοντας την πλήρη αφομοίωσή τους.

5.2 Ο ανθρωπιστικός λόγος στις απαντήσεις των μεταναστών/τριών μαθητών/τριών

Στα δεδομένα εντοπίζονται, επίσης, τοποθετήσεις των μεταναστών/τριών μαθητών/τριών που αντλούν από τον ανθρωπιστικό λόγο. Σε αυτές τις περιπτώσεις, οι μετανάστες/τριες μαθητές/τριες κατασκευάζουν τους/τις πρόσφυγες/ισσες ως

- (i) αντιμέτωπους/ες με κινδύνους και αντιξοότητες,
- (ii) οικονομικά ευάλωτους/ες.

5.2.1 Οι πρόσφυγες/ισσες ως αντιμέτωποι/ες με κινδύνους και αντιξοότητες

Οι μετανάστες/τριες μαθητές/τριες συντονίζονται με τον ανθρωπιστικό λόγο που θέλει τους/τις πρόσφυγες/ισσες αδύναμους/ες, ταλαιπωρημένους/ες, θύματα και γενικότερα μέλη ανίσχυρων κοινωνικών ομάδων. Έτσι, οι μετανάστες/τριες μαθητές/τριες προβάλλονται ως συμπονετικοί/ές και φιλόανθρωποι/ες προς τους/τις πρόσφυγες/ισσες. Σε αυτό το πλαίσιο, εντοπίζουμε στις απαντήσεις των μεταναστών/τριών μαθητών/τριών τον τόπο του ανθρωπισμού (βλ. Πίνακες 11-12). Χαρακτηριστικά είναι τα παρακάτω παραδείγματα:

- (11) ερχοντε απο αλλες χορες επιδι εχουν πολεμο ειναι κριμα

Τόπος ανθρωπισμού του	<i>Αν κάποια ενέργεια ή απόφαση συνάδει ή όχι με τα ανθρώπινα δικαιώματα ή με τις ανθρωπιστικές αξίες (εδώ με την έννοια της φιλανθρωπίας), θα πρέπει να πραγματοποιηθεί ή να απορριφθεί, αντίστοιχα.</i>
Προκείμενες	<ul style="list-style-type: none"> • εχουν πολεμο • ειναι κριμα
Συμπέρασμα	[Πρέπει να] ερχοντε απο αλλες χορες

Πίνακας 11: Οι πρόσφυγες/ισσες ως αντιμέτωποι/ες με κινδύνους και αντιξοότητες

- (12) Ολοι εχουναι εχουνε καπως δικιο αλλα και τα παιδια δεν μπορουν να κανουν τιποτα πρεπει να πανε σε μια άλλη χωρα ή θα πεθανουν και νομιζω ότι κανεις δεν θελει να πεθανει.

Τόπος ανθρωπισμού του	<i>Αν κάποια ενέργεια ή απόφαση συνάδει ή όχι με τα ανθρώπινα δικαιώματα ή με τις ανθρωπιστικές αξίες (εδώ με την έννοια της φιλανθρωπίας), θα πρέπει να πραγματοποιηθεί ή να απορριφθεί, αντίστοιχα.</i>
Προκείμενες	<ul style="list-style-type: none"> • θα πεθανουν • κανεις δεν θελει να πεθανει.
Συμπέρασμα	πρεπει να πανε σε μια άλλη χωρα

Πίνακας 12: Οι πρόσφυγες/ισσες ως αντιμέτωποι/ες με κινδύνους και αντιξοότητες

Διαπιστώνουμε ότι στις απαντήσεις των μεταναστών/τριών μαθητών/τριών, οι πρόσφυγες/ισσες κατασκευάζονται ως θύματα, ως άτομα που αντιμετωπίζουν αντίξοες συνθήκες, επικίνδυνες καταστάσεις, αβεβαιότητα. Σε αυτή την περίπτωση, η ευαλωτότητα των προσφύγων/ισσών κινητοποιεί τη φιλανθρωπία των μαθητών/τριών, οι οποίοι/ες αποδέχονται τους/τις πρόσφυγες/ισσες ως κατώτερους/ες και όχι ως ίσους/ες (πρβλ. Chouliaraki 2021: 2). Έτσι, οι πρόσφυγες/ισσες φαίνεται να γίνονται αντικείμενο λύπησης (είναι κριμα, βλ. παράδειγμα 11).

5.2.2 Οι πρόσφυγες/ισσες ως οικονομικά ευάλωτοι/ες

Στα παραδείγματα 13-14, με την αξιοποίηση του τόπου του ανθρωπισμού, δίνεται έμφαση σε όσα στερούνται οι πρόσφυγες/ισσες λόγω της άσχημης οικονομικής τους κατάστασης, κατά την αντίληψη των μεταναστών/τριών μαθητών/τριών (βλ. Πίνακες 13-14). Όπως συμβαίνει και στα παραδείγματα 11-12, οι πρόσφυγες/ισσες κατηγοριοποιούνται ως αδύναμοι/ες, που έχουν ανάγκη τη φιλανθρωπία των πιο ισχυρών. Με αυτόν τον τρόπο, οι μετανάστες/τριες μαθητές/τριες συντονίζονται με τον ανθρωπιστικό λόγο που συντηρεί και φυσικοποιεί τις κοινωνικές ανισότητες και την εξάρτηση των προσφύγων/ισσών από τους/τις πλειονοτικούς/ές και τη γενναιοδωρία τους (βλ. Τρουμπέτα 2012).

- (13) νιωθώ λυπή για αυτος Ανθρωπους γιατί δεν εχούν χρηματά και μένουν στους δρομούς.

Τόπος ανθρωπισμού του	<i>Αν κάποια ενέργεια ή απόφαση συνάδει ή όχι με τα ανθρώπινα δικαιώματα ή με τις ανθρωπιστικές αξίες (εδώ με την έννοια της φιλανθρωπίας), θα πρέπει να πραγματοποιηθεί ή να απορριφθεί, αντίστοιχα.</i>
Προκείμενες	<ul style="list-style-type: none"> • νιωθώ λυπή για αυτος Ανθρωπους • δεν εχούν χρηματά • μένουν στους δρομούς
Συμπέρασμα	[Πρέπει να τους/τις βοηθήσουμε οικονομικά]

Πίνακας 13: Οι πρόσφυγες/ισσες ως οικονομικά ευάλωτοι/ες

- (14) Χαίρομε επειδη αλλα παιδια δεν εχουν να φανε να πιούνε ούτε σχολειο δεν πανε και αλλα παιδια πηγενουν σχολειο και χαίρονται

Τόπος του ανθρωπισμού	<i>Αν κάποια ενέργεια ή απόφαση συνάδει ή όχι με τα ανθρώπινα δικαιώματα ή με τις ανθρωπιστικές αξίες (εδώ με την έννοια της φιλανθρωπίας), θα πρέπει να πραγματοποιηθεί ή να απορριφθεί, αντίστοιχα.</i>
Προκείμενες	<ul style="list-style-type: none"> • αλλα παιδια δεν εχουν να φανε να πιούνε ούτε σχολειο δεν πανε • αλλα παιδια πηγενουν σχολειο και χαίρονται
Συμπέρασμα	[Πρέπει να τους/τις βοηθήσουμε οικονομικά και να τους δώσουμε την ευκαιρία να πάνε σχολείο]

Πίνακας 14: Οι πρόσφυγες/ισσες ως οικονομικά ευάλωτοι/ες

Η ευάλωτη θέση στην οποία βρίσκονται οι πρόσφυγες/ισσες λόγω της οικονομικής ανέχειας είναι αυτή που ενεργοποιεί τα φιλανθρωπικά αισθήματα των μεταναστών/τριών μαθητών/τριών από τη θέση ισχύος στην οποία θεωρούν ότι βρίσκονται σε σχέση με τους/τις πρόσφυγες/ισσες. Τόσο με την αναπαράσταση των προσφύγων/ισσών ως οικονομικά ευάλωτων όσο και με την αναπαράστασή τους ως αντιμέτωπων με κινδύνους και αντιξοότητες, επιβεβαιώνεται η συνήθης κατασκευή της ταυτότητας του/της πρόσφυγα/ισσας ως ένα «φτωχό», «τραυματισμένο» και οπωσδήποτε «θλιμμένο» άτομο (Λέκκα & Πανουτσόπουλος 2016: 22). Φανερόνεται, έτσι, η υποκριτικότητα του ανθρωπιστικού λόγου, μέσω του οποίου προωθούνται οι ανισότητες.

6. Συμπεράσματα

Στην παρούσα έρευνα μελέτησα τις τοποθετήσεις των μαθητών/τριών μεταναστευτικής καταγωγής Ε' και ΣΤ' τάξης τριών δημοτικών σχολείων ως προς τους/τις πρόσφυγες/ισσες και τον βαθμό που προωθούν ή όχι τον εθνικό λόγο. Μέσα από τις τοποθετήσεις αυτές διερεύνησα αν και με ποια γλωσσικά μέσα οι μαθητές/τριες συντονίζονται με τον ρατσιστικό και τον ανθρωπιστικό λόγο, οι οποίοι θεώρησα ότι αποτελούν δύο όψεις του εθνικού ομογενοποιητικού λόγου. Για την ανάλυση των δεδομένων, ακολούθησα τις αρχές των ΚΣΛ και αξιοποίησα τις επιχειρηματολογικές στρατηγικές που προτείνουν οι Reisigl και Wodak (2001) στη ΛΙΠ. Στον Πίνακα 15

συνοψίζω τους τόπους που αξιοποιούν οι μετανάστες/τριες μαθητές/τριες του δείγματος και τις τοποθετήσεις τους ως προς τους κυρίαρχους λόγους.

Στρατηγικές λόγου	Αναπαραστάσεις προσφύγων/ισσών	Λόγοι
Τόπος του κινδύνου ή της απειλής	Οι πρόσφυγες/ισσες ως <ul style="list-style-type: none"> • φορείς ασθενειών (παραδείγματα 1-2) • παραβατικοί/ές (παραδείγματα 3-4) 	Ρατσιστικός λόγος
Τόπος της απειλής του ρατσισμού	Οι πρόσφυγες/ισσες ως υπεύθυνοι/ες για τον ρατσισμό των πλειονοτικών (παραδείγματα 5-6)	
Τόπος της επιβάρυνσης	Οι πρόσφυγες/ισσες ως βάρος για τη χώρα υποδοχής (παραδείγματα 7-8)	
Τόπος του πολιτισμού	Οι πρόσφυγες/ισσες ως εν δυνάμει αφομοιωμένοι/ες (παραδείγματα 9-10)	
Τόπος του ανθρωπισμού	Οι πρόσφυγες/ισσες ως <ul style="list-style-type: none"> • αντιμέτωποι/ες με κινδύνους και αντιξοότητες (παραδείγματα 11-12) • οικονομικά ευάλωτοι/ες (παραδείγματα 13-14) 	Ανθρωπιστικός λόγος

Πίνακας 15: Στρατηγικές λόγου στις απαντήσεις των μεταναστών/τριών μαθητών/τριών

Από τις παραπάνω τοποθετήσεις γίνεται φανερό ότι οι μετανάστες/τριες μαθητές/τριες του δείγματος αξιοποιούν επιχειρήματα που προωθούν τον εθνικό λόγο είτε ρητά μέσω του ρατσιστικού λόγου είτε συγκαλυμμένα μέσω του ανθρωπιστικού λόγου. Η διαμόρφωση τέτοιων τοποθετήσεων από την πλευρά των μεταναστών/τριών μαθητών/τριών αποτελεί δείγμα εσωτερικευμένου ρατσισμού, καθώς φανερώνει την προσπάθειά τους να ταυτιστούν με την πλειονοτική ομάδα και να διαφοροποιηθούν από την ομάδα των προσφύγων/ισσών που εισέρχεται τα τελευταία χρόνια στη χώρα. Σε αυτό

το πλαίσιο, παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον η νομιμοποίηση του ρατσισμού των πλειονοτικών (βλ. παραδείγματα 5-6), αν αναλογιστούμε ότι και οι ίδιοι/ες πιθανόν έχουν γίνει αποδέκτες/τριες ρατσισμού λόγω της μεταναστευτικής τους καταγωγής. Οι μετανάστες/τριες μαθητές/τριες, λοιπόν, υιοθετώντας τις αξίες της κυρίαρχης ομάδας και αναπαράγοντας τους λόγους που αυτή εκπροσωπεί, αποδεικνύουν την επιτυχή αφομοίωσή τους στην ελληνική κοινότητα (βλ. Spreight 2007· Archakis & Tsakona 2022).

Βλέπουμε, λοιπόν, ότι οι αναπαραστάσεις των μεταναστών/τριών μαθητών/τριών φυσικοποιούν τις ανισότητες εις βάρος των προσφύγων/ισσών και προωθούν τον αποκλεισμό τους ή την αφομοίωσή τους. Παράλληλα, ενισχύουν προκαταλήψεις που θέλουν τους/τις πρόσφυγες/ισσες αδύναμους/ες, ανήμπορους/ες και σε κάθε περίπτωση σε «ευάλωτη» κοινωνική θέση. Με αυτόν τον τρόπο, προωθείται ο εθνικός λόγος που απορρίπτει οτιδήποτε αποκλίνει από τις επιταγές του με σκοπό τη διατήρηση της εθνικής ομοιογένειας και της ηγεμονίας της πλειονοτικής ομάδας.

Η παρούσα έρευνα μπορεί να συμβάλει στη συνειδητοποίηση και την ερμηνεία του τρόπου με τον οποίο τοποθετούνται οι μετανάστες/τριες μαθητές/τριες αναφορικά με τους/τις πρόσφυγες/ισσες. Επιπλέον, γίνεται αντιληπτό ότι ο ρατσιστικός και ο ανθρωπιστικός λόγος αποτελούν δύο διαστάσεις του εθνικού λόγου (βλ. επίσης Αρχάκης 2020: 48-62). Ακόμα, η έρευνα αυτή μπορεί να αποτελέσει την αφορμή για να μελετηθεί μελλοντικά περαιτέρω ο εσωτερικευμένος ρατσισμός των μεταναστών/τριών μαθητών/τριών ή άλλων μειονοτικών ομάδων. Η διερεύνηση τέτοιων δεδομένων θα μπορέσει να επιβεβαιώσει ή ακόμα και να διευρύνει τις επιχειρηματολογικές στρατηγικές που επιστρατεύουν οι μαθητές/τριες αυτοί/ές.

Βιβλιογραφία

- Archakis, A. 2016. National and post-national discourses and the construction of linguistic identities by students of Albanian origin in Greece. *Multilingua: Journal of Cross-Cultural and Interlanguage Communication* 35(1): 57-83.
- Αρχάκης, Α. 2020. *Από τον εθνικό στον μετα-εθνικό λόγο: Μεταναστευτικές ταυτότητες και κριτική εκπαίδευση*. Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη.
- Archakis, A. & V. Tsakona. 2022. “It is necessary to try our best to learn the language”: A Greek case study of internalized racism in antiracist discourse. *Journal of immigration and integration* 23(1): 161-182.

- Βεντούρα, Α. 2004. Εθνικισμός, ρατσισμός και μετανάστευση στη σύγχρονη Ελλάδα. Στο Μ. Παύλου & Δ. Χριστόπουλος (επιμ.), *Η Ελλάδα της μετανάστευσης: Κοινωνική συνοχή, δικαιώματα και ιδιότητα του πολίτη*. Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική, 174-204.
- Blommaert, J. & B. Rampton. 2012. Language and superdiversity. *MMG Working Papers* (Online). Göttingen: Max Planck Institute for the study of Religious and Ethnic Diversity. <http://www.mmg.mpg.de/?id=25#c11420>
- Chouliaraki, L. 2021. Victimhood: The affective politics of vulnerability. *European Journal of Cultural Studies* 24(1): 10-27.
- Fairclough, N. 1993. Critical discourse analysis and the marketization of public discourse: the universities. *Discourse & Society* 4(2): 133-168.
- Garrido, M. R. 2017. Multilingualism and cosmopolitanism in the construction of a humanitarian elite. *Social Semiotics* 27(3): 359-369.
- Gilbert, L. 2013. The discourse production of a Mexican refugee crisis in Canadian media and policy. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 39(5): 827-843.
- Goodman, S., Sirriyeh, A. & S. McMahon. 2017. The evolving (re)categorization of refugees throughout the “refugee/migrant crisis”. *Journal of Community and Applied Social Psychology* 27(2): 105-114.
- Haynes, A., Devereux, E. & M. Breen. 2006. Fear, framing and foreigners: The othering of immigrants in the Irish print media. *International Journal of Critical Psychology* 16: 100-121.
- Henry, P. J. 2010. Modern racism. Στο: J. M. Levine & M. A. Hogg (επιμ.), *Encyclopedia of group processes and intergroup relations*. Los Angeles: Sage, 575-577.
- Θεοδοσόπουλος, Δ. 2014. Πρακτικές ενδυνάμωσης ή εθνικιστικά ιδεώδη; Ανθρωπολογικές προσεγγίσεις της τοπικής πολιτικής ρητορικής. Στο Ε. Πλεξουσάκη (επιμ.), *Μεταμορφώσεις του εθνικισμού: Επιτελέσεις της συλλογικής ταυτότητας στην Ελλάδα*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 201-229.
- Johnson, S. & A. Ensslin. 2007. *Language in the Media: representations, identities, ideologies*. London, New York: Continuum.
- Jørgensen, M. & L. Phillips. 2002. *Discourse analysis as theory and method*. London: Sage.
- Λέκκα, Β. & Γ. Πανουτσόπουλος. 2016. Ανάμεσα στα σύνορα: Μετασχηματισμοί των μηχανισμών ελέγχου και διαχείρισης της μετανάστευσης. Στο Θ. Λάγιος, Β. Λέκκα & Γ. Πανουτσόπουλος (επιμ.), *Διάχυση συνόρων, χάραξη σωμάτων, σημεία καταγραφής*. Αθήνα: Εκδόσεις futura, 9-80.

- Lynch, K. & A. Lodge. 2002. *Equality and power in schools: Redistribution, recognition and representation*. London: RoutledgeFalmer.
- Μαλιγκούδη, Χ. & Α. Τσαουσίδης. 2020. Στάσεις εκπαιδευτικών που διδάσκουν σε Δομές Υποδοχής και Εκπαίδευσης Προσφύγων (ΔΥΕΠ) απέναντι στην εκπαίδευση προσφύγων μαθητών. *Έρευνα στην Εκπαίδευση* 9(1): 22-34.
- Μαρινάκη, Μ. 2019. *Προσφυγική κρίση και εκπαίδευση: Κριτική ανάλυση της εκπαιδευτικής διαχείρισης της κρίσης στην Ελλάδα*. Αθήνα: Εκδόσεις Γρηγόρη.
- McGoeey, L. 2012. Philanthrocapitalism and its critics. *Poetics* 40: 185-199.
- Παναγάκη, Ν., Αρχάκης, Α. & Β. Τσάκωνα. 2023. Η αναπαράσταση των προσφύγων σε τηλεοπτικά αποσπάσματα της επικαιρότητας. Στο Λ. Υοκα & Ε. Κourdis (επιμ.), *Signs of Europe: Discourses, mythologies, politics of representation. Selected Proceedings from the 12th International Conference of the Hellenic Semiotics Society*. Thessaloniki: The Hellenic Semiotic Society, 58-71.
- Παπαχρήστος, Κ. & Π. Παγώνη. 2020. *Πρόσφυγες και μετανάστες μαθητές-μαθήτριες στο ελληνικό σχολείο*. Αθήνα: Ταξιδευτής.
- Reisigl, M. & R. Wodak. 2001. *Discourse and discrimination. Rhetoric of racism and antisemitism*. London: Routledge.
- Reisigl, M. & R. Wodak. 2020. Η λογοϊστορική προσέγγιση. Στο Σ. Μπουκάλα & Α. Στάμου (επιμ.), *Κριτική ανάλυση λόγου: (Απο)δομώντας την ελληνική πραγματικότητα*. Αθήνα: Νήσος, 145-221.
- Σαββάκης, Μ. 2012. Μετανάστες, πρόσφυγες, κοινωνικοί παρίες: Πέρα από το δίλημμα κοινωνική ένταξη ή ενσωμάτωση. Στο Σ. Τρουμπέτα (επιμ.), *Το προσφυγικό και μεταναστευτικό ζήτημα: Διαβάσεις και μελέτες συνόρων*. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση, 73-93.
- Σαπουντζής, Α., Μαυρομάτης, Γ., Ντομπρίντεν, Τ. & Α. Καρούσου. 2015. Μοντέρνος ρατσισμός και στάσεις για τη διαπολιτισμική εκπαίδευση: Μια συγχρονική έρευνα μεταξύ πρωτοετών και τεταρτοετών φοιτητών του Τμήματος Επιστημών της Εκπαίδευσης στην Προσχολική Ηλικία του ΔΠΘ. *Έρευνα στην εκπαίδευση* 4: 195-223.
- Speight, S. L. 2007. Internalized racism: One piece of the puzzle. *The Counseling Psychologist* 35(1): 126-134.
- Στεργίου, Λ. & Γ. Σιμόπουλος. 2019. *Μετά το κοντέινερ: Διαπολιτισμική ματιά στην εκπαίδευση προσφύγων*. Αθήνα: Gutenberg.
- Tormey, R. & J. Gleeson. 2012. Irish post-primary students' attitudes towards ethnic minorities. *Irish Educational Studies* 31(2): 157-173.

- Τρουμπέτα, Σ. 2012. Πρόσφυγες και φιλανθρωπικός ανθρωπισμός: Ο προσδιορισμός του προσφυγικού υποκειμένου μεταξύ προστασίας, καταστολής και σωματοποίησης. Στο Σ. Τρουμπέτα (επιμ.), *Το προσφυγικό και μεταναστευτικό ζήτημα: Διαβάσεις και μελέτες συνόρων*. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση, 185-214.
- van Dijk, T. A. 2008. *Discourse and power*. New York: Palgrave Macmillan.
- van Dijk, T. A. 2016. Critical discourse studies: A sociocognitive approach. Στο R. Wodak & M. Meyer (επιμ.), *Methods of critical discourse studies* (3^η έκδοση). London: Sage, 62-85.
- Wodak, R. 2011. “Us” and “Them”: inclusion and exclusion – discrimination via discourse. Στο G. Delanty, R. Wodak & P. Jones (επιμ.), *Identity, belonging and migration*. Liverpool: Liverpool University Press, 54-77.
- Wodak, R. & M. Meyer. 2016. Critical discourse studies: History, agenda, theory and methodology. Στο R. Wodak & M. Meyer (επιμ.), *Methods of critical discourse studies* (3^η έκδοση). London: Sage, 1-22.
- Φουντεδάκη, Π. 2016. Νομικός πολιτισμός και αντιρατσιστικός νόμος: Από την ιδιοτυπία των ΗΠΑ και το βρετανικό πρότυπο στην ελληνική οπτική. *Σύγχρονα Θέματα* 132-133: 40-51.
- Χουλιάρη, Λ. 2017. *Ο ειρωνικός θεατής: Η αλληλεγγύη χτες και σήμερα* (μτφρ. Γ. Καράμπελας). Αθήνα: Νήσος.

Γυναικοκτονίες και Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης: Η κατασκευή των έμφυλων ταυτοτήτων στο δημοσιογραφικό Λόγο¹

Δημήτρης Παπασπύρος

Πανεπιστήμιο Πατρών

Περίληψη

Η παρούσα εργασία μελετά την κατασκευή των έμφυλων ταυτοτήτων από τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης στις περιπτώσεις γυναικοκτονιών. Υπό το πρίσμα της Κριτικής Ανάλυσης Λόγου επιχειρείται η ένταξη των γυναικοκτονιών (μικρο-επίπεδο ανάλυσης) σε ένα πλαίσιο ευρύτερων κυρίαρχων έμφυλων Λόγων (μακρο-επίπεδο ανάλυσης) από τους οποίους αντλούν τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης για την παρουσίασή τους ως «ειδήσεις». Η περίπτωση που μελετάται είναι αυτή της γυναικοκτονίας της Κάρολαϊν Κράουτς από το σύζυγό της, Μπάμπη Αναγνωστόπουλο στα Γλυκά Νερά το 2021. Με τη βοήθεια εργαλείων που προέρχονται από κοινωνιογλωσσολογικές μελέτες γίνεται η προσπάθεια εξακρίβωσης των ρόλων που επιχειρεί να δημιουργήσει το δημοσιογραφικό site από το οποίο προέρχεται το υλικό προς μελέτη για την πρωταγωνίστρια και τον πρωταγωνιστή της ιστορίας. Κύριο ζητούμενο είναι η διερεύνηση του βαθμού στον οποίο το site αντλεί από κυρίαρχους Πατριαρχικούς Λόγους για την κατασκευή των έμφυλων ταυτοτήτων, ενώ καλύπτει ειδησεογραφικά τη συγκεκριμένη γυναικοκτονία.

Λέξεις κλειδιά: Γυναικοκτονίες, ΜΜΕ, Κριτική Ανάλυση Λόγου, Έμφυλες Ταυτότητες, Πατριαρχία, Έμφυλη Βία

---

¹ Το παρόν κείμενο αποτελεί μια εκτενή περίληψη της διπλωματικής εργασίας μου με τον ίδιο τίτλο στο πλαίσιο του ΠΜΣ Γλωσσολογία: Γλώσσα και Επικοινωνία 2020-2022 του Τμήματος Φιλολογίας Πανεπιστημίου Πατρών.

1. Εισαγωγή

Οι δολοφονίες γυναικών είναι ένα φαινόμενο με μακρά ιστορία στις ανθρώπινες κοινωνίες. Αυτό που, ίσως, έχει πρόσφατα μόλις αρχίσει να αναδεικνύεται, ωστόσο, είναι τα «κίνητρα» των δολοφόνων και οι κοινωνικές δομές που πιθανώς αυτά αντικατοπτρίζουν. Χρήσιμος βοηθός σε αυτή την προσπάθεια αποκρυπτογράφησης των *γυναικοκτονιών* οφείλει να είναι και η επιστήμη και σε αυτό ακριβώς αποσκοπεί και η συγκεκριμένη έρευνα.

Η παρούσα εργασία εξετάζει τη γυναικοκτονία της Κάρολαϊν Κράουτς από το σύζυγό της Μπάμπη Αναγνωστόπουλο στα Γλυκά Νερά Αττικής. Η συγκεκριμένη γυναικοκτονία έχει το χαρακτηριστικό ότι η ομολογία του γυναικοκτόνου έγινε αρκετές μέρες μετά την αποκάλυψη της δολοφονίας, διάστημα στο οποίο ο θύτης εμφανίζονταν στην κοινή γνώμη ως ο «τραγικός ήρωας» της ιστορίας, του οποίου η σύζυγος είχε δολοφονηθεί από ληστές.

Αξιοποιώντας τη μεθοδολογία της Κριτικής Ανάλυσης Λόγου και εργαλεία που προέρχονται από την παράδοση κοινωνιογλωσσικών ερευνών, η παρούσα μελέτη αποσκοπεί στην παρουσίαση της γυναικοκτονίας στα Γλυκά Νερά σε συνδυασμό με τις ευρύτερες κοινωνικές δομές που καθιστούν τις γυναικοκτονίες ένα φαινόμενο των σύγχρονων κοινωνιών. Το γλωσσικό υλικό προέρχεται από ένα ειδησεογραφικό site, εμπλουτίζοντας ακόμα περισσότερο τους στόχους της έρευνας μέσω της μελέτης των Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης ως έναν ιδεολογικό θεσμό που τόσο τροφοδοτεί, όσο και τροφοδοτείται από τις κυρίαρχες κοινωνικές δομές.

2. Μεθοδολογία της Έρευνας

Η παρούσα έρευνα εντάσσεται στην ευρύτερη ερευνητική παράδοση της *Κριτικής Ανάλυσης Λόγου* (*Critical Discourse Analysis*). Η έννοια του *Λόγου* (*Discourse*), μπορεί να οριστεί σχηματικά ως ο τρόπος αναπαράστασης του κόσμου, τόσο του υλικού, όσο και του κόσμου των ιδεών (Fairclough, 2003: 124). Οι Λόγοι αποτελούν την ταξινόμηση της «πραγματικότητας» από τους ανθρώπους, την κατηγοριοποίησή της, δηλαδή, μέσω της κατασκευής σχημάτων και συστημάτων ταξινόμησης, τα οποία «φυσικοποιούν» τόσο τον υλικό κόσμο, όσο και τις ανθρώπινες σχέσεις (Fairclough, 2003: 130). Η κατασκευή

και η αναπαραγωγή των Λόγων αποκτά υπόσταση στις κοινωνίες μέσα από τις γλώσσες² (Litosseliti & Sunderland, 2002: 12).

Η Κριτική Ανάλυση Λόγου (στο εξής ΚΑΛ) επιχειρεί έναν σχολιασμό των τρόπων με τους οποίους οι Λόγοι δομούνται από σχέσεις εξουσίας (Mills, 2004: 133). Η 'Εξουσία' (*Power*) ως όρος αναφέρεται στις σχέσεις διαφοροποίησης και ιεραρχίας που δομούνται σε μια κοινωνία (Wodak & Meyer, 2001: 11). Για την ΚΑΛ, οι Λόγοι είναι ιστορικά κατασκευασμένοι και δομούνται από σχέσεις κυριαρχίας. Σε κάθε ιστορικό πλαίσιο, οι Λόγοι νομιμοποιούνται από τις ιδεολογίες των κυρίαρχων κοινωνικών ομάδων και «φυσικοποιούνται», καθιστώντας τες «δεδομένες» και «φυσικές» για τα κοινωνικά υποκείμενα (Wodak & Meyer, 2001: 3). Τέτοιου είδους κυρίαρχες ιδεολογίες είναι εμφανείς σε κάθε επίπεδο ανθρώπινης διεπίδρασης με τη μορφή διακρίσεων. Ορισμένες συχνές μορφές διακρίσεων αφορούν την εργασία, την εθνικότητα, το φύλο και την εκπαίδευση.

Όπως επισημαίνουν οι Wodak & Meyer: «η γλώσσα σχηματοποιεί την εξουσία, εκφράζει την εξουσία, συμμετέχει στη διεκδίκησή της και αντιστέκεται σ' αυτήν» (Wodak & Meyer, 2001: 11). Η εξουσία, επομένως, δε μπορεί να νοηματοδοτηθεί ούτε ως σταθερή ούτε ως ενιαία. Αντίθετα, πολλοί Λόγοι μπορούν να συνυπάρχουν και να βρίσκονται είτε σε ανταγωνισμό, είτε σε συνύπαρξη μεταξύ τους (Fairclough, 2003: 124).

Στην παρούσα εργασία αξιοποιείται το κοινωνιογλωσσικό εργαλείο του συνδυασμού μακρο-επιπέδου και μικρο-επιπέδου ανάλυσης. Το μακρο-επίπεδο συνδέεται με τους φυσικοποιημένους κυρίαρχους Λόγους από τους οποίους αντλούν τα υποκείμενα για τη δόμηση του μικρο-επιπέδου των δικών τους κειμενικών επιλογών (Fairclough, 1992: 85). Χρήσιμο εργαλείο αποδείχτηκε ο *Μηχανισμός Κατηγοριοποίησης Μέλους* (*Membership Categorization Device*) του Harvey Sacks (1992), μέσω του οποίου επιχείρησε να ανακατασκευάσει τις κατηγορίες που δημιουργούν οι άνθρωποι για τους εαυτούς τους στην καθημερινότητα (Benwell & Stokoe, 2006: 38–39).

Επιπλέον, ως μεθοδολογικό εργαλείο χρησιμοποιήθηκαν οι 'στρατηγικές αναφοράς' (*referential strategies*) και οι 'στρατηγικές δηλώσεων' (*predicational strategies*) των Reisigl και Wodak (2001). Οι στρατηγικές αυτές αποτελούνται από γλωσσικά στοιχεία που υιοθετούνται στον ανθρώπινο λόγο για την κατασκευή των 'κοινωνικών δραστηρίων/-

---

² Ο όρος «γλώσσες» εδώ αναπαριστά την κοινωνιογλωσσική οπτική των γλωσσών ως ρευστών κοινωνικά κατασκευασμένων επικοινωνιακών συστημάτων και όχι αποκλειστικά ως γλωσσικού αποτυπώματος στον ανθρώπινο εγκέφαλο.

ριών' (*social actors*)³. Για την παρούσα εργασία και με βάση και την αξιοποίηση του 'Μηχανισμού Κατηγοριοποίησης Μέλους' (στο εξής ΜΚΜ) περισσότερο δόκιμοι θεωρούνται οι όροι «in-group» και «out-group», καθώς οι κοινωνικοί/ες δράστες/ριες τοποθετούνται έμμεσα στα διαθέσιμα δεδομένα σε κατηγορίες μέσω των ΜΜΕ και δεν αυτοπροσδιορίζονται. Με την έννοια «in-group» εδώ εννοείται η ομαδοποίηση με την οποία τα άτομα που είναι υπεύθυνα για την παραγωγή του κειμένου θέλουν να δημιουργήσουν «εγγύτητα» και με την έννοια «out-group» εννοείται η ομαδοποίηση με την οποία θέλουν να δημιουργήσουν «απόσταση» (Bamberg, 2012: 104).

Συμπληρωματικά με τις στρατηγικές αναφοράς και δηλώσεων χρησιμοποιείται και ένας μηχανισμός *θετικής ευγένειας*, η *διεκδίκηση 'κοινού εδάφους'* (*common ground*) των Brown & Levinson (1987). Ο μηχανισμός αυτός αποτελεί έναν τρόπο με τον οποίο ένα άτομο να προσπαθήσει να χτίσει ένα «κοινό έδαφος» με το άτομο που συνομιλεί και να αποκτήσει εγγύτητα. Στην περίπτωση του δημοσιογραφικού λόγου δεν υπάρχει, φυσικά, συνομιλητής/-ρια, όμως μπορεί να θεωρηθεί ότι το «κοινό έδαφος» μπορεί να χτιστεί μεταξύ των αρθρογράφων και του αναγνωστικού κοινού. Στο πλαίσιο αυτού του μηχανισμού εντάσσεται και η στρατηγική της «*χρήσης κοινών ταυτοτικών χαρακτηριστικών ενός in-group με τη χρήση του μικρού ονόματος*» (Brown & Levinson, 1987: 107–108).

Το σύνολο των στρατηγικών που χρησιμοποιούνται στην έρευνα συνοψίζονται παρακάτω:

- i. *Συλλογικοποίηση (collectivism)*: η αναφορά στους/στις κοινωνικούς/-ές δράστες/-ριες ως ομαδοποιήσεις χωρίς, όμως, την αναφορά σε κάποια συγκεκριμένη ποιοτική ταυτότητα, μόνο ως σύνολο με τη χρήση δεικτικών (εμείς) ή με συλλογικά ονόματα, όπως «οικογένεια» (Reisigl & Wodak, 2001: 45).
- ii. *Επαγγελματικοποίηση (professionalisation)*: οι στρατηγικές αναφοράς που αναπαριστούν τους/τις κοινωνικούς/-ές δράστες/-ριες στο επίπεδο των επαγγελματιών τους (Reisigl & Wodak, 2001: 45).

---

³ Στο μεγαλύτερο μέρος της εργασίας αποφεύγεται σκόπιμα η χρήση έμφυλων καταλήξεων, αντικαθιστώντας τις με περιφράσεις για μεγαλύτερη συμπεριληπτικότητα υποκειμένων. Όπου αυτό καθίσταται αδύνατο χρησιμοποιείται το «αρσενικό» και «θηλυκό» γένος.

- iii. *Σωματοποίηση (somatisation)*: η κατασκευαστική αναπαράσταση των κοινωνικών δραστών/-ριών με εξωτερικά χαρακτηριστικά του σώματος. Συγκεκριμένα αναφορές στο φύλο, την ηλικία, την εξωτερική εμφάνιση (Reisigl & Wodak, 2001: 45-46).
- iv. *Κοινωνική προβληματοποίηση (social problematization)*: η αναπαράσταση των κοινωνικών δραστών/-ριών ως κοινωνικούς κινδύνους ή ως άτομα που υφίστανται κοινωνικούς κινδύνους. Συγκεκριμένα, η παρουσίαση των κοινωνικών δραστών/-ριών γίνεται με αρνητικά ονόματα (negation), ως εγκληματίες (criminalization) ή ως θύματα (victimization) (Reisigl & Wodak, 2001: 52).
- v. *Αναφορά στις ανθρώπινες σχέσεις/κοινωνικοποίηση (relationalisation/sociativisation)*: Η αναπαράσταση των κοινωνικών δραστών/-ριών με βάση τις μεταξύ τους προσωπικές σχέσεις, όπως «φίλος/η» ή «σύζυγος» (Reisigl & Wodak, 2001: 52).
- vi. *Πολιτικοποίηση (politicisation)*: Η αναπαράσταση των κοινωνικών δραστών/-ριών με βάση εθνοτικά χαρακτηριστικά (nationyms) όπως «Βρετανικής καταγωγής» (Reisigl & Wodak, 2001: 52)
- vii. Διεκδίκηση ταυτοτικών χαρακτηριστικών κοινού in-group με τη χρήση του μικρού ονόματος (Brown & Levinson, 1987: 107–108).

3. Θεωρητικό Πλαίσιο: Το μακρο-επίπεδο ανάλυσης

Το «φύλο» είναι ένα είδος ανθρώπινης κατηγοριοποίησης η οποία για πολύ καιρό θεωρούνταν μια «φυσική» διχοτομική διαφοροποίηση. Ωστόσο, πιο πρόσφατες μελέτες υποστηρίζουν ότι οι διαφοροποιήσεις μεταξύ των ανθρώπων δεν είναι βιολογικά διχοτομικές. Η ίδια η διχοτόμηση σαν έννοια αποτελεί ένα είδος ανθρώπινης ταξινόμησης της πραγματικότητας και όχι μια «φυσική» ή «βιολογική» διαφοροποίηση (Currie, 2004: 85–89).

Στις σύγχρονες μελέτες τα φύλα ορίζονται ως κοινωνικές κατασκευές βασισμένες σε σχέσεις εξουσίας που αλληλεπιδρούν με τις προσωπικές ταυτότητες και δράσεις (Baxter, 2016: 35). Εκτός από το 'βιολογικό φύλο' (*sex*) το οποίο αποτυπώνει βιολογικές διαφοροποιήσεις και ομοιότητες μεταξύ των ανθρώπων, δημιουργήθηκε και η έννοια του 'κοινωνικού φύλου' (*gender*). Όπως το ορίζουν οι Lengermann & Niebrugge το

κοινωνικό φύλο είναι «επίκτητες κοινωνικές συμπεριφορές που συνδέονται με την *αρρενωπότητα* και τη *θηλυκότητα*» (Ritzer, 2012: 430).

Παρά την αμφισβήτηση των διχοτομικών βιολογικών διαφοροποιήσεων, το φύλο επιβάλλεται σε υποκείμενα από τη στιγμή της γέννησής τους. Σ' αυτό το ιστορικό πλαίσιο, έχει παρατηρηθεί πως οι γυναίκες υφίστανται στις περισσότερες κοινωνίες καταπίεση, καθώς και ότι οι άντρες έχουν ορισμένα προνόμια, άσχετα από το βαθμό στον οποίο τα εκμεταλλεύονται (Ritzer, 2012: 31). Η συστηματική και πολλές φορές θεσμοθετημένη εκμετάλλευση των γυναικών ως ένα ευρύτερο σύνολο από τους άντρες έχει οριστεί ως «*Πατριαρχία*» (Hunnicut, 2009: 557). Η «Πατριαρχία» σαν έννοια έχει δεχτεί κριτική στο επίπεδο της απόδοσης μιας σταθερής και γραμμικής κατάστασης της γυναικείας καταπίεσης από τους άντρες (Mills & Mullany, 2011: 14). Δε γίνεται, όμως, και να απορριφθούν τα βιώματα εκατομμυρίων γυναικών, αλλά και οι παρατηρήσεις των φεμινιστικών κινημάτων.

Η άποψη που ακολουθείται στην παρούσα εργασία ότι η έννοια της Πατριαρχίας αποτελεί χρήσιμο εργαλείο αν αποφευχθούν καθολικές και απόλυτες αναγνώσεις της. Αντίθετα, η Πατριαρχία ορίζεται ως ένα σύστημα ρευστό, ιστορικά επανακαθοριζόμενο και υποκείμενο στη 'δράση' (agency) των ανθρώπων, αλλά και όχι αποκομμένο από τις υπόλοιπες μορφές κοινωνικής ανισότητας όπως η φυλή, η τάξη, η σεξουαλικότητα, η εθνικότητα και η ηλικία. Συμφωνώντας με την Hunnicut, είναι ίσως ορθότερο, λοιπόν, να αναφερόμαστε στις «*Πατριαρχίες*» και όχι στην «Πατριαρχία» (Hunnicut, 2009: 558–561).

Υιοθετώντας όλες τις προηγούμενες απόψεις, είναι δυνατό να οριστούν τα πατριαρχικά συστήματα κοινωνικής οργάνωσης ως συστήματα Λόγων, οι οποίοι (ανα)παράγονται συνεχώς κοινωνικά και γλωσσικά μέσα από τη δράση θεσμών και ανθρώπων.

4. Το μικρο-επίπεδο ανάλυσης

4.1 Οι έμφυλες ταυτότητες και η έμφυλη βία

Στο μικρο-επίπεδο ανάλυσης εντάσσονται αρχικά οι *έμφυλες ταυτότητες* και ο τρόπος που αυτές διαμορφώνονται στα πατριαρχικά συστήματα. Επίσης, κομβική είναι και η αναφορά στην *έμφυλη βία* και τις *γυναικοκτονίες* οι οποίες συσχετίζονται με τον τρόπο κατασκευής των έμφυλων ταυτοτήτων στα πατριαρχικά συστήματα οργάνωσης.

Η έννοια της ταυτότητας προωθήθηκε κυρίως από τις θεωρίες της κοινωνικής κατασκευής. Οι θεωρίες αυτές τοποθέτησαν την έννοια του «εαυτού» στην κοινωνική δράση των ανθρώπων (Benwell & Stokoe, 2006: 9–10). Η κατασκευή των ταυτοτήτων σχετίζεται άμεσα με τους διαθέσιμους κυρίαρχους Λόγους, καθώς τα υποκείμενα αντλούν συνέχεια στοιχεία από αυτούς για τη σύνθεση των ταυτοτήτων τους (Litosseliti & Sunderland, 2002: 23).

Μέσα από τους κυρίαρχους αυτούς Λόγους δημιουργούνται οι διακρίσεις της «αρρενωπότητας» και της «θηλυκότητας», οι οποίες συνεπάγονται και συγκεκριμένες συμπεριφορές. Σ' αυτό το δίπολο η θηλυκότητα συχνότερα είναι συνυφασμένη με την «παθητικότητα» και «δεκτικότητα» και η αρρενωπότητα με την «ενεργητικότητα» και την «επιθετικότητα» (Hunnicut, 2009: 565). Επιπλέον, παραδοσιακά στις πατριαρχικές κοινωνίες οι γυναίκες τοποθετούνται στην ιδιωτική σφαίρα του σπιτιού (Arifi, 2022: 317–318). Όλες αυτές οι παράμετροι μέσα από την ιστορική τους επανάληψη, έχουν φτάσει στο σημείο να αποτελούν μια «φυσικοποιημένη» πραγματικότητα. Στο πλαίσιο της διαμόρφωσης των έμφυλων ταυτοτήτων σημαντικό ρόλο παίζει και η έννοια της οικογένειας. Στη ελληνική κοινωνία, συγκεκριμένα, η οικογένεια αποτελεί ίσως τη βασικότερη κοινωνική αξία. Σύμφωνα με τους έμφυλους στερεοτυπικούς ρόλους, ο ιδανικός ρόλος των γυναικών είναι το νοικοκυριό, ενώ των αντρών να «φέρνουν τα χρήματα στο σπίτι» (Theodoropoulou, 2006: 2–3).

Οι έμφυλες διακρίσεις ως εξουσιαστικό σύστημα ορισμένες φορές τροφοδοτούν και συμπεριφορές έμφυλης βίας. Ως *έμφυλη βία* ορίζεται η βία την οποία ασκούν με διαχρονική συστηματικότητα οι άντρες, ως έμφυλη κατηγορία, εναντίον των γυναικών (Metaj-Stojanova & Ibish, 2022: 219–220). Σύμφωνα με την Dinnerstein, η έμφυλη βία αποτελεί μια αποτύπωση των ρόλων που επιβάλλονται από τα πατριαρχικά συστήματα. Μέσω αυτών των ρόλων οι άνθρωποι προσπαθούν να δημιουργήσουν και να διατηρήσουν τα χαρακτηριστικά της αρρενωπότητας και της θηλυκότητας και τα προνόμια που αυτά τους προσφέρουν (Hunnicut, 2009: 564–565).

Η έμφυλη βία μάλλον είναι ορθότερο να ιδωθεί ως απότοκο των πατριαρχικών τρόπων κοινωνικής οργάνωσης και όχι ως η αιτία ύπαρξής τους. Η έμφυλη καταπίεση προβάλλεται κοινωνικά και θεσμικά και χωρίς τη χρήση βίας και πολλές φορές χωρίς καν να είναι εμφανής (Hunnicut, 2009: 562–566). Πρόκειται για μία «δυνατότητα» κυριαρχίας που παρέχεται από τα πατριαρχικά συστήματα στους άντρες, όμως δε σηματοδοτεί πάντα προσπάθεια διατήρησης της πατριαρχικής εξουσίας. Ίσως τις περισσότερες φορές σηματοδοτεί τη χαμένη εξουσία των αντρών σε συστήματα που οι

κοινωνικές τους ταυτότητες δε μπορούν να πραγματοποιηθούν «ικανοποιητικά» χωρίς τη χρήση αυτής της εξουσίας.

Η έμφυλη βία μπορεί να έχει αρκετές εκφάνσεις, η πιο ακραία και οδυνηρή, όμως, είναι η δολοφονία μιας γυναίκας από έναν άντρα, δηλαδή η 'γυναικοκτονία' (*femicide*). Ως γυναικοκτονία ορίζεται ένα έγκλημα μίσους το οποίο πραγματοποιείται ενάντια σε μια γυναίκα από το σύντροφό/σύζυγό της ή κάποιον άλλο οικείο σε αυτήν άντρα και αφορμάται από το γεγονός ότι το θύμα είναι γυναίκα (Dino, 2022: 169). Οι περισσότερες γυναικοκτονίες συμβαίνουν στο πλαίσιο οικογενειακών σχέσεων (Toledo & Lagos, 2014: 1). Οι γυναικοκτονίες έχουν το χαρακτηριστικό ότι για οποιουδήποτε λόγους οι γυναίκες που δολοφονούνταν δεν εκπλήρωναν το ρόλο που κοινωνικά ήταν ανατεθειμένος σ' αυτές (Radford & Russell, 1992: 25–26).

Συχνά τα «κίνητρα» των γυναικοκτονιών φέρεται να είναι η «ζήλεια» των αντρών απέναντι στις γυναίκες τους (Radford & Russell, 1992: 102–103), οι υποψίες απιστίας και η γυναικεία επιθυμία για ελεύθερη βούληση ή διαζύγιο από τους άντρες τους (Atuk, 2020: 3). Ωστόσο, τα συγκεκριμένα «κίνητρα», μάλλον, αποτελούν περισσότερο ιδεολογικούς μηχανισμούς των πατριαρχικών κοινωνιών ώστε να καθίσταται μια γυναικοκτονία ως «εξαίρεση στον κανόνα» και εμμέσως να ρίχνουν ευθύνη στο θύμα.

4.2 Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης και Έμφυλες Ταυτότητες

Τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης (στο εξής *MME*) παίζουν σημαντικό ρόλο, μέσω της θεσμικής τους εξουσίας, στη διαμόρφωση των έμφυλων ταυτοτήτων, αλλά και στην αποτύπωση της έμφυλης βίας και των γυναικοκτονιών ως «ειδήσεων».

Η άποψη που υιοθετείται στην παρούσα εργασία είναι ότι τα *MME* όχι μόνο δεν αναπαριστούν τα γεγονότα «αντικειμενικά», αλλά μάλιστα, τόσο με την επιλογή των νέων προς δημοσίευση, όσο και με τον τρόπο αποτύπωσης τους επιτελούν μια μεσολάβηση των γεγονότων κατασκευάζοντας μια οπτική της πραγματικότητας (Fairclough, 2003: 30). Η «πραγματικότητα» δεν είναι ποτέ μια ουδέτερη αποτύπωση, αλλά είναι συνδεδεμένη με διάφορες κοινωνικές αξίες και πεποιθήσεις, οι οποίες τόσο αναπαρίστανται όσο και αναπαράγονται από τα *MME* (Fowler, 1991: 25). Οι κοινωνικές αξίες και πεποιθήσεις αυτές είναι οργανωμένες μέσα από σύνολα Λόγων. Τα *MME* αντλούν από αυτούς τους Λόγους για τον εμποτισμό των γεγονότων που περιγράφουν και την παρουσίαση τους από συγκεκριμένες οπτικές (Fowler, 1991: 120). Οι οπτικές

αυτές αποτελούν τις ευρύτερες πεποιθήσεις και αντιλήψεις των κοινωνιών στις οποίες απευθύνονται. (van Dijk, 1993: 241-242).

Οι κυρίαρχοι Λόγοι που μεταδίδονται μέσω των ΜΜΕ έχουν επιπτώσεις στις αποτυπώσεις τόσο των ατομικών, όσο και των συλλογικών ταυτοτήτων που δημιουργούν τα υποκείμενα. Κατά τη μετάδοση των «ειδήσεων» υποκείμενα και ομαδοποιήσεις υπόκεινται σε διάφορες κατηγοριοποιήσεις και αξιολογήσεις. Αυτή η διαδικασία έχει σημαντική ιδεολογική ισχύ, καθώς με τη σύνδεση συμπεριφορών υποκειμένων με διάφορες αξίες και κατηγορίες δημιουργούνται στερεοτυπικές απόψεις (Fowler, 1991: 92). Η διαδικασία αυτή μπορεί να συσχετιστεί με αυτό που οι Litosseliti και Sunderland ονομάζουν 'ηθική επιχειρηματολογία' (*moral argumentation*). Η ηθική επιχειρηματολογία είναι ακριβώς αυτές οι στερεοτυπικές αντιλήψεις του «σωστού» και του «λάθους» που αποτελούν μοιρασμένη «γνώση» μεταξύ των ανθρώπων σε συγκεκριμένα κοινωνικά πλαίσια (Litosseliti & Sunderland, 2002: 132–136).

Συγκεκριμένα, στις περιπτώσεις της έμφυλης βίας και των γυναικοκτονιών τα ΜΜΕ συχνά αναλαμβάνουν το ρόλο της μετάδοσης των «ειδήσεων» για την ενημέρωση του κοινού τους, ενώ παράλληλα οι οπτικές τους εκφράζουν και κατασκευάζουν διάφορες αξίες και πεποιθήσεις (Litosseliti & Sunderland, 2002: 136). Ο συχνότερος τρόπος αποτύπωσης είναι η παρουσίασή τους ως εγκλημάτων, χωρίς την έμφαση στα έμφυλα χαρακτηριστικά της δολοφονίας. Συνήθως όταν τα ΜΜΕ αναπαράγουν τις γυναικοκτονίες προσπαθούν να αναπαραστήσουν τους θύτες ως «τέρατα», αποσυνδέοντας την πράξη τους από τα αρρενωπά τους χαρακτηριστικά (Radford & Russell, 1992: 4-9).

5. Η επιλογή του υλικού και τα ερωτήματα της έρευνας

Το περιστατικό το οποίο αποτελεί τη μελέτη περίπτωσης της παρούσας έρευνας είναι η δολοφονία της Καρολάιν Κράουτς από το σύζυγό της Μπάμπη Αναγνωστόπουλο στα Γλυκά Νερά Αττικής στις 11-5-2021. Ο Αναγνωστόπουλος, παρά τις έρευνες και τη δημοσιότητα, δεν εξακριβώθηκε ως ο δολοφόνος της Κράουτς, παρά μόνο περισσότερο από ένα μήνα μετά τη δολοφονία. Όλο αυτό το διάστημα οι έρευνες της αστυνομίας ήταν βασισμένες στις καταθέσεις του Αναγνωστόπουλου, ο οποίος είχε δηλώσει στις αρχές ότι τρεις κουκουλοφόροι είχαν εισβάλει στο σπίτι που έμενε με την Κράουτς και την 11 μηνών κόρη τους, με κίνητρο τη ληστεία. Σχεδόν αμέσως τα ΜΜΕ άρχισαν να καλύπτουν εκτενώς το γεγονός της «ληστείας-δολοφονίας», βασιζόμενες στην κατάθεση του

Αναγνωστόπουλου. Ωστόσο, στις 17-6-2021 ο Αναγνωστόπουλος ομολόγησε ότι αυτός ήταν ο δολοφόνος της συζύγου του, αναφέροντας χαρακτηριστικά ότι τη μέρα της δολοφονίας, ύστερα από τσακωμό του με την Κράουτς, «θόλωσε» και τη στραγγάλισε, ενώ ύστερα σκηνοθέτησε τη ληστεία-δολοφονία .

Το υλικό προς εξέταση προέρχεται από ένα από τα μεγαλύτερα ειδησεογραφικά sites της Ελλάδας, το enikos.gr. Η επιλογή του συγκεκριμένου site γίνεται ακριβώς εξαιτίας της δημοφιλίας του, αλλά και εξαιτίας της μεγάλης συμμετοχής που είχε στην κάλυψη της δολοφονίας της Κ. Κράουτς από την πρώτη στιγμή, δηλαδή πριν ακόμα μαθευτεί ο ρόλος του Μπ. Αναγνωστόπουλου. Επιλέχθηκαν άρθρα από τη μέρα της γνωστοποίησης του εγκλήματος, δηλαδή στις 11-5-2021 και τη μέρα που ο Αναγνωστόπουλος, έχοντας δηλώσει ένοχος, οδηγείται στον ανακριτή, δηλαδή στις 22-6-2021.

Τα άρθρα που μελετώνται και από τις δύο ημερομηνίες που επιλέχθηκαν εντάσσονται στα *‘άρθρα ειδήσεων’ (news reports)*, δηλαδή άρθρα που «δημιουργούν μια δομημένη και με χρονική και λογική ακολουθία ιστορία» (Fairclough, 2003: 84). Εξετάστηκαν συνολικά 22 άρθρα από την ημερομηνία 11/5/2021 και 29 άρθρα από την ημερομηνία 21/6/2021. Το διαθέσιμο υλικό περιορίζεται μόνο στις συνεισφορές του site πάνω στο θέμα, αποκλείοντας δηλαδή την ποιοτική εξέταση δηλώσεων ατόμων σε ευθύ λόγο όταν αυτές εμφανίζονται, ενώ αποκλείστηκε και τυχόν οπτικοακουστικό υλικό.

Υπό την οπτική ότι τα ΜΜΕ κατασκευάζουν τους/τις κοινωνικούς/-ες δράστες/-ριες αναπαράγοντας συγκεκριμένες κυρίαρχες κατηγοριοποιήσεις της κοινωνικής πραγματικότητας, τα ερωτήματα στρέφονται στον τρόπο γύρω από τρόπο με τον οποίο το site κατασκευάζει τις ταυτότητες των δύο συζύγων σε σχέση με την έμφυλη ιδιότητά τους. Συγκεκριμένα, συσχετίζει το site τον Μπ. Αναγνωστόπουλο με κυρίαρχους Λόγους της «Πατριαρχίας» τόσο πριν, όσο και μετά την αποκάλυψή του ως δολοφόνου; Τοποθετεί το site το έγκλημα στο έμφυλο πλαίσιο του ή το αντιμετωπίζει ως ένα έγκλημα που δεν είχε τον ειδικό πρόσημο της γυναικοκτονίας; Στην ουσία, το ερώτημα που τίθεται είναι αν το site μέσω της αναπαράστασης του εγκλήματος αναπαράγει πατριαρχικά στερεότυπα και παραδοσιακές «αξίες» της ελληνικής κοινωνίας ή επιχειρεί κάποια διαφορετική προσέγγιση.

6. Μελέτη περίπτωσης: Η γυναικοκτονία στα Γλυκά Νερά

Περνώντας, πλέον, στην μελέτη της γυναικοκτονίας στα Γλυκά Νερά, οφείλουν να οριστούν με ακρίβεια τα in-group και out-group στη συγκεκριμένη περίπτωση.

Εφαρμόζοντας σε αυτό το σημείο το Μηχανισμό Κατηγοριοποίησης Μέλους του Sacks (1992) διακρίνονται δύο βασικές έμφυλες κατηγοριοποιήσεις μεταξύ των υποκειμένων στην Ελλάδα: των «συγκλινόντων» με τις έμφυλες ταυτότητες υποκειμένων και των «αποκλινόντων». Τα «συγκλινόντα» υποκείμενα είναι αυτά τα οποία αναμένεται να «πραγματοποιούν», σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό, μέσα από τις συμπεριφορές τους τις «κανονικοποιημένες» έμφυλες ταυτότητές τους. Από την άλλη πλευρά, τα «αποκλινόντα» υποκείμενα είναι αυτά τα οποία δεν αναμένεται να «πραγματοποιούν» μέσα από τις συμπεριφορές τους τις «κανονικοποιημένες» έμφυλες ταυτότητές τους. Ωστόσο, γενικότερα υπάρχουν περιστάσεις στις οποίες τα ίδια υποκείμενα μπορεί να επιλέγουν να «συγκλίνουν» περισσότερο με τις έμφυλες ταυτότητές τους και περιστάσεις στις οποίες επιλέγουν να «συγκλίνουν» λιγότερο ή και καθόλου με αυτές τις ταυτότητες (Benwell & Stokoe, 2006: 9–10).

Σημαντική διαπίστωση είναι, επίσης, ότι το in-group προβάλλεται ως το «φυσικό», άρα είναι και αυτό που είναι πιο κοντά στο αποκαλούμενο «Εμείς», ενώ το out-group είναι η «απόκλιση», αλλά είναι πιο κοντά στους «Άλλους». Συγχρόνως, τα out-groups συχνά λειτουργούν ως τρόποι να τονιστεί η «εγγύτητα» μεταξύ των in-groups. Η δημιουργία των «Άλλων» είναι η κατάλληλη συνταγή για την ενίσχυση των σχέσεων του αισθήματος της συμμετοχής σε ένα «Εμείς» (Wodak & Meyer, 2001: 106).

6.1 Πριν την αποκάλυψη

Σ' αυτή την υποενότητα έμφαση δίνεται στα κείμενα που προηγήθηκαν της αποκάλυψης του Αναγνωστόπουλου ως θύτη. Αναζητούνται πρώτα απ' όλα τα γλωσσικά στοιχεία (ουσιαστικά και επίθετα) που αποδίδονται για τη σύσταση της ταυτότητας των ατόμων που πρωταγωνιστούν και συσχετίζονται με τους μηχανισμούς των Reisigl και Wodak (2001) και Brown και Levinson (1987)⁴.

6.1.1 «Ένα ευτυχισμένο ζευγάρι»: η μελέτη του in-group

---

⁴ Στην πλήρη εκδοχή της έρευνας δίνεται έμφαση και στο ευρύτερο γλωσσικό περιεχόμενο που περιβάλλει αυτούς τους ταυτοτικούς χαρακτηρισμούς των κοινωνικών δραστών/-ριών για να διαπιστωθεί ο ρόλος που επιτελούν αυτοί οι χαρακτηρισμοί στα επιμέρους γλωσσικά περιβάλλοντα, κάτι που δεν είναι δυνατό σ' αυτή την εκδοχή της.

Για τη δημιουργία της ταυτότητας της *Κ. Κράουτς*, χρησιμοποιείται αρχικά η στρατηγική της «σωματοποίησης» με βάση το φύλο της (γυναίκα, κοπέλα), την ηλικία της (20χρονη), και την εξωτερική της εμφάνιση (πανέμορφη). Μια άλλη στρατηγική που χρησιμοποιείται είναι αυτή της «πολιτοποίησης», (βρετανικής καταγωγής, με καταγωγή από τις Φιλιππίνες) που σ' αυτή την περίπτωση έχει θετικό πρόσημο. Χρησιμοποιείται, ακόμα, η στρατηγική των Brown και Levinson (1987) με την οποία το site, θέλοντας να εντάξει τα άτομα που διαβάζουν τα άρθρα σε ένα πλαίσιο κοινού *in-group* και να «αισθανθούν» εγγύτητα με την Κάρολαϊν την αναφέρουν με το μικρό της όνομα. Μια επιπλέον στρατηγική είναι η «αναφορά στις ανθρώπινες σχέσεις» με ονόματα όπως «σύζυγος» (του Μπ. Αναγνωστόπουλου) και «μητέρα». Η προτελευταία στρατηγική που χρησιμοποιείται είναι αυτή της «κοινωνικής προβληματοποίησης» και συγκεκριμένα η *θυματοποίηση*, με τις φράσεις «αδικοχαμένη» και «άτυχη». Τέλος, μπορεί να ενταχθεί και η στρατηγική της «επαγγελματοποίησης» με τον όρο «φοιτήτρια», ένα άτομο, δηλαδή, που «διδάσκεται» για να εργαστεί και ενδεχομένως έχει ανάγκη φροντίδας για την διαβίωσή του.

Περνώντας στον Μπ. Αναγνωστόπουλο, χρησιμοποιείται αρκετά συχνά η στρατηγική της «σωματοποίησης», είτε με βάση την ηλικία του (32χρονος), είτε με βάση το φύλο του (άνδρας). Σημαντικό ρόλο παίζει για το site το επάγγελμα του Αναγνωστόπουλου, με τη στρατηγική της «επαγγελματοποίησης», χρησιμοποιώντας τα ονόματα «πιλότος», «πιλότος ελικοπτέρων» και «Πιλότος της Πολιτικής Αεροπορίας». Χρησιμοποιούνται, επίσης, η στρατηγική της «αναφοράς σε ανθρώπινες σχέσεις» στην οποία ο Αναγνωστόπουλος αναφέρεται ως «σύζυγος» (της Κ. Κράουτς) και η στρατηγική της εγγύτητας για την ένταξη σε ένα κοινό *in-group* με την αναφορά του με το μικρό του όνομα (Μπάμπης).

Παρατηρείται, τέλος, η στρατηγική της «συλλογικοποίησης» όταν το site αναφέρεται στην Κ. Κράουτς και τον Μπ. Αναγνωστόπουλο, αναφέροντάς τους ως «ζευγάρι» και «οικογένεια».

Μέσα από αυτές τις στρατηγικές, γίνεται εμφανές πως το site επιχειρεί να δημιουργήσει μια θετική εικόνα για τον πρωταγωνιστή και την πρωταγωνίστρια, που αποτελούν το *in-group* με το οποίο χτίζει εγγύτητα. Το αναγνωστικό κοινό αναμένεται να ταυτιστεί με την εικόνα «της ευτυχισμένης οικογένειας» και να συμπάσχει στο «οικογενειακό δράμα». Συγχρόνως, οι έμφυλοι ρόλοι αναπαρίστανται στις επιμέρους περιστάσεις, αποδίδοντας χαρακτηριστικά «οικογενειάρχη επιτυχημένου άντρα» στον Μπ. Αναγνωστόπουλο και «νεαρής όμορφης γυναίκας» στην Κ. Κράουτς, η οποία είναι και οικονομικά εξαρτημένη απ' το σύζυγό της.

6.1.2 «Αλλοδαποί, σεσημασμένοι, δολοφόνοι»: η μελέτη του out-group

Έχοντας ήδη την πρόθεση να συσχετίσει τον πρωταγωνιστή και την πρωταγωνίστρια με ένα συγκεκριμένο in-group «οικογενειακής ευτυχίας», το out-group των «ληστών-δολοφόνων» παρείχε ακόμα περισσότερη στήριξη στην υπόθεση, ακόμα κι αν η ύπαρξή του βασιζόταν μονάχα στην ομολογία του Αναγνωστόπουλου.

Για τη δημιουργία της ταυτότητας των «Άλλων» με τους οποίους πρέπει να δημιουργηθεί απόσταση το site επιστρατεύει διάφορες στρατηγικές. Αρχικά, χρησιμοποιεί τη στρατηγική της «κοινωνικής προβληματοποίησης» μέσα από την «εγκληματοποίηση» των προσώπων με ονόματα όπως «ληστές-δολοφόνοι», «δράστες», «ληστές», «κακοποιού», «κουκουλοφόροι ληστές», «δολοφόνοι». Επιπλέον, εντείνει την επίθεση του απέναντι στους «Άλλους» μέσω της παρουσίασης των τριών υποτιθέμενων ατόμων με «αρνητικά ονόματα» για την κοινωνία, όπως «σεσημασμένοι», «ύποπτα άτομα» και «αλλοδαποί». Προσπαθώντας να δώσει περισσότερες λεπτομέρειες καταφεύγει, επίσης, στη στρατηγική της «σωματοποίησης», δίνοντας συγκεκριμένα χαρακτηριστικά των τριών ατόμων, όπως το ύψος τους (ψηλός, κοντός).

Το site επιχειρεί με διάφορους τρόπους να καταστήσει σαφές ότι η δολοφονία πραγματοποιήθηκε από «σκληρούς κακοποιούς» και εμπλουτίζει την αφήγησή του με στοιχεία που συμβάλλουν σ' αυτό το σκοπό. Μ' αυτό το σκοπό επιστρατεύει την τακτική της δραματοποίησης της «ευτυχισμένης οικογένειας» ενάντια στην εγκληματική δράση των «ληστών-δολοφόνων» που «στέρησαν την ευτυχία του «ζευγαριού» και να χτίσει την εικόνα της «οικογενειακής τραγωδίας»⁵.

6.2 Μετά την αποκάλυψη

Στη συνέχεια εξετάστηκαν άρθρα του enikos.gr από τις 22-6-2021, την ημέρα δηλαδή που ο Μπ. Αναγνωστόπουλος οδηγείται στον ανακριτή. Η έρευνα σ' αυτό το σημείο διαφέρει κατά κάποιο τρόπο με τη μελέτη των άρθρων πριν την «αποκάλυψη». Τα εργαλεία των Reisinger και Wodak (2001) και Brown και Levinson (1987) εξακολουθούν να είναι το ίδιο βοηθητικά, ο MKM, όμως, δε μπορεί να εφαρμοστεί με τον ίδιο τρόπο.

---

⁵ Στην πλήρη εκδοχή της έρευνας αφιερώνεται χώρος ειδικά για αυτή την «αντιπαράθεση» in-group και out-group σε περιπτώσεις που το site τα τοποθετεί με αυτό τον τρόπο.

Ο ΜΚΜ δεν είναι ανενεργός και εξακολουθεί να χρησιμοποιείται από το site για να κατηγοριοποιήσει in-groups και out-groups των ανθρώπων με τους οποίους θέλει το αναγνωστικό του κοινό να αισθανθεί «εγγύτητα» και «απόσταση» αντίστοιχα, αλλά αυτό δεν επιχειρείται με έμφυλο τρόπο. Στα δεδομένα πριν την αποκάλυψη, ο Μπ. Αναγνωστόπουλος κατασκευάζεται ως ο «ιδανικός άντρας», συγκλίνων με την κυρίαρχη έμφυλη ταυτότητα, ενώ στα δεδομένα μετά την αποκάλυψη το site επιθυμεί να πλήξει το προφίλ του Αναγνωστόπουλου στο σύνολό του.

Επίσης ερώτημα είναι και αν η παρουσίαση της Κ. Κράουτς παραμένει η ίδια ή αλλάζει, ενώ και η στάση που κρατά το site σχετικά με τους «ληστές-δολοφόνους» που είχε ταυτοποιήσει τον προηγούμενο καιρό, αλλά και για την παρουσίαση του Αναγνωστόπουλου ως του νέου «αποκλίνοντος» συζύγου.

6.2.1 Το in-group γίνεται out-group

Η παρουσίαση της νέας ταυτότητας του Μπ. Αναγνωστόπουλου εξακολουθεί να βασίζεται σε αρκετές γνωστές στρατηγικές. Αρχικά, χρησιμοποιείται η «εγκληματοποίηση» με τη χρήση ονομάτων όπως «δολοφόνος», «κατηγορούμενος», «καθ' ομολογίαν δράστης», «καθ' ομολογίαν δολοφόνος», «δράστης» και «συζυγοκτόνος». Εξακολουθεί να χρησιμοποιείται και η «σωματοποίηση» σε σχέση με την ηλικία (33χρονος ή 32χρονος). Ίσως η σημαντικότερη στρατηγική που δεν αλλάζει σε σχέση με τα άρθρα πριν την αποκάλυψη είναι αυτή της «επαγγελματικοποίησης» με τα ονόματα «πιλότος» και «πιλότος ελικοπτέρων», ίσως και με μεγαλύτερη συχνότητα από ότι πριν.

Για την κατασκευή της ταυτότητας της Κ. Κράουτς το site χρησιμοποιεί και πάλι τη «σωματοποίηση» με βάση την ηλικία (20χρονη, Νεαρή), είτε την «αναφορά της με βάση οικογενειακές σχέσεις» (σύζυγος, μητέρα). Ενισχύεται, επίσης, η χρήση της στρατηγικής της «θυματοποίησης» (θύμα, αδικοχαμένη). Εξακολουθεί, επίσης, να αναφέρεται σ' αυτή με το μικρό της όνομα, μέσω της στρατηγικής «διεκδίκησης ταυτοτικών χαρακτηριστικών κοινού in-group», σε αντίθεση, πλέον, με τον Μπ. Αναγνωστόπουλο.

Τέλος, οι «ληστές-δολοφόνοι» συνεχίζουν να αναφέρονται, αλλά πλέον μόνο με ειρωνικό τόνο ή για να εκφραστεί η οργή του site για τη «σκηνοθετημένη ιστορία» του Αναγνωστόπουλου την οποία αναπαρήγαγαν επί σχεδόν 40 μέρες.

6.2.2 Δολοφόνος, Συζυγοκτόνος, αλλά... Γυναικοκτόνος;

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι συγκεκριμένες γλωσσικές επιλογές μέσω των οποίων αναπαρίσταται η «εγκληματοποιημένη» ταυτότητα του Μπ. Αναγνωστόπουλου από το site. Οι γλωσσικές επιλογές που «εγκληματοποιούν» τον Αναγνωστόπουλο είναι «δράστης», «δολοφόνος», «συζυγοκτόνος», «κατηγορούμενος», «καθ' ομολογίαν δολοφόνος» και «καθ' ομολογίαν δράστης». Εδώ πλέον το ερώτημα στρέφεται στην ποιοτική διαφοροποίηση μεταξύ των όρων και στο βαθμό που αυτοί επιχειρούν να δημιουργήσουν απόσταση με τον Αναγνωστόπουλο.

Ο όρος «κατηγορούμενος» είναι αυστηρά αποστασιοποιημένος από οποιαδήποτε αξιολόγηση της πράξης του Αναγνωστόπουλου. Η απόσταση που δημιουργείται με τον Αναγνωστόπουλο τοποθετείται στα πλαίσια ενός κατηγορούμενου ατόμου για μια ποινική πράξη, η εξέταση της οποίας βρίσκεται στα χέρια της δικαιοσύνης. Με τους όρους «δράστης» και «καθ' ομολογίαν δράστης», οι οποίοι είναι περισσότερο αστυνομικοί όροι, ο Αναγνωστόπουλος τοποθετείται σε ένα επίπεδο «εγκληματία». Με τον όρο «δράστης» το site επιχειρεί να αναπαραστήσει με κάποια ουδετερότητα τον Αναγνωστόπουλο σε σχέση με το έγκλημά του. Η απόσταση που παίρνει απέναντι του αναβαθμίζεται, καθώς θεωρεί πια πως πρόκειται για «εγκληματία» και όχι «κατηγορούμενο» για έγκλημα. Η φράση «καθ' ομολογίαν» έχει ενδιαφέρον. Κι αυτός είναι περισσότερο νομικός όρος, ο οποίος σηματοδοτεί ότι ο ίδιος ο «δράστης» έχει ομολογήσει το έγκλημά του. Νομικά ίσως έχει κάποια άλλη σημασία, εδώ το site, όμως, φαίνεται να το χρησιμοποιεί για να προσδώσει σιγουριά στην «πληγωμένη» εγκυρότητά του.

Με τους όρους «δολοφόνος» και «καθ' ομολογίαν δολοφόνος» το site αναβαθμίζει κι άλλο τις κατηγορίες προς τον Αναγνωστόπουλο, άρα και την απόσταση από αυτόν, ενώ δεν επιχειρεί να τον παρουσιάσει με «ουδέτερο» τρόπο. Η δολοφονία αξιολογικά χαρακτηρίζεται αρνητικά από το μεγαλύτερο μέρος του κοινωνικού συνόλου. Ωστόσο, η κατηγορία του «δολοφόνου» είναι ευρεία και με τη χρήση αυτού του όρου το site αποφεύγει την αναφορά στα κίνητρα (εν προκειμένω την έμφυλη οικογενειακή κακοποίηση) του δολοφόνου.

Ο πιο «επιθετικός» όρος που επιλέγει το site για να «εγκληματοποιήσει» τον Αναγνωστόπουλο είναι ο όρος «συζυγοκτόνος». Με αυτό τον όρο το site δεν αποφεύγει την αναφορά στο κίνητρο του δολοφόνου και καταδεικνύει πως το έγκλημα έγινε στο πλαίσιο της οικογενειακής συνθήκης. Ο όρος «συζυγοκτόνος», όμως, όσο κι αν ορθά

απεικονίζει την οικογενειακή συνθήκη, αποφεύγει μια βασική διάκριση: την έμφυλη. Η «συζυγοκτονία» είναι μια έννοια που μπορεί να αναφερθεί σε οποιοδήποτε «φύλο» σε έναν ετεροφυλοφιλικό γάμο, ενώ μπορεί να αναφερθεί και σε ομοφυλόφιλα παντρεμένα ζευγάρια. Έτσι, το site δεν αγγίζει καθόλου το γεγονός ότι ο θύτης είναι άντρας και το θύμα γυναίκα. Αποφεύγει, επίσης, να εξετάσει την ευρύτερη εικόνα παρόμοιων δολοφονιών στο οικογενειακό πλαίσιο στο οποίο, όπως έχει ήδη αναφερθεί, το συντριπτικό ποσοστό των θυμάτων είναι γυναίκες. Φυσικά, δε φαίνεται πουθενά, επίσης, να ανοίγει την κουβέντα της έμφυλης βίας και της γυναικείας καταπίεσης στα πατριαρχικά κοινωνικά συστήματα.

7. Συζήτηση - Σύνδεση μακρο-επιπέδου και μικρο-επιπέδου

Ύστερα από την προηγούμενη συζήτηση, καθίσταται πλέον δυνατή η σύνδεση μακρο-επιπέδου και μικρο-επιπέδου ανάλυσης.

Αρχικά, είναι προφανές ότι η παρουσίαση της είδησης της γυναικοκτονίας στα Γλυκά Νερά δεν απεικονίζει «γεγονότα», αλλά τα χρωματίζει με την εικόνα της «οικογενειακής τραγωδίας» πριν από την αποκάλυψη του Μπ. Αναγνωστόπουλου ως δολοφόνου και με την εικόνα «του ψυχοπαθή συζυγοκτόνου» ύστερα από την αποκάλυψη. Το γεγονός αυτό επιβεβαιώνει τη στενή σύνδεση των κυρίαρχων Λόγων με την κάλυψη των «ειδήσεων» από τα ΜΜΕ.

Σχετικά με την κατασκευή των έμφυλων οικογενειακών ταυτοτήτων το site δεν αποκλίνει πολύ από την στερεοτυπική παρουσίασή τους. Ο Μπ. Αναγνωστόπουλος κατασκευάζεται ως το «*πρότυπο άντρα συζύγου*», καθώς κατέχει χρήματα, μια δουλειά με κοινωνική αναγνώριση, μια όμορφη νεαρή σύζυγο, μία κόρη και μια μεζονέτα. Η Κ. Κράουτς κατασκευάζεται ως το «*πρότυπο γυναίκας συζύγου*», καθώς είναι μια όμορφη γυναίκα, στοργική μητέρα, έχει βρει έναν ευκατάστατο και κοινωνικά σεβαστό σύζυγο και ζει μια «*παραμυθένια*» ζωή. Όλες αυτές οι πληροφορίες που χτίζει το site καταρρίπτονται ύστερα από την αποκάλυψη του Μπ. Αναγνωστόπουλου ως γυναικοκτόνου και της Κ. Κράουτς ως μιας γυναίκας που επιθυμούσε να χωρίσει το σύζυγό της.

Χρησιμοποιώντας τη ηθική επιχειρηματολογία των Litosseliti και Sunderland (2002) το site δείχνει να συνδέει τις ταυτότητες των ατόμων που πρωταγωνιστούν με συγκεκριμένες «αξίες» και «πεποιθήσεις». Οι αξίες αυτές πριν την αποκάλυψη είναι αυτές του «*στοργικού συζύγου*» και «*προστάτη της οικογένειας*» με τις οποίες ταυτίζεται

ο Μπ. Αναγνωστόπουλος και της «όμορφης στοργικής μητέρας» με τις οποίες ταυτίζεται η Κ. Κράουτς. Οι «ληστές-δολοφόνοι» «αποκλίνουν» σε σχέση μ' αυτές τις αξίες. Μετά την αποκάλυψη, μέσα από την προβολή του Αναγνωστόπουλου ως «ψυχοπαθή δολοφόνου» επιτυγχάνεται η προβολή ακριβώς των ίδιων αξιών, απλώς ο Αναγνωστόπουλος είναι αυτός που πια «αποκλίνει» από αυτές τις αξίες.

8. Συμπεράσματα

Το βασικό συμπέρασμα που προκύπτει από την παρούσα έρευνα είναι ότι το site προσπαθεί να «χτίσει» από το πρώτο κιάλας άρθρο συγκεκριμένα προφίλ για τους/τις δύο κοινωνικούς/-ες δράστες/-ριες. Αυτά τα προφίλ βασίζονται στους έμφυλους οικογενειακούς ρόλους που αναμένεται να πραγματώνουν και τις αξίες και πεποιθήσεις με τις οποίες αυτοί οι ρόλοι είναι συνδεδεμένοι. Σε μια προσπάθεια να δημιουργήσει το ιδανικό in-group με το οποίο θα μπορούσε να ταυτιστεί το αναγνωστικό κοινό του το site, αντλώντας στοιχεία από κυρίαρχους πατριαρχικούς Λόγους, προϋποθέτει την ύπαρξη των έμφυλων πρωτοτυποποιημένων ρόλων του «ιδανικού άντρα συζύγου» και της «ιδανικής γυναίκας συζύγου» στο συγκεκριμένο ζευγάρι.

Για να στηρίξει ακόμα καλύτερα αυτά τα έμφυλα πρότυπα το site επιστρατεύει και την αρνητική παρουσίαση του out-group των «ληστών δολοφόνων». Ύστερα από την αποκάλυψη, το site είναι αναγκασμένο να αλλάξει την αφήγησή του καταφεύγοντας σε άλλους μηχανισμούς κατηγοριοποίησης, μεταφέροντας αυτή τη φορά τον Αναγνωστόπουλο από το in-group στο out-group, δημιουργώντας απόσταση μαζί του. Ωστόσο, αυτό γίνεται με τον προσφιλή στερεοτυπικό τρόπο παρουσίασης των γυναικοκτόνων ως τραγικής «εξαίρεσης» στον κανόνα της οικογενειακής κανονικότητας. Το site δεν αποκλίνει ούτε τότε από τους πατριαρχικούς Λόγους. Ως προς τις ιδιαιτερότητες του εγκλήματος, το site ακολουθεί ουδέτερη και επιφυλακτική παρουσίαση, τοποθετώντας το στο επίπεδο της «δολοφονίας». Όταν δε επιχειρεί να γίνει περισσότερο «επιθετικό» απέναντι στο γεγονός το χαρακτηρίζει ως «συζυγοκτονία», πλαισιώνοντας το ως έγκλημα στο πλαίσιο της «οικογενειακής συνθήκης». Σε κάθε περίπτωση, ωστόσο, αποφεύγει να τοποθετήσει το έγκλημα στο πλαίσιο της «γυναικοκτονίας».

Η έρευνα επιβεβαιώνει τα ευρύτερα συμπεράσματα της ΚΑΛ για τη λειτουργία των ΜΜΕ ως ηγεμονικό θεσμό. Τα ΜΜΕ κατασκευάζουν την κοινωνική πραγματικότητα των έμφυλων οικογενειακών ρόλων, συντελώντας στη διχοτομική διαφοροποίηση που

αποτελεί την ουσία των Πατριαρχικών Λόγων, οι οποίοι τοποθετούν τη «γυναίκα» σε ρόλους υποδεέστερους από τον «άντρα» και επιβεβαιώνουν την εξάρτησή της σε αυτόν.

Το γεγονός ότι οι γυναικοκτονίες συνεχίζουν να είναι εγκλήματα που λαμβάνουν χώρα στις σύγχρονες κοινωνίες δεν αποτελεί τυχαίο γεγονός. Πρόκειται για τον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι που τις αποτελούν δομούν τις αξίες και τις πεποιθήσεις με βάση τις οποίες οργανώνονται οι κοινωνίες. Πρόκειται για μια συνθήκη βασιζόμενη σε μια μακρά ιστορία κοινωνικής ανισότητας, που παρά τις προσπάθειες διαφόρων θεσμών να οριοθετήσουν και να ελέγξουν δεν έχει επιτευχθεί. Η απάντηση σε αυτό το αδιέξοδο, όπως αποκαλύπτουν πολλές έρευνες συμπεριλαμβανομένης και της παρούσας, είναι η κοινωνική αλλαγή.

Βιβλιογραφικές Αναφορές

- Arifi, D. (2022). Women as victims of crimes against freedom and gender morality in the territory of the Republic of Northern Macedonia. *Rule of Law, Governance and Society in the Western Balkans Contributions to the Future of Europe*, 317–331. <https://drive.google.com/file/d/1Mvr4aLzGUY-Xqr8MHv8dx6584Gltjdjb/view>.
- Atuk, S. (2020). Femicide and the Speaking State. *Journal of Middle East Women's Studies*, 16(3), 283–306. <https://doi.org/10.1215/15525864-8637409>
- Bamberg, M. (2012). Narrative Practice and Identity Navigation. Στο J. A. Holstein & J. F. Gubrium (Επιμ.), *Varieties of narrative analysis*. Sage. 99–124.
- Baxter, J. (2016). Positioning language and identity: Poststructuralist perspectives. Στο S. Preece (Επιμ.), *The Routledge Handbook of language and identity* (1η έκδ.), 34–49). Routledge.
- Benwell, B., & Stokoe, E. (2006). *Discourse and identity*. Edinburgh University Press.
- Brown, P., & Levinson, S. C. (1987). *Politeness: Some universals in language usage*. Cambridge University Press.
- Currie, M. (2004). *Difference*. Routledge.
- Dino, A. (2022). Violence against Women and Femicide: An analysis on the murders of foreign women in Italy. *Crime, Law and Social Change*, 78(2), 165–188. <https://doi.org/10.1007/s10611-022-10018-1>
- Fairclough, N. (1992). *Discourse and social change*. Polity Press.
- Fairclough, N. (2003). *Analysing discourse: Textual analysis for social research*. Routledge.

- Fowler, R. (1991). *Language in the news: Discourse and ideology in the press*. Routledge.
- Hunnicut, G. (2009). Varieties of Patriarchy and Violence Against Women: Resurrecting “Patriarchy” as a Theoretical Tool. *Violence Against Women*, 15(5), Art. 5. <https://doi.org/10.1177/1077801208331246>
- Litosseliti, L., & Sunderland, J. (Επιμ.). (2002). *Gender identity and discourse analysis*. Benjamins.
- Metaj-Stojanova, A., & Ibish, E. (2022). Femicide as the most extreme form of gender based violence and the situation of femicide in North Macedonia, Albania and Turkey. *Rule of Law, Governance and Society in the Western Balkans Contributions to the Future of Europe*, 217–242. <https://drive.google.com/file/d/1Mvr4aLzGUY-Xqr8MHv8dx6584Gltjdb/view>.
- Mills, S. (2004). *Discourse*. Routledge.
- Mills, S., & Mullany, L. (2011). *Language, gender and feminism: Theory, methodology and practice*. Routledge.
- Radford, J., & Russell, D. E. H. (Επιμ.). (1992). *Femicide: The politics of woman killing*. Twayne ; Maxwell Macmillan Canada ; Maxwell Macmillan International.
- Reisigl, M., & Wodak, R. (2001). *Discourse and discrimination: Rhetorics of racism and antisemitism*. Routledge.
- Ritzer, G. (2012). *Σύγχρονη Κοινωνιολογική Θεωρία*, Ι. Κανταντζόγλου, (Επιμ.) Γ. Ε. Χρηστίδης, (Μτφ.). Κριτική.
- Theodoropoulou, E. (2006, Ιανουάριος). *The contemporary Greek family*. 5th International Household and Family Research Conference University of Joensuu. Human Perspectives on Sustainable Future, Joensuu, Finland. https://www.researchgate.net/publication/319650175_The_contemporary_Greek_family
- Toledo, P., & Lagos, C. (2014, Ιούλιος 24). The Media and Gender-Based Murders of Women: Notes on the cases in Europe and Latin America. *Heinrich-Böll-Stiftung European Union*. <https://eu.boell.org/en/2014/07/24/media-and-gender-based-murders-women-notes-cases-europe-and-latin-america>
- van Dijk, T. A. (1993). *Elite discourse and racism*. Sage Publications.
- Wodak, R., & Meyer, M. (Επιμ.). (2001). *Methods of critical discourse analysis*. SAGE.

Τα γλωσσικά χαρακτηριστικά του ελληνικού και αγγλικού κοινοβουλευτικού λόγου: μια διαχρονική και συγκριτική μελέτη

Λεωνίδας Παππάς

Πανεπιστήμιο Πατρών

Περίληψη

Ο κοινοβουλευτικός λόγος έχει συνδεθεί διαχρονικά με συγκεκριμένα γλωσσικά χαρακτηριστικά που τον διέπουν και που εμφανίζονται σε μεγαλύτερη συχνότητα σε αυτόν, σε σύγκριση με άλλα είδη λόγου. Αντικείμενο της παρούσας έρευνας είναι η διερεύνηση της μεταβολής στη συχνότητα χρήσης αυτών των χαρακτηριστικών, τόσο για τον ελληνικό, όσο και για τον αγγλικό κοινοβουλευτικό λόγο. Ως παράμετροι σε αυτή τη μεταβολή εξετάζονται ορισμένοι κοινωνικοί παράγοντες που έχουν μελετηθεί σε συνάρτηση με τον πολιτικό λόγο: το φύλο του ομιλητή ή της ομιλήτριας, η ηλικία που έχει κατά το έτος της ομιλίας και η ιδεολογική ή/και πολιτική του τοποθέτηση. Σκοπός της έρευνας είναι αφενός ο εντοπισμός κάποιας συστηματικότητας στον τρόπο με τον οποίο μεταβάλλεται ο κοινοβουλευτικός λόγος, και αφετέρου η εξαγωγή μιας διαγλωσσικής τάσης, με την αντιπαραβολή των δεδομένων των δύο γλωσσών.

1. Εισαγωγή

Η σχέση μεταξύ γλώσσας και πολιτικής έχει αποτελέσει αντικείμενο έρευνας πολλών μελετητών (Chomsky, 2004· Edelman, 1985· Lasswell, 1949). Στο παρόν άρθρο, η σχέση αυτή ερευνάται ποσοτικά στο πλαίσιο ομιλιών της ολομέλειας της Βουλής των Ελλήνων και της Βουλής των Κοινοτήτων του Ηνωμένου Βασιλείου, κατά το χρονικό διάστημα 1989-2022, επιδιώκοντας να εντοπίσει και να ερμηνεύσει τάσεις, συστηματικότητες, ομοιότητες και διαφορές. Στόχος της είναι, με βάση μετρήσεις και αναλύσεις κοινωνιογλωσσολογικής κατεύθυνσης, να καταλήξει σε όσο το δυνατόν ασφαλέστερα συμπεράσματα για τον τρόπο με τον οποίο χρησιμοποιούνται τα γλωσσικά μέσα στον κοινοβουλευτικό λόγο για κάθε γλώσσα ξεχωριστά (Ελληνική και Αγγλική), αλλά και διαγλωσσικά στο σύνολο της πολιτικής επικοινωνίας.

Ο τρόπος με τον οποίο δομείται το άρθρο ακολουθεί τη λογική των ερευνητικών ερωτημάτων που θα καλύψει, τόσο σε επίπεδο ανασκόπησης της υπάρχουσας βιβλιογραφίας, όσο και σε επίπεδο έρευνας. Αρχικά, παρουσιάζεται το γενικότερο θεωρητικό πεδίο που την πλαισιώνει, αυτό της γλωσσολογίας σωμάτων κειμένων, ενώ αναλύονται και επιμέρους θεωρητικά στοιχεία που αφορούν τα διαχρονικά σώματα κειμένων, αλλά και το ρόλο που παίζει η συχνότητα χρήσης στην ανάλυση του λόγου. Τέλος, γίνεται αναφορά στον πολιτικό λόγο, τις λειτουργίες που επιτελεί και τα μέσα που επιστρατεύει.

Περνώντας στο αμιγώς ερευνητικό κομμάτι του άρθρου, γίνεται αναφορά στη μεθοδολογία που ακολουθήθηκε και το υλικό στο οποίο έγινε η έρευνα. Παρουσιάζεται ο τρόπος συλλογής του υλικού για τη σύνθεση των δύο σωμάτων κειμένων που δημιουργήθηκαν για τις ανάγκες της έρευνας και η σύσταση που αυτά έχουν, αλλά και τα δύο γενικά σώματα κειμένων με τα οποία αυτά θα συγκριθούν. Έπειτα, παρουσιάζονται οι μετρήσεις που έγιναν σε συγκριτικό επίπεδο με τα γενικά corpora, σε διαχρονικό επίπεδο σε κάθε ένα από τα corpora κοινοβουλευτικού λόγου ξεχωριστά, αλλά και σε συγκριτικό επίπεδο μεταξύ των δύο γλωσσών.

Τέλος, μετά την ανάλυση των μετρήσεων, παρατίθενται τα συμπεράσματα στα οποία αυτές οδηγούν και το κατά πόσο αυτά συμφωνούν με ό,τι έχει προταθεί στη βιβλιογραφία έως τώρα.

2. Βιβλιογραφική ανασκόπηση

2.1. Γλωσσολογία σωμάτων κειμένων

Με τον όρο *Corpus Linguistics*, ή γλωσσολογία σωμάτων κειμένων, αναφερόμαστε σε ένα σχετικά σύγχρονο τομέα της γλωσσολογίας που στηρίζεται στη συλλογή και ανάλυση προφορικών και γραπτών κειμένων ως πηγή αποδεικτικών στοιχείων για την περιγραφή της φύσης, της δομής και της χρήσης των γλωσσών σε συγκεκριμένα περιβάλλοντα. Η συγκεκριμένη μεθοδολογική προσέγγιση επιστρατεύει σώματα γραπτών κειμένων σε οποιαδήποτε φυσική γλώσσα με σκοπό να εξάγει συμπεράσματα για τους κανόνες που τη διέπουν. Αυτά τα αποτελέσματα μπορούν να αξιοποιηθούν τόσο για τη διερεύνηση των διαγλωσσικών ζητημάτων, όσο και διαχρονικών ζητημάτων στην ίδια γλώσσα (βλ. Brezina, 2018· McEnery, 2019· Kennedy, 2014).

Ως προς τα είδη προσεγγίσεων στη μελέτη σωμάτων κειμένων, ο Baker (2010) εντοπίζει δύο: αυτές που στηρίζονται στα *corpora* για να ελέγξουν μια υπόθεση ή διαπίστωση (*corpus-based*) και σε αυτές όπου τα συμπεράσματα προκύπτουν κατευθείαν από την ανάλυση της στατιστικής συχνότητας ώστε να βρεθούν «κανονικότητες» ή/και εξαιρέσεις στη γλώσσα. Με βάση αυτή τη διάκριση, το πρώτο μέρος της έρευνας υπάγεται στο πρώτο είδος, ελέγχοντας αν ευσταθεί η διαπίστωση ότι συγκεκριμένα γλωσσικά μέσα χρησιμοποιούνται με μεγαλύτερη συχνότητα στον κοινοβουλευτικό λόγο, ενώ το δεύτερο κομμάτι της έρευνας, κατά το οποίο τα στατιστικά δεδομένα αναλύονται με βάση διαφορετικούς κοινωνικούς παράγοντες, υπάγεται στο δεύτερο.

Τα σώματα κειμένων μπορούν να είναι συγχρονικά ή διαχρονικά. Ένα συγχρονικό σώμα κειμένων έχει ως δείγμα γλωσσικούς πόρους που προκύπτουν σε μια δεδομένη χρονική στιγμή (πχ. ένα έτος), ενώ τα διαχρονικά σώματα περιλαμβάνουν πόρους από διαφορετικές χρονικές περιόδους (Brezina, 2018). Τα διαχρονικά σώματα κειμένων αποτελούν σημαντικό μεθοδολογικό εργαλείο που επιστρατεύεται από μελετητές, όχι μόνο της ιστορικής γλωσσολογίας (βλ. Hilpert & Gries, 2016), αλλά και της κοινωνιογλωσσολογίας (βλ. Säily, 2014), της λεξικολογίας (βλ. Cunha, 2020), της μετάφρασης (βλ. Xia, 2014) κλπ. Οι Hilpert και Gries (2016) αναφέρονται στα διαχρονικά σώματα κειμένων ως κειμενικούς πόρους που περιλαμβάνουν συγκρίσιμους τύπους μιας γλώσσας σε τουλάχιστον δύο διαδοχικές χρονικές

περιόδους. Τέτοιου είδους corpora ποικίλουν τόσο ως προς το χρονικό βάθος που εξετάζουν, όσο και ως προς το κειμενικό είδος που πραγματεύονται.

2.2. Θεωρίες που βασίζονται στη γλωσσική χρήση

Ως θεωρίες που βασίζονται στη γλωσσική χρήση, οι von Mengden, F.& Coussé (2014) ορίζουν τα θεωρητικά μοντέλα που υποστηρίζουν ότι οι γλωσσικές πληροφορίες εκφράζονται μέσω νοητικής επεξεργασίας και νοητικών αναπαραστάσεων, οι οποίες έχουν τη γνωστική ικανότητα να εξηγούν συνοπτικά την πολυπλοκότητα της πραγματικής χρήσης της γλώσσας σε όλα τα επίπεδα. Κύριο στοιχείο αυτού του είδους προσέγγισης είναι ότι αντιδιαστέλλονται στην γενετική προσέγγιση ως προς τη σχέση γλώσσας και ανθρώπινης αλληλεπίδρασης και νόησης, την οποία η δεύτερη απορρίπτει.

Ο Diessel (2017) επαληθεύει αυτή την αντιδιαστολή και υπογραμμίζει ότι οι γλωσσολόγοι που στηρίζουν την έρευνα τους στη γλωσσική χρήση αντιλαμβάνονται τη γλώσσα ως ένα δυναμικό σύστημα ρευστών κατηγοριών και ευέλικτων περιορισμών, που συνεχώς αναδομούνται και αναδιοργανώνονται υπό την πίεση γενικών γνωστικών διαδικασιών. Ο γενικός στόχος αυτού του τρόπου μελέτης, κατά τον ίδιο, είναι η ανάπτυξη ενός πλαισίου για την ανάλυση της εμφάνισης της γλωσσικής δομής και του νοήματος.

2.3. Συχνότητα χρήσης

Καθοριστικής σημασίας για τις μελέτες που στηρίζονται στη γλωσσική χρήση είναι η έννοια της συχνότητας χρήσης. Ως συχνότητα, στη συγκεκριμένη περίπτωση, εννοείται ο αριθμός εμφανίσεων μιας περίπτωσης σε ένα σύνολο δεδομένων. Συγκεκριμένα, οι McEneaney και Wilson (1996) αναφέρουν ότι ο πιο άμεσος τρόπος να ασχοληθεί κάποιος με ποσοτικοποιημένα δεδομένα, όπως αυτά των σωμάτων κειμένων, είναι να κατηγοριοποιήσει τα τεμάχια με βάση κάποιο συγκεκριμένο κοινό χαρακτηριστικό τους και να μετρήσει αριθμητικά τις εμφανίσεις αυτές στο σύνολο των δεδομένων.

Εξίσου σημαντικό ρόλο με την καταγραφή της συχνότητας χρήσης σε αυτό το είδος μελετών παίζει και η καταγραφή των παραγόντων που τη μεταβάλλουν. Αυτοί οι παράγοντες ποικίλουν ανάλογα με τη θεωρητική προσέγγιση του εκάστοτε μελετητή. Όσοι ενστερνίζονται τη

γενετική γραμματική, αποδίδουν αυτού του τύπου τη μεταβολή σε ενδογλωσσικούς μηχανισμούς (βλ. Hausser, 2011), ενώ άλλοι την εντάσσουν στο πλαίσιο της γλωσσικής επαφής, ακόμα και σε ομιλητές της ίδιας γλώσσας (βλ. Thomason, 2006). Άλλοι, κάνουν λόγο για κοινωνικούς και επικοινωνιακούς παράγοντες που ευνοούν την αλλαγή (βλ. Cook, 2004). Σε όλες τις παραπάνω προσεγγίσεις, κοινός παρονομαστής είναι ότι η μεταβολή προϋποθέτει αρχικά καινοτομία, και ότι καμία μεταβολή δεν μπορεί να υφίσταται χωρίς να υπάρχει ποικιλία.

2.4. Πολιτικός λόγος

Ως πολιτικό λόγο, που οριοθετεί το πεδίο έρευνας του παρόντος άρθρου, ορίζουμε το λόγο πολιτικών, είτε πρόκειται για μεμονωμένα πρόσωπα, είτε για ολόκληρα κόμματα ή θεσμούς, δηλαδή όλα τα γλωσσικά ή εξωγλωσσικά μέσα και την επιχειρηματολογία που χρησιμοποιούν για να μεταφέρουν το σκεπτικό ή τη θέση τους στον δέκτη. Πέραν αυτού, κύριος στόχος των πολιτικών, κατά τον Romadlani (2021), είναι το να πείσουν το ακροατήριο τους για την εγκυρότητα των λεγομένων τους, αλλά παράλληλα να επιτύχουν και καθολική δημοφιλία. Αυτό δεν είναι πάντα εύκολο, αφού όπως υπογραμμίζει ο Beard (2000), η ίδια η λέξη «πολιτικός» φέρει αρνητικές συνυποδηλώσεις που δεν είναι πάντα εύκολο να απαλειφθούν. Προκειμένου να τα επιτύχουν αυτά, οι πολιτικοί καταφεύγουν σε γλωσσικές επιλογές που απευθύνονται άμεσα στο συναίσθημα του ακροατή ή αναγνώστη, που κάνουν τα επιχειρήματά τους να φαίνονται λογικά και που δημιουργούν την αίσθηση του «ανήκειν» σε μια ευρεία ομάδα. Σχετικά με τις γλωσσικές αυτές επιλογές, ο Wilson (2015) επιβεβαιώνει ότι είναι συνειδητές και επιστρατεύονται από τον εκάστοτε πολιτικό λαμβάνοντας υπόψιν τόσο το ακροατήριο στο οποίο απευθύνεται, όσο και από το μήνυμα που επιδιώκει να μεταφέρει κάθε φορά. Συνεπώς πρόκειται για ένα λόγο με ποικιλότητα, που προσαρμόζεται στις δεδομένες επικοινωνιακές συνθήκες κάθε ομιλίας.

Ο πολιτικός λόγος έχει, επίσης, βρεθεί συχνά στο επίκεντρο της κριτικής ανάλυσης λόγου. Η κριτική ανάλυση λόγου, σύμφωνα με τον Tian (2021), δεν εξετάζει αποκλειστικά τη δομή και του σύνθεσης του λόγου ως προς τα γλωσσικά χαρακτηριστικά, όπως η παραδοσιακή ανάλυση λόγου, αλλά ερευνά σε βάθος της δυνατότητες του λόγου και τον ρόλο που παίζει στην κατασκευή της κοινωνικής ταυτότητας, των κοινωνικών σχέσεων και της γνώσης. Έτσι,

βασιζόμενοι σε αυτές τις αρχές, οι Wang & Liu (2018) υποστηρίζουν πως η πολιτική ανάλυση λόγου πρέπει να περιλαμβάνει πέρα από το χαρακτηρισμό και σχολιασμό του κειμένου, και τη συστηματική περιγραφή του συγκεκριμένου στο οποίο τοποθετείται. Αυτό, όπως θα δούμε και στη συνέχεια του άρθρου, παίζει καθοριστικό ρόλο, αφού διάφοροι κοινωνικοί παράγοντες φαίνεται να επηρεάζουν τη γλωσσική συμπεριφορά των πολιτικών. Τα γλωσσικά χαρακτηριστικά που έχουν συνδεθεί με τον πολιτικό λόγο και τα οποία θα καταμετρηθούν στην παρούσα έρευνα ως ενδείκτες της «πολιτικότητας» του λόγου είναι τα εξής:

- i. Μεταφορές
- ii. Αναλογίες
- iii. Προσωπικές αντωνυμίες (α' και β' προσώπου)
- iv. Επαναλήψεις
- v. Τριμερείς λίστες
- vi. Αντιθετικά ζεύγη

3. Μεθοδολογία

3.1. Ερευνητικά ερωτήματα

Λαμβάνοντας υπόψιν τα παραπάνω, τα κύρια ερωτήματα στα οποία στοχεύει να δώσει απάντηση η παρούσα έρευνα έχουν διαμορφωθεί ως εξής:

- i. κατά πόσο τα στοιχεία που έχουν αποδοθεί στο πολιτικό λόγο εμφανίζονται όντως σε μεγαλύτερη συχνότητα από ότι σε όλα τα υπόλοιπα είδη, συγκρίνοντας τη συχνότητα εμφάνισης αυτών των στοιχείων στα σώματα κειμένων κοινοβουλευτικού λόγου με αντίστοιχα σώματα γενικού περιεχομένου στις δύο γλώσσες.
- ii. εάν τα στοιχεία που χαρακτηρίζουν τον πολιτικό λόγο εμφανίζονται εξίσου στις δύο γλώσσες (Αγγλική και Ελληνική), εάν δηλαδή η γλώσσα της πολιτικής επιστρατεύει τα ίδια γλωσσικά μέσα διαγλωσσικά.
- iii. κατά πόσο η συχνότητα των προαναφερθέντων στοιχείων μεταβάλλεται στην πάροδο του χρόνου και, κατ' επέκταση, το εάν ο κοινοβουλευτικός λόγος τείνει να «απλουστεύεται» ή όχι στην ελληνική και την αγγλική γλώσσα. Σε αυτό το ζήτημα, δεδομένου ότι η ανάλυση θα γίνει διαγλωσσικά, τίθεται και το ερώτημα περί γενικότερης τάσης απλούστευσης ή μη του πολιτικού λόγου.
- iv. εάν υπάρχει κάποια συσχέτιση στη συχνότητα χρήσης των γλωσσικών χαρακτηριστικών του πολιτικού λόγου και το φύλο του ομιλητή, και το κατά πόσο αυτό εμφανίζεται διαγλωσσικά.
- v. εάν ο παράγοντας της ηλικίας του ομιλητή τη δεδομένη στιγμή της εκφώνησης της συγκεκριμένης ομιλίας επηρεάζει τη γλωσσική χρήση.
- vi. εάν η πολιτική τοποθέτηση του ομιλητή αποτελεί στοιχείο που καθορίζει τα γλωσσικά μέσα που επιστρατεύει.
- vii. εάν η θέση ενός βουλευτή σε κυβερνών ή αντιπολιτευόμενο κόμμα επηρεάζει τον τρόπο χρήσης της γλώσσας.

3.2. Δημιουργία διαχρονικών σωμάτων κειμένων κοινοβουλευτικού λόγου

Όπως ήδη αναφέρθηκε, μια διαχρονική και συγκριτική μελέτη σωμάτων κειμένων, όπως η παρούσα, προϋποθέτει την ύπαρξη σωμάτων που θα καλύπτουν το εύρος και τα στοιχεία που την αφορούν. Δεδομένου ότι το συγκεκριμένο υλικό δεν ήταν άμεσα διαθέσιμο, δημιουργήθηκαν δύο σώματα κειμένων αποτελούμενα από αποσπάσματα κοινοβουλευτικών ομιλιών, κατά το χρονικό διάστημα 1989-2022, από τα Κοινοβούλια της Ελλάδας και του Ηνωμένου Βασιλείου, στα ελληνικά και τα αγγλικά αντίστοιχα. Σε κάθε ένα από τα

αποσπάσματα έγινε επισημείωση του ονόματος του ομιλητή, της χρονολογίας εκφώνησης της ομιλίας, των πρακτικών στα οποία έχει καταγραφεί η ομιλία, του κόμματος στο οποίο ανήκε ο ομιλητής τη συγκεκριμένη στιγμή, το εάν το κόμμα στο οποίο υπάγεται ο ομιλητής είναι κυβερνών ή αντιπολιτευόμενο τη δεδομένη στιγμή, το φύλο του ομιλητή και της ηλικίας που αυτός είχε κατά το έτος της ομιλίας.

Η συλλογή του υλικού έγινε δειγματοληπτικά, επιλέγοντας τυχαία αποσπάσματα από συνεδριάσεις ολομελειών, ψηφίσεις νομοσχεδίων, δημόσιες συζητήσεις και έκτακτες συνεδριάσεις των Κοινοβουλίων των δύο χωρών.¹ Για κάθε ημερολογιακό έτος επελέγησαν αποσπάσματα από συνεδριάσεις που να απέχουν χρονικά περίπου 3 μήνες. Κριτήριο επιλογής των αποσπασμάτων ήταν να μην είναι λιγότερες από 100 και περισσότερες από 2000 λέξεις συνεχόμενου λόγου, ενώ επίσης δεν συμπεριελήφθησαν στοιχεία διαλόγου.

3.2.1 Ελληνικό σώμα κειμένων κοινοβουλευτικού λόγου

Αρχικά, για το ελληνικό σώμα κειμένων κοινοβουλευτικού λόγου συγκεντρώθηκαν 280 αποσπάσματα, τα οποία αριθμούν 183.691 λέξεις στο σύνολό τους και έχουν ως μέσο όρο αριθμού λέξεων ανά απόσπασμα τις 656,03 λέξεις. Καλύπτοντας 34 έτη ομιλιών, το συγκεκριμένο σώμα περιλαμβάνει κατά μέσο όρο 5.402,67 λέξεις ανά έτος.

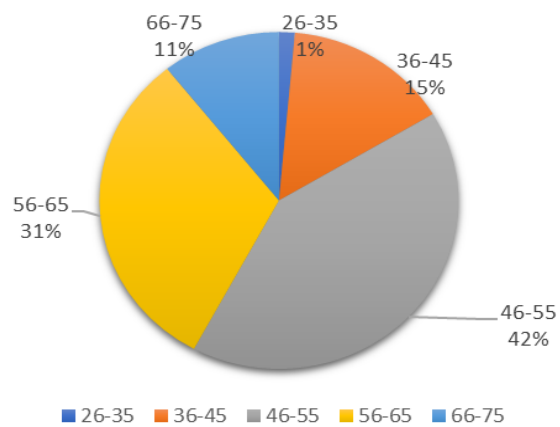
Όσον αφορά τα χαρακτηριστικά των ομιλητών, την πλειοψηφία απαρτίζουν βουλευτές, με 213 αποσπάσματα, έναντι 67 αποσπασμάτων από βουλευτρίες (βλ. Διάγραμμα 1). Ηλικιακά, το μεγαλύτερο ποσοστό των αποσπασμάτων είναι από άτομα ηλικίας 46-55 ετών, ενώ μόλις 4 αποσπάσματα είναι από βουλευτές ή βουλευτρίες κάτω των 35 ετών (βλ. Διάγραμμα 2). Ακόμα, το ελληνικό σώμα κειμένων περιλαμβάνει αποσπάσματα από 18 κόμματα του ελληνικού κοινοβουλίου, με την πλειοψηφία αυτών να αφορά βουλευτές ή βουλευτρίες της Νέας Δημοκρατίας (92 αποσπάσματα), του ΠΑ.ΣΟ.Κ. (82 αποσπάσματα) και του ΣΥ.ΡΙΖ.Α (38 αποσπάσματα) (βλ. Διάγραμμα 3). Εξ αυτών, το μεγαλύτερο μέρος προκύπτει από βουλευτές ή βουλευτρίες που κατά το έτος της ομιλίας τους βρισκόνταν στην αντιπολίτευση (184 αποσπάσματα) (βλ. Διάγραμμα 4).

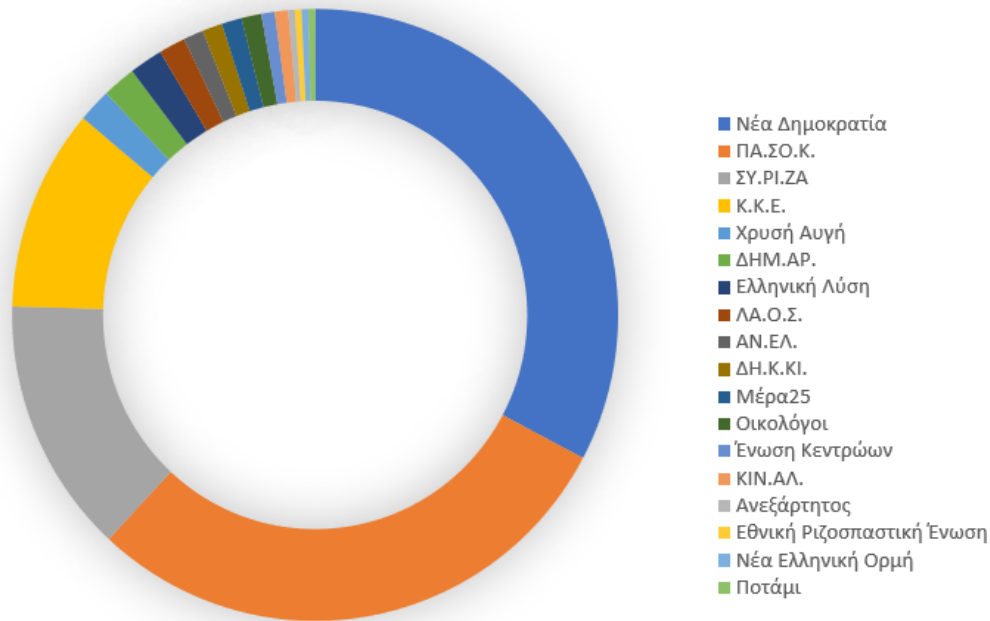
¹ Για το αγγλικό σώμα κειμένων επελέγησαν αποσπάσματα μόνο από τη Βουλή των Κοινοτήτων και όχι από τη Βουλή των Λόρδων.

Διάγραμμα 1. Φύλο βουλευτών στο ελληνικό σώμα κοινοβουλευτικού λόγου.

Διάγραμμα 2. Ηλικία βουλευτών στο ελληνικό σώμα κοινοβουλευτικού λόγου.

Διάγραμμα 3. Κόμματα στο ελληνικό σώμα κειμένων κοινοβουλευτικού λόγου.

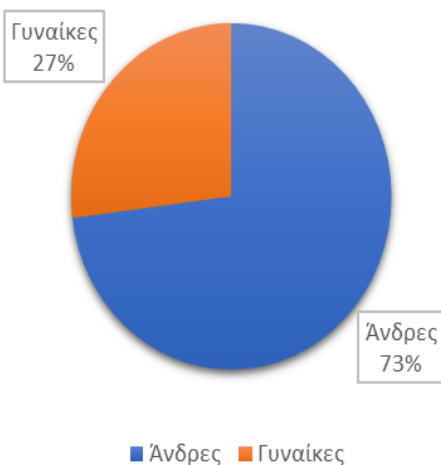
Διάγραμμα 4. Αποσπάσματα ομιλιών από βουλευτές που ανήκουν σε κυβερνών κόμμα και αντιπολίτευση στο ελληνικό σώμα κοινοβουλευτικού λόγου.

3.2.2 Αγγλικό σώμα κειμένων κοινοβουλευτικού λόγου

Όσον αφορά το αγγλικό σώμα κειμένων κοινοβουλευτικού λόγου, συγκεντρώθηκαν 258 αποσπάσματα, με σύνολο 208.415 λέξεις και με μέσο όρο αριθμού λέξεων ανά απόσπασμα

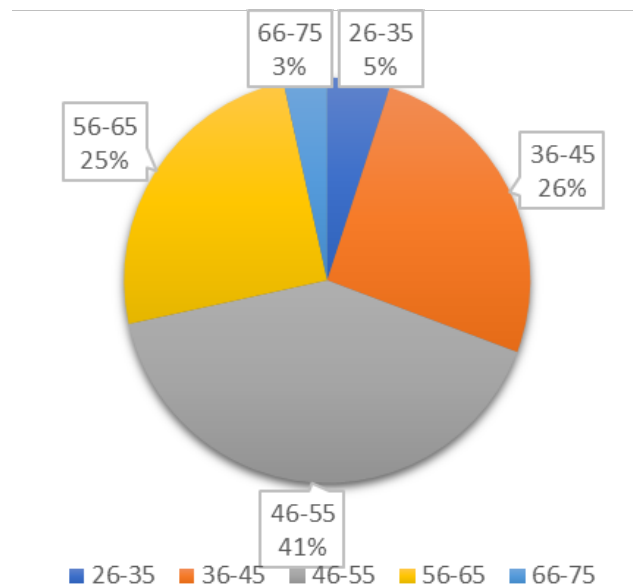
τις 807,81 λέξεις. Καλύπτοντας 34 έτη ομιλιών, το συγκεκριμένο σώμα περιλαμβάνει κατά μέσο όρο 6.129,85 λέξεις ανά έτος.

Αναλύοντας τις επιμέρους παραμέτρους στο συγκεκριμένο σώμα, φαίνεται ότι την πλειοψηφία απαρτίζουν άνδρες, με 188 αποσπάσματα, έναντι 70 αποσπασμάτων από βουλευτρίες (βλ. Διάγραμμα 5). Ηλικιακά, το μεγαλύτερο ποσοστό των αποσπασμάτων προέρχεται από βουλευτές / βουλευτρίες ηλικίας 46-55 ετών, ενώ η ηλικιακή ομάδα με τα λιγότερα αποσπάσματα είναι αυτή μεταξύ 66 και 75 ετών (βλ. Διάγραμμα 6). Στο αγγλόφωνο σώμα κειμένων περιλαμβάνονται αποσπάσματα από 13 κόμματα του κοινοβουλίου του Ηνωμένου Βασιλείου, με την πλειοψηφία αυτών να προέρχονται από το κόμμα των Συντηρητικών (121 αποσπάσματα) και των Εργατικών (103 αποσπάσματα), ενώ όλα τα υπόλοιπα κόμματα εμφανίζονται σε πολύ μικρότερο ποσοστό (βλ. Διάγραμμα 7). Εξ αυτών των αποσπασμάτων, το μεγαλύτερο μέρος προκύπτει από βουλευτές /βουλευτρίες που κατά το έτος της ομιλίας τους υπάγονται σε κυβερνών κόμμα (135 αποσπάσματα) (βλ. Διάγραμμα 8).

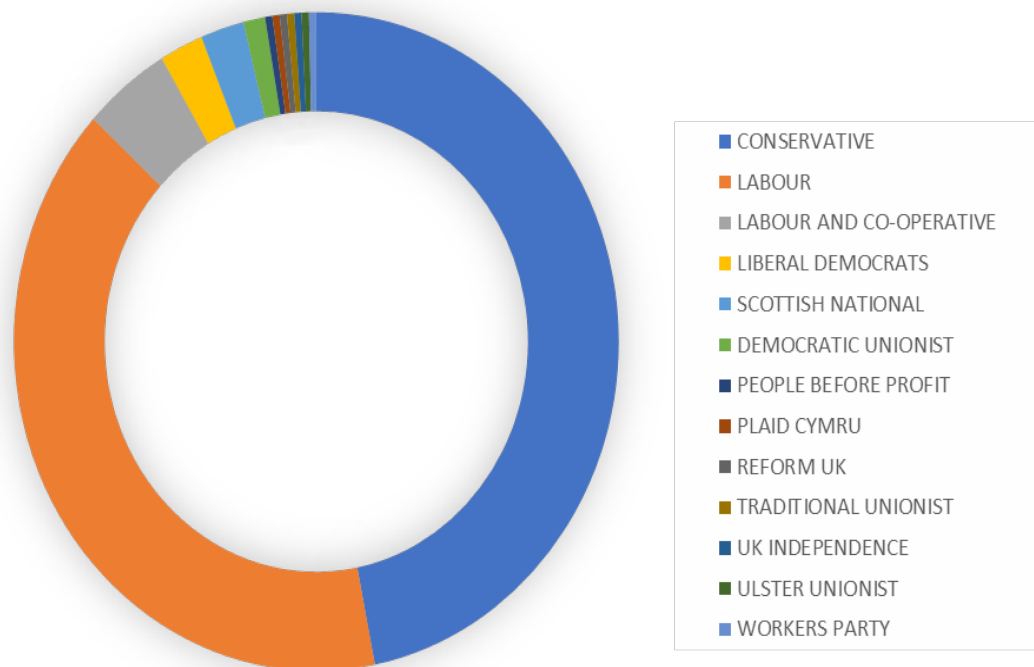

Διάγραμμα 5. Φύλο Βουλευτών στο αγγλικό σώμα κοινοβουλευτικού λόγου.

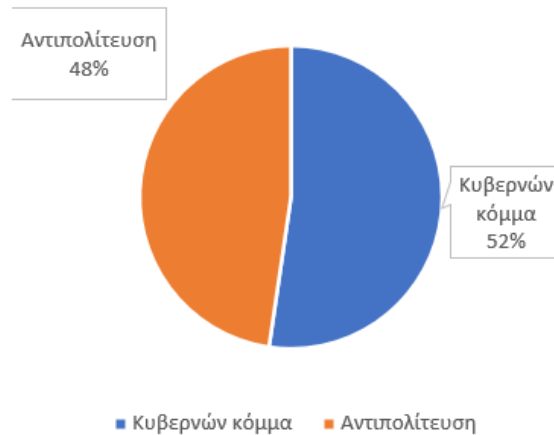

Διάγραμμα 6. Ηλικία βουλευτών στο αγγλικό σώμα κοινοβουλευτικού λόγου.

Διάγραμμα 7. Κόμματα στο αγγλικό σώμα κοινοβουλευτικού λόγου.

Διάγραμμα 8. Αποσπάσματα ομιλιών από βουλευτές που ανήκουν σε κυβερνών κόμμα και αντιπολίτευση στο αγγλικό σώμα κοινοβουλευτικού λόγου.

Αντιπαραβάλλοντας τα δύο corpora, παρατηρούμε ότι στα περισσότερα στοιχεία συγκλίνουν. Ειδικότερα, και στα δύο παρατηρείται παρόμοιο ποσοστό γυναικών επί του συνόλου των βουλευτών. Επίσης, και στα δύο σώματα το μεγαλύτερο ποσοστό των ομιλητών κυμαίνεται ηλικιακά μεταξύ 46 και 55 ετών, και αμέσως μετά 55-65 ετών. Η διαφορά που παρατηρείται σε αυτό το σημείο, είναι ότι στο ελληνικό σώμα σχεδόν εκλείπουν αποσπάσματα ομιλητών κάτω των 35 ετών, ενώ στο αγγλικό παρόμοιο ποσοστό σημειώνεται στην ηλικιακή ομάδα 66-75 (βλ. Διάγραμμα 9). Ένα ακόμα στοιχείο που διαφοροποιεί τα δύο σώματα κειμένων είναι ο αριθμός των κομματικών παρατάξεων από τις οποίες προέρχονται κάθε φορά οι βουλευτές, καθώς στο αγγλικό σώμα είναι λιγότερες, αλλά και με σημαντικά μικρότερο αριθμό αποσπασμάτων από τα μικρότερα κόμματα. Αυτό, ενδεχομένως, εξηγεί και το γιατί η πλειοψηφία των ελληνικών αποσπασμάτων προέρχεται από κόμματα της αντιπολίτευσης, ενώ των αγγλικών από το εκάστοτε κυβερνών κόμμα, σημείο που επίσης διαφοροποιεί τα δύο σώματα κειμένων.

3.2.3 Γενικά σώματα κειμένων

Προκειμένου να επαληθευθεί ότι τα γλωσσικά μέσα που θα μετρηθούν στα δύο σώματα κειμένων κοινοβουλευτικού λόγου που δημιουργήθηκαν αποτελούν όντως χαρακτηριστικά του πολιτικού λόγου, τα ίδια στοιχεία θα μετρηθούν και σε δύο γενικά σώματα κειμένων, σε μικρότερο, ωστόσο, εύρος (~10.000 λέξεις ανά γλώσσα).

Για τα αγγλικά επιλέχθηκε το eng-uk_web_2002 (926 εκατομμύρια tokens) από το Leipzig Corpora Collection², ενώ για τα ελληνικά το Corpus of Modern Greek (35.7 εκατομμύρια tokens), που δημιουργήθηκε στο πλαίσιο του προγράμματος “Corpus Linguistics” της Ρωσικής Ακαδημίας Επιστημών (Russian Academy of Sciences). Και τα δύο σώματα κειμένων είναι διαδικτυακά σώματα γενικού ενδιαφέροντος τα οποία περιλαμβάνουν κείμενα μυθοπλασίας, δημοσιογραφικά, ποιητικά, επίσημα, επιστημονικά και θρησκευτικά αποσπάσματα.

3.2.4 Ερευνητικοί Περιορισμοί

Ένας κύριος περιορισμός που προκύπτει από την χρήση των παραπάνω σωμάτων κειμένων είναι ότι τα διαθέσιμα διαδικτυακά corpora δεν καλύπτουν το ίδιο χρονικό εύρος με τα ειδικά που δημιουργήθηκαν για τις ανάγκες της έρευνας. Το αγγλικό γενικό σώμα κειμένων περιλαμβάνει καταχωρήσεις κειμένων του 2002, ενώ στο ελληνικό δεν υπάρχει πληροφορία για το έτος κάθε καταχώρησης. Επίσης στα δύο αυτά σώματα δεν υπάρχει πληροφορία για το φύλο ή την ηλικία του ομιλητή ή συγγραφέα και συνεπώς η σύγκριση μπορεί να γίνει μόνο με το σύνολο των σωμάτων κειμένων πολιτικού λόγου, χωρίς να εξετάζονται επιμέρους παράμετροι.

4. Αποτελέσματα – Ανάλυση

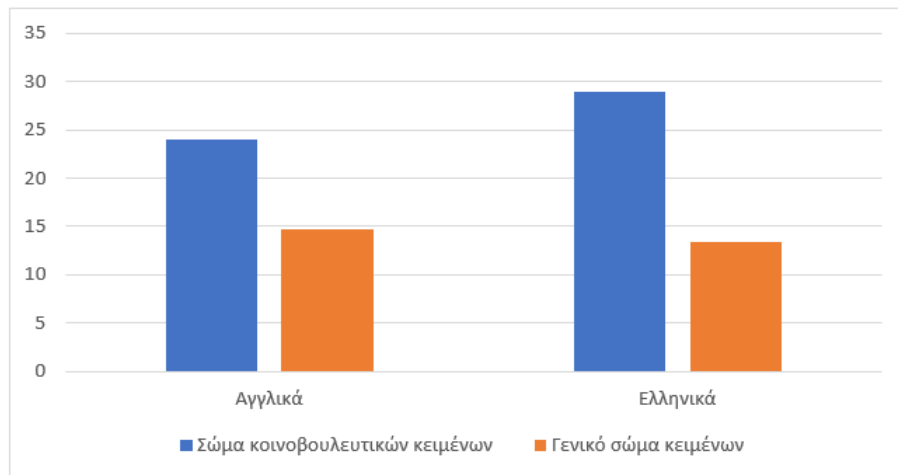
4.1. Σύγκριση με γενικά σώματα κειμένων

Συγκρίνοντας τη συχνότητα εμφάνισης των στοιχείων που έχουν συνδεθεί με τον πολιτικό λόγο στα ειδικά σώματα κοινοβουλευτικών κειμένων που δημιουργήθηκαν για τις ανάγκες της έρευνας με τη συχνότητα εμφάνισης των ίδιων στοιχείων σε γενικά σώματα κειμένων, παρατηρείται ότι όλα τα στοιχεία εμφανίζονται σε μεγαλύτερη συχνότητα στα ειδικά corpora, και στις δύο γλώσσες.

---

4. Leipzig Corpora Collection: English Web text corpus (United Kingdom) based on material from 2002. Leipzig Corpora Collection. Dataset. https://corpora.uni-leipzig.de?corpusId=eng-uk_web_2002.

Συγκεκριμένα, στα αγγλικά σώματα, τα στοιχεία που μετρούνται εμφανίζονται σε μεγαλύτερη συχνότητα στο σώμα κοινοβουλευτικών κειμένων σε σύγκριση με το γενικό σώμα κειμένων, κατά 38.29% περισσότερο (Διάγραμμα 9). Μεγαλύτερη απόκλιση στη συχνότητα χρήσης υπήρξε στις μεταφορές, ενώ μικρότερη απόκλιση παρατηρήθηκε στις τριμερείς λίστες και τις επαναλήψεις.

Διάγραμμα 9. Αριθμός εμφάνισης των στοιχείων πολιτικού λόγου ανά 1000 λέξεις.

Στην περίπτωση των ελληνικών σωμάτων υπάρχει 53.63% συχνότερη εμφάνιση του συνόλου των στοιχείων ανά 1000 λέξεις στα κοινοβουλευτικά κείμενα από ότι στα γενικά. Το στοιχείο με τη μεγαλύτερη απόκλιση μεταξύ των δύο σωμάτων ήταν οι μετωνυμίες, ενώ αυτό στο οποίο η διαφορά ήταν μικρότερη ήταν οι τριμερείς λίστες.

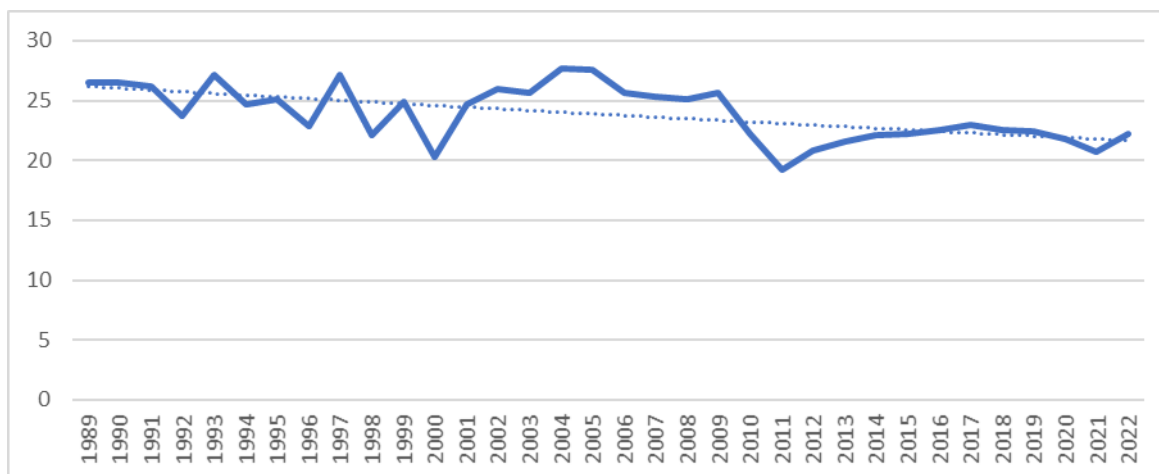
Συγκρίνοντας τις δύο περιπτώσεις, παρατηρείται ότι στα ελληνικά η διαφορά στη συχνότητα χρήσης των στοιχείων στο σώμα κοινοβουλευτικού λόγου και το γενικό σώμα είναι σημαντικά μεγαλύτερη από ότι στο αγγλικό. Εφόσον τα γενικά σώματα έχουν παρόμοια ποσοστά στις δύο γλώσσες, γίνεται αντιληπτό ότι η διαφορά εντοπίζεται κυρίως στο αυξημένο ποσοστό της συχνότητας χρήσης στο ελληνικό πολιτικό σώμα κειμένων. Η διαφορά αυτή θα μπορούσε να αιτιολογηθεί από το μεγαλύτερο αριθμό κομμάτων στο ελληνικό corpus, από το μικρότερο εύρος ηλικιών ή και από το χαμηλότερο ποσοστό συμμετοχής γυναικών.

Αν και τα δεδομένα αυτά επιβεβαιώνουν τη βιβλιογραφία ως προς την αυξημένη εμφάνιση των έξι στοιχείων στον πολιτικό λόγο, πρέπει να ληφθεί υπόψιν ότι τα δύο γενικά σώματα

κειμένων που χρησιμοποιήθηκαν για τη σύγκριση είναι web corpora, τα οποία στο μεγαλύτερο μέρος τους αποτελούνται από δημοσιογραφικά κείμενα. Εάν σε αυτά συμπεριλαμβάνονταν δείγματα προφορικού ή άλλου είδους καθημερινός λόγος, η διαφορά ενδεχομένως να ήταν διαφορετική. Ειδικότερα, αν λάβουμε υπόψιν ότι ο δημοσιογραφικός λόγος έχει πολλά σημεία τομής με τον πολιτικό, και αρκετές από τις έννοιες που μελετήθηκαν στην παρούσα έρευνα έχουν συσχετιστεί και με τα δύο είδη, πιθανολογώ ότι η διαφορά στη συχνότητα χρήσης μεταξύ του πολιτικού και του γενικού σώματος κειμένων θα ήταν ακόμη μεγαλύτερη, και στις δύο γλώσσες.

4.1.1. Διαχρονική ανάλυση στοιχείων κοινοβουλευτικού λόγου

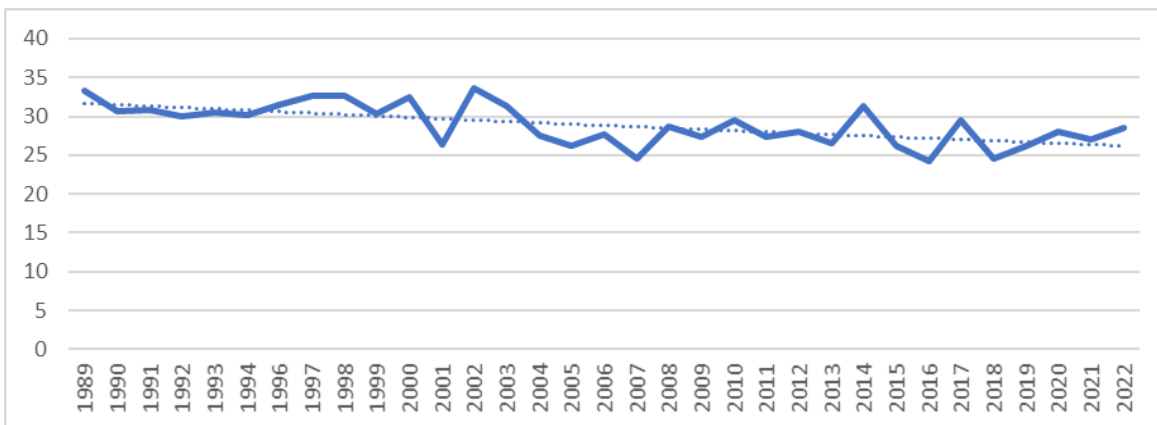
Προχωρώντας στη διαχρονική διερεύνηση του κοινοβουλευτικού λόγου στις δύο γλώσσες, παρατηρείται ένα κοινό μοτίβο μεταβολής. Συγκεκριμένα, το σύνολο των στοιχείων ανά 1000 λέξεις φαίνεται να είναι σχετικά σταθερό και στις δύο γλώσσες, παρουσιάζοντας ωστόσο διαχρονικά μια μείωση και στις δύο περιπτώσεις.

Διάγραμμα 10. Σύνολο στοιχείων πολιτικού λόγου στο Αγγλικό σώμα κειμένων κοινοβουλευτικού λόγου ανά 1000 λέξεις, ανά έτος.

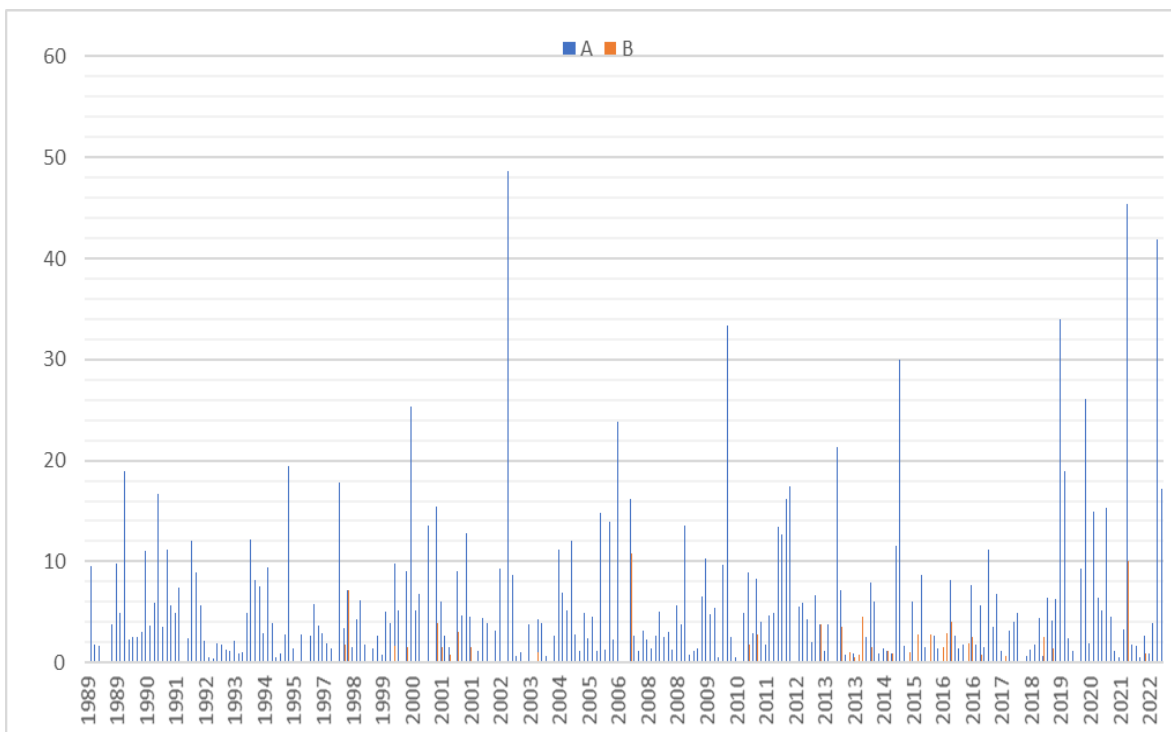
Στο κοινοβούλιο του Ηνωμένου Βασιλείου (Διάγραμμα 10), η μείωση στην εμφάνιση των στοιχείων σε χρονικό εύρος 33 ετών φαίνεται να είναι ελαφρώς μεγαλύτερη σε σύγκριση με

το Ελληνικό, το οποίο, ωστόσο, παρουσιάζει διαχρονικά μεγαλύτερο αριθμό στοιχείων ανά 1000 λέξεις σε κάθε έτος (Διάγραμμα 13).

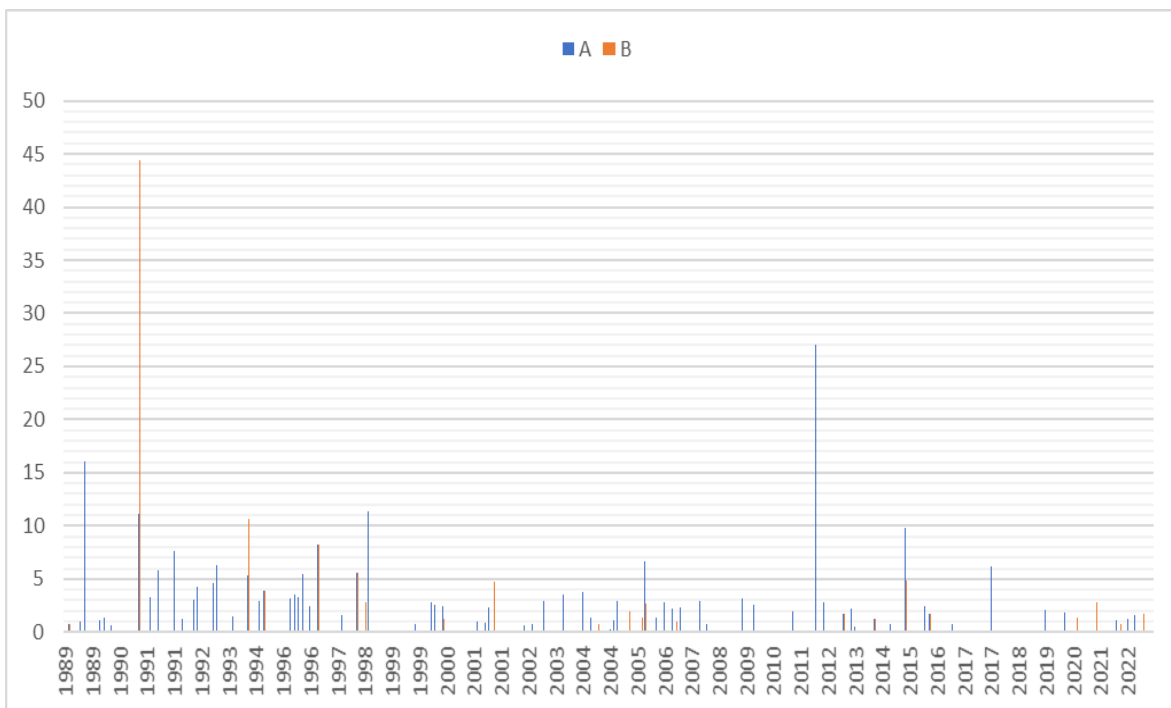

Διάγραμμα 11. Σύνολο στοιχείων πολιτικού λόγου στο Ελληνικό σώμα κειμένων κοινοβουλευτικού λόγου ανά 1000 λέξεις, ανά έτος.

Εάν και δεν παρουσιάζει κάποια συστηματικότητα η μεταβολή καθενός από τα 6 στοιχεία μεμονωμένα, φαίνεται να έχει ενδιαφέρον η χρήση των αντωνυμιών Α' και Β' προσώπου στο αγγλικό σώμα κειμένων (Διάγραμμα 12). Διαχρονικά σημειώνεται μεγαλύτερη χρήση των προσωπικών αντωνυμιών Α' προσώπου σε σχέση με τις αντωνυμίες Β' προσώπου. Πέραν αυτού, με μια δεύτερη ανάγνωση, παρατηρούνται ορισμένες κορυφώσεις στη χρήση τους που φαίνεται να συμπίπτουν χρονικά με τις χρονολογίες διεξαγωγής κοινοβουλευτικών εκλογών στο Ηνωμένο Βασίλειο (2010, 2015, 2019, 2022). Το γεγονός αυτό θα μπορούσε να ερμηνευθεί ως μια προσπάθεια των πολιτικών του Ηνωμένου Βασιλείου να επικαλεστούν τη συμμετοχή των ακροατών τους σε μια κοινή ομάδα, με κοινά συμφέροντα και ιδανικά, κατά την περίοδο των εκλογικών διαδικασιών, πιθανώς για τη θήρευση περισσότερων ψήφων. Αντίστοιχα, αν και η αναλογία αντωνυμιών Α' και Β' προσώπου είναι παρόμοια στα ελληνικά, δεν παρατηρείται κάποια αντίστοιχη κλιμάκωση σε περιόδους εκλογών (Διάγραμμα 13).

Διάγραμμα 12. Σύνολο αντωνυμιών Α' και Β' προσώπου στο Αγγλικό σώμα κειμένων ανά 1000 λέξεις, ανά έτος.

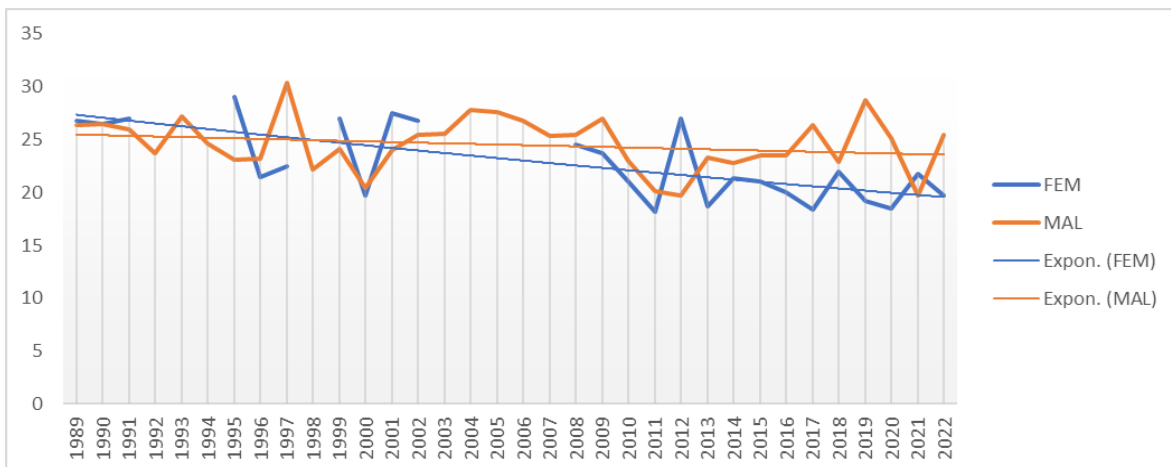

Διάγραμμα 13. Σύνολο αντωνυμιών Α' και Β' προσώπου στο Ελληνικό σώμα κειμένων ανά 1000 λέξεις, ανά έτος.

4.2. Σύγκριση ανά φύλο

Σε επόμενο επίπεδο ανάλυσης, μετρήθηκαν οι εμφανίσεις των στοιχείων πολιτικού λόγου με βάση το φύλο του ομιλητή. Οι συγκεκριμένες μετρήσεις παρουσιάζουν ενδιαφέρον εάν ληφθούν υπόψιν όσα έχουν αναφερθεί στις ενότητες 4.8. και 5.3 σχετικά με τη θέση των γυναικών στο κοινοβούλιο και στην αύξηση της παρουσίας τους τα τελευταία χρόνια.

Έτσι, για το αγγλικό σώμα παρατηρείται ότι, στο ανδρικό φύλο, η συχνότητα εμφάνισης των πολιτικών στοιχείων παραμένει σχετικά σταθερή στη διάρκεια των 33 ετών, ενώ των γυναικών φθίνει σημαντικά (Διάγραμμα 14). Ενδιαφέρον παρουσιάζει ότι η πτώση αυτή καταγράφεται από το 2008 και μετά, ενώ πιο πριν τα ποσοστά κυμαίνονται στα ίδια επίπεδα με των ανδρών. Συμπεραίνεται, λοιπόν, ότι όσο μικρότερη είναι η γυναικεία παρουσία στο αγγλικό κοινοβούλιο, τόσο λιγότερο διαφοροποιούνται από τον πολιτικό λόγο της πλειοψηφίας, δηλαδή των ανδρών. Αντίστοιχα, όσο αυτή αυξάνεται, παρατηρείται διαφορετική γλωσσική συμπεριφορά, με μειωμένα τα «καθιερωμένα» στοιχεία του πολιτικού λόγου.

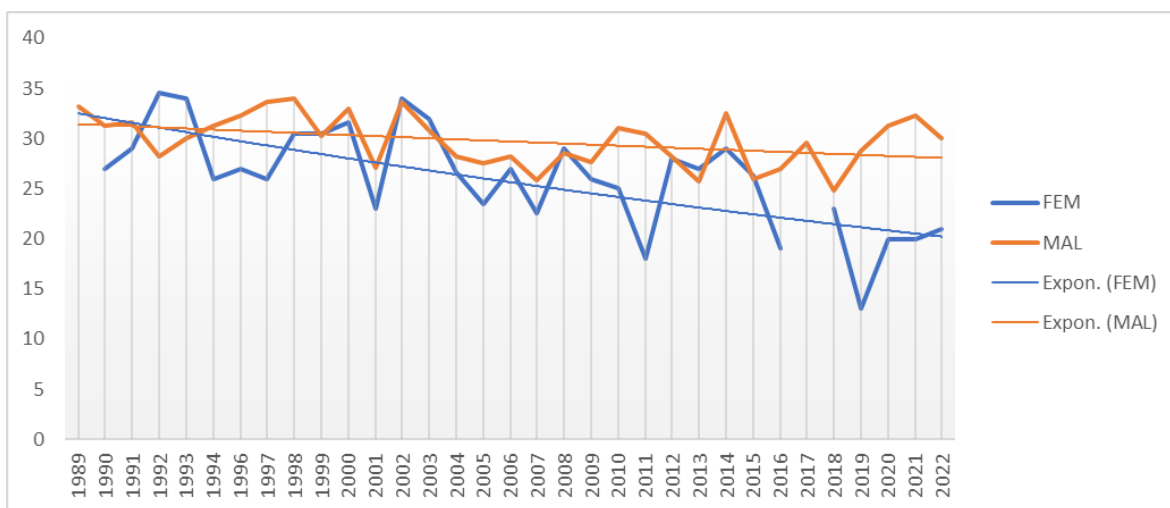
Διάγραμμα 14. Σύνολο των στοιχείων πολιτικού λόγου στο αγγλικό σώμα κοινοβουλευτικού λόγου ανά 1000 λέξεις, ανά φύλο και ανά έτος.

Αντίστοιχα, στην περίπτωση του ελληνικού σώματος κειμένων, καταγράφεται παρόμοια συμπεριφορά, με τη συχνότητα εμφάνισης των στοιχείων να παραμένει σχετικά σταθερή για

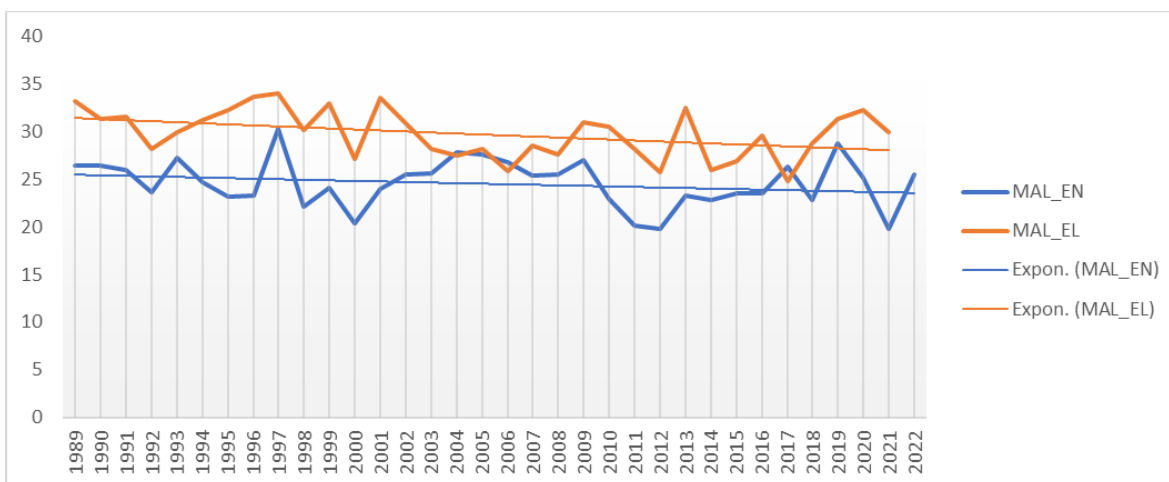
τους άνδρες, αλλά να μειώνεται σημαντικά για τις γυναίκες κατά το δεύτερο μισό του χρονικού εύρους που μελετάται (Διάγραμμα 15).

Βάσει αυτών, η σύγκλιση στη συχνότητα χρήσης βουλευτών και βουλευτριών στις δυο γλώσσες πριν το 2000 θα μπορούσαμε να εκτιμήσουμε ότι οφείλεται είτε σε μεθοδολογικά αίτια (λόγω σημαντικά μικρότερου δείγματος από βουλευτριες), είτε στην προσπάθεια των βουλευτριών να συγκλίνουν με τον τρόπο εκφοράς του λόγου των βουλευτών που απαρτίζουν την πλειοψηφία των δύο κοινοβουλίων.

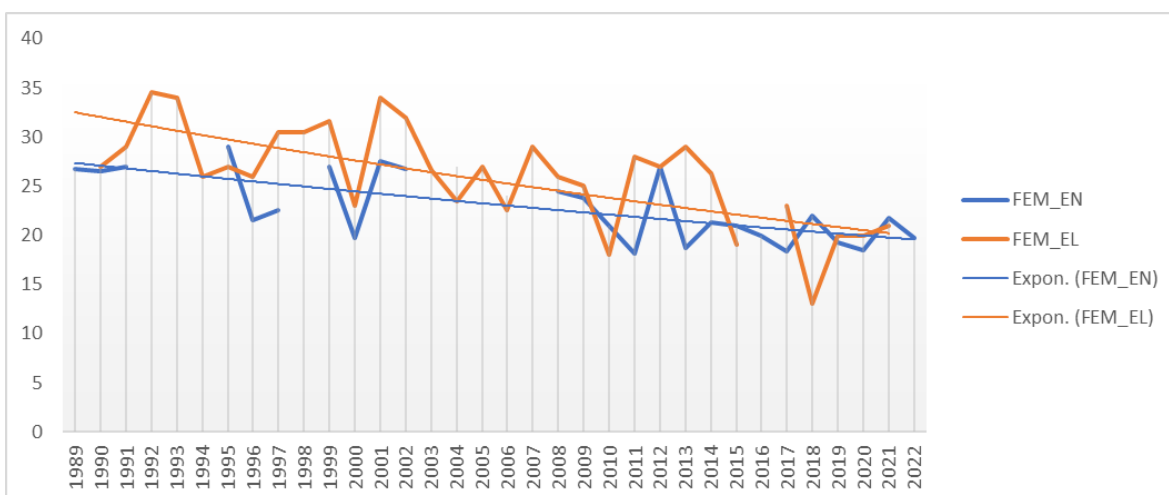

Διάγραμμα 15. Σύνολο των στοιχείων πολιτικού λόγου στο ελληνικό σώμα κοινοβουλευτικού λόγου ανά 1000 λέξεις, ανά φύλο και ανά έτος.

Τέλος, συγκρίνοντας τα αποτελέσματα των ανδρών στο ελληνικό και αγγλικό σώμα βλέπουμε ότι και τα δύο παραμένουν σχετικά σταθερά και με σταθερά μεγαλύτερη χρήση στο ελληνικό corpus (Διάγραμμα 16), ενώ συγκρίνοντας τα αντίστοιχα δεδομένα για τις γυναίκες βλέπουμε ότι η πτωτική τάση είναι μεγαλύτερη για το ελληνικό σώμα κειμένων (Διάγραμμα 17).

Διάγραμμα 16. Σύνολο των στοιχείων πολιτικού λόγου των ανδρών στο ελληνικό και αγγλικό σώμα κοινοβουλευτικού λόγου ανά 1000 λέξεις, ανά έτος.

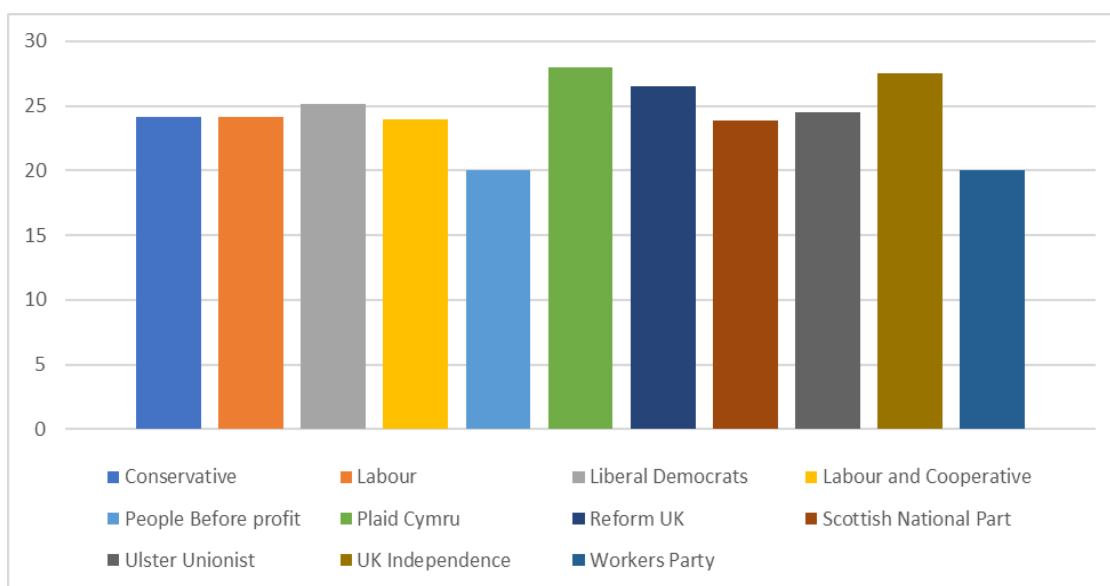

Διάγραμμα 17. Σύνολο των στοιχείων πολιτικού λόγου των γυναικών στο ελληνικό και αγγλικό σώμα κοινοβουλευτικού λόγου ανά 1000 λέξεις, ανά έτος.

4.3. Σύγκριση ανά κομματική παράταξη

Περνώντας στην επόμενη παράμετρο ανάλυσης, μετρήθηκαν οι εμφανίσεις των στοιχείων πολιτικού λόγου στα δύο ειδικά σώματα κειμένων με άξονα το κόμμα στο οποίο ανήκει τη στιγμή της ομιλίας ο κάθε βουλευτής ή η κάθε βουλευτριά.

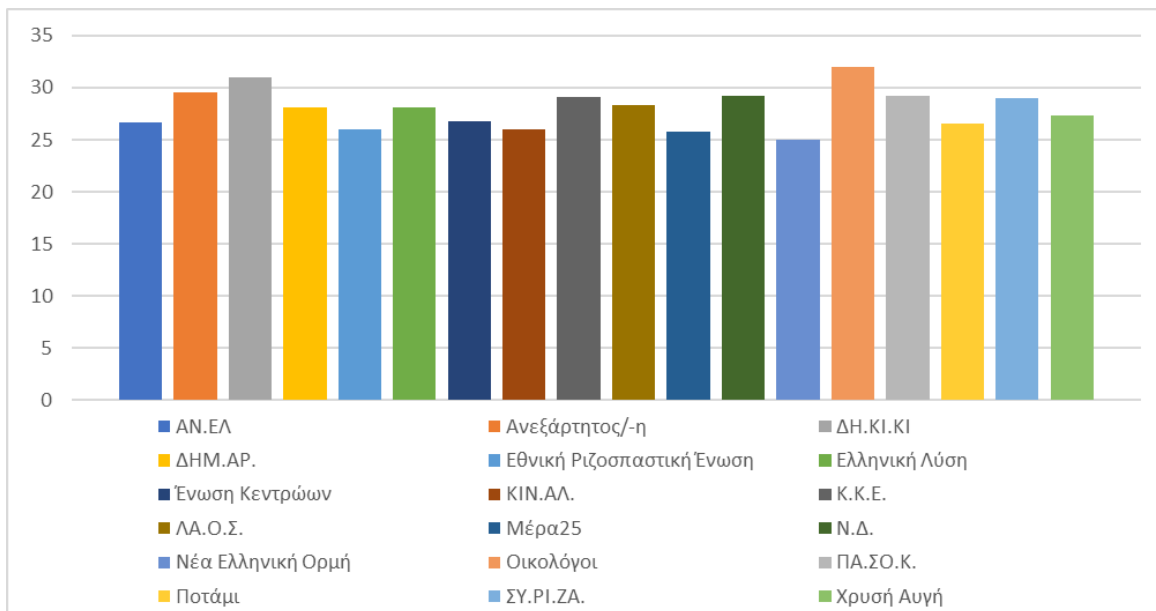
Για τα δεδομένα του κοινοβουλίου του Ηνωμένου Βασιλείου, όπως φαίνεται στο Διάγραμμα 20, δεν παρουσιάζεται κάποια συστηματικότητα, τουλάχιστον ως προς τη διάκριση συντηρητικών και προοδευτικών κομμάτων. Αντιθέτως, στα κόμματα με τη μεγαλύτερη συμμετοχή (Conservative, Labour, Liberal Democrats, Labour & Cooperative) η χρήση των γλωσσικών μέσων του πολιτικού λόγου κυμαίνεται στα ίδια επίπεδα. Μεγαλύτερη απόκλιση, είτε προς τα πάνω (Plaid Cymru, UK Independence), είτε προς τα κάτω (People Before Profit) παρουσιάζεται στα κόμματα με μικρότερη συμμετοχή, γεγονός που, ωστόσο, ενδέχεται να οφείλεται στο μικρό δείγμα κειμένων.

Διάγραμμα 18. Σύνολο στοιχείων πολιτικού λόγου στο αγγλικό σώμα κοινοβουλευτικού λόγου ανά 1000 λέξεις, ανά κομματική παράταξη.

Στην περίπτωση του ελληνικού corpus, η ύπαρξη περισσότερων κομμάτων δεν φαίνεται να επηρεάζει την εμφάνιση των στοιχείων πολιτικού λόγου, αφού παρατηρείται το ίδιο μοτίβο (Διάγραμμα 21). Συγκεκριμένα τα κόμματα που εμφανίζονται με μεγαλύτερη συχνότητα (Νέα Δημοκρατία, ΠΑ.ΣΟ.Κ., ΣΥ.ΡΙΖ.Α., Κ.Κ.Ε.) κυμαίνονται στο ίδιο επίπεδο μεταξύ τους ενώ τα κόμματα που διαφοροποιούνται είτε προς τα πάνω (ΔΗ.Κ.ΚΙ, Οικολόγοι) ή προς τα κάτω (Εθνική Ριζοσπαστική Ένωση, Νέα Ελληνική Ορμή), είναι κόμματα με σημαντικά μικρότερη συμμετοχή στο corpus, αλλά και στη Βουλή των Ελλήνων. Ο ιδεολογικός χώρος

στον οποίο εντάσσεται το κάθε κόμμα δεν φαίνεται να επηρεάζει σημαντικά τη συχνότητα εμφάνισης των στοιχείων της έρευνας.

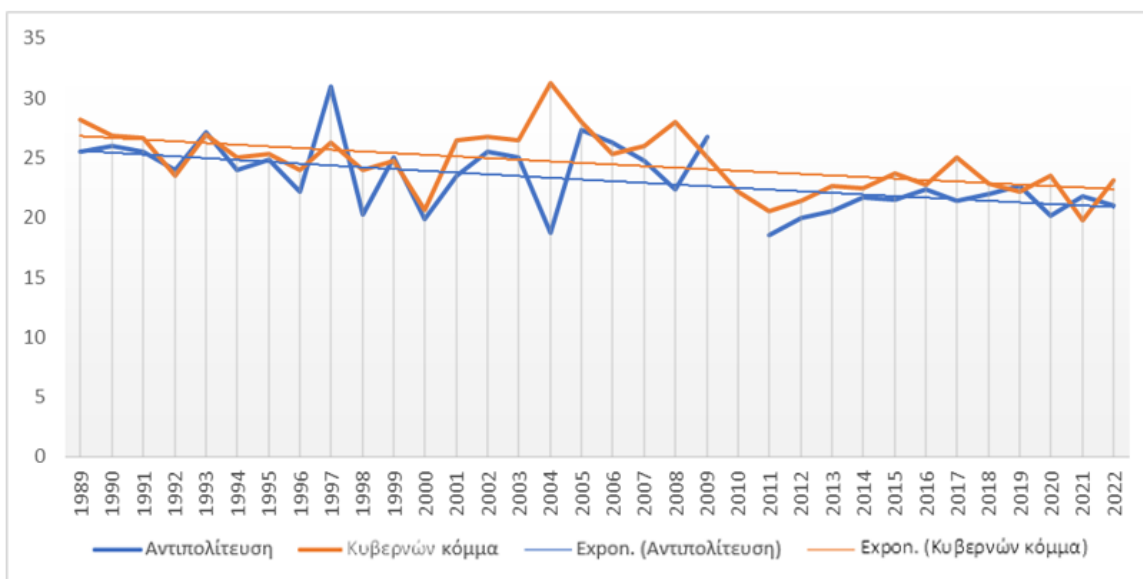
Διάγραμμα 19. Σύνολο στοιχείων πολιτικού λόγου στο ελληνικό σώμα κοινοβουλευτικού λόγου ανά 1000 λέξεις, ανά κομματική παράταξη.

4.3.1. Σύγκριση ανά κυβερνών κόμμα

Σε δεύτερο επίπεδο, και εφόσον είναι δύσκολο να συγκριθούν τα γλωσσικά χαρακτηριστικά που παρουσιάζουν οι πολιτικές παρατάξεις που ανήκουν σε διαφορετικά συστήματα διακυβέρνησης (Βασιλευόμενη Κοινοβουλευτική Δημοκρατία με διάκριση Δύο Κοινοβουλίων που ασκούν τη νομοθετική εξουσία για το Ηνωμένο Βασίλειο, έναντι Προεδρευόμενης Κοινοβουλευτικής Δημοκρατίας με ένα Κοινοβούλιο για την Ελλάδα), εξετάστηκε το κατά πόσο η συμμετοχή ενός ή μιας πολιτικού σε κόμμα που βρίσκεται στην κυβέρνηση μια χώρας κατά το έτος της ομιλίας τους, επηρεάζει τα γλωσσικά μέσα που χρησιμοποιούν. Σε αυτό το σημείο, αξίζει να αναφερθεί ότι στο αγγλικό σώμα κειμένων τα αποσπάσματα από κόμματα που βρίσκονται στην κυβέρνηση αποτελούν την πλειοψηφία των

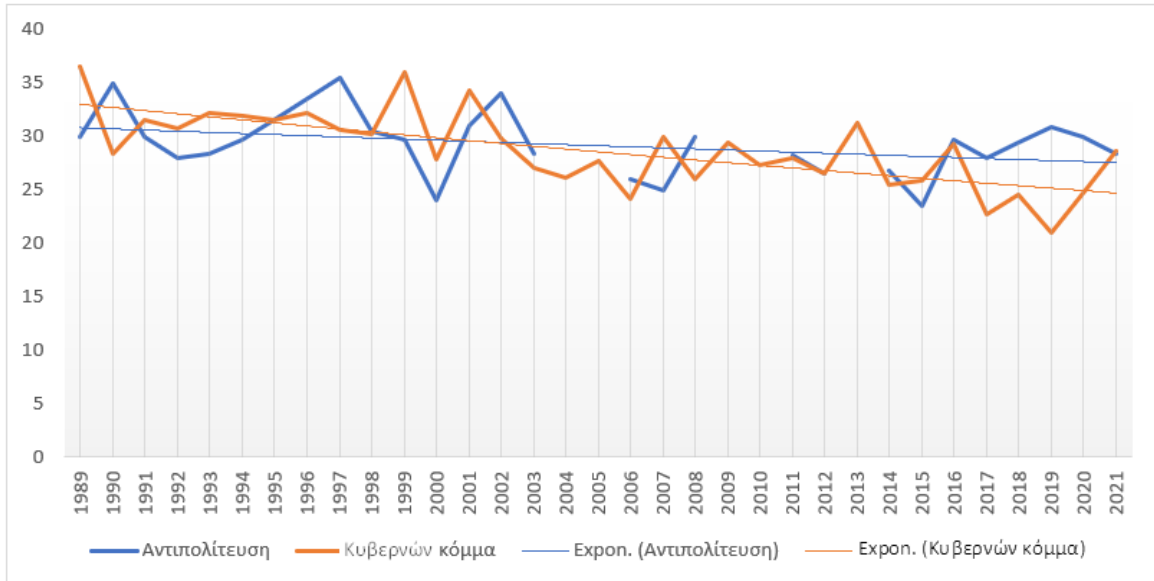
αποσπασμάτων στο αντίστοιχο σώμα, ενώ στο ελληνικό σώμα το μεγαλύτερο μέρος απαρτίζεται από αποσπάσματα κομμάτων.

Στην περίπτωση των αγγλικών, τα στοιχεία για τα κυβερνώντα κόμματα εμφανίζονται σταθερά σε μεγαλύτερο βαθμό από αυτά των κομμάτων της αντιπολίτευσης, ενώ τα δεύτερα παρουσιάζουν μεγαλύτερες διακυμάνσεις (Διάγραμμα 20).

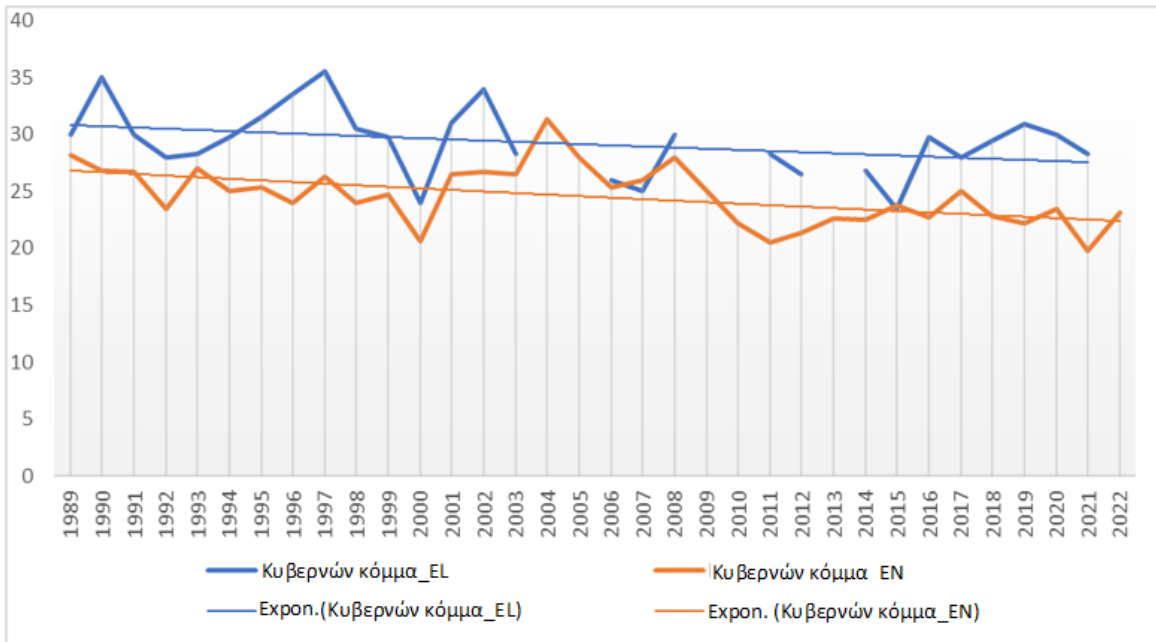
Διάγραμμα 20. Σύνολο στοιχείων πολιτικού λόγου ανά κυβερνών κόμμα ή αντιπολίτευση στο αγγλικό σώμα κοινοβουλευτικού λόγου, ανά 1000 λέξεις.

Αντίστοιχα, στο ελληνικό σώμα κειμένων, δεν φαίνεται να υπάρχει η ίδια συστηματικότητα, αφού καμία από τις δύο περιπτώσεις δεν εμφανίζει σταθερά μεγαλύτερη ή μικρότερη συχνότητα εμφάνισης των στοιχείων (Διάγραμμα 21). Ακόμα, η συχνότητα εμφάνισης των στοιχείων φαίνεται να είναι σχετικά σταθερή στους πληροφορητές από κόμματα της αντιπολίτευσης, σε αντίθεση με αυτούς από κυβερνώντα κόμματα που παρουσιάζουν πιο αισθητή μείωση διαχρονικά.

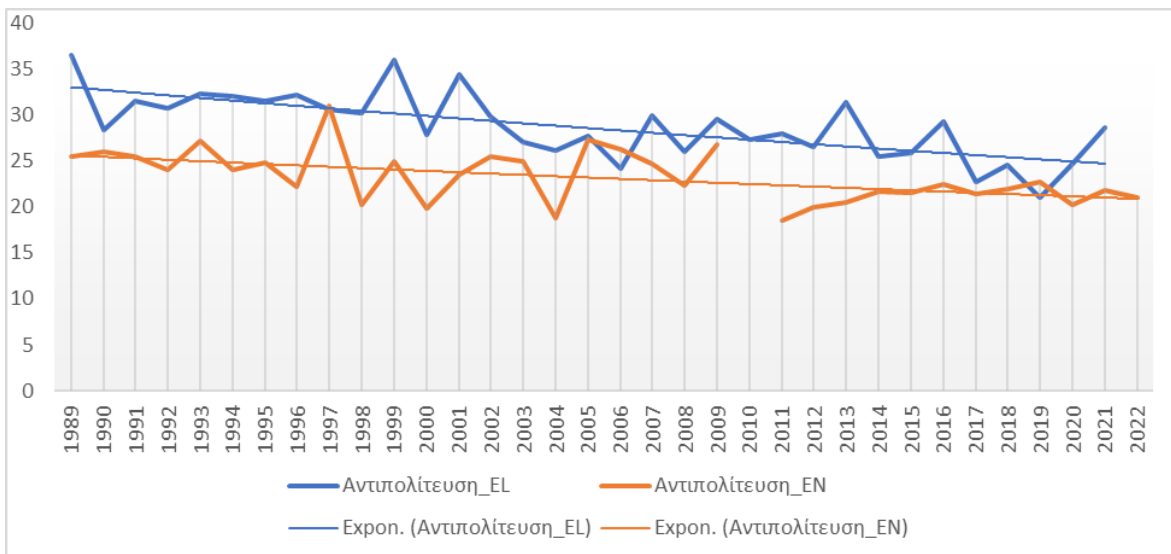

Διάγραμμα 21. Σύνολο στοιχείων πολιτικού λόγου ανά κυβερνών κόμμα ή αντιπολίτευση στο ελληνικό σώμα κοινοβουλευτικού λόγου, ανά 1000 λέξεις.

Συγκρίνοντας τις μετρήσεις για τα κυβερνώντα κόμματα στα ελληνικά και τα αγγλικά σώματα, παρατηρείται ότι η συχνότητα εμφάνισης των στοιχείων είναι σταθερά μεγαλύτερη για τα ελληνικά δεδομένα (Διάγραμμα 22). Επίσης, και στις δύο γλώσσες η μείωση των στοιχείων γίνεται με τον ίδιο ρυθμό. Το ίδιο ακριβώς παρατηρείται και στην περίπτωση των κομμάτων της αντιπολίτευσης στις δύο γλώσσες (Διάγραμμα 23).

Διάγραμμα 22. Σύνολο στοιχείων πολιτικού λόγου κυβερνώντων κομμάτων ανά γλώσσα, ανά 1000 λέξεις.

Διάγραμμα 23. Σύνολο στοιχείων πολιτικού λόγου για τα κόμματα της αντιπολίτευσης ανά γλώσσα, ανά 1000 λέξεις.

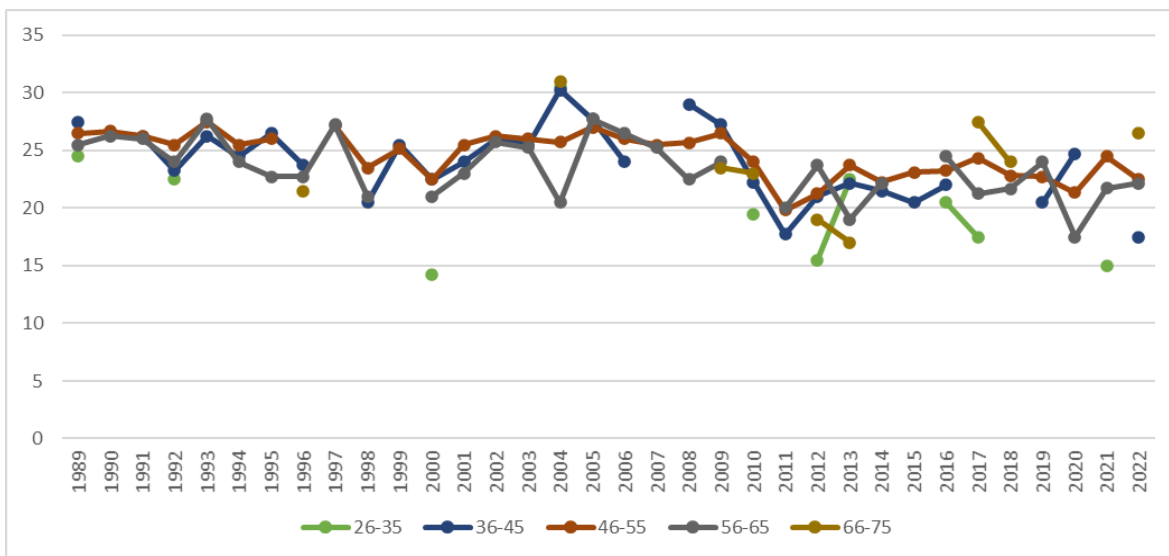
4.4. Σύγκριση ανά ηλικία

Τελευταίος παράγοντας που μελετήθηκε σε συνάρτηση με τη συχνότητα εμφάνισης των στοιχείων πολιτικού λόγου στα δυο σώματα κειμένων είναι αυτός της ηλικίας του ομιλητή ή

της ομιλήτριας τη στιγμή της ομιλίας τους. Και για τις δυο γλώσσες, παρατηρείται ότι οι διαφορετικές ηλικιακές ομάδες παρουσιάζουν τη μεγαλύτερη διακύμανση διαχρονικά, σε σύγκριση με τα προαναφερθέντα στοιχεία του φύλου και του κόμματος.

Για το αγγλικό σώμα κειμένων, η συχνότητα χρήσης φαίνεται να παραμένει σχετικά σταθερή για όλες τις ηλικιακές ομάδες. Τη μεγαλύτερη απόκλιση παρουσιάζουν τα δεδομένα των βουλευτών/ βουλευτριών ηλικίας 26-35 ετών, που απαρτίζουν τη μειοψηφία στη Βουλή των Κοινοτήτων του Ηνωμένου Βασιλείου, που είναι σταθερά χαμηλότερα από τις μετρήσεις των υπόλοιπων ηλικιών.

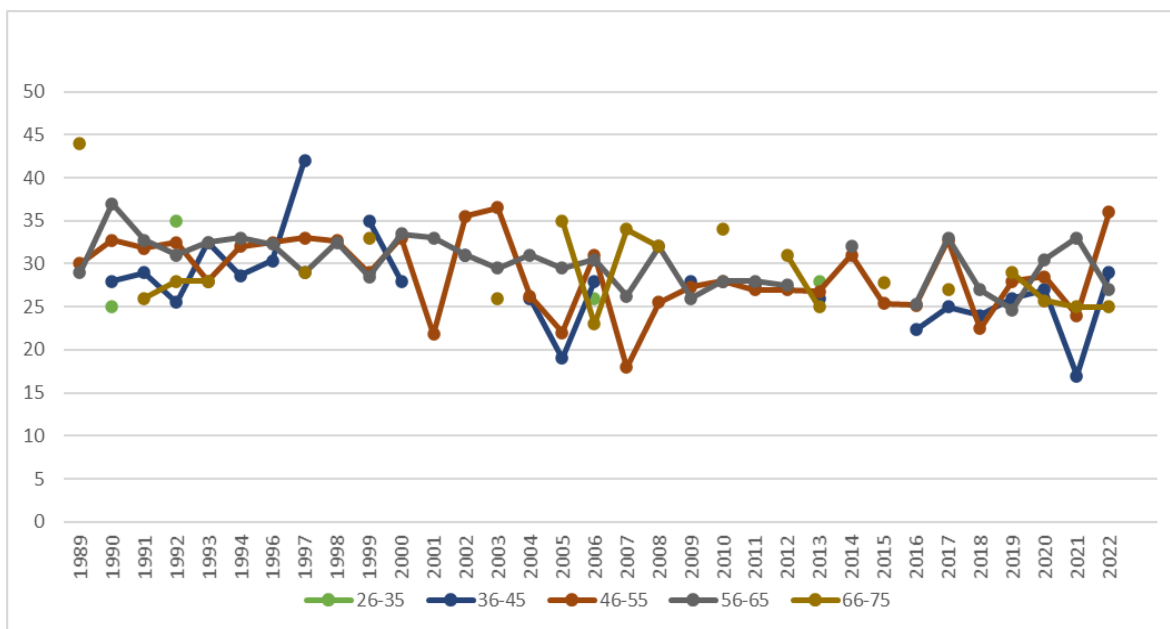
Όπως και στην περίπτωση του φύλου, θα μπορούσαμε να πούμε ότι η σημαντική διαφοροποίηση οφείλεται και πάλι είτε στο μικρό δείγμα από τις συγκεκριμένες ηλικίες στο σώμα κειμένων, είτε στο διαφορετικό τρόπο ρητορικής της συγκεκριμένης ηλικιακής ομάδας. Ακόμα, θα μπορούσαμε να ερμηνεύσουμε αυτή τη διαφορά ως προσπάθεια των ίδιων των βουλευτών/ βουλευτριών ηλικίας 25-36 ετών να διαφοροποιηθούν από τον καθιερωμένο πολιτικό λόγο και τις -ενδεχομένως αρνητικές- συνυποδηλώσεις που αυτός φέρει.

Διάγραμμα 24. Σύνολο στοιχείων πολιτικού λόγου στο αγγλικό σώμα κειμένων ανά ηλικιακή ομάδα, ανά 1000 λέξεις

Στα ελληνικά δεδομένα δεν παρατηρείται κάποια αντίστοιχη συστηματικότητα. Ωστόσο παρατηρείται διαχρονικά μεγαλύτερη διακύμανση στη συχνότητα χρήσης των στοιχείων πολιτικού λόγου για όλες τις ηλικιακές ομάδες, και σε μεγαλύτερο βαθμό στους/στις πολιτικούς ηλικίας 46-55, που απαρτίζουν την πλειοψηφία του σώματος κειμένων.

Διάγραμμα 25. Σύνολο στοιχείων πολιτικού λόγου στο ελληνικό σώμα κειμένων ανά ηλικιακή ομάδα, ανά 1000 λέξεις.

5. Συμπεράσματα

Βάσει των αποτελεσμάτων που προέκυψαν από την έρευνα, και των παρατηρήσεων στις οποίες αυτά οδήγησαν στην προηγούμενη ενότητα, μπορούμε να καταλήξουμε στις εξής παρατηρήσεις.

Αρχικά, και στις δύο γλώσσες, τα γλωσσικά στοιχεία που έχουν αποδοθεί από πολλούς μελετητές στον πολιτικό λόγο και που μετρήθηκαν στην παρούσα έρευνα, φαίνεται όντως να χαρακτηρίζουν τον πολιτικό λόγο, αφού εμφανίζονται σε μεγαλύτερη συχνότητα απ' ό,τι σε ένα γενικό σώμα κειμένων. Ακόμα, μπορούμε να πούμε ότι η «πολιτικότητα» του κοινοβουλευτικού λόγου δεν φαίνεται να μεταβάλλεται ραγδαία διαχρονικά, τουλάχιστον στο χρονικό εύρος που εξετάζεται. Ωστόσο, και στις δύο γλώσσες, παρατηρείται μια μικρή

μείωση στη χρήση των γλωσσικών μέσων που έχουν συνυφανθεί με τον πολιτικό λόγο. Συνεπώς, με βάση τα δεδομένα από τις δύο γλώσσες, θα μπορούσαμε να πούμε ότι έχουμε διαγλωσσικά κοινά χαρακτηριστικά του κοινοβουλευτικού λόγου, στα οποία μάλιστα παρατηρείται ίδια πτωτική τάση στη συχνότητα χρήσης.

Η μείωση στη συχνότητα χρήσης των στοιχείων, σε μια δεύτερη ανάγνωση, φαίνεται να οφείλεται στις ομάδες που απαρτίζουν τη μειοψηφία του κοινοβουλίου. Συγκεκριμένα, όσον αφορά το φύλο, φαίνεται ότι όσο αυξάνεται η γυναικεία παρουσία στα κοινοβούλια και των δύο χωρών, τόσο αποκλίνει η συχνότητα χρήσης των στοιχείων του πολιτικού λόγου των γυναικών από αυτή των ανδρών, σημειώνοντας μείωση. Ένα σημείο που, επίσης, παρουσιάζει ενδιαφέρον είναι ότι την πρώτη δεκαετία που μελετάται στην έρευνα (1989-1999), κατά την οποία η γυναικεία παρουσία στα Κοινοβούλια είναι περιορισμένη, δεν υπάρχει καμία απόκλιση της συχνότητα χρήσης των βουλευτριών από αυτή των βουλευτών.

Η πολιτική τοποθέτηση των εκάστοτε ομιλητών, είτε πρόκειται για διάκριση σε αριστερά και δεξιά κόμματα, είτε σε συντηρητικά και προοδευτικά, δεν φαίνεται να καθορίζει τη συχνότητα χρήσης των στοιχείων. Αντιθέτως, αυτό που φαίνεται να δημιουργεί μια απόκλιση από το μέσο όρο χρήσης είναι η μικρότερη παρουσία των κομμάτων στο κοινοβούλιο. Δηλαδή, τα κόμματα με μικρότερη συμμετοχή, ανεξάρτητα από το εάν ανήκουν στο χώρο της δεξιάς ή της αριστεράς ή από το εάν διακρίνονται σε συντηρητικά ή προοδευτικά, παρουσιάζουν μικρότερη ή μεγαλύτερη συχνότητα χρήσης των γλωσσικών μέσων από αυτή των κομμάτων με μεγαλύτερη παρουσία.

Όσον αφορά την ηλικία των πολιτικών, πάλι η μικρότερη ηλικιακή ομάδα (26-35 ετών) παρουσιάζει τη μεγαλύτερη απόκλιση από το μέσο όρο, ενώ παράλληλα αποτελεί και τη μειοψηφία στα Κοινοβούλια. Πρέπει να προστεθεί, ωστόσο, ότι για τη μεγαλύτερη ηλικιακή ομάδα (65-76 ετών), που έχει εξίσου χαμηλό ποσοστό συμμετοχής, δεν παρατηρείται ίδιος βαθμός απόκλισης.

Βάσει όσων αναλύθηκαν, και δεδομένου ότι όσο μεγαλώνει η συμμετοχή των -έως τώρα- μειοψηφιών (δηλαδή βουλευτριών, βουλευτών/βουλευτριών μικρότερης ηλικίας και βουλευτών/βουλευτριών μικρότερων κομμάτων) στα Κοινοβούλια, τόσο μειώνεται η συχνότητα χρήσης των γλωσσικών στοιχείων του πολιτικού λόγου, θα μπορούσαμε να εκτιμήσουμε ότι όσο συνεχίζει η είσοδος τους στην πολιτική σκηνή των δύο χωρών, τόσο ο πολιτικός λόγος θα μεταβάλλεται και πιθανότατα θα συγκλίνει περισσότερο με τον γενικό

λόγο, τουλάχιστον ως προς τη συχνότητα χρήσης των στοιχείων που μελετήθηκαν. Ωστόσο, προκειμένου να επαληθευθεί μια τέτοια εκτίμηση, θα πρέπει να ερευνηθεί το συγκεκριμένο ζήτημα σε μεγαλύτερο χρονικό εύρος, μεγαλύτερο αριθμό δεδομένων και, αν θέλουμε να εξάγουμε ένα καθολικό συμπέρασμα ή τάση, μεγαλύτερο αριθμό γλωσσών.

Βιβλιογραφία

- Abrams, D., & Hogg, M. A. (1987). Language Attitudes, Frames of Reference, and Social Identity: A Scottish Dimension. *Journal of Language and Social Psychology*, 6 (3–4), 201–213. <https://doi.org/10.1177/0261927X8763004>.
- Andersen, G. (2010). "How to use corpus linguistics in sociolinguistics" in O'Keeffe A. & M. McCarthy (eds.), *The Routledge handbook of corpus linguistics*. London: Routledge.
- Aubusson, P.J., Harrison, A.G., Ritchie, S.M. (2006). Metaphor and Analogy. Στο Aubusson, P.J., Harrison, A.G., Ritchie, S.M. (Επιμ.) *Metaphor and Analogy in Science Education. Science & Technology Education Library*. Dordrecht: Springer.
- Baker, P. (2010). *Sociolinguistics and corpus linguistics*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Berber, A. (1999). Corpus linguistics - investigating language structure and use. *DELTA: Documentação de Estudos em Lingüística Teórica e Aplicada*, 15. 10.1590/S0102-44501999000100010.
- Biber, D., Conrad, S., & Reppen, R. (1998). *Corpus Linguistics Investigating Language Structure and Use*. New York: Cambridge University Press.
- Birkner, V. (2015). Advantages and disadvantages of employing corpus evidence in sociolinguistic studies. *The Teacher*, 2 (126), 11-17.
- Boardman, P. C. (1978). "Beware The Semantic Trap": Language and Propaganda. *ETC: A Review of General Semantics*, 35(1), 78–85. <http://www.jstor.org/stable/42575308>.
- Boyd, R., Wilson, S., Pennebaker, J., Kosinski, M., Stillwell, D., & Mihalcea, R. (2015). Values in Words: Using Language to Evaluate and Understand Personal Values. *Proceedings of the Ninth International AAI Conference on Web and Social Media*. 10.1609/icwsm.v9i1.14589.

- Brezina, V. (2018). *Statistics in Corpus Linguistics: A Practical Guide*. Cambridge: Cambridge University Press. doi:10.1017/9781316410899.
- Cann, D., Goelzhauser, G., & Johnson, K. (2014). Analyzing Text Complexity in Political Science Research. *PS: Political Science & Politics*, 47(3), 663-666. doi:10.1017/S1049096514000808.
- Ciambella, F., (2021). *Dance Lexicon in Shakespeare and His Contemporaries*. London: Routledge.
- A Corpus Based Approach Claridge, C. (2007). " The superlative in spoken English". In *Corpus Linguistics 25 Years on*. Leiden: Brill. doi: https://doi.org/10.1163/9789401204347_009.
- Clavero, S., & Galligan, Y. (2005). “A Job in Politics Is Not for Women”: Analysing Barriers to Women’s Political Representation in CEE. *Sociologický Časopis / Czech Sociological Review*, 41(6), 979–1004. <http://www.jstor.org/stable/41132239>.
- Craver-Lemley, C., & Bornstein, R.F. (2006). Self-generated visual imagery alters the mere exposure effect. *Psychon Bull Rev*, 13, 1056–1060. <https://doi.org/10.3758/BF03213925>.
- Cook, S. E. (2004). New Technologies and Language Change: Toward an Anthropology of Linguistic Frontiers. *Annual Review of Anthropology*, 33, 103–115. <http://www.jstor.org/stable/25064847>.
- Cunha, E. (2020). *Contributions to the computational processing of diachronic linguistic corpora*. (Διδακτορική Διατριβή). Leiden University Centre for Linguistics (LUCL), Faculty of Humanities, Leiden University.
- Crystal, D. (2000). *Λεξικό Γλωσσολογίας και Φωνητικής*. (Γ. Ξυδόπουλος, Μετ.). Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη.
- Dehghani, M., Sagae, K., Sachdeva, S., & Gratch, J., (2014). Analyzing Political Rhetoric in Conservative and Liberal Weblogs Related to the Construction of the “Ground Zero Mosque”, *Journal of Information Technology & Politics*, 11(1), 1-14, DOI: 10.1080/19331681.2013.826613.
- Diessel, H. (2012) Usage-Based Linguistics. *Oxford Research Encyclopedia of Linguistics*.
- Dunbar, K., & Blanchette, I. (2001). The in vivo/in vitro approach to cognition: The case of analogy. *Trends in Cognitive Sciences*, 5(8), 334–339. [https://doi.org/10.1016/S1364-6613\(00\)01698-3](https://doi.org/10.1016/S1364-6613(00)01698-3).

- Fairclough, N. (2003). 'Political Correctness': the Politics of Culture and Language. *Discourse & Society*, 14 (1), 17–28. <https://doi.org/10.1177/0957926503014001927>.
- Goujon, A. (1999). Language, Nationalism, and Populism in Belarus. *Nationalities Papers*, 27 (4), 661-677. doi:10.1080/009059999108885.
- Hakimov, N., & Backus, A. (2021). Usage-Based Contact Linguistics: Effects of Frequency and Similarity in Language Contact, *Journal of Language Contact*, 13(3), 459-481. doi: <https://doi.org/10.1163/19552629-13030009>.
- Halmari, H. (2011). Political correctness, euphemism, and language change: The case of 'people first', *Journal of Pragmatics*, 43 (3).
- Hansson, S. (2015). Discursive strategies of blame avoidance in government: A framework for analysis. *Discourse & Society*, 26 (3), 297–322. <https://doi.org/10.1177/0957926514564736>.
- Hausser, R. (2012). Corpus linguistics, generative grammar and database semantics. In T. Herbst, S. Faulhaber & P. Uhrig (Ed.), *The Phraseological View of Language: A Tribute to John Sinclair* (pp. 243-268). Berlin, Boston: De Gruyter Mouton. <https://doi.org/10.1515/9783110257014.243>.
- Heidarysafa, M., Kowsari, K., Odukoya, T., Potter, P., Barnes, L.E., & Brown, D.E. (2020). Women in ISIS Propaganda: A Natural Language Processing Analysis of Topics and Emotions in a Comparison with a Mainstream Religious Group. Στο: Arai, K., Kapoor, S., Bhatia, R. (Επιμ.) Intelligent Computing SAI 2020. *Advances in Intelligent Systems and Computing*, 1229. Cham: Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-030-52246-9_45.
- Hessami, Z., & Lopes da Fonseca, M. (2002) Female Political Representation and Substantive Effects on Policies: A Literature Review. *CESifo Working Paper*. 8155. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3555582>.
- Hilpert, M., & Gries, S. (2016). Quantitative approaches to diachronic corpus linguistics. Στο M. Kytö & P. Pahta (Επιμ.), *The Cambridge Handbook of English Historical Linguistics*, 36-53, Cambridge: Cambridge University Press. doi:10.1017/CBO9781139600231.003.
- Hinkel, E. (2011). *Handbook of Research in Second Language Teaching and Learning: Volume 2*. London: Routledge.
- Huddy, L. (2001). From Social to Political Identity: A Critical Examination of Social Identity Theory. *Political Psychology*, 22 (1), 127–156. <http://www.jstor.org/stable/3791909>.

- Kennedy, G. (2014). *An Introduction to Corpus Linguistics*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315843674>.
- Kulo, L. (2009). Linguistic features in political speeches : how language can be used to impose certain moral or ethical values on people. (Διπλωματική Εργασία). Luleå University of Technology.
- Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). *Metaphors we live by*. Chicago: University of Chicago Press.
- Lindquist, H. (2009). *Corpus Linguistics and the Description of English: a Detailed Evaluation In Corpus Linguistics and the Description of English*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Lutz, W. 1989. *Doublespeak*. New York: Harper & Row Στο Ξυδόπουλος, Γ. (2005). *Η «διπλή» γλώσσα της επικοινωνίας*. ΕΛΕΤΟ – 5ο Συνέδριο «Ελληνική Γλώσσα και Ορολογία».
- Mammadov, A. (2010). Metaphors in the American and Russian political discourse. *Rask Journal*, 31, 67-87.
- McEnery, A., Xiao, R., & Tono, Y. (2006) *Corpus-based language studies: an advanced resource book*. London : Routledge.
- McEnery, T. & Wilson, A. (2001). *Corpus Linguistics*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- McKenna, K. Y. A., & Bargh, J. A. (1998). Coming out in the age of the Internet: Identity “demarginalization” through virtual group participation. *Journal of Personality and Social Psychology*, 75, 681–694.
- Mihas, E.I. (2005). Non-Literal Language in Political Discourse. *LSO Working Papers in Linguistics 5: Proceedings of WIGL 2005*, 124-139.
- Musolff, A. (2004). Metaphor and political discourse. *Analogical Reasoning in Debates about Europe*. Basingstoke, 14.
- Nagle, S., Fain, M., & Sanders, S. (2000). The influence of political correctness on lexical and grammatical change in late-twentieth-century English. In D. Kastovsky & A. Mettinger (Ed.), *The History of English in a Social Context: A Contribution to Historical Sociolinguistics* (pp. 257-278). Berlin, New York: De Gruyter Mouton. <https://doi.org/10.1515/9783110810301.257>.

- Negrea V. (2018). Wooden Language: Past And Present. *World Journal of History and Culture*, 4(1), 66-79.
- Norton, B. (1997). Language, Identity, and the Ownership of English. *TESOL Quarterly*, 31(3), 409–429. <https://doi.org/10.2307/3587831>.
- O’Neill, B. (2011). A Critique of Politically Correct Language. *The Independent Review*, 16(2), 279–291. <http://www.jstor.org/stable/24563157>.
- Oyeleye, A. & Hunjo, Henry. (2013). A Critical Discourse Review of Resistance Consciousness in The Language and Ideology of Social Change Project in Wole Soyinka’s Political Discourse. *International Journal of English Linguistics*, 3. 10.5539/ijel.v3n2p82.
- Parry-Giles, S.J., & Parry-Giles, T. (1996). Gendered politics and presidential image construction: A reassessment of the “feminine style”. *Communication Monographs*, 63, 337-353. <https://doi.org/10.1016/j.pragma.2010.09.016>.
- Pieniżek-Niemczuk, E. (2021). Enhancing Politicians’ Persuasiveness: Some Remarks on the Importance of Rhetorical Figures of Repetition in Political Discourse. *Language, Culture, Politics. International Journal*, 1(6), 69-83.
- Reppen, R. (2008). Meaningful Texts: The Extraction Of Semantic Information From Monolingual And Multilingual Corpora. Στο G. Barnbrook., P. Danielsson., & M. Mahlberg. (Επιμ.). New York: Continuum. *Studies in Second Language Acquisition*, 30(4), 557-558. doi:10.1017/S0272263108080881.
- Sagi, E., & Dehghani, M. (2014). Measuring moral rhetoric in text. *Social Science Computer Review*, 32(2), 132–144. <https://doi.org/10.1177/0894439313506837>.
- Säily, T. (2014). *Sociolinguistic variation in English derivational productivity: Studies and methods in diachronic corpus linguistics*. (Διδακτορική Διατριβή). University of Helsinki.
- Schoonvelde. M., Brosius. A., Schumacher. G., & Bakker. B. N. (2019) Liberals lecture, conservatives communicate: Analyzing complexity and ideology in 381,609 political speeches. *PLOS ONE*, 14 (2). <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0208450>.
- Skidmore, M. (2016). Populism and its perils. *Language and Politics*. 22 (7). 10.17951/k.2015.22.1.7.
- Spirling, A. (2016). Democratization and linguistic complexity: The effect of franchise extension on parliamentary discourse, 1832–1915. *The Journal of Politics*, 78 (1), 120-136.

- Stanley, J. (2015). *How Propaganda Works*. Princeton: Princeton University Press.
- Stoica, D. (2016). On Wooden Language and Manipulation. *Argumentum: Journal of the Seminar of Discursive Logic, Argumentation Theory and Rhetoric*, 14 (1), 102-120.
- von Mengden, F.& Coussé, E. (2014). The role of change in usage-based conceptions of language". Usage-Based Approaches to Language Change. *Studies in Functional and Structural Linguistics*. 69. 1–20. doi:10.1075/sfsl.69.01men.
- Talbot, M. (2007). Political Correctness and Freedom of Speech. Στο: M. Hellinger. & A. Pauwels. (Επιμ.) *Language and communication: Diversity and change*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Tajfel, H., & Turner, J. C. (1979). An integrative theory of intergroup conflict. In W. G. Austin, & S. Worchel (Eds.), *The social psychology of intergroup relations*. 33-37. Monterey, CA: Brooks/Cole.
- Tian, Lirong. (2021). Critical Discourse Analysis of Political Discourse — A Case Study of Trump's TV Speech. *Theory and Practice in Language Studies*. 11. 516-520. 10.17507/tpls.1105.08.
- Thomason, Sarah. (2006). *Language Change and Language Contact*. 10.1016/B0-08-044854-2/01901-5.
- Wang, Y., & Liu, H. (2018). Is Trump always rambling like a fourth-grade student? An analysis of stylistic features of Donald Trump’s political discourse during the 2016 election. *Discourse & Society*, 29(3), 299–323. <https://doi.org/10.1177/0957926517734659>.
- Watts, R.J. (1994). Male vs female discourse strategies: Tabling conversational topics. Στο: G. Brünner., & G. Graefen. (Επιμ.) *Texte und Diskurse*. https://doi.org/10.1007/978-3-663-11619-6_10.
- Xia, Y. *Normalization in Translation : Corpus-based Diachronic Research into Twentieth-century English-Chinese Fictional Translation*. Newcastle-upon-Tyne: Cambridge Scholars Publishing.
- Γούτσος, Δ., & Φραγκάκη. Γ. (2015). *Εισαγωγή στη γλωσσολογία σωμάτων κειμένων*. Ηλεκτρονικό βιβλίο. Αθήνα: Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών.
- Δεληγκιαούρη, Α., (2007). *Πολιτικός Λογος Και Τηλεοραση: Πολιτικη, Ιδεολογια Και Μμε*. Αθήνα: Πολιτεία.

Δεμερτζής Ν. (2015). Λαϊκισμός και μνησικακία: Μια συμβολή της (πολιτικής) κοινωνιολογίας των συγκινήσεων. *Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας*, 12, 75–114. <https://doi.org/10.12681/sas.768>.

Γλωσσική συρρίκνωση: κοινωνιογλωσσική προσέγγιση των ιδεολογιών και των γλωσσικών πρακτικών της κοινότητας Ουρούμ

Ποπωβίδου Μιλένα

Πανεπιστήμιο Πατρών

Περίληψη

Η γλωσσική συρρίκνωση¹ είναι η διαδικασία με την οποία μία δίγλωσση ή πολύγλωσση κοινότητα εγκαταλείπει σταδιακά τη χρήση μίας ή περισσότερων γλωσσών προς όφελος μιας άλλης/άλλων. Οι αιτίες που πυροδοτούν τη γλωσσική συρρίκνωση είναι ως επί το πλείστον κοινωνικές, ενώ οι πρόσφατες κοινωνιογλωσσικές έρευνες υπογραμμίζουν την καθοριστική συμβολή των γλωσσικών ιδεολογιών των ομιλητών/τριών στη διαδικασία. Στόχος της παρούσας έρευνας είναι να αναδείξει τη σχέση ανάμεσα στις κοινωνικές και γλωσσικές παραμέτρους στην εξέταση της γλωσσικής συρρίκνωσης της Ουρούμ, μίας γλωσσικής ποικιλίας της ανατολικής Τουρκικής που μιλιέται από τους Έλληνες της Γεωργίας που ζουν σήμερα στην Ελλάδα. Η Ουρούμ αποτέλεσε το γλωσσικό κώδικα που χρησιμοποιούσαν οι Ορθόδοξοι Έλληνες της Γεωργίας προκειμένου να διαφοροποιηθούν από άλλες ομόθρησκες εθνοτικές ομάδες. Με τη διάλυση, όμως, της Σοβιετικής Ένωσης, μεγάλο μέρος της κοινότητας ακολούθησε το δρόμο της εξωτερικής μετανάστευσης προς την Ελλάδα. Η ανθρωπολογικού προσανατολισμού έρευνα που διεξήχθη κυρίως σε περιοχές εγκατάστασης της κοινότητας στη Βόρεια Ελλάδα, εστιάζει στο κατά πόσο οι ομιλητές/τριες της Ουρούμ έχουν αφομοιώσει τον κυρίαρχο ιδεολογικό λόγο που θέλει τις γλώσσες να κατηγοριοποιούνται σε ισχυρές και ασθενείς, ενώ και με τη συνεξέταση διάφορων κοινωνιογλωσσικών διεργασιών όπως η διαπραγμάτευση της εθνικής ταυτότητας, επιδιώκεται να αντληθούν δεδομένα σχετικά με τις γλωσσικές πεποιθήσεις και τη γλωσσική συμπεριφορά των ομιλητών/τριών κατά τη διεπίδρασή τους, κυρίως αναφορικά με την προοπτική επιβίωσης της γλώσσας μελλοντικά.

---

¹ Ο αντίστοιχος αγγλικός όρος είναι «*language shift*» και αποδίδεται στην ελληνική είτε ως *γλωσσική συρρίκνωση*, *γλωσσική μετατόπιση* ή *γλωσσική υποχώρηση*. Προτιμάμε τον όρο *συρρίκνωση*, καθώς εστιάζει και στη συρρίκνωση του γλωσσικού συστήματος που παρατηρείται σε θνήσκουσες γλώσσες.

Λέξεις κλειδιά: γλωσσική συρρίκνωση, γλωσσική κοινότητα, διγλωσσία/πολυγλωσσία, γλωσσική ιδεολογία, γλωσσική συμπεριφορά

1. Εισαγωγή

Η γλωσσική συρρίκνωση μπορεί να ιδωθεί, σύμφωνα με τον Tsitsipis (1998: 1), ταυτόχρονα ως ένα γλωσσικό και κοινωνικο-πολιτισμικό φαινόμενο. Με τον όρο γλωσσική συρρίκνωση αναφερόμαστε στη διαδικασία που συντελείται σταδιακά και οδηγεί μία γλώσσα σε υποχώρηση ή στο θάνατο, ως απόρροια του συνδυασμού εξωγλωσσικών παραγόντων και γλωσσικών ιδεολογιών και πρακτικών που υιοθετούν οι ομιλητές/τριες μίας κοινότητας (Brenziger & Dimmendaal 1992: 3 · Field 2009: 39). Αποτέλεσμα αυτής της διαδικασίας αποτελεί η αντικατάσταση της ισότιμης διγλωσσίας των ομιλητών/τριών,² της συνθήκης, δηλαδή, κατά την οποία γλωσσικοί κώδικες που κατέχουν οι ίδιοι/ες εξακολουθούν να συνυπάρχουν στο γλωσσικό τους ρεπερτόριο, με μία κοινωνικά ιεραρχημένη διγλωσσία (Hill & Hill 1980: 321), όπου ο ισχυρότερος θεσμικά κώδικας υποκαθιστά τις λειτουργίες και τις χρήσεις της ασθενέστερης γλώσσας, εξωθώντας την σε όλο και πιο περιορισμένες περιστάσεις χρήσης και καθιστώντας την τελικά μη λειτουργική για τις επικοινωνιακές ανάγκες των ομιλητών/τριών (Wurm 1991 · Crystal 2000 · Janse 2003). Έτσι, η γλωσσική συρρίκνωση θα μπορούσαμε να πούμε ότι είναι κατά κύριο λόγο συνυφασμένη με τις τοπικές και μειονοτικές γλώσσες που υποτάσσονται³ στις κυρίαρχες γλώσσες και συχνά καταλήγουν να εξυπηρετούν αποκλειστικά την ανάγκη έκφρασης τοπικής αλληλεγγύης (Hill & Hill 1980: 321-322 · Hill 1993: 74 · Τσιτσιπής 2001: 299 · Field & Kroskrity 2009: 4).

Στην παρούσα μελέτη θα εστιάσουμε στη διαδικασία γλωσσικής συρρίκνωσης της Ουρούμ, μίας μειονοτικής γλώσσας που κατατάσσεται στις ποικιλίες της ανατολικής Τουρκικής και μιλιέται σήμερα από τους Έλληνες της Γεωργίας, οι οποίοι μετά το 1990 και τη διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης, μετανάστευσαν και εγκαταστάθηκαν στην

---

² Ο Ferguson (1959) ορίζει αυτού του είδους την κοινωνική διγλωσσία ως «*diglossia*», αναφερόμενος στη διαφορετική κοινωνική κατανομή δύο γλωσσών με κοινή προέλευση (π.χ. καθαρεύουσα/δημοτική), ενώ ο Fishman (1967) επεκτείνει την ιδέα για γλώσσες με διαφορετική προέλευση. Ο όρος «*bilingualism*» που στα ελληνικά αποδίδεται ως «*διπλογλωσσία*», δεν αναφέρεται σε κοινωνικά διαφοροποιημένη διγλωσσία.

³ Ο Tsitsipis (1998: 5) αξιοποιεί τον όρο «*υποταγή*» (*subordination*) μίας γλωσσικής κοινότητας σε μία άλλη, αντιστοιχίζοντας τη διαδικασία με τον κάθετο άξονα της κοινωνικο-οικονομικής διάκρισής τους.

Ελλάδα, όπου και ζουν τα τελευταία 30 περίπου χρόνια. Οι ομιλητές/τριες διατηρούν ένα πλούσιο γλωσσικό ρεπερτόριο, κατέχοντας εκτός της Ουρούμ και τη Ρωσική και σε μικρότερο βαθμό τη Γεωργιανή, Αρμένικη και Ποντιακή, που ήταν εναλλακτικοί γλωσσικοί κώδικες επικοινωνίας στην πολυπολιτισμική και πολύγλωσση Γεωργία (Amiridze 2019). Η Ουρούμ έχει δεχτεί έντονες επιδράσεις από τη Ρωσική, που είναι και η πιο διαδεδομένη γλώσσα του ρεπερτορίου τους, διαμορφώνοντας αρκετές αποκλίσεις της διαλέκτου ως προς την ομάδα των γλωσσών της ανατολικής Τουρκικής, οι οποίες επηρεάζουν σημαντικά την αμοιβαία κατανοησιμότητά τους (Skorpeteas 2013).

Η οπτική από την οποία έγινε η εξέταση της κοινότητας είναι βασικά ανθρωπολογική και εθνογραφική, καθώς στόχος ήταν η πρόσβαση στην κοινότητα και η άντληση δεδομένων μέσω της διεξαγωγής κοινωνιογλωσσικών και σε βάθος συνεντεύξεων, της παρατήρησης της καθημερινής γλωσσικής συμπεριφοράς των μελών, της διερεύνησης της γλωσσικής ιδεολογίας καθώς και της καταγραφής δεδομένων φυσικού λόγου (αφηγήσεις, διάλογοι, τηλεφωνικές συνομιλίες) (Γούτσος & Μπέλλα 2022: 33-36).

Η επιτόπια έρευνα διεξήχθη στην περιοχή της κεντρικής Μακεδονίας με επίκεντρο τη Θεσσαλονίκη, καθώς και σε μικρότερη κλίμακα στην ανατολική Μακεδονία και Θράκη πάνω σε 70 ομιλητές/τριες της κοινότητας από 20 έως 85 ετών και ο συνολικός όγκος του καταγεγραμμένου υλικού, τόσο από τις συνεντεύξεις όσο και από τη γλωσσική αλληλεπίδραση των ομιλητών/τριών, ανήλθε σε 30 περίπου ώρες.

2. Θεωρητικό υπόβαθρο της έρευνας

Η ανθρωπολογική έμφαση της παρούσας εργασίας έγκειται στην παρατήρηση και καταγραφή της γλώσσας και των πρακτικών της κοινότητας σε συνάρτηση με το ευρύτερο κοινωνικο-πολιτισμικό περιβάλλον των ομιλητών/τριών (Duranti 1997: 3). Κατ' αυτόν τον τρόπο και η γλωσσική συρρίκνωση της Ουρούμ εκλαμβάνεται ως διαδικασία συνυφασμένη με τις κοινωνικο-πολιτισμικές διεργασίες και ιδεολογίες που συγκροτούν την κοινότητα και επηρεάζουν τις γλωσσικές πρακτικές των μελών της, όπως αποκαλύπτουν και οι θεωρητικές αρχές που αντλούμε από την ανθρωπολογία της γλώσσας και την κοινωνιογλωσσολογία του 2^{ου} και 3^{ου} κύματος (Eckert 2012).

Βασική επιδίωξη της ανθρωπολογίας της γλώσσας είναι η μελέτη της αλληλεπίδρασης των γλωσσικών κοινοτήτων με την ευρύτερη κοινωνικο-πολιτισμική οργάνωση εντός της οποίας συγκροτούνται, καθώς και η ανάδειξη των λειτουργικών πτυχών της γλώσσας έναντι των γνωστικών, υιοθετώντας την άποψη ότι οι γλώσσες κάνουν πολλά

περισσότερα πράγματα από το να μεταφέρουν απλώς γνωστικού τύπου μηνύματα (Τσιτσιπής 2004). Το δεύτερο κύμα της κοινωνιογλωσσολογίας εστιάζει με παρόμοιο τρόπο στη σημασία των εθνογραφικών προσεγγίσεων στη μελέτη των γλωσσών, τονίζοντας την ενεργό παρουσία και ανάμειξη του/της ερευνητή/τριας στην κοινότητα που εξετάζει, ενώ το τρίτο κύμα αναδεικνύει τους μηχανισμούς και τα μέσα κατασκευής και πραγμάτωσης κοινωνικών ταυτοτήτων διαμέσου του λόγου (Eckert ό.π.).

Μολονότι ένας σημαντικός αριθμός ερευνών πάνω στη γλωσσική συρρίκνωση διεξάγεται ακολουθώντας το θεωρητικό υπόδειγμα της παραδοσιακής κοινωνιογλωσσολογίας που δίνει έμφαση σε στατιστικά μετρήσιμες παραμέτρους (βλ. πρώτες κοινωνιογλωσσικές έρευνες του Labov), υπάρχει μία σειρά άλλων που έχουν ανθρωπολογικές καταβολές. Η μεθοδολογία που ακολουθεί η παραδοσιακή κοινωνιογλωσσολογία δύναται να ερμηνεύσει την επίδραση διάφορων ανεξάρτητων κοινωνικών μεταβλητών, όπως η κοινωνική τάξη π.χ., πάνω σε εξαρτημένες γλωσσικές μεταβλητές, ωστόσο, ο συσχετισμός αυτός δεν επαρκεί για να εξηγήσει σε βάθος τις σχέσεις που αναπτύσσουν τοπικές κοινότητες (γηγενείς ή μεταναστευτικές) με τους ευρύτερους πολιτικούς και πολιτισμικούς σχηματισμούς (Τσιτσιπής 2005: 20). Σχέσεις, που σύμφωνα με τη Woolard (1998: 16) και τη Mertz (1989: 109) επηρεάζουν τη γλωσσική διατήρηση όχι άμεσα αλλά με τη διαμεσολάβηση των γλωσσικών πεποιθήσεων και των κοινωνικών σχέσεων των ομιλητών/τριών, παράμετροι ιδιαίτερα σημαντικές και για την έρευνα μας. Για το λόγο αυτό, αξιοποιούμε το παράδειγμα διάφορων ερευνών που προσεγγίζουν το φαινόμενο της γλωσσικής συρρίκνωσης από μία πρωτίστως ανθρωπολογική σκοπιά. Τέτοιες είναι ενδεικτικά της Hill (1983) για τη γλωσσική συρρίκνωση της Nahuatl στο Μεξικό, της Gal (1979) για την υποχώρηση της Ουγγρικής στην Αυστρία, του Kroskrity (2009) για τις διάφορες ιθαγενείς γλώσσες της Αμερικής που απειλούνται με εξαφάνιση, και του Tsitsipis (1998) για τη γλωσσική συρρίκνωση στην αλβανόφωνη κοινότητα της Ελλάδας.

3. Γλωσσική ιδεολογία

Σύμφωνα με τη Woolard (1998: 11-20) η γλωσσική ιδεολογία έχει κατά καιρούς δεχτεί διάφορους ορισμούς και προσεγγίσεις: η ανθρωπολογική παράδοση εντοπίζει τη γλωσσική ιδεολογία εντός του γλωσσικού συστήματος και θεωρεί πως αυτή συνιστά ένα πεδίο τομής ανάμεσα στη γλωσσική χρήση και δομή, γεγονός που παραπέμπει και στην διαδεδομένη άποψη του Silverstein (1979) ότι η ιδεολογία όχι μόνο εξηγεί αλλά στην

πραγματικότητα επηρεάζει τη γλωσσική δομή. Επιπλέον, η ανθρωπολογική διάσταση στη μελέτη της γλώσσας, συνδέει τη γλωσσική ιδεολογία με διάφορα είδη συνομιλίας, πεδίο στο οποίο και η εθνογραφία της επικοινωνίας έστρεψε από νωρίς το ενδιαφέρον της εστιάζοντας στη γλωσσική και συγκεκριμένα συνομιλιακή πρακτική των ομιλητών/τριών (Woolard & Schieffelin 1994: 59-60 · Kroskrity 2010: 194). Η εθνογραφία της επικοινωνίας, που ταυτίστηκε κυρίως με το έργο των Hymes (1972) και Gumperz (1982), αντιλαμβάνεται εξίσου τη γλωσσική ιδεολογία ως μία διαδικασία που προκύπτει κατά τη διεπίδραση και όχι τόσο ως ένα κοινό πολιτισμικό υπόβαθρο που συνέχει τους ομιλητές, ενώ ανάγει τις γλωσσικές πεποιθήσεις των ομιλητών/τριών σε μέρος άλλων πολιτισμικών και κοινωνικών διεργασιών (Briggs 1992).

Η γλωσσική ιδεολογία αποτέλεσε ένα κατεξοχήν πεδίο ενδιαφέροντος και των ερευνών για τις γλωσσικές επαφές, όπως η δική μας. Παραδοσιακά, οι κοινωνιογλωσσικές έρευνες εντός του συγκεκριμένου χώρου, εστιάζουν στη μελέτη των φαινομένων της γλωσσικής διατήρησης-συρρίκνωσης, των γλωσσικών αλλαγών ως αποτέλεσμα της γλωσσικής επαφής, της σχέσης γλώσσας και εθνότητας, των γλωσσικών στάσεων, και της γλωσσικής πολιτικής μεταξύ άλλων. Απόψεις και στάσεις των ομιλητών/τριών σχετικά με τη γλώσσα (Aghyisi & Fishman 1970 · Garrett 2010), προβλέψεις αναφορικά με την επιβίωση των γλωσσών, προτιμήσεις συγκεκριμένων γλωσσών σε πολύγλωσσες κοινότητες, πεδία χρήσης των γλωσσών και λειτουργίες τους (Woolard 1989: 360), σχέση γλώσσας και κοινωνικής ταυτότητας (Edwards 2009), απόψεις για το συνιστά γλώσσα και τι όχι, είναι μόνο κάποιες από τις ερμηνείες που κάνουν και τις λειτουργίες που προσδίδουν οι ομιλητές/τριες στη γλώσσα. Ορισμένες από αυτές τις ερμηνείες φαίνεται να αποβαίνουν ιδιαίτερα καθοριστικές για την τύχη των γλωσσών (Field & Kroskrity 2009: 4) και απαντώνται συχνά και ανάμεσα στους ομιλητές/τριες της Ουρούμ αλλά και άλλων μειονοτικών γλωσσών που στερούνται κοινωνικής ισχύος και ευρύτερης αναγνώρισης.

Σύμφωνα, μάλιστα, με τον Τσιτσιπή (2001: 299) αλλά και τις Woolard & Schieffelin (1994: 63), οι ερμηνείες που εμπερικλείουν την ιδεολογική διχοτόμηση ανάμεσα σε πλήρεις και ελλιπείς γλώσσες, αναπαράγοντας κατ' αυτόν τον τρόπο τον κυρίαρχο ιδεολογικό λόγο που προβαίνει σε ταξινομήσεις με όρους ανωτερότητας/κατωτερότητας των γλωσσών, και κατ' επέκταση ανωτερότητας και κατωτερότητας των ομιλητών/τριών τους (Gal 1993: 337), μπορούν να οδηγήσουν στη γλωσσική συρρίκνωση. Αξίζει να αναφερθούμε στη χαρακτηριστική αρνητική αντίδραση που συνάντησε η ερευνήτρια αναφορικά με τη χρησιμότητα μίας έρευνας πάνω σε μία γλώσσα που είναι

«μπερδεμένη», όπως αποκαλούν συχνά την Ουρούμ οι ομιλητές/τριες της. Το κατεξοχήν πεδίο της ιδεολογικής διαπάλης της Ουρούμ με την Ελληνική εντοπίζεται σε αυτήν την ταξινόμηση στην οποία προβαίνουν-συνειδητά ή ασυνείδητα-οι ομιλητές: από τη μία έχουμε μία ισχυρή πολιτισμικά και κοινωνικά γλώσσα όπως η Ελληνική και από την άλλη μία γλώσσα που απαξιώνεται σε τέτοιο βαθμό που καταλήγει τελικά να ταξινομείται από τους ίδιους τους ομιλητές/τριες της ως *μη γλώσσα*, όπως εξηγεί χαρακτηριστικά και ο Sasse (1992: 17).

3.1. Γλώσσα και ταυτότητα

Σύμφωνα με τους Hill (1985: 203), Kroskrity (1998: 112-113, 2004: 498), τις Bucholtz & Hall (2004: 369, 2005) κ.ά., τα γλωσσικά μέσα με τα οποία πραγματώνουν την ταυτότητά τους οι ομιλητές/τριες, συνιστούν επίσης πεδίο γλωσσικής ιδεολογίας. Η συγκεκριμένη οπτική της ταυτότητας συνάδει με τις παραδοχές της ανθρωπολογίας της γλώσσας και της σύγχρονης κοινωνιογλωσσολογίας, οι οποίες αναδεικνύουν τη διαδικασία κατασκευής των κοινωνικών ταυτοτήτων μέσα από τη γλωσσική πρακτική, υπογραμμίζοντας ότι «οι ταυτότητες δε συνιστούν στατικές και αμετάβλητες ιδιότητες του εαυτού, αλλά (ανα)παράγονται, διαμορφώνονται ή/και αποδομούνται μέσα από το λόγο» (Καραχάλιου κ.ά. 2019: 86).

Κάνοντας λόγο για κοινότητες και γλώσσες που βρίσκονται σε πορεία συρρίκνωσης, η αντίστιξη ανάμεσα στην τοπική ταυτότητα, που συχνά εκδηλώνεται ως ταυτότητα αλληλεγγύης ανάμεσα στα μέλη και στην ταυτότητα όσων επιζητούν την ταύτιση με την κυρίαρχη πολιτισμικά και οικονομικά ομάδα (Woolard, 1985: 739), αποτελεί ένα πρόσφορο πεδίο διερεύνησης της έννοιας της γλωσσικής κατασκευής της ταυτότητας. Σε αυτό το πλαίσιο παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον να εξετάσουμε τις γλωσσικές πρακτικές που αξιοποιούνται από τους ομιλητές/τριες, και για αυτόν τον σκοπό εστιάζουμε σε δεδομένα προφορικού λόγου όπως η αφήγηση ή ο διάλογος (Tsitsipis 1995). Το είδος της προφορικής αφήγησης είναι πιο πρόσφορο για μία τέτοια εξέταση, καθώς όπως επισημαίνει η Hill (1992), με αυτήν αναδεικνύεται πιο έντονα η αντίφαση ανάμεσα στις απόψεις των ομιλητών/τριών που βλέπουν θετικά την τοπική ταυτότητα, που είναι συνήθως άτομα με ελάχιστες ευκαιρίες ή προσδοκίες κοινωνικής ανέλιξης εκτός των ορίων της τοπικής κοινότητας (Dorian 1980: 88), και στις απόψεις όσων επιθυμούν να αποβάλουν την τοπική ταυτότητα με τον λόγο τους να εμφανίζεται αντιπαραθετικός και απαξιωτικός προς αυτές τις αξίες (Hill ό. π.).

Σύμφωνα με τον Crystal (2000: 80-81) πολλές μειονοτικές γλώσσες χάνονται σήμερα με ταχείς ρυθμούς, ακριβώς γιατί οι ομιλητές τους επιθυμούν την αποδέσμευση από την τοπική, στιγματισμένη συχνά, ταυτότητα και τις πρακτικές της, επιζητώντας τα οφέλη που προκύπτουν από την αφομοίωση με τις αξίες και φυσικά τη γλώσσα της κυρίαρχης ομάδας (Burling 1970: 102 · Kroskrity 2009: 194).⁴ Για το λόγο αυτό, οι αφηγήσεις και οι γλωσσικές στρατηγικές των ομιλητών/τριών παρέχουν δυνατότητες διερεύνησης των γλωσσικών μέσων κατασκευής της ταυτότητας, είτε αυτή πραγματώνεται με τη χρήση της εναλλαγής κώδικα (βλ. de Fina 2007 · Blommaert & Backus 2013), είτε μέσω των αφηγήσεων παρελθοντικών καταστάσεων με ιδεολογικό περιεχόμενο (βλ. Tsitsipis 1998), είτε με τη χρήση αντιφατικών και ως εκ τούτου ιδεολογικά αντικρουόμενων λόγων (βλ. Hill 1992 · Tsitsipis 1995), όπως θα δούμε στο επόμενο κεφάλαιο.

Επιπλέον, όταν μιλάμε για γλωσσική κατασκευή και διαπραγμάτευση ταυτοτήτων, κάνουμε αναμφίβολα λόγο για τη ρευστότητά τους (Kroskrity 2000: 112 · Bucholtz & Hall 2004: 369). Οι ομιλητές/τριες κατασκευάζουν πολλαπλές ταυτότητες ανάλογα με τις εκάστοτε κοινωνικές και επικοινωνιακές περιστάσεις (Albirini 2016: 1-2), και για αυτό το σκοπό «δεν παραμένουν προσδεδεδεμένοι σε μία δεδομένη γλώσσα με αποκλειστικό τρόπο» (Haberland 1997: 18). Ο Fishman, για παράδειγμα, αναφέρει πως ένιωθε περισσότερο Ορθόδοξος Εβραίος στο Πανεπιστήμιο του Στάνφορντ παρά στο Πανεπιστήμιο Γεσίβα όπου γενικά είχε τη δυνατότητα να αλληλοεπιδράσει μιλώντας Γίντις, ενώ ένιωθε περισσότερο Αμερικανός σε ένα συνέδριο εκτός Αμερικής όπου τα Αγγλικά είναι αναγκαστικά η *lingua franca* μεταξύ των συμμετεχόντων (στον Tawalbech 2019: 35). Ο Anderson (2009: 174) αναφέρει, επίσης, ότι στην κοινότητα Paiute, μία ιθαγενή φυλή της πολιτείας Γιούτα των ΗΠΑ, οι ομιλητές/τριες χρησιμοποιούν την πιο διαδεδομένη γλώσσα Navajo, την ίδια ώρα που αυτοπροσδιορίζονται εθνικά ως Paiute, ενώ αντίστοιχα παραδείγματα τόσο από δίγλωσσες/πολύγλωσσες κοινότητες ανά τον κόσμο, όσο και από ομιλητές/τριες με μεταναστευτική εμπειρία, μας δείχνουν ότι γλώσσα αποτελεί έναν από τους βασικότερους δείκτες εθνικής ταυτότητας, αλλά όχι και τον μοναδικό.

Κάτι αντίστοιχο φαίνεται να ισχύει και για την κοινότητα της Ουρούμ που έχει διαμορφώσει μία ιδιότυπη σχέση γλώσσας και εθνικής συνείδησης, εφόσον η τουρκικής προέλευσης διάλεκτος που διατηρούν τα μέλη της στο ρεπερτόριό τους, για πολλά από

---

⁴ Οι Brown & Gilman (1960) κάνουν λόγο για τη δυνατότητα των γλωσσικών λειτουργιών να διακρίνονται σε «*power/distance*» και «*solidarity*».

τα οποία συνιστά και μητρική γλώσσα, δεν ταυτίζεται με την ελληνικής καταγωγής συνείδησή τους. Η κοινότητα κατάφερε να διατηρήσει την ελληνικότητά της στη Γεωργία, μέσω της συμβολικής σύνδεσης με τη φαντασιακή ελληνική κοινότητα (Anderson 2006: 133), βασιζόμενη όχι στη γνώση της ελληνικής γλώσσας, η οποία απουσίαζε εντελώς από το γλωσσικό της ρεπερτόριο (Aklaev 1988), αλλά στην κοινή θρησκεία (Höfler 2017: 98), που αποτελούσε ούτως ή άλλως διακριτικό στοιχείο ταυτότητας για τους ορθόδοξους χριστιανικούς πληθυσμούς της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας (Hamp 1978: 159 · Zerva 2021: 533). Η αίσθηση της ενότητας στη βάση της θρησκείας θεωρούνταν σημαντικότερη από την κοινή γλώσσα κατά τον 19^ο αιώνα (Zerva ό. π.: 533), όταν και οι τουρκόφωνοι Ουρούμ εγκαταλείπουν τον ανατολικό Πόντο και εγκαθίστανται σε περιοχές της Γεωργίας. Συνεπώς, η γνώση της ελληνικής γλώσσας δεν αποτέλεσε καθοριστικό στοιχείο για τον αυτοπροσδιορισμό τους και κατ' επέκταση τη διατήρηση της εθνικής συνείδησης (Melikishvili & Jalabadze 2016), καθώς η θρησκεία αλλά και οι παραδόσεις και η κοινή ιστορική εμπειρία που μοιράζονταν τα μέλη της (Zoumpalidis 2008: 2), λειτούργησαν ως παράγοντες συμβολικής ενότητας με τον ελληνισμό. Ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι αφηγήσεις των πληροφορητών/τριών, σε πολλές από τις οποίες εντοπίζονται επαναλαμβανόμενα μοτίβα αναφορικά με τη σχέση γλώσσας, θρησκείας και εθνικής ταυτότητας καθώς και αναφορές για σύνδεση με την αρχαιότητα και τον ένδοξο αρχαίο ελληνικό πολιτισμό, ως έννοιες εξίσου σημαντικές για τη διατήρηση της ελληνικότητάς τους (Höfler ό. π.: 87). Έννοιες που λειτουργούν ως ισχυρό διαπραγματευτικό χαρτί με το γηγενή πληθυσμό, όταν η ταυτότητά τους υπονομεύεται. Φυσικά, όμως, η ενθάρρυνση της μονογλωσσίας στην Ελληνική, με ό,τι αυτό μπορεί να συνεπάγεται για την επιβίωση της Ουρούμ, αποτελεί πλέον τον κυρίαρχο ενδείκτη με βάση τον οποίον αξιολογείται η ελληνικότητα της κοινότητας σήμερα (Zoumpalidis 2016), όπως θα φανεί στις εξιστορήσεις των ομιλητών/τριών παρακάτω.

4. Μεθοδολογία έρευνας

Όπως ειπώθηκε ήδη, η σκοπιά της παρούσας έρευνας είναι ανθρωπολογική· για το λόγο αυτό προσπαθήσαμε να μην εγκλωβιστούμε στις παραδοσιακές κατηγορίες της κοινωνιογλωσσολογίας όπως η κοινωνική τάξη, το φύλο, το μορφωτικό επίπεδο κτλ. (Τσιτσιπής 2005: 25) και να προσεγγίσουμε τους ομιλητές/τριες ως μέλη που ανήκουν στην ίδια γλωσσική κοινότητα βάσει της κοινής ιστορικής, πολιτισμικής και γλωσσικής τους εμπειρίας. Αυτό σημαίνει ότι το δείγμα που συγκεντρώθηκε, δεν περιλαμβάνει

πληροφορητές/τριες που να αντιπροσωπεύουν ισάριθμα ένα εύρος κοινωνικών χαρακτηριστικών όπως τα παραπάνω, όπως συμβαίνει στις ποσοτικές/συσχετιστικές έρευνες του Labon (Φραγκάκη 2022: 50). Παρόλα αυτά, η διάσταση της ηλικίας έχει απασχολήσει διεξοδικά τις έρευνες για τη γλωσσική συρρίκνωση, κυρίως σε συνάρτηση και με το επίπεδο γλωσσικής επάρκειας των ομιλητών, και έτσι θα της προσδώσουμε ιδιαίτερη σημασία παρακάτω. Κατά συνέπεια, δεδομένης της καταγωγής της ερευνήτριας από την κοινότητα, η επιλογή των πληροφορητών/τριών στηρίχθηκε σε μεγάλο βαθμό σε ένα δίκτυο άμεσων ή έμμεσων γνωριμιών της με τα μέλη, που σε πολλές περιπτώσεις ήταν συγγενείς και φίλοι. Κατ' αυτόν τον τρόπο, η ερευνήτρια πληρούσε εξαρχής την ιδιότητα του «δικός/ιά μας» (Πλαδή 2001: 30), που κουβαλά ιδιαίτερη βαρύτητα για το αίσθημα του ανήκειν στην κοινότητα και καθιστά εύκολη την πρόσβαση σε αυτήν.

Έχοντας αναλύσει τις θεωρητικές αρχές που πλαισιώνουν την παρούσα έρευνα, στο κεφάλαιο αυτό θα αναφερθούμε στις μεθόδους που αξιοποιήθηκαν για την άντληση των δεδομένων. Αρχικά επιλέχθηκε η σε βάθος ημιδομημένη συνέντευξη και για αυτό καταρτίστηκε ένα σύνολο προκαθορισμένων ερωτήσεων βάσει των οποίων οργανώθηκε η συζήτηση με τους συμμετέχοντες/ουσες. Η συνέντευξη διαρθρώθηκε σε τρεις άξονες κατ' αντιστοιχία με τα κεντρικά ερωτήματα αναφορικά με: α) τις περιστάσεις και τη συχνότητα χρήσης της Ουρούμ, β) το σύνολο των πεποιθήσεων και αντιλήψεων των ομιλητών/τριών απέναντι στη γλώσσα και γ) τη σχέση ανάμεσα στη γλώσσα και την εθνική ταυτότητα. Με αυτή τη μέθοδο θεωρείται ότι εκμαιεύτηκαν οι μεταγλωσσικές παράμετροι (στάσεις, απόψεις κτλ.) που συγκροτούν τη γλωσσική ιδεολογία της κοινότητας. Οι συνεντεύξεις υλοποιήθηκαν στη γλώσσα προτίμησης των συμμετεχόντων/ουσών που κατά πλειοψηφία ήταν η Ελληνική, με μόλις 3 συμμετέχοντες/ουσες να προτιμούν τη Ρωσική.

Η εκμαίευση αυθόρμητου προφορικού γλωσσικού υλικού στην Ουρούμ επιτεύχθηκε μέσω των αφηγήσεων και των διαλόγων που έλαβαν χώρα ενώπιον της ερευνήτριας. Η καταγραφή ειδών λόγου που φέρουν αυξημένους «ενδείκτες φυσικότητας» (Λιόσης 2007: 11), αποτελεί ακόμη μία μέθοδο που συνηγορεί υπέρ της εθνογραφικής διάστασης της έρευνας. Μέσω των αφηγήσεων και των διαλόγων αναδείχθηκαν οι απόψεις, οι στάσεις και οι ταυτότητες καθώς και η γενικότερη τοποθέτηση των ομιλητών/τριών απέναντι στη γλώσσα (Τσάκωνα & Αρχάκης 2022: 243), συμπληρώνοντας με αυτόν τον τρόπο τα δεδομένα των συνεντεύξεων.

Η έρευνα υλοποιήθηκε στο διάστημα μεταξύ του Νοεμβρίου του 2021 και του Αυγούστου του 2023, στην περιοχή της Κεντρικής Μακεδονίας και πιο συγκεκριμένα

στη Θεσσαλονίκη καθώς και σε μικρότερο βαθμό στην περιοχή της Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης στις πόλεις της Καβάλας και Ξάνθης. Όπως ειπώθηκε ήδη, 70 πληροφορητές/τριες ηλικίας από 20 έως 85 ετών συμμετείχαν στην έρευνα, και ο όγκος του καταγεγραμμένου προφορικού υλικού προσεγγίζει τις 30 ώρες.

5. Δεδομένα της έρευνας

Όπως προειπώθηκε, η σε βάθος ημιδομημένη συνέντευξη με τους πληροφορητές/τριες στηρίχθηκε στη διερεύνηση τριών κυρίως παραμέτρων, με βάση τις οποίες συγκροτείται η γλωσσική ιδεολογία της κοινότητας: οι περιστάσεις και η συχνότητα χρήσης της Ουρούμ, οι αξιολογικές αντιδράσεις των ομιλητών/τριών απέναντι στη γλώσσα, και η αλληλεπίδραση γλώσσας και εθνικής ταυτότητας. Στα παραδείγματα που επιλέξαμε να σχολιάσουμε, αποτυπώνεται συγκριτικά η εικόνα που προκύπτει από τα δεδομένα ατόμων διαφορετικού ηλικιακού προφίλ, που μας επιτρέπει την κατά ηλικίες περιγραφή της γλωσσικής χρήσης, την αξιολογική τοποθέτηση απέναντι σε αυτήν κτλ.

5.1 Γλωσσική χρήση

Διατυπώνοντας κατά λέξη το ερώτημα του Fishman (1965) «*Ποιος μιλάει, σε ποια γλώσσα, με ποιόν και πότε*»⁵ μπορούμε να διακρίνουμε τα πεδία, τους συνομιλητές/τριες και τις περιστάσεις χρήσης των γλωσσών μέσα σε μία πολύγλωσση κοινότητα όπως η Ουρούμ. Στις περισσότερες περιπτώσεις των ερωτηθέντων/εισών,⁶ η χρήση της Ουρούμ περιορίζεται με συνομιλητές/τριες που έχουν επικοινωνιακή επάρκεια στη γλώσσα, που όπως θα δούμε παρακάτω, πρόκειται για άτομα συγκεκριμένου ηλικιακού προφίλ. Ωστόσο, αυτή η διαπίστωση δεν επαρκεί για να ερμηνεύσει πλήρως τη γλωσσική πολυπλοκότητα που χαρακτηρίζει την κοινότητα. Η έντονη διαγλωσσικότητα π.χ., η εναλλαγή κωδίκων με διαφορετικούς συνομιλητές/τριες που εμπλέκονται στην ίδια επικοινωνιακή περίσταση, η μονογλωσσία στην Ελληνική των νεότερης ηλικίας ομιλητών/τριών που τους αναγκάζει να απαντούν στην Ελληνική όταν τους απευθύνονται

---

⁵ Ο πρωτότυπος τίτλος στα Αγγλικά «*Who speaks what language to whom and when?*».

⁶ Αποφεύγουμε να προβούμε σε συγκριμένες μετρήσεις στην παρούσα έρευνα αναφορικά με τους ομιλητές/τριες, ακολουθώντας την προσέγγιση του Τσιτσιπή (2001: 299), ο οποίος προτίμησε ένα περισσότερο ερμηνευτικό μοντέλο για την κοινότητα των Αρβανιτών παρά ένα θετικιστικό.

στην Ουρούμ, η στρατηγική της κρυπτολαλίας που χρησιμοποιούν συχνά οι μεγαλύτεροι, κ.ά., πρέπει να ληφθούν αναμφίβολα υπόψη, εφόσον επιδιώκουμε μία πλήρη ανάλυση της γλωσσικής κατάστασης της κοινότητας.

Έτσι, όταν η Μ.Σ. (51) κάνει λόγο για «μιξ γλώσσα», ουσιαστικά αναφέρεται στα διάφορα γλωσσικά συστήματα που αλληλοδιαπλέκονται έντονα μεταξύ τους. Συγκεκριμένα στην ερώτηση της ερευνήτριας αν μιλάει την Ουρούμ, πόσο συχνά, με ποιον και υπό ποιες περιστάσεις, η ίδια απαντάει:

(1) Μ.Σ. :⁷ «Αυτό το πιο πολύ το μιξ, λίγο απ' όλα».⁸

Ερευνήτρια: Και μιλάτε και στο σπίτι;

Μ.Σ.: *Ναι, και με τα παιδιά και με όλους έτσι.*

Ερευνήτρια: Και έξω αν βγείτε και δείτε κάποιον;

Μ.Σ.: *«Ναι, ναι πάλι έτσι. Πιο πολύ αυτό κρατάει πιστεύω».*

Στη συνέχεια, η ίδια πληροφορήτρια σκιαγραφεί το ηλικιακό προφίλ των συνομιλητών/τριών με τους/τις οποίους/ες χρησιμοποιεί αποκλειστικά Ουρούμ, επισημαίνοντας ότι πρόκειται κυρίως για «θείες» και «μεγάλους», και παράλληλα προσδιορίζει τη συχνότητα της επαφής λέγοντας ότι είναι σπάνια, για την ακρίβεια «*αραιά και πού*» και διευκρινίζει την περίσταση χρήσης, που είναι «*στο τηλέφωνο*», δηλαδή πρακτική που συντελείται συνήθως στον ιδιωτικό χώρο.

(2) Ερευνήτρια: Υπάρχει κόσμος με τον οποίον μιλάτε 100% ή πιο πολύ Τούρκικα καθαρά;

Μ.Σ.: *«Ναι με τις θείες, με μεγάλους πιο πολύ».*

Ερευνήτρια: Έχετε συχνή επαφή με αυτούς;

Μ.Σ.: *«Έ όχι και πολύ συχνή, αραιά και πού. Πιο πολύ στο τηλέφωνο».*

---

⁷ Προκειμένου να διασφαλιστεί η ανωνυμία των ερωτηθέντων/εισών, παρατίθενται μόνο τα αρχικά και η ηλικία των πληροφορητών/τριών εντός παρενθέσεων.

⁸ Κατά την απομαγνητοφώνηση των δεδομένων, δε χρησιμοποιήθηκαν μεταγραφικές συμβάσεις της ανάλυσης λόγου, καθώς στο παρόν άρθρο εστιάζουμε σε μία πρώτη ερμηνεία της ιδεολογίας της κοινότητας. Η ανάλυση λόγου και συνομιλίας με τα εργαλεία που μεταχειρίζεται παραδοσιακά η εθνογραφία της επικοινωνίας και η διεπιδραστική κοινωνιογλωσσολογία, θα είναι αντικείμενο σε ένα επόμενο άρθρο.

Τέλος, όταν ερωτάται για τη γλώσσα που χρησιμοποιεί στη δουλειά, κάνει λόγο για την «αναγκαστική» χρήση της Ελληνικής.

(3) Ερευνήτρια: Στη δουλειά τι γλώσσες μιλάτε;

Μ.Σ.: «Στη δουλειά αναγκαστικά Ελληνικά».

Αναφορικά με τα πεδία χρήσης της γλώσσας, η περίπτωση των συννυφάδων Ε.Π. (53) και Ο.Σ. (59) παρακάτω, μας δείχνει ότι η Ουρούμ χρησιμοποιείται εντός κοινότητας και για κρυπτολαλικούς λόγους (Τσιτσιπής 2001: 340). Στην ερώτηση που απηύθυνε η ερευνήτρια και στις δύο στη διάρκεια της συνέντευξης «Με ποιον μιλάτε την Ουρούμ σήμερα;» η Ο.Σ. πήρε το λόγο λέγοντας «Τη μιλάμε μεταξύ μας». Αυτή η δήλωση, όμως, προκάλεσε έντονη αποδοκιμασία εκ μέρους της Ε.Π. η οποία αρνήθηκε το γεγονός απευθύνοντάς της μάλιστα το ερώτημα «Πότε μιλάμε μεταξύ μας; Ρωσικά μιλάμε», και αναγκάζοντας έτσι την Ο.Σ. να αναιρέσει τα λεγόμενά της με ένα γέλιο αμηχανίας. Στη συνέχεια η Ε.Π. ένιωσε την ανάγκη να παρέμβει διευκρινίζοντας ότι μιλάνε την Ουρούμ με τους «άλλους», εννοώντας τα ηλικιωμένα μέλη της κοινότητας, όπως μας ανέφερε προηγουμένως και η Μ.Σ. (51), και όχι «μεταξύ τους». Ωστόσο, λίγο αργότερα και αφού είχε ολοκληρωθεί η συνέντευξη με την Ε.Π., η ίδια απευθύνθηκε στην Ο.Σ. μιλώντας Ουρούμ προκειμένου να σχολιάσει αρνητικά ένα άλλο συγγενικό τους πρόσωπο και συγκεκριμένα την πεθερά τους. Φαίνεται ότι η εναλλαγή στην Ουρούμ από την Ελληνική έγινε με συγκεκριμένη πρόθεση ώστε η ερευνήτρια που ήταν παρούσα στην περίπτωση, και που έχει κατά γενική ομολογία ελλιπή γνώση της γλώσσας, να μην καταλάβει την κακή προαίρεση του σχολίου. Ωστόσο, αυτό το περιστατικό θα μπορούσε να ερμηνευτεί ως μία περίπτωση αβίαστης γλωσσικής συμπεριφοράς που μαρτυρά σε πραγματικό χρόνο ένα από τα πεδία χρήσης της γλώσσας σήμερα, και αν μη τι άλλο «προδίδει» τις περιορισμένες γλωσσικές λειτουργίες που φαίνεται να έχει η Ουρούμ εντός της κοινότητας.

Ο πληροφορητής Π.Σ. (20), που είναι σαφώς νεαρότερος από τις προηγούμενες πληροφορήτριες, μας δίνει μία εξίσου αποκαλυπτική εικόνα για τις περιστάσεις χρήσεις της Ουρούμ, ενώ παράλληλα αξιολογεί τη γλωσσική του επάρκεια στις άλλες δύο γλώσσες του γλωσσικού του ρεπερτορίου, δηλαδή τα Ελληνικά και τα Ρωσικά, όπως φαίνεται στο παρακάτω απόσπασμα:

(4) Ερευνήτρια: Για τα Τούρκικα έχεις ακούσει κάτι;

Π.Σ.: *«Για τα Τούρκικα εγώ γνωρίζω ότι είναι μία τούρκικη διάλεκτος, αρκετά παλιά απ'όσο γνωρίζω, νομίζω δεν είναι ακριβώς Τούρκικα, είναι Οσμάνικα. Εγώ δεν τη μιλάω, εντάξει έτσι στον αέρα μπορώ να πετάξω δύο – τρεις λέξεις, αλλά καταλαβαίνω τα πάντα. Δηλαδή, η γιαγιά που μου μιλάει, η μαμά καμιά φορά.*

Ερευνήτρια: *Ναι επειδή τη μιλάει και η μία και η άλλη γιαγιά το ρωτάω.*

Π.Σ.: *«Και οι γονείς μου μιλάνε, αλλά όχι σε τόσο μεγάλο βαθμό».*

Ερευνήτρια: *«Άρα εσύ τους έχεις πιάσει ας πούμε να μιλάνε, τους έχεις ακούσει να μιλάνε, αλλά φαντάζομαι πολύ πιο σπάνια από τα Ρωσικά, γιατί έτσι όπως μου τα περιγράφεις, τα Ρωσικά είναι η κυρίαρχη γλώσσα στο σπίτι».*

Π.Σ.: *«Ναι η γιαγιά μου μπορεί να μου μιλήσει σε κάποια φάση μόνο στα Τούρκικα».*

Π.Σ.: *«Εγώ θα της απαντήσω στα Ρωσικά κυρίως, γιατί εντάξει δεν μπορώ να απαντήσω στα Τούρκικα. Αλλά καταλαβαίνω τα πάντα, ό,τι πρόταση και αν μου πει».*

Ερευνήτρια: *Δεν μπορείς όμως μόνος σου να φτιάξεις μια πρόταση;*

Π.Σ.: *«Ε άμα κάτσω κανένα πεντάλεπτο να το διαχειριστώ και να το επεξεργαστώ, θα βγάλω λογικά. Αλλιώς έτσι δεν».*

5.2 Αξιολογικές αντιδράσεις

Παραπάνω η αναφορά στην Ουρούμ έγινε με χαρακτηρισμούς όπως «μιξ γλώσσα» και «μπερδεμένη γλώσσα».⁹ Οι χαρακτηρισμοί αυτοί απηχούν καθαρά την ασύμμετρη σχέση της Ουρούμ με την Ελληνική, αλλά και με τη Ρωσική, για λόγους που έχουν να κάνουν τόσο με τη θεσμική υπεροχή αυτών των γλωσσών ως επίσημων και πρότυπων γλωσσών κρατικών οντοτήτων, αλλά κυρίως γιατί οι ομιλητές της έχουν εσωτερικεύσει, στο συλλογικό επίπεδο της κοινότητας, τον ηγεμονικό εθνικό λόγο (βλ. Αρχάκης 2020), ο οποίος εδραιώνει την ανωτερότητάς τους στο συμβολικό επίπεδο. Αυτή η ασυμμετρία μπορεί να οδηγήσει τους ομιλητές/τριες της Ουρούμ σε μία χαρακτηριστική στάση αυτοϋποτίμησης της γλώσσας (Tsitsipis 1983: 28, 1998: 6), και συνακόλουθα της ταυτότητάς τους, φαινόμενο συχνό σε μειονοτικές γλώσσες που βρίσκονται σε διαδικασία συρρίκνωσης. Αυτή η απαξίωση των ομιλητών/τριών μπορεί να καταλήξει σε

---

⁹ Άλλοι πληροφορητές/τριες χρησιμοποιούν τον όρο «παραμορφωμένη γλώσσα» για την Ουρούμ (βλ. και τον όρο «μπάσταρδη γλώσσα» στον Λιόση (2007: 82) και «bastardized language» στον Sasse (1992: 17)).

μία γλωσσική συμπεριφορά αποστροφής της ίδιας τους της γλώσσας, όπως διατυπώνει χαρακτηριστικά ο Karan (2011): «[W]hen individuals perceive that the use of, or association with, a language is toxic to their personal good, they will not only stop using that language, they will also often cognitively, socially and emotively distance themselves from that language so that it becomes less and less part of their linguistic repertoire». Έτσι, απόψεις όπως αυτές που αναδεικνύονται από την Ο.Σ. (59 ετών) και την κόρη της Β.Σ. (30 ετών), συνάδουν με την επεξήγηση που δόθηκε προηγουμένως:

(5) Πληροφορήτρια Ο.Σ. (59 ε.):

Ερευνήτρια: Με την εγγονή τι γλώσσες μιλάτε;

Ο.Σ.: *«Θέλω να μάθει και Ρωσικά και Τούρκικα, όταν μιλάω Ρωσικά και Τούρκικα μου λέει «Τι λες, δε σε καταλαβαίνω μίλα κανονικά. Τι κανονικά λέω; Ελληνικά μίλα, μου λέει, εγώ δεν σε καταλαβαίνω τι λες».*

Ερευνήτρια: Άρα δεν τα ξέρει καθόλου;

Ο.Σ.: *«Αυτή δεν ξέρει τίποτα, όταν μιλάς έτσι κοιτάει. Αλλά εντάξει τώρα Τούρκικα η κόρη μου δε με αφήνει, μου λέει «Τι γλώσσα είναι αυτή μαμά, Τούρκικα θα μιλάει τώρα το παιδί;». Αλλά Ρωσικά μου λέει «Μαμά μίλα». Προσπαθώ να μιλήσω Ρωσικά αλλά αυτή πάλι λέει, γιαγιά μίλα κανονικά δε σε καταλαβαίνω».*

Ερευνήτρια: Άρα στο σπίτι μιλάνε μόνο Ελληνικά.

Ο.Σ.: *«Ναι μόνο Ελληνικά».*

(6) Πληροφορήτρια Β.Σ. (30 ε.):

Ερευνήτρια: Θα προσπαθούσες να μάθεις στην κόρη σου Τουρκικά, παρόλο που δεν της αρέσουν;

Β.Σ.: *«Όχι δε θα 'μπαινα σε αυτήν την διαδικασία να τα μάθω».*

Ερευνήτρια: Άρα η γνώση της γλώσσας θα σταματήσει σε σένα, δε θα περάσει στην επόμενη γενιά;

Β.Σ.: *«Όχι».*

Ερευνήτρια: Αυτό σε ενοχλεί ή όχι;

Β.Σ.: *«Κοίτα γενικά τώρα έτσι όπως είναι τα πράγματα με τη σχέση μας με την Τουρκία όχι, να σου πω την αλήθεια δε με ενοχλεί. Με στενοχωρεί ας πούμε ότι δε θα μάθει τα Ρωσικά. Αυτό με στενοχωρεί πάρα πολύ. Δηλαδή είναι μία γλώσσα η οποία χρειάζεται, ειδικά στη Χαλκιδική όπου μένουμε εμείς με τα ξενοδοχεία, τους*

τουρίστες με όλα αυτά, ο κόσμος πληρώνει. Έχουμε πέντε φροντιστήρια στα Μουδανιά που διδάσκουν Ρωσικά. Αυτό με στενοχωρεί, γιατί είναι και μία γλώσσα που θα σου χρησιμεύσει και πιο πολύ από τα Τούρκικα».

5.3 Αίσθηση ταυτότητας

Υπάρχουν δύο ειδών ιδεολογίες που διατρέχουν τις απόψεις των μελών της κοινότητας αναφορικά με την ταυτότητά τους: από τη μία έχουμε την αντίστιξη της τοπικής – κυρίαρχης ταυτότητας και από την άλλη το παράδοξο της διατήρησης μίας γλώσσας τουρκικής προέλευσης που δεν ταυτίζεται με την εθνική συνείδηση των ομιλητών/τριών.

Όπως προαναφέραμε, στις αφηγήσεις όσων επιδιώκουν να παραμείνουν προσδεμένοι στην τοπική ταυτότητα, εντοπίζονται αναφορές σε θετικές αξίες όπως η αλληλεγγύη, η ενότητα, η κατανόηση, κ.ά. (Gal 1993: 337-338), ενώ παρατηρείται κατά κανόνα λόγος που διέπεται από έντονη νοσταλγία για τις παρελθούσες ιστορικές, οικονομικές και κοινωνικο-πολιτισμικές συνθήκες στη βάση των οποίων οργανωνόταν κάποτε η κοινότητα (Hill 1992). Από την άλλη, όσοι επιθυμούν την αποδέσμευση από την τοπική ταυτότητα, αξιολογούν συχνά αυτές τις αξίες ως οπισθοδρομικές που εκλαμβάνονται ως εμπόδιο για την πολυπόθητη κοινωνική κινητικότητα, όπως είδαμε και παραπάνω (κεφ. 3.1.). Τα παρακάτω αποσπάσματα από δύο ομιλητές/τριες παρόμοιας ηλικίας Ρ.Π. (34 ετών) και Β.Σ. (30 ετών), είναι χαρακτηριστικά μίας τέτοιας σύγκρουσης ταυτοτήτων:

(7) Πληροφορητής Ρ.Π. (34 ε.):

Ερευνήτρια: Οι άλλοι σε αντιμετώπισαν, στο σχολείο για παράδειγμα, με ρατσισμό;

Ρ.Π.: *«Με θέματα ρατσισμού; Όχι ποτέ. Τέτοια τουλάχιστον εγώ δεν αντιμετώπισα».*

Ερευνήτρια: Άκουσες όμως περιπτώσεις ανθρώπων που να μην τους δέχτηκαν ή να αμφισβήτησαν ότι είναι Έλληνες;

Ρ.Π.: *«Ξέρεις τι, μερικές φορές μπορεί να το επιδιώξαμε και εμείς αυτό το πράγμα. Γιατί εμείς όταν ήρθαμε εδώ πέρα, είχαμε μία άλλη νοοτροπία, από το σπίτι μας ακόμα. Ενώ οι ντόπιοι ντόπιοι, ήταν λίγο διαφορετικοί, και επειδή δε μας άρεσε αυτό που βλέπαμε, λίγο απομακρυνθήκαμε. Μας απομάκρυναν, εμείς απομακρυνθήκαμε, θες δε θες».*

Ερευνήτρια: Τώρα πώς το βλέπεις, έχουμε προσαρμοστεί ή πάλι είμαστε κάπως διαφορετικοί;

Ρ.Π.: *«Εμείς είμαστε όσο να'ναι διαφορετικοί, για τα παιδιά μας δεν ξέρω. Εγώ είμαι περήφανος για αυτήν την απόσταση, δε θα'θελα η επόμενη γενιά να βγει ένα με αυτούς. Δηλαδή, δεν έχουν όσιο ούτε ιερό, δεν έχουν οικογένεια, τίποτα. Βλέπεις ο αδελφός δεν νοιάζεται για την αδελφή του, τη μάνα του, μόνο τον εαυτό του κοιτάει».*

(8) Πληροφορήτρια Β.Σ. (30 ε.):

Ερευνήτρια: Νιώθεις κάποια σύνδεση με αυτόν τον πολιτισμό (των Ουρούμ);

Β.Σ.: *«Πέρα από τη γλώσσα, δε νιώθω όχι. Εντάξει έχουμε πάρα πολλά τούρκικα στοιχεία».*

Ερευνήτρια: Εσύ βλέπεις κάποιες παραδόσεις να έχουν επιβιώσει;

Β.Σ.: *«Ναι τις οποίες όμως πρέπει να τις αποκόψουμε, να τις βγάλουμε τελείως από τη ζωή μας παρά να τις συνεχίσουμε».*

Ερευνήτρια: Έχεις κάτι στο νου σου;

Β.Σ.: *«Ας πούμε παλιά που η μαμά μου έλεγε ότι έπλενε τα πόδια του πεθερού της, αυτά ήταν τούρκικα έθιμα. Η νύφη ας πούμε. Όταν η μαμά μου παντρευόταν έπρεπε να είναι σκυμμένη και να μην κοιτάει άνθρωπο δεξιά και αριστερά, ήταν τούρκικο έθιμο. Όταν για παράδειγμα καθόμαστε στα τραπέζια όπου πρέπει να κάθονται αλλού οι γυναίκες και αλλού οι άντρες, είναι τούρκικο έθιμο. Έχουμε κάποια τέτοια. Οι γονείς μας βέβαια πιο πολύ, εμείς όσο περνάει ο καιρός εννοείται...».*

Ερευνήτρια: Πάρε τη δικιά μας τη γενιά, εσύ βλέπεις διαφορές; Σε ποια κουλτούρα πηγαίνουμε πιο κοντά;

Β.Σ.: *«Στην ελληνική, στην ευρωπαϊκή βασικά».*

Από την άλλη προκειμένου οι ομιλητές/τριες να διατυπώσουν σαφέστερα την καταγωγή τους και την αδιάσπαστη σύνδεσή τους με την ελληνικότητα, σύμφωνα με την Gal (1998: 322) αξιοποιούν στις διηγήσεις τους σταθερές στρατηγικές όπως ο πλάγιος λόγος, ενώ κατά τον Tsitsipis (1998: 131) πλαισιώνουν την αφήγησή τους με επικλήσεις στους προγόνους, σε μια προσπάθεια επικύρωσης των λεγομένων τους, δεδομένου ότι οι παραινέσεις των προγόνων εκλαμβάνονται συνήθως ως αυταπόδεικτες αλήθειες, ως

λόγος με κύρος ή ακόμη και ως μία φυσική κατάσταση που παραπέμπει στη διαδικασία φυσικοποίησης (βλ. τον αγγλικό όρο naturalization), γεγονός που για τον Tsitsipis (ό. π.: 131) αλλά και την Gal (ό. π.: 322), συνιστά μία σαφή έκφραση ιδεολογίας. Παρακάτω αυτό γίνεται ξεκάθαρο μέσα από την αφήγηση της Ε.Μ. (64 ετών), η οποία παραπέμποντας στην ιστορία που διασώθηκε μέσα από τις αφηγήσεις των προγόνων της, μιλάει για τη διάσταση ανάμεσα στη γλώσσα και στην εθνική ταυτότητά της, για την οποία όμως ένιωθε πάντα ιδιαίτερα περήφανη:

(9) Ερευνήτρια: Εσείς θεωρούσατε τον εαυτό σας Ελληνίδα στη Γεωργία;

Ε.Μ.: *«Πάντα μας θεωρούσαν Έλληνες. Όπου και να πήγαμε «Ποια είναι η εθνικότητά σου; - Ελληνίδα. Καθαρή Ελληνίδα, ρωτούσαν; - Καθαρή».*

Ερευνήτρια: Εσείς θεωρούσατε ότι ήσασταν καθαρή Ελληνίδα;

Ε.Μ.: *«Καθαρή, τι άλλο; Τότε δε γνωρίζαμε τη λέξη «Πόντιος». Εδώ ήρθαμε και....».*

Ερευνήτρια: Οι ελληνόφωνοι Πόντιοι της Γεωργίας σας θεωρούσαν Έλληνες;

Ε.Μ.: *«Ναι και αυτοί είναι όπως εμείς, μόνο που αυτοί γνωρίζουν τη γλώσσα. Υπήρχαν κάποιοι φυσικά που λέγανε «Τι είδους Έλληνες είστε εσείς αφού μιλάτε Τούρκικα;». Αλλά εμείς ήμασταν περήφανοι που ήμασταν Έλληνες».*

Ερευνήτρια: Είναι απαραίτητο να ξέρει κανείς Ελληνικά για να θεωρείται Έλληνας; Τι λέτε;

Ε.Μ.: *«Όχι αφού είναι η ιστορία αυτή. Εμείς χάσαμε τη γλώσσα στην Τουρκία λόγω του τουρκικού πολέμου, αλλά διατηρήσαμε την θρησκεία».*

Ερευνήτρια: Ποιος σας είπε αυτήν την ιστορία;

Ε.Μ.: *«Ναι μας την είπαν στο χωριό οι μεγάλοι άνθρωποι, εκεί την άκουσα εγώ. Αλλά το διάβασα και μετά. Βρεθήκαμε κάτω από τον τουρκικό ζυγό, τους Έλληνες τους βασάνιζαν πολύ και μας έλεγαν «Η θα χάσεις τη γλώσσα ή τη θρησκεία», και οι πρόγονοί μας επέλεξαν να χάσουν τη γλώσσα. Και μείναμε Χριστιανοί, αλλά χωρίς τη γλώσσα».*

6. Επίλογος

Η εξέταση της γλωσσικής ιδεολογίας και των γλωσσικών πρακτικών μίας πολύγλωσσης κοινότητας με ιδιαίτερα ιστορικά και κοινωνικο-πολιτισμικά χαρακτηριστικά όπως της

Ουρούμ, μας δίνει ενδιαφέροντα δεδομένα αναφορικά με τις διεργασίες γλωσσικής συρρίκνωσης. Αναμφίβολα, οι μικρές και μειονοτικές γλώσσες βρίσκονται σε ανταγωνιστική σχέση με τις κυρίαρχες γλώσσες, γεγονός που ανατρέπει τις μέχρι πρότινος πεποιθήσεις και αντιλήψεις των ομιλητών τους αναφορικά με αυτές, ενώ συχνά οδηγεί σε πρακτικές εγκατάλειψής τους και υιοθέτησης των επίσημων και ισχυρών γλωσσών. Ζητούμενο, όμως, είναι η λεπτομερής εξέταση της γλωσσικής συμπεριφοράς και της ιδεολογίας των φορέων της γλώσσας, καθώς διάφορα εμπειρικά δεδομένα αποκαλύπτουν ότι η γλωσσική συρρίκνωση δε συντελείται με τον ίδιο τρόπο ούτε με παρόμοιο ρυθμό στις διάφορες γλωσσικές κοινότητες.

Έτσι, στο παρόν άρθρο επιχειρήσαμε αρχικά να τονίσουμε την ανθρωπολογική και εθνογραφική διάσταση της έρευνας στην κοινότητα Ουρούμ, εστιάζοντας στις γλωσσικές ιδεολογίες και τη συμπεριφορά των μελών της καθώς και στην ιδιότυπη σχέση της γλώσσας και της ταυτότητάς τους, παράμετρος ιδιαίτερα σημαντική στην έρευνά μας που εκδηλώνεται τόσο ως εθνική όσο και ως τοπική ταυτότητα. Αναφερθήκαμε, επιπλέον στις μεθόδους της έρευνας πεδίου που αντλούν πρακτικές και εργαλεία από την ανθρωπολογική παράδοση στη μελέτη της γλώσσας, ενώ τέλος, επιχειρήσαμε να παραθέσουμε αυτούσιες ορισμένες από τις τοποθετήσεις των ομιλητών για όλα τα παραπάνω.

Δεδομένου ότι βασικός στόχος του άρθρου είναι μία πρώτη γνωριμία με μία - άγνωστη εν πολλοίς - πολύγλωσση κοινότητα στην Ελλάδα που φαίνεται να βρίσκεται σε πορεία γλωσσικής συρρίκνωσης, δεν αποσκοπούμε στην διατύπωση αυστηρών συμπερασμάτων για την τύχη της γλώσσας. Αντί αυτού, επιλέγουμε να σκιαγραφήσουμε τις γλωσσικές πεποιθήσεις και πρακτικές που λαμβάνουν χώρα εντός της κοινότητας και που σε τελική ανάλυση είναι και αυτές που θα υποδείξουν τις πιθανότητες επιβίωσης της γλώσσας μελλοντικά. Γιατί, όπως αναφέρει και ο Τσιτσιπής (2007: 400) «τα υποκείμενα των οποίων τη γλωσσική συμπεριφορά προσπαθούμε να ερμηνεύσουμε, ήδη προβαίνουν ή έχουν προβεί στις δικές τους ερμηνείες».

Βιβλιογραφία

- Agheysi, R., & Fishman, J. A. (1970). Language Attitude Studies: A Brief Survey of Methodological Approaches. *Anthropological Linguistics* 12(5), 137–157. <http://www.jstor.org/stable/30029244>.
- Aklaev, A. 1988. Этноязыковая ситуация и особенности этнического самосознания грузинских Греков (по материалам исследования в Цалкском районе) [Ethnolinguistic situation and ethnic self-identification features of the Georgian Greeks]. *Soviet Ethnography* 5, 60–70.
- Albirini, A. (2006). *Modern Arabic Sociolinguistics: Diglossia, variation, codeswitching, attitudes and identity*. Λονδίνο & Νέα Υόρκη: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315683737>.
- Amiridze, N. 2019. Languages of the Caucasus and contact-induced language change. *STUF - Language Typology and Universals*, 72(2), 185–192. <https://doi.org/10.1515/stuf-2019-0007>.
- Anderson, B. (2006). *Imagined communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. Λονδίνο & Νέα Υόρκη: Verso.
- Anderson, J. D. (2009). Contradictions across Space-Time and Language Ideologies in Northern Arapaho Language Shift. Στο Field, M.C., & Kroskrity, P.V. (Επιμ.), *Native American Language Ideologies: Beliefs, Practices, and Struggles in Indian Country*. Τούσον: University of Arizona Press, 48-76.
- Αρχάκης, Α. (2020). *Από τον Εθνικό στον Μετα-Εθνικό Λόγο: Μεταναστευτικές Ταυτότητες και Κριτική Εκπαίδευση*. Αθήνα: Πατάκης.
- Blommaert, J. & Backus, A. (2013). Superdiverse repertoires and the individual. Στο Ingrid de Saint-Georges & Jean-Jacques Weber (Επιμ.), *Multilingualism and Multimodality*. Ρότερνταμ: Sense Publishers, 11-32.
- Brenziger, M. & Dimmendaal, G.J. (1992). Social Context of Language Death. Στο Brenziger, M. (Επιμ.), *Language death. Factual and theoretical explorations with special reference to East Africa*. Berlin & New York: Mouton de Gruyter, 3-5.
- Briggs, C. L. (1992). Linguistic Ideologies and the Naturalization of power in Warao Discourse. *Pragmatics* 2(3), 387-404. <https://doi.org/10.1075/prag.2.3.14bri>.
- Brown, R. & Gilman, A. (1960). The pronouns of power and solidarity. Στο Sebeok Th., (Επιμ.), *Style in Language*. Κέμπριτζ; MIT Press, 253-276.

- Bucholtz, M. & Hall, K. (2004). Language and identity. Στο Duranti (Επιμ.), *A Companion to Linguistic Anthropology*. Μάλντεν: Blackwell, 369-394.
- Bucholtz, M. & Hall, K. (2005). Identity and interaction: a sociocultural linguistic approach. *Discourse Studies* 7(4-5), 585-614.
<https://doi.org/10.1177/1461445605054407>.
- Burling, R. (1970). *Man's many voices: Language in its Cultural Context*. Νέα Υόρκη: Hort, Rinehart & Winston.
- Γούτσος, Δ. & Μπέλλα, Σ. (2020). Εισαγωγή: Γλώσσα και Κοινωνία. Στο Γούτσος, Δ. & Μπέλλα, Σ. (Επιμ.). *Κοινωνιογλωσσολογία*. Αθήνα: Gutenberg, 19-37.
- Crystal, D. (2000). *Language death*. Cambridge: Cambridge University Press.
- De Fina, A. (2007). Code switching and ethnicity in a community of practice. *Language in Society* 36(3), 371-392.
- Dorian, N. C. (1980). Language shift in community and individual: The phenomenon of the laggard semi-speaker. *International Journal of the Sociology of Language* 25, 85-94.
- Duranti, A. (1997). *Linguistic Anthropology (Cambridge Textbooks in Linguistics)*. Κέιμπριτζ: Cambridge University Press.
<https://doi.org/10.1017/CBO9780511810190>.
- Eckert, P. (2012). Three Waves of variation study: The emergence of meaning in the study of sociolinguistic variation. *Annual Review of Anthropology* 41, 87-100.
- Edwards, J. (2009). *Language and Identity: An introduction, (Key Topics in Sociolinguistics)*. Κέιμπριτζ: Cambridge University Press.
<https://doi.org/10.1017/CBO9780511809842>.
- Ferguson, C.A. (1959). Diglossia. *Word* 15(2), 325-340.
<https://doi.org/10.1080/00437956.1959.11659702>.
- Field, M.C. (2009). Changing Navajo Language Ideologies and Changing Language Use. Στο Field, M.C., & Kroskrity, P.V. (Επιμ.), *Native American Language Ideologies: Beliefs, Practices, and Struggles in Indian Country*. Τούσον: University of Arizona Press, 31-47.
- Field, M.C., & Kroskrity, P. V. (2009). Introduction: Revealing Native American Language Ideologies. Στο Field, M.C., & Kroskrity, P.V. (Επιμ.), *Native American Language Ideologies: Beliefs, Practices, and Struggles in Indian Country*. Τούσον: University of Arizona Press, 3-28.
- Fishman, J. (1965). Who speaks what language to whom and when? *Linguistique* 24, 67-

- Fishman, J. (1967). Bilingualism with and without Diglossia; Diglossia with and without Bilingualism. *Journal of Social Issues*, 23, 29-38.
<http://dx.doi.org/10.1111/j.1540-4560.1967.tb00573.x>
- Gal, S. (1979). *Language shift: Social determinants of linguistic change in bilingual Austria*. Νέα Υόρκη: Academic Press.
- Gal, S. (1993). Diversity and constitution in linguistic ideologies: German speakers in Hungary. *Language in Society* 22, 337-359.
- Gal, S. (1998). Multiplicity and Contention among Language Ideologies: A Commentary. Στο Schieffelin B.B., Woolard K.A. & Kroskrity P.V. (Επιμ.). *Language Ideologies*. Νέα Υόρκη: Oxford University Press, 317-331.
- Garrett, P. (2010). *Attitudes to Language*. Κέιμπριτζ: Cambridge University Press.
- Gumperz, J. J. (1982). *Discourse Strategies*. Κέιμπριτζ: Cambridge University Press.
- Haberland, H. (1997). Μικρές και απειλούμενες γλώσσες: απειλή για τη γλώσσα ή για τον ομιλητή; Στο Χριστίδης, Φ.Α. (Επιμ.), «*Ισχυρές*» και «*Ασθενείς*» Γλώσσες στην *Ευρωπαϊκή Ένωση*, Πρακτική Διεθνούς Συνεδρίου, Θεσσαλονίκη 26-28 Μαρτίου 1997, Θεσσαλονίκη: Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας, 11-19.
- Hamp, E. P. (1978). Problems of multilingualism in small linguistic communities. Στο Alatis, J.E. (Επιμ.) *International Dimensions of Bilingual Education*, Georgetown Round Table on Languages and Linguistics. Ουάσιγκτον: Georgetown University Press, 155-164.
- Hill, J. H., & Hill, K. C. (1980). Mixed Grammar, Purist Grammar, and Language Attitudes in Modern Nahuatl. *Language in Society* 9(3), 321-348.
<http://www.jstor.org/stable/4167167>.
- Hill, J. H. (1983). Language Death in Uto-Aztecan. *International Journal of American Linguistics*, 49 (3), 258-276. <http://www.jstor.org/stable/1265162>.
- Hill, J. H. (1992). Today there is no respect: Nostalgia, “Respect” and Oppositional Discourse in Mexicano (Nahuatl) Language Ideology. *Pragmatics* 2(3), 263-280.
<https://doi.org/10.1075/prag.2.3.09hil>.
- Höfler, C. M. (2017). *Identifying as Greek and belonging to Georgia: Processes of (un)making boundaries in the Greek community of Georgia*. Διδακτορική διατριβή. Fakultät der Europa. Universität Viadrina Frankfurt (Oder).

- Hymes, D. H. (1972). On Communicative Competence. Στο Pride, J. B. & Holmes, J. (Επιμ.), *Sociolinguistics. Selected Readings*. Harmondsworth: Penguin, 269-293.
- Janse, M. (2003). Language death and language maintenance: problems and prospects. Στο Janse, M. & Tol, S. (Επιμ.), *Language death and language maintenance: theoretical, practical, and descriptive approaches*. Άμστερνταμ: John Benjamins, 9–17.
- Karan, M. (2011). Understanding and forecasting ethnolinguistic vitality. *Journal of Multilingual and Multicultural Development* 32(2), 137-149.
- Καραχάλου Ρ., Τσάκωνα Β., Αρχάκης Α. & Ράλλη, Α. 2019. «Νιώθω στον Καναδά Έλληνας, στην Ελλάδα δε νιώθω Έλληνας»: Η ταυτότητα του/της ξένου/ης σε Έλληνες/ίδες μετανάστες/τριες στον Καναδά». Στο Ράλλη, Α. (Επιμ.), *Γλώσσα και μετανάστευση: Η γλώσσα των Ελλήνων μεταναστών στον Καναδά*. Πάτρα: Πανεπιστήμιο Πατρών, 83-102.
- Kroskrity, P. V. (1998). Arizona Tewa Kiva Speech as a Manifestation of a Dominant Language Ideology. Στο Schieffelin B.B., Woolard K.A. & Kroskrity P.V. (Επιμ.). *Language Ideologies*, Νέα Υόρκη: Oxford University Press, 103-122.
- Kroskrity, P. V. (2000). Identity. *Journal of Linguistic Anthropology* 9(1-2), 111-114.
- Kroskrity, P. V. (2004). Language ideologies. Στο Duranti (Επιμ.), *A Companion to Linguistic Anthropology*. Μάλντεν: Blackwell, 496-517.
- Kroskrity, P. V. & Field, M.C. (2009). *Native American Language Ideologies: Beliefs, Practices, and Struggles in Indian Country*. Αριζόνα: University of Arizona Press. <http://www.jstor.org/stable/j.ctt181hxsc>.
- Kroskrity, P. V. (2010). Language ideologies-Evolving perspectives. *Society and Language Use* 7, 191-211.
- Λιόσης, Ν. (2007). *Γλωσσικές επαφές στη νοτιοανατολική Πελοπόννησο*. Διδακτορική Διατριβή. Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.
- Melikishvili, L. & Jalabadze N. (2016). The issue of ethnic identity and aspects of cross-cultural orientation of the Greeks in Georgia (the example of Ts'alk'a Greeks). *STUF - Language Typology and Universals* 69, 193–212.
- Mertz, M. (1989). Linguistic Ideology and Praxis in U.S. Law School Classrooms. *Pragmatics* 2(3), 325-334. <https://doi.org/10.1075/prag.2.3.04mer>.
- Πλαδή, Μ. (2001). *Το ιδίωμα του Αιτοχώρου. Κοινωνιογλωσσική προσέγγιση*. Διδακτορική Διατριβή. Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.

- Sasse, H. J. (1992). Theory of language death. Στο Brenziger, M. (Επιμ.) *Language death. Factual and theoretical explorations with special reference to East Africa*. Βερολίνο & Νέα Υόρκη: Mouton de Gruyter, 7-30.
- Silverstein M. (1979). Language structure and linguistic ideology. Στο Clyne P. R., Hanks W. F. & Hofbauer C. L. (Επιμ.), *The Elements: Parasession on Linguistic Units and Levels*. Σικάγο: Chicago Linguistic Society, 193-247.
- Skopeteas, S. (2013). The Caucasian Urums and Urum language. *Journal of Endangered Languages: Turkic Languages* 3, 333–364.
- Tawalbeh, A. (2019). Theoretical approaches and frameworks to language maintenance and shift research: A critical review. *Apples - Journal of Applied Language Studies* 13(2), 23–44. <https://doi.org/10.17011/apples/urn.201903051738>.
- Τσάκωνα, Β. & Αρχάκης, Α. (2022). Γλώσσα και ταυτότητα. Στο Γούτσος, Δ. & Μπέλλα, Σ. (Επιμ.). *Κοινωνιογλωσσολογία*, Αθήνα: Gutenberg, 233-265.
- Tsitsipis, L. (1983). Narrative performance in a dying language: Evidence from Albanian in Greece, *Word*, 34(1), 25-36. <https://doi.org/10.1080/00437956.1983.11435735>.
- Tsitsipis, L. (1995). The Coding of Linguistic Ideology in Arvanítika (Albanian) Language Shift: Congruent and Contradictory Discourse. *Anthropological Linguistics* 37(4), 541–577. <http://www.jstor.org/stable/30028334>.
- Tsitsipis, L. (1998). *A linguistic anthropology of praxis and language shift*. Οξφόρδη: Clarendon Press.
- Τσιτσιπής, Λ. (2001). Στο Εμπειρικός Λ., Ιωαννίδου Ε., Καραντζόλα Ε., Μπαλτσιώτης Λ., Μπέης Σ., Τσιτσελίκης Κ., Χριστόπουλος Δ. (Επιμ.), *Γλωσσική ετερότητα στην Ελλάδα*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Τσιτσιπής, Λ. (2004). *Εισαγωγή στην ανθρωπολογία της γλώσσας: Γλώσσα, Ιδεολογία, Διαλογικότητα και Επιτέλεση*. Αθήνα: Gutenberg.
- Τσιτσιπής, Λ. (2005). *Από τη γλώσσα ως αντικείμενο στη γλώσσα ως πράξη*. Αθήνα: Νήσος.
- Τσιτσιπής, Λ. (2007). Γλωσσική εθνογραφία, γλωσσική ανθρωπολογία και υβριδικές διακλαδικές προσεγγίσεις. *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα* 27, 397- 401.
- Φραγκάκη, Γ. (2022). Μέθοδοι και δεδομένα στην κοινωνιογλωσσολογία. Στο Γούτσος, Δ. & Μπέλλα, Σ. (Επιμ.). *Κοινωνιογλωσσολογία*, Αθήνα: Gutenberg, 38-70.
- Woolard, K. A. (1985). Language Variation and Cultural Hegemony. *American Ethnologist* 12(4), 738–748.

- Woolard, K. A. & Schieffelin, B. B. (1994). Language ideology. *Annual Review of Anthropology* 23(1), 55-82.
- Woolard, K. A. (1998). Language Ideology as a Field of Inquiry. Στο Schieffelin B.B., Woolard K.A. & Kroskrity P.V. (Επιμ.). *Language Ideologies*, Νέα Υόρκη: Oxford University Press, 51–67.
- Wurm, S. (1991). Language Death and Disappearance: Causes and Circumstances. Στο Robins, R. H. & Uhlenbeck, E.M. (Επιμ.), *Endangered Languages*, Οξφόρδη & Νέα Υόρκη: Berg, 1-18.
- Zerva, M. 2021. “Thirty times Greek”: Memory, Otherness and Identity construction among descendants of Turkish speaking Greek Orthodox refugees in the 21st century. In Balta, E. (Ed.), *Following the Traces of Turkish-speaking Christians of Anatolia volume II*, Harvard: Harvard University, 525-566.
- Zoumpalidis, D. (2008). *Language and ethnic identity of Pontic Greeks in Cyprus*. MA dissertation. University of Essex.
- Zoumpalidis, D. (2016). Us and them: Inter- and intra-communal ethno-linguistic borders within the Pontic Greek community in Cyprus. *STUF - Language Typology and Universals* 69(2), 235-253. <https://doi.org/10.1515/stuf-2016-0011>.

Γλωσσικός Σεξισμός: Πολιτικές Αντιμετώπισης, Στάσεις και Αξιοποίηση Γλωσσικών Μηχανισμών

Αθηνά Σιδερί

Πανεπιστήμιο Πατρών

Περίληψη

Αντικείμενο της παρούσας μελέτης είναι το φαινόμενο του γλωσσικού σεξισμού. Το ζήτημα εντάσσεται στο ευρύτερο πλαίσιο της σχέσης γλώσσας και φύλου. Ο γλωσσικός σεξισμός διαμέσου του γραμματικού γένους, πραγματώνεται στη γενικευτική χρήση του αρσενικού, στα θηλυκά επαγγελματικά ονόματα και οικογενειακά ονόματα. Παράλληλα, η διμερής διάκριση του γραμματικού γένους στις λέξεις που προσδιορίζουν ανθρώπους, αποτυπώνει το βιολογικό τους φύλο, καθιστώντας μη ορατά τα άτομα με διαφορετικές ταυτότητες (κοινωνικού) φύλου. Για το λόγο αυτό, τα τελευταία χρόνια γίνονται προσπάθειες αντιμετώπισης του φαινομένου. Οι μέθοδοι που εφαρμόζονται μπορούν να διακριθούν σε τρεις κατηγορίες: τη θηλυκοποίηση, την ουδετεροποίηση και τη χρήση συμβόλων απόκρυψης γένους. Μέσω της μελέτης, προτείνω μια νέα μέθοδο θηλυκοποίησης. Ερευνώντας το φαινόμενο σε ό,τι αφορά τη γλωσσική χρήση αλλά και τις γλωσσικές στάσεις, εξετάζω ποια από τις μεθόδους αντιμετώπισης του γλωσσικού σεξισμού προτιμάται από τη γλωσσική κοινότητα.

Λέξεις – κλειδιά: γλωσσικός σεξισμός, γενικευτικό αρσενικό, θηλυκά επαγγελματικά ονόματα, οικογενειακά ονόματα, θηλυκοποίηση, ουδετεροποίηση, γλωσσική χρήση, γλωσσικές στάσεις

1. Εισαγωγή

Η άρρηκτα στενή σχέση γλώσσας και κοινωνίας έχει ως αποτέλεσμα συχνά τα κοινωνικά φαινόμενα να αντικατοπτρίζονται και γλωσσικά. Μια τέτοια περίπτωση αποτελεί και το ζήτημα του γλωσσικού σεξισμού, γύρω από το οποίο κινείται η παρούσα μελέτη. Ο όρος *γλωσσικός σεξισμός* αποδίδει τη γλωσσική αποτύπωση ιεραρχικών σχέσεων που ισχύουν σε μια κοινωνία και σχετίζονται με το φύλο (Pappas & Karras, 2021).

Παραδοσιακά οι ιεραρχικές σχέσεις αφορούσαν το δίπολο άνδρας – γυναίκα. Ωστόσο καθώς η δυαδικότητα του φύλου αμφισβητείται, αναδύονται και νέες πραγματώσεις του γλωσσικού και κοινωνικού σεξισμού. Υπό αυτό το πρίσμα διαφαίνονται και άλλες περιπτώσεις διακρίσεων με βάση το φύλο, όπως είναι η άνιση μεταχείριση των τρανς (transgender) ατόμων από τα cis (cisgender) άτομα, φαινόμενο που αποδίδεται με τον όρο cissexism (Jun, 2018: 162) και έχει προεκτάσεις τόσο κοινωνικές όσο και γλωσσικές. Στην ενότητα 2 εστιάζω σε τρεις πραγματώσεις του φαινομένου στα Ελληνικά. Συγκεκριμένα, στην ενότητα 2.1 εξετάζω τη γενικευτική χρήση του αρσενικού γένους, στη 2.2 στα θηλυκά επαγγελματικά ονόματα και στη 2.3 τα οικογενειακά ονόματα θηλυκού γένους.

Έπειτα, στην ενότητα 3 παρουσιάζω τις πολιτικές που ακολουθούνται σε άλλες γλώσσες και κυρίως στην Αγγλική, αλλά και στην Ελληνική για την αντιμετώπιση του σεξισμού. Στη συνέχεια, στην ενότητα 3.2, προτείνω μία νέα μέθοδο για τη θηλυκοποίηση των επαγγελματικών και οικογενειακών ονομάτων. Προκειμένου να προσεγγίσω εμπειρικά το φαινόμενο, πραγματοποίησα δύο έρευνες, τις οποίες παρουσιάζω στην ενότητα 4. Η πρώτη έρευνα αφορά τη γλωσσική χρήση, βασίστηκε σε σώματα κειμένων και αναλύεται στην ενότητα 4.1. Η δεύτερη έρευνα παρατίθεται στην ενότητα 4.2, είναι μια έρευνα γλωσσικών στάσεων και εκπονήθηκε με χρήση ερωτηματολογίων. Τέλος, στην ενότητα 5 παρουσιάζω τα συμπεράσματα που προκύπτουν από τη μελέτη του γλωσσικού σεξισμού στα Ελληνικά.

2. Πραγματώσεις του φαινομένου στα Ελληνικά

Στην παρούσα μελέτη, εστίασα σε συγκεκριμένες πραγματώσεις του φαινομένου, που σχετίζονται με το γραμματικό γένος. Συγκεκριμένα εξέτασα τη γενικευτική χρήση του αρσενικού γένους, καθώς και τα επαγγελματικά και οικογενειακά ονόματα θηλυκού γένους.

2.1 Γενικευτικό αρσενικό

Ξεκινώντας με το γενικευτικό (ή περιεκτικό) αρσενικό, οι Hellinger & Bußmann (2001: 9) παρατηρούν πως είναι ένα φαινόμενο που απαντά στις περισσότερες γλώσσες με γραμματικό γένος. Το αρσενικό δηλαδή, μπορεί να χρησιμοποιείται είτε για αναφορά σε [+ ανθρώπινα] όντα [+ αρσενικού] γένους, είτε ως αντιπροσωπευτικό για όλα τα φύλα.

Έχει υποστηριχθεί ότι η χρήση του αρσενικού γένους ως γενικευτικού, αποτελεί περίπτωση σημασιολογικού μαρκαρίσματος, στην οποία ένας τύπος που φέρει αρσενικό γένος (π.χ. οι φοιτητές) αποτελεί τον αμαρκάριστο τύπο, ενώ ο αντίστοιχος τύπος στο θηλυκό γένος (π.χ. οι φοιτήτριες) θεωρείται μαρκαρισμένος (Makri – Tsilipakou, 1989: 67). Από την άλλη, θα μπορούσε να ιδωθεί σαν σχέση υπωνυμίας (βλ. Ξυδόπουλος, 2008: 90 - 91), όπου ο τύπος που φέρει αρσενικό γένος είναι ο υπερώνυμος όρος ενώ ο τύπος του θηλυκού ο υπώνυμος (Makri – Tsilipakou, 1989: 68).

Η συγκεκριμένη χρήση του αρσενικού γένους απηχεί απόψεις παλαιότερων εποχών, όπως των Γραμματικών του 18ου αιώνα (βλ. Gastil, 1990: 630) αλλά και σχετικά πιο πρόσφατες, όπως του Τριανταφυλλίδη ότι το αρσενικό αποτελεί «το δυνατότερο προσωπικό γένος» (Τριανταφυλλίδης, 1978: 216).

Ως αποτέλεσμα το αρσενικό κυριαρχεί γλωσσικά, συγκριτικά με τα υπόλοιπα γένη. Με αυτόν τον τρόπο, αποτυπώνονται στη γλώσσα ασυμμετρίες (Παυλίδου, 2006: 42), οι οποίες αντανακλούν την κοινωνική παθογένεια. Επιπλέον, έρευνες αποδεικνύουν πως η πλειονότητα των ομιλητριών/τών αντιλαμβάνεται το γενικευτικό τύπο ως μια γλωσσική μορφή που αναφέρεται κυρίως σε άτομα αρσενικού φύλου (Makri - Tsilipakou, 1989 · Nissen, 2002 · Braun et. al. 2005). Έτσι, οι υπόλοιπες ταυτότητες φύλων καθίστανται μη – ορατές.

2.2 Θηλυκά επαγγελματικά ονόματα

Η δεύτερη από τις πραγματώσεις του γλωσσικού σεξισμού που εξετάζω, αφορά τα θηλυκά επαγγελματικά ονόματα, δηλαδή τα ονόματα που χρησιμοποιούνται για να δηλώσουν κάποιο επάγγελμα σε θηλυκό γένος. Στην ΚΝΕ¹, είτε χρησιμοποιούνται επαγγελματικά ονόματα με διαφορετικό γραμματικό γένος ανάλογα με το φύλο (π.χ. μάγιστρα - μαγείρισσα), είτε χρησιμοποιείται ο ίδιος τύπος και για τα δύο γένη, τα λεγόμενα «επίκοινα» ονόματα, όπως τα ονομάζουν οι Ιορδανίδου και Μάντζαρη (2005: 3). Στη βιβλιογραφία αναφέρονται επίσης και ως ονόματα κοινού γένους (Holton et. al., 2004: 42 όπ. αναφ. στο Σαρρή – Χασάν, 2018: 61). Στο εξής θα αναφέρομαι σε αυτά και με τους δύο όρους («επίκοινα» ή «κοινού γένους»).

Κάνοντας μια αναδρομή, οι απαρχές του ζητήματος εντοπίζονται μετά τον Β' ΠΠ, όπου αρκετές γυναίκες - που μέχρι τότε περιορίζονταν κυρίως στα οικιακά - άρχισαν να

---

¹ Κοινή Νέα Ελληνική

αναζητούν εργασία σε τομείς που δε δραστηριοποιούνταν ως τότε, κυρίως σε επαγγέλματα με κύρος (Μπασλής, 1996 · Παυλίδου, 2006). Αυτή η κοινωνική εξέλιξη δημιούργησε την ανάγκη για μια γλωσσική εξέλιξη. Η ανάγκη συνδέθηκε στην Ελλάδα και με το γλωσσικό ζήτημα, δηλαδή τη διαμάχη για την επικράτηση της καθαρεύουσας ή της δημοτικής (Ιορδανίδου & Μάντζαρη, 2005: 2). Όπως μας πληροφορεί η Παυλίδου (2006: 48), οι λύσεις που εφαρμόστηκαν ήταν δύο: είτε χρησιμοποιήθηκαν τα λεγόμενα διγενή ονόματα από την καθαρεύουσα (σε -ος όπως *συμβολαιογράφος*) είτε ονόματα καθαρά αρσενικού γένους (σε -ας και -ης όπως *ταμίας, πρύτανης*) για τη δήλωση των γυναικών επαγγελματιών που κατακτούν πλέον κοινωνικά ανώτερα αξιώματα. Η αξιοποίηση τύπων και μορφών της αρχαίας Ελληνικής, προσέδωσε στην καθαρεύουσα μεγαλύτερο κύρος, που συνδέεται με την αρχαία γλώσσα (Αναστασιάδη - Συμεωνίδη & Φλιάτουρας, 2019: 11). Το υψηλό κύρος αυτής της ποικιλίας, συνδέθηκε με το υψηλό κύρος των επαγγελμάτων.

Ωστόσο τα επίκοινα, φέροντας την κατάληξη -ς, παραπέμπουν στο αρσενικό γένος. Η κατάληξη αυτή χαρακτηρίζεται από τις Αναστασιάδη – Συμεωνίδη και Χειλά – Μαρκοπούλου (2003: 23,30) ως «δείκτης αρσενικότητας».

Από την εποχή που τέθηκε ως ζήτημα, προτάθηκαν εναλλακτικοί τρόποι δήλωσης των ονομάτων αυτών. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η πρόταση του Τριανταφυλλίδη (1953 [1963]) να αξιοποιηθούν τα επιθήματα της δημοτικής, όπως *-ίνα* και *-ίσσα*. Πλέον στην ΚΝΕ χρησιμοποιούνται και τα επιθήματα *-τρια* και *-ού* για την παραγωγή των εν λόγω ονομάτων (Σαρρή – Χασάν, 2018: 58) χωρίς ωστόσο να καθιερωθούν σε μεγάλο βαθμό και σε όλα τα περιβάλλοντα χρήσης (δηλ. τόσο στον επίσημο όσο και στον ανεπίσημο λόγο). Αντιθέτως συχνά τα συγκεκριμένα επιθήματα φαίνεται να προσδίδουν αρνητική σημασία στα ονόματα, που συνδέεται με στερεοτυπικές αντιλήψεις για το γυναικείο φύλο (βλ. Budziszewska et.al., 2014). Για παράδειγμα, τα επιθήματα *-ίνα* και *-ού*, είτε προσδίδουν μια υποκοριστική και υποτιμητική χροιά στα επαγγέλματα (πρβλ. η γιατρός – η γιατρίνα), είτε έχουν συνδεθεί με κοινωνικώς κατακριτέα επαγγέλματα (*στριπτιζού*), όπως διαπιστώνει η Σαρρή – Χασάν (2018: 71) και με περιθωριακά λεξιλόγια (*τεκνατζού*) (βλ. Χριστοπούλου, 2016: 226). Τα παραπάνω έχουν ως αποτέλεσμα τα συγκεκριμένα επαγγελματικά ονόματα να μη χρησιμοποιούνται συχνά, καθώς συνδέονται με χαμηλό κύρος. Έτσι, συνήθως στον επίσημο λόγο προτιμώνται τα ονόματα κοινού γένους, που παραπέμπουν μάλλον στο αρσενικό.

Συνοψίζοντας, τα θηλυκά επαγγελματικά ονόματα με καταλήξεις που προέρχονται από τη δημοτική, συμβάλλουν μεν στην ορατότητα των γυναικών, αλλά

χρησιμοποιούνται για επαγγέλματα χωρίς κύρος, ενώ η χρήση τους συχνά γίνεται για ειρωνικούς ή χιουμοριστικούς σκοπούς (βλ. Αδάλογλου, 2021). Η υποτιμητική τους διάσταση οφείλεται στο γεγονός ότι κάποια επιθήματα αυτών των ονομάτων έχουν αρνητική χροιά. Ως αποτέλεσμα, η χρήση των επίκοινων τύπων (που παραπέμπουν σε αρσενικό γένος), είναι πολύ πιο διαδεδομένη. Κατά κάποιον τρόπο και σε αυτήν την περίπτωση, το αρσενικό γένος χρησιμοποιείται γενικευτικά.

2.3 Οικογενειακά ονόματα θηλυκού γένους

Τέλος, ο σεξισμός εντοπίζεται και στα οικογενειακά ονόματα θηλυκού γένους. Τα οικογενειακά ονόματα σε συμβολικό επίπεδο δείχνουν κάποια εξάρτηση της γυναίκας από τον πατέρα ή το σύζυγό της (Αρχάκης & Κονδύλη, 2002: 149).

Πέραν της κοινωνικής όψης του φαινομένου, ο σεξισμός εγγράφεται και γλωσσικά στην ελληνική και συγκεκριμένα στη μορφολογία των οικογενειακών ονομάτων (Παυλίδου, 2006: 39). Τα οικογενειακά ονόματα θηλυκού γένους αποτελούν λεξικοποιημένα στοιχεία, έμμεσα σημαδεμένα ως προς το αρσενικό γένος, αφού παράγονται από τη γενική του αρσενικού γένους (γενική κτητική) (Παυλίδου, 2006: 39). Από τα παραπάνω προκύπτει ότι τα συγκεκριμένα ονόματα, ο σεξισμός εγγράφεται σε δύο επίπεδα.

3. Πολιτικές αντιμετώπισης

Τα τελευταία χρόνια παρατηρείται μια έντονη κινητοποίηση για την αντιμετώπιση του γλωσσικού σεξισμού, τόσο στο πλαίσιο του φεμινιστικού κινήματος, όσο και στην ευρύτερη προσπάθεια προάσπισης των δικαιωμάτων των ΛΟΑΤΚΙ+ ατόμων (βλ. Ludbrook, 2022: 24). Οι προσπάθειες για μια συμπεριληπτική γλώσσα αφορούν τόσο τα Ελληνικά, όσο και άλλες γλώσσες του κόσμου. Μάλιστα, συχνά παρατηρείται πως οι λύσεις που εφαρμόζονται στην ΚΝΕ έχουν επιρροή από τα Αγγλικά.

3.1 Υφιστάμενες προτάσεις

Για την εξέταση των πολιτικών αντιμετώπισης του γλωσσικού σεξισμού, ακολουθώ τη διάκριση που γίνεται συχνά στη βιβλιογραφία σε μεθόδους θηλυκοποίησης

(feminization), ουδετεροποίησης (neutralization) και στη χρήση ειδικών συμβόλων (Kirey – Sitnikova, 2021). Επιπλέον, δεδομένου ότι στα Ελληνικά τα θηλυκά επαγγελματικά και οικογενειακά ονόματα παρουσιάζουν δυσκολία ενσωμάτωσης στο σύστημα, προτείνω κάποιες νέες μεθόδους θηλυκοποίησής τους.

Ξεκινώντας με τη θηλυκοποίηση (feminization) μια από τις μεθόδους που εφαρμόζονται στα Αγγλικά στοχεύει στην αντικατάσταση της γενικευτικής χρήσης της αντωνυμίας *he*. Για την αποφυγή της, έχει προταθεί η παράλληλη χρήση της αντωνυμίας θηλυκού γένους *she* (*she or he*) (Παπαδημούλης, 2018: 5) ή της συντομευμένης μορφής *s/he* (Ludbrook, 2022: 22). Αντίστοιχα στα Ελληνικά συνιστάται η παράλληλη χρήση του θηλυκού και αρσενικού γένους σε άρθρα, αντωνυμίες και ονόματα (Γκασούκα & Γεωργαλλίδου, 2018· Παπαδημούλης, 2018).

Σχετικά με τα επαγγελματικά ονόματα, η θηλυκοποίηση στα Αγγλικά πραγματοποιείται με την προσθήκη επιθημάτων όπως *-woman* ή *-ess* (*saleswoman* < *salesman*, *actress* < *actor*) (Παπαδημούλης, 2018: 5 · Ludbrook, 2022: 22). Στα Ελληνικά έχουν γίνει κάποιες προτάσεις θηλυκοποίησης, με κυριότερη εκείνη του Τριανταφυλλίδη για την αξιοποίηση των επιθημάτων της δημοτικής, που όπως αναφέρθηκε είναι τα *-ίνα*, *-ισσα*, *-τρια* και *-ού* (*γιατρίνα* < *γιατρός*, *πρυτάνισσα* < *πρύτανης*, *βουλευτρία* < *βουλευτής*, *χημικού* < *χημικός*). Όμως η αρνητική σημασία που φέρουν συχνά, έχει ως αποτέλεσμα τα ονόματα να περιορίζονται σε ανεπίσημα περιβάλλοντα χρήσης, γεγονός που αποτελεί τροχοπέδη στην καθιέρωσή τους.

Η δεύτερη μέθοδος βασίζεται στην ουδετεροποίηση (neutralization). Η συγκεκριμένη λύση συμβάλλει περισσότερο στην επίτευξη μιας συμπεριληπτικής γλώσσας μέσω της οποίας εκπροσωπούνται όλες οι ταυτότητες φύλου.

Στα Αγγλικά μια συνήθης και αρκετά δημοφιλής πρακτική είναι η αντικατάσταση του γενικευτικού *he* από την αντωνυμία *they*, το *singular they*, όπως αποκαλείται (Ασημακοπούλου, 2018: 63). Τη μέθοδο αυτή ακολουθούν αρκετές γλώσσες ανά τον κόσμο. Στα Σουηδικά για παράδειγμα, χρησιμοποιείται αντίστοιχα η αντωνυμία *hen* (Hord, 2016:9), στα Γαλλικά το *iel*, ένας συμφυρμός που παράχθηκε από την αντωνυμία αρσενικού γένους *il* και το θηλυκό *elle* (Dumais, 2021: 2). Για τα Γερμανικά έχει προταθεί ο τύπος *xier* (Groene, 2021: 2) και στα Πολωνικά το *onu* (Hansen & Ζόftak, 2022: 2028).

Εκτός από τις αντωνυμίες, γίνονται προσπάθειες για την αποφυγή των έμφυλων όρων και στα επαγγελματικά ονόματα (Παπαδημούλης, 2018: 5), κάτι που έρχεται σε αντίθεση με τη θηλυκοποίησή τους, που προηγουμένως ανέλυσα. Με άλλα λόγια, αποφεύγονται

όροι όπως *policeman/policewoman* και προτιμάται το *police officer* (Παπαδημούλης, 2018 ό.π.).

Η ουδετεροποίηση στην ΚΝΕ επιτυγχάνεται είτε με τη χρήση του ουδέτερου γραμματικού γένους, ή με τη χρήση περιφράσεων. Η πρώτη μέθοδος παρατηρείται κυρίως σε ανεπίσημα περιβάλλοντα χρήσης, όπως είναι ο χώρος του διαδικτύου, όπου απαντώνται μορφές όπως τα *φοιτητά* προς αντικατάσταση του γενικευτικού *οι φοιτητές/οι φοιτήτριες*. Ανάλογη χρήση έχουν και οι περιφράσεις, όπως το *νοσηλευτικό προσωπικό*, που αντικαθιστά το γενικευτικό *οι νοσηλευτές/οι νοσηλεύτριες* (Παπαδημούλης, 2018: 10).

Τέλος, προκειμένου να αποκρύπτεται το γραμματικό γένος των λέξεων χρησιμοποιούνται και σύμβολα, όπως το *-@*, *-e* και *-x* (Kirey – Sitnikova, 2021: 416). Μολονότι θεωρείται μια «οικονομική» λύση, καθώς αντικαθιστά τόσο τις περιφράσεις όσο και τη διπλή σήμανση γένους (Καλοβυρνάς, 2016), δεν μπορεί να βρει εφαρμογή στον προφορικό λόγο.

3.2 Νέες προτάσεις για την αντιμετώπιση του γλωσσικού σεξισμού στα Ελληνικά

Στο σημείο αυτό προτείνω μία νέα μέθοδο θηλυκοποίησης για τα επίκοινα επαγγελματικά ονόματα, αλλά και τα οικογενειακά ονόματα θηλυκού γένους. Η μέθοδος αυτή βασίζεται στο μορφολογικό μηχανισμό της αναλογίας. Σύμφωνα με τη Ράλλη (2005: 28) η αναλογία «επηρεάζει μια μορφή στη βάση μιας άλλης», ενώ παράλληλα αποτελεί έναν από τους παράγοντες της γλωσσικής αλλαγής.

Με βάση τα παραπάνω, προτείνω οι συγκεκριμένες κατηγορίες ονομάτων να παράγονται αναλογικά με τα επίθετα της ΚΝΕ. Η συγκεκριμένη λύση προϋποθέτει της αλλαγή της Κλιτικής τους Τάξης (ΚΤ).

Στην κατηγορία των επαγγελματικών ονομάτων, εστιάζω στα επίκοινα, δηλαδή σε όσα λήγουν σε *-ος*, *-ας* και *-ης* και χρησιμοποιούνται και για τα δύο γένη (βλ. Ιορδανίδου & Μάντζαρη, 2005).

Ξεκινώντας με τα επίκοινα σε *-ος*, ο αναλογικός τους σχηματισμός θα γίνει σύμφωνα με τα επίθετα «ο *καλός* – η *καλή*». Έτσι, θα τροποποιηθούν ως εξής:

(1) α. η μαθηματική < η μαθηματικός

β. η οδοντίατρη < η οδοντίατρος

γ. η φιλολόγα ή φιλόλογη < η φιλόλογος

Μια ένσταση που θα μπορούσε να γίνει σε αυτήν την τροποποίηση, την οποία αναφέρουν οι Ιορδανίδου και Μάντζαρη (2005:6), είναι πως αυτοί οι σχηματισμοί είναι ομόηχοι με ονόματα που εκφράζουν κάποια επιστήμη ή ευρύτερη έννοια π.χ. η *καθηγήτρια χημική* (πρβλ. η *καθηγήτρια χημικός*) – η *χημική ουσία*. Ωστόσο η σύγκριση που ενδεχομένως προκαλείται λόγω της ομοηχίας, λύνεται από το περικείμενο.

Αναφορικά με τα επίκοινα σε *-ας, -ης/-ής* προτείνω επίσης τον αναλογικό σχηματισμό τους με βάση τα επίθετα της ΚΝΕ. Μόνο που σε αυτήν την περίπτωση, κάτι τέτοιο προϋποθέτει την αποβολή του τελικού *-ς* της ονομαστικής ενικού, του λεγόμενου «*δείκτη αρσενικότητας*» (Αναστασιάδη – Συμεωνίδη & Χειλά – Μαρκοπούλου, 2003: 30).

Αντίστοιχες περιπτώσεις αποβολής του *-ς*, παρατηρούνται και σε άλλα θηλυκά της Ελληνικής, όπως:

(2) α. η αγαθότητα ή αγαθότη < η αγαθότης

β. η δεκάδα < η δεκάς

(Αναστασιάδη – Συμεωνίδη & Χειλά - Μαρκοπούλου, 2003: 30)

Συνήθως αντίστοιχα παραδείγματα αναφέρονται ως περιπτώσεις μετάπλασης (Αναστασιάδη – Συμεωνίδη & Χειλά – Μαρκοπούλου, ό.π.). Με βάση τα παραπάνω, τα επαγγελματικά ονόματα σε *-ας* και *-ης* θα μπορούσαν να τρέπονται ως εξής στο θηλυκό γένος:

(3) α. η συγγραφέα < ο/η συγγραφέας

β. η γραμματέα < ο/η γραμματέας

γ. η πρύτανη < ο/η πρύτανης

δ. η ταμία < ο/η ταμίας²

---

² Το όνομα *ή ταμία*, απαντάται στην Αρχαία Ελληνική. Η Σαρρή – Χασάν (2019: 1132) αναφέρει πως από τον τύπο του θηλυκού γένους προέκυψε ο αρσενικός τύπος *ο ταμία(ς)*, με τη μορφολογική διαδικασία της αντίστροφης παραγωγής.

Η θηλυκοποίηση των οικογενειακών ονομάτων ακολουθεί την ίδια μέθοδο. Στόχος είναι να αποφευχθεί η χρήση του λεξικοποιημένου τύπου σε γενική κτητική.

Όσον αφορά τα ονόματα σε *-ης*, *-η* και *-ας*, *-α*, οι τύποι που χρησιμοποιούνται για το θηλυκό γένος θα επαναναλυθούν. Δηλαδή, θα χρησιμοποιείται ο ίδιος τύπος στην ονομαστική ενικού, αλλά πλέον θα κλίνονται. Επομένως, η αλλαγή θα είναι αισθητή σε άλλες πτώσεις, όπως η γενική. Τα ακόλουθα παραδείγματα συνοψίζουν αυτές τις αλλαγές:

(4) ον.: η Παπαδήμα

γεν.: της Παπαδήμας

Μια δεύτερη κατηγορία οικογενειακών ονομάτων είναι όσα λήγουν σε *-ος*, *-ου*. Σε αυτά η αλλαγή θα είναι πιο αισθητή, αφού για την κατάταξή τους στην ΚΤ3 θα πρέπει να λήγουν σε *-α* και *-η*, κατά τον ακόλουθο τρόπο:

(5) α. η Μαλτέζα < ο Μαλτέζος

β. η Καστρινή < ο Καστρινός

Οι μέθοδοι θηλυκοποίησης στοχεύουν στην αποφυγή των αρνητικών συνδηλώσεων που φέρουν τόσο τα επιθήματα της δημοτικής (για τα επαγγελματικά ονόματα), όσο και η γενική κτητική (για τα οικογενειακά ονόματα). Οι μεταβολές που προτείνω είναι σύμφωνες με το σύστημα της ΚΝΕ. Σκοπός είναι να δημιουργηθούν εύχρηστοι τύποι, απαλλαγμένοι από σεξιστικές και εν γένει αρνητικές συνδηλώσεις, που δε θα περιορίζονται σε συγκεκριμένα μόνο (ανεπίσημα) περιβάλλοντα χρήσης. Ένα καίριο ζήτημα που μένει να μελετηθεί, είναι ο βαθμός αποδοχής των τροποποιήσεων από τις ομιλήτριες/τους ομιλητές. Το ζήτημα αυτό αποτέλεσε το κεντρικό θέμα της έρευνας που περιγράφω παρακάτω.

4. Μια εμπειρική προσέγγιση για το γλωσσικό σεξισμό στην ΚΝΕ

Επιδιώκοντας να εξετάσω εμπειρικά το φαινόμενο στην ΚΝΕ, εκπόνησα δύο έρευνες. Η μία επικεντρώθηκε στη γλωσσική χρήση μέσα από αναζήτηση σε σώματα κειμένων. Στη δεύτερη χρησιμοποίησα ερωτηματολόγια για να μελετήσω τις γλωσσικές στάσεις.

4.1 Έρευνα σε σώματα κειμένων

Τα σώματα κειμένων συνιστούν ένα χρήσιμο εργαλείο της κοινωνιογλωσσικής έρευνας, αφού δίνουν τη δυνατότητα να διερευνηθεί ποιες γλωσσικές μορφές βρίσκονται σε χρήση και ποιες απαντώνται σπανιότερα (Baker, 2010: 8). Πυρήνας της έρευνας σε σώματα κειμένων ήταν τα θηλυκά επαγγελματικά ονόματα. Για την ακρίβεια εξέτασα τη χρήση των επίκοινων ονομάτων σε σύγκριση με τα θηλυκοποιημένα.

Εν προκειμένω χρησιμοποίησα δύο σώματα, το eITenTen19, που παρέχεται από την πλατφόρμα Sketch Engine και το ΕΘΕΓ (Εθνικός Θησαυρός Ελληνικής Γλώσσας).

4.1.1 Μεθοδολογία

Με τη βοήθεια των σωμάτων κειμένων αναζήτησα επαγγελματικά ονόματα θηλυκού γένους. Η έρευνα επικεντρώθηκε στα ονόματα που έχουν διτυπίες, δηλαδή μορφές που βρίσκονται σε ποικιλία συγχρονικά. Στόχος ήταν να μελετήσω τη χρήση των επίκοινων τύπων συγκριτικά με τους θηλυκοποιημένους. Ένας ακόμη στόχος ήταν να παρατηρήσω εάν και κατά πόσο χρησιμοποιείται η μέθοδος της αναλογικής επέκτασης (που προτείνω εν προκειμένω), δεδομένου ότι αποτελούν πιθανές λέξεις. Σε κάθε περίπτωση, υποθέτω πως η παρουσία των θηλυκοποιημένων τύπων τόσο με χρήση επιθημάτων της δημοτικής, όσο και με αναλογικό σχηματισμό, είναι μία έμμεση ένδειξη γλωσσικών στάσεων, αφού φανερώνει σε ποιο βαθμό έχουν γίνει αποδεκτοί από την ομιλούσα κοινότητα.

Σε αυτό το πλαίσιο, αναζήτησα τα ονόματα μαζί με το άρθρο που φέρουν στην ονομαστική ενικού. Ο λόγος ήταν πως μόνο το άρθρο διαχωρίζει τα δύο γένη στην περίπτωση των επίκοινων (π.χ. γιατρός). Για να είναι αντιπροσωπευτικό το αποτέλεσμα, αναζήτησα και τους θηλυκοποιημένους τύπους στην ονομαστική ενικού, με το άρθρο (π.χ. η γιατρίνα). Η απουσία του άρθρου θα είχε ως αποτέλεσμα να συμπεριληφθούν και οι εμφανίσεις των ονομάτων αυτών στην αιτιατική ενικού. Στη συνέχεια κατέγραψα πόσες φορές εμφανιζόταν κάθε όνομα στα σώματα κειμένων. Για τη συλλογή των δεδομένων χρησιμοποίησα το πρόγραμμα Excel.

4.1.2 Αποτελέσματα

Μετά την αναζήτηση και την επεξεργασία των αποτελεσμάτων, προέκυψε ο παρακάτω πίνακας, που αποτυπώνει πόσες φορές εμφανίζεται κάθε τύπος σε καθένα από τα δύο σώματα κειμένων (eITenTen19 και ΕΘΕΓ).

κοινός τύπος	eITenTen19	ΕΘ ΕΓ	θηλυκο-ποιημένος τύπος με επίθημα της δημοτικής	eITenTen19	ΕΘ ΕΓ	θηλυκο-ποιημένος τύπος με αναλογία	eITenTen19	ΕΘ ΕΓ
η βουλευτής	15.357	882	η βουλευτίνα	477	12	η βουλευτή	23	1
η πρύτανης	222	12	η πρυτάνισσα	15	4	η πρύτανη	-	-
η φιλόλογος	1.465	43	η φιλολογίνα	2	-	η φιλόλογα	1	-
η βιολόγος	225	4	-	-	-	η βιολόγα	-	-
η διδάκτωρ	146	3	η διδακτόρισα	-	-	-	-	-
η πρόεδρος	39.097	1.000	η προεδρίνα	20	4	η προέδρη	-	-

η γιατρός	2.108	70	η γιατρίνα	56	13	η γιατρή	12	1
η αρχιτέκτονας	322	5	η αρχιτεκτόνισσα	21	4	-	-	-
η αστυνομικός	330	12	η αστυνομικά	29	4	η αστυνόμα	-	-
η δικαστής	832	45	η δικαστίνα	68	5	-	-	-
η δικηγόρος	3.690	178	η δικηγορίνα	15	2	-	-	-
η εφέτης	129	4	η εφέτρια	2	-	-	-	-
η εισπράκτορας	10	1	η εισπρακτόρισα	-	-	-	-	-
η πρωθυπουργός	3.246	156	η πρωθυπουργίνα	1	-	η πρωθυπουργή	-	-
η βιβλιοπώλης	10	-	η βιβλιοπώλισσα	1	1	-	-	-
η ζαχαροπλάστης	6	-	η ζαχαροπλάστρια	8	-	-	-	-
η στρατηγός	142	-	η στρατηγίνα	19	1	η στρατηγή	-	-
η επιστήμονας	217	8	η επιστημόνισσα	2	-	-	-	-

Πίνακας 1: Οι εμφανίσεις των θηλυκών επαγγελματικών ονομάτων στο eITenTen19 και ΕΘΕΓ

Σε γενικές γραμμές φαίνεται πως οι θηλυκοποιημένες εκδοχές των επαγγελματικών ονομάτων, εμφανίζονται σε (αρκετά) μικρότερη συχνότητα σε σύγκριση με τα ονόματα κοινού γένους, ενώ σε κάποιες περιπτώσεις (*εισπρακτόρισα, διδακτόρισα και βιολόγα*), δεν εμφανίζονται καθόλου.

Διαφορές εντοπίζονται και στη συχνότητα εμφάνισης των θηλυκοποιημένων ονομάτων, ανάλογα με τον τρόπο που έχει γίνει η θηλυκοποίηση. Συγκεκριμένα τα θηλυκοποιημένα ονόματα με χρήση παραγωγικών επιθημάτων της δημοτικής, εμφανίζονται συχνότερα από τα αντίστοιχα που προκύπτουν με τη μέθοδο της αναλογίας. Στην πλειονότητα των περιπτώσεων θηλυκοποίησης με χρήση επιθημάτων της δημοτικής, χρησιμοποιούνται τα παραγωγικά επιθήματα *-ίνα* και *-ισσα*.

Όσον αφορά το όνομα «*η βουλευτής*», ένας τύπος που χρησιμοποιείται στο θηλυκό γένος, είναι «*η βουλευτρία*», το οποίο εμφανίζεται 500 φορές στο eITenTen19 και 13 στο ΕΘΕΓ. Ωστόσο, δεν το συμπεριέλαβα στον πίνακα, καθώς παρέθεσα μόνο ένα επαγγελματικό όνομα για την κάθε μέθοδο θηλυκοποίησης. Τέλος, κάτι που αξίζει να τονιστεί είναι η χρήση του τύπου «*η βουλευτή³*», η οποία εμφανίζεται αυξημένη σε σύγκριση με τους άλλους τύπους που έχουν προκύψει με αναλογία (23 εμφανίσεις στο eITenTen19 και 1 στο ΕΘΕΓ).

Ενίοτε οι θηλυκοποιημένοι τύποι που εμφανίζονται στα κείμενα, προσδιορίζονται από επίθετα όπως *νέα, όμορφη* ή *σέξι* π.χ. «*η όμορφη γιατρίνα*», «*η σέξι αστυνομικά*». Επομένως, η χρήση του θηλυκού επιθήματος δεν εξαλείφει πάντοτε το (γλωσσικό) σεξισμό, αφού η έμφαση στην εμφάνιση και οι σεξιστικές αντιλήψεις εξακολουθούν να αναπαράγονται. Και στις δύο παραπάνω περιπτώσεις, τα επαγγέλματα θηλυκοποιούνται με τη χρήση του επιθήματος *-ίνα*. Επιβεβαιώνεται λοιπόν η υποτιμητική χροιά του, στην οποία αναφέρθηκα παραπάνω. Δεν υπάρχουν ευρήματα που να δείχνουν πως κάποιοι τύποι θηλυκού γένους έχουν καθιερωθεί στη γλώσσα.

Επιπλέον, κάποια ονόματα εμφανίζονται σπανιότερα στο θηλυκό γένος είτε ως θηλυκοποιημένα είτε ως επίκοινα (με θηλυκό άρθρο), γεγονός που αποκαλύπτει πως ο άνισος καταμερισμός των εργασιών, εξακολουθεί να υπάρχει και αντικατοπτρίζεται στη γλωσσική χρήση. Επανερχόμαστε επομένως στην παρατήρηση της Παυλίδου (2006: 51) πως, η όποια προσπάθεια καθιέρωσης των θηλυκών επαγγελματικών ουσιαστικών, θα

---

³ Ενδεικτικά παραθέτω κάποια αποσπάσματα από κείμενα του eITenTen19: «*η βουλευτή Β' Αθήνας...*», «*η βουλευτή Φωκίδας προέβη στις εξής ενέργειες...*», «*Η βουλευτή συνελήφθη τον περασμένο μήνα...*».

πρέπει να υποστηρίζεται παράλληλα από ένα οργανωμένο κίνημα που να προασπίζει τα δικαιώματα των γυναικών, κάτι που λείπει από την Ελλάδα.

4.2 Έρευνα με ερωτηματολόγια – μελέτη γλωσσικών στάσεων

Η δεύτερη έρευνα έγινε με σκοπό να συμπληρώσει την πρώτη για τα θηλυκά επαγγελματικά ονόματα, ωστόσο δεν περιορίστηκε σε αυτόν τον τομέα. Συγκεκριμένα, στόχος μου ήταν να καταγράψω τις γλωσσικές στάσεις απέναντι σε όλους τους τρόπους αντιμετώπισης του γλωσσικού σεξισμού που έχουν προταθεί για τα Ελληνικά. Σκοπός λοιπόν είναι να διερευνήσω το βαθμό αποδοχής και τις γλωσσικές στάσεις των πληροφορητριών/τών απέναντι στη μη σεξιστική γλώσσα. Ένα χρήσιμο εργαλείο της κοινωνιογλωσσολογικής έρευνας που βοηθά στη μελέτη των γλωσσικών στάσεων, είναι τα ερωτηματολόγια (Αραποπούλου, 2006: 140).

4.2.1 Μεθοδολογία

Στο αρχικό σκέλος του ερωτηματολογίου έθεσα τις εξής μεταβλητές: το φύλο, την ηλικία, το επίπεδο εκπαίδευσης, το αντικείμενο σπουδών και το έτος φοίτησης. Ως πρότυπο του ερωτηματολογίου που συνέταξα, λειτούργησε το IASNL (Instrument to measure Attitudes toward Sexist/Nonsexist Language) των Parks και Robertson (2000).

Το ερωτηματολόγιο των Parks και Robertson (2000) βασίστηκε σε προγενέστερα και περιλάμβανε τρεις βασικές κατηγορίες ερωτημάτων. Αντίστοιχα χώρισα τις ερωτήσεις του ερωτηματολογίου σε κάποια μέρη: το πρώτο μέρος περιλάμβανε ερωτήσεις σχετικά με τη γνώμη των πληροφορητριών/τών για, το γλωσσικό σεξισμό. Για το σκοπό αυτό, διαμόρφωσα κάποιες προτάσεις έχοντας ως πρότυπο τις αντίστοιχες ερωτήσεις των Parks και Robertson (2000). Το δεύτερο σκέλος, περιείχε κάποιες προτάσεις στις οποίες χρησιμοποίησα διάφορες από τις μεθόδους επίτευξης μη σεξιστικής γλώσσας (θηλυκοποίηση, ουδετεροποίηση, ειδικά σύμβολα). Στα δύο αυτά μέρη, οι πληροφορήτριες/τές έπρεπε να βαθμολογήσουν σε κλίμακα Likert (από 1 έως 5. 1=καθόλου πιθανό, 5=πολύ πιθανό) κατά πόσο θεωρούσαν πιθανό να χρησιμοποιήσουν τις συγκεκριμένες προτάσεις.

Στο τέλος έθεσα μια ερώτηση ανοιχτού τύπου, όπου οι πληροφορήτριες/τές καλούνταν να απαντήσουν για ποιο λόγο θα χρησιμοποιούσαν ή δε θα χρησιμοποιούσαν θηλυκούς και ουδέτερους τύπους για αντικατάσταση του αρσενικού. Η ερώτηση αυτή

είχε ως πρότυπο το ερωτηματολόγιο του Αδάλογλου (2021), που επίσης περιλάμβανε μια ερώτηση ανοιχτού τύπου σχετικά με τα θηλυκά επαγγελματικά ονόματα.

Μια υπόθεση που έκανα ήταν η εξής: εάν η πλειονότητα έδειχνε να γνωρίζει για θέματα (γλωσσικού) σεξισμού στο πρώτο σκέλος, θα δεχόταν τις περισσότερες από τις μεθόδους αντιμετώπισης στα επόμενα σκέλη. Τέλος, πρέπει να τονιστεί πως οι μορφές μη σεξιστικού λόγου, αφορούσαν μόνο τις πραγματώσεις του γλωσσικού σεξισμού στις οποίες επικεντρώθηκα στην παρούσα μελέτη.

Τα ερωτηματολόγια μοιράστηκαν μέσω Google Form σε άτομα που φοιτούν στο Πανεπιστήμιο Πατρών, αλλά και μεμονωμένα σε άτομα από το χώρο της εκπαίδευσης. Επιπλέον μοιράστηκαν σε διαδικτυακές ομάδες και συγκεκριμένα στη φεμινιστική ομάδα Φυλίσ του ΑΠΘ και σε ομάδες σχετικές με τη ΛΟΑΤΚΙ+ κοινότητα. Η φόρμα ήταν ανοιχτή προς συμπλήρωση από το Μάιο του 2022 έως τον Ιούλιο του 2022. Η συμπλήρωσή τους ήταν ανώνυμη.

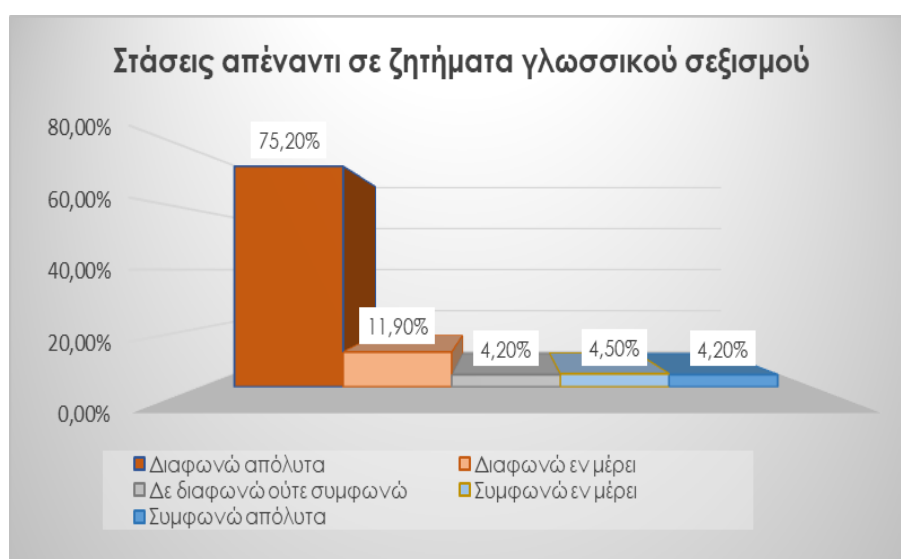
4.2.2 Αποτελέσματα

Στα ερωτηματολόγια απάντησαν συνολικά 92 άτομα. Όπως προέκυψε, στην πλειονότητα τους ήταν γυναίκες (75 άτομα, 81,5%), οι 16 ήταν άνδρες (17,4%), ενώ μόνο ένα άτομο (1,1%) προσδιορίστηκε ως «άλλο». Όσον αφορά την ηλικία, το 83,7% (77 άτομα) ανήκει στην ηλικιακή ομάδα 18 - 25, το 5,4% (5 άτομα) είναι 26 - 30, το 6,5% (6 άτομα) ήταν 31 -50 και το 4,3% (4 άτομα) είναι 50+. Επιπλέον, τα περισσότερα άτομα (75 δηλαδή 81,5%) έχουν τελειώσει ή φοιτούν ακόμη στο πανεπιστήμιο. Το συνηθέστερο αντικείμενο σπουδών (70 άτομα 70,6%) είναι οι ανθρωπιστικές και κοινωνικές επιστήμες. Τέλος, από τα άτομα που φοιτούν στο πανεπιστήμιο, 17 (23%) σπουδάζουν στο πρώτο έτος, 11 (14,9%) στο δεύτερο, 19 (25,7%) στο τρίτο και 27 (36,5%) στο τέταρτο ή μεγαλύτερο έτος.

Με βάση αυτά τα στοιχεία, το δείγμα δεν είναι αντιπροσωπευτικό ως προς το φύλο, το αντικείμενο σπουδών και την ηλικιακή ομάδα. Γι' αυτόν το λόγο λαμβάνω υπόψιν τα αποτελέσματα περισσότερο ενδεικτικά, παρά αποδεικτικά. Η επεξεργασία των δεδομένων έγινε με το πρόγραμμα IBM SPSS 27.0.1. Ταξινόμησα τις προτάσεις του πρώτου σκέλους ανάλογα με το περιεχόμενό τους με σκοπό την συνολική εξέταση των αποτελεσμάτων, καθώς μεταξύ των απαντήσεων δεν υπήρχαν μεγάλες διαφορές.

4.2.2.1 Στάσεις απέναντι στο γλωσσικό σεξισμό

Όπως προανέφερα, στο πρώτο σκέλος έθεσα κάποιες προτάσεις που αφορούσαν το σεξισμό, προκειμένου να σκιαγραφήσω τις απόψεις και στάσεις των ομιλητριών/τών πάνω στο ζήτημα. Ενδεικτικά παραθέτω τα αποτελέσματα από τις εξής φράσεις: «Η μη σεξιστική γλώσσα μπορεί να χρησιμοποιείται μόνο σε συγκεκριμένες, ανεπίσημες περιστάσεις.» και «Δεν υπάρχει λόγος να χρησιμοποιούμε ειδικούς όρους για τα non - binary άτομα, καθώς αυτά είναι πολύ λίγα στην Ελλάδα.». Τα αποτελέσματα παρατίθενται στο ακόλουθο γράφημα:

Γράφημα 1 Στάσεις απέναντι σε ζητήματα γλωσσικού σεξισμού

Όπως φαίνεται, το μεγαλύτερο ποσοστό (75,2%) απαντά αρνητικά, ενώ μόνο 4,20% του δείγματος συμφωνεί με τις παραπάνω δηλώσεις. Από αυτά τα αποτελέσματα, τα άτομα φαίνεται να είναι ευαισθητοποιημένα για το ζήτημα και ενδεχομένως πρόθυμα να υιοθετήσουν κάποια μέτρα για την αντιμετώπισή του.

4.2.2.2 Στάσεις απέναντι στις πολιτικές αντιμετώπισης του γλωσσικού σεξισμού

Παρακάτω το ερωτηματολόγιο περιλάμβανε κάποια παραδείγματα που αξιοποιούσαν όλες τις μεθόδους αντιμετώπισης του φαινομένου, προκειμένου να καταστεί ορατό ποια από αυτές προτιμούν οι ομιλήτριες/τές.

Ξεκινώντας λοιπόν με τη μέθοδο που πρότεινα, τη θηλυκοποίηση με αναλογία, παρέθεσα κάποιες προτάσεις που περιείχαν επαγγελματικά ονόματα που είχαν θηλυκοποιηθεί με αυτόν τον τρόπο. Οι προτάσεις ήταν οι εξής:

- i. Η Μαρία θέλει να σπουδάσει και να γίνει ΜΑΘΗΜΑΤΙΚΗ (ως θηλυκό του «μαθηματικός»).
- ii. Η Έλλη Λαμπέτη ήταν μια αξιόλογη ηθοποιά (ως θηλυκό του «ηθοποιός»).
- iii. Όλες οι φιλόλογες (ως θηλυκό του «φιλόλογος») που είχα στο σχολείο, ήταν αξιέπαινες.
- iv. Οι περισσότερες νηπιαγωγές (ως θηλυκό του «νηπιαγωγός») που γνωρίζω, δουλεύουν σε ΚΔΑΠ.

Από τις επιλογές των πληροφορητριών/τών, διαμορφώθηκε το παρακάτω γράφημα:

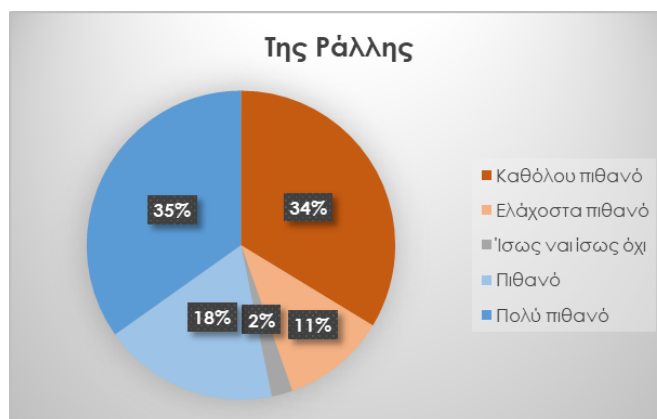

Γράφημα 2 Πιθανότητες χρήσης θηλυκοποιημένων οικογενειακών ονομάτων με αναλογία

Η συγκεκριμένη μέθοδος δεν επιλέγεται από μεγάλο αριθμό ατόμων, αφού μόλις το 6% απάντησε πως είναι πολύ πιθανό να χρησιμοποιούσε τα θηλυκοποιημένα ονόματα των προτάσεων. Το 76,4% απάντησε πως θα ήταν ελάχιστα έως καθόλου πιθανό να χρησιμοποιήσει αυτούς τους τύπους.

Στη συνέχεια επικεντρώθηκα στα θηλυκοποιημένα οικογενειακά ονόματα που έχουν προκύψει επίσης με τη μέθοδο της αναλογίας. Για να εξετάσω το βαθμό αποδοχής αυτής της μεθόδου, παρέθεσα στο ερωτηματολόγιο τις παρακάτω φράσεις:

- i. Διάβασα ένα άρθρο της κυρίας Ράλλης που είναι σχετικό με το θέμα μας
- ii. Λάβαμε την επιστολή που έστειλε η κυρία Παπαδοπούλη (ως θηλυκό του "Παπαδόπουλος)

Γράφημα 3 Θηλυκοποιημένα οικογενειακά ονόματα

Τα αποτελέσματα δείχνουν πολύ μεγαλύτερη προτίμηση στον τύπο Της Ράλλης σε σχέση με το Την Παπαδοπούλη. Για την ακρίβεια, στην πρώτη περίπτωση υπερέχουν οι θετικές απαντήσεις (53%) έναντι των αρνητικών (45%) ενώ στη δεύτερη οι θετικές απαντήσεις αγγίζουν μόλις το 13% και η συντριπτική πλειονότητα των απαντήσεων είναι αρνητικές (82%). Ίσως το γεγονός αυτό αποτελεί ένδειξη πως η κλίση των θηλυκών επωνύμων σε -η, ενδεχομένως τείνει να καθιερωθεί. Πολύ μικρό ποσοστό απαντά ουδέτερα (μόλις 2% στην πρώτη και 5% στη δεύτερη περίπτωση).

Ακολούθως, περνάμε στη μέθοδο της ουδετεροποίησης. Σε αυτό το σημείο αυτό αξιοποιήθηκαν κάποιες ουδέτερες ως προς το φύλο περιφράσεις, όπως φαίνεται στις προτάσεις:

- i. Καλούνται ΟΛΑ ΤΑ ΜΕΛΗ ΤΗΣ ΦΟΙΤΗΤΙΚΗΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑΣ (αντί του "όλοι οι φοιτητές") να προσέλθουν στη γραμματεία.
- ii. Όλα τα ενδιαφερόμενα άτομα θα πρέπει να έχουν συμπληρώσει το 18ο έτος της ηλικίας τους.
- iii. Τα μέλη της εκπαιδευτικής κοινότητας οφείλουν να επιβλέπουν τα παιδιά κατά τη διάρκεια του διαλείμματος.

Γράφημα 4 Ουδετεροποίηση μέσω περιφράσεων

Η ανταπόκριση σε αυτόν τον τύπο μη σεξιστικού λόγου, είναι αρκετά θετική, καθώς το 91% (84 άτομα) δήλωσε πως είναι αρκετά ή πολύ πιθανό να τις χρησιμοποιήσει. Οι τύποι αυτοί που προτείνω προς αντικατάσταση του γενικευτικού αρσενικού, είναι σύμφωνοι με το σύστημα της ΚΝΕ και δεν εισάγουν νεολογικά στοιχεία.

Αντίστοιχα, η ουδετεροποίηση μπορεί να επιτευχθεί και με τη χρήση του ουδέτερου γραμματικού γένους, όπως φαίνεται παρακάτω:

- i. ΟΣΑ ενδιαφέρεστε για τη δουλειά, να στείλετε το βιογραφικό σας.

Ωστόσο τα αποτελέσματα ήταν πολύ διαφορετικά σε σύγκριση με την προηγούμενη μέθοδο.

Γράφημα 5 Στάσεις απέναντι στη γενικευτική χρήση του "όσα"

Όπως είναι εμφανές, συνολικά το 60,9% του πλήθους (56 άτομα) δεν είναι πολύ πιθανό να χρησιμοποιήσει το ουδέτερο γένος ως περιεκτικό, ενώ οι θετικές απαντήσεις έφτασαν το 26% (24 άτομα). Η χρήση του ουδετέρου γένους για αυτό το σκοπό, θα ήταν κάτι νέο για την Ελληνική και ίσως τα περισσότερα άτομα δεν είναι εξοικειωμένα με κάτι τέτοιο. Επιπλέον, η απόδοση ουδετέρου γένους σε ανθρώπους φέρει ίσως κάποιο βαθμό αντικειμενοποίησης, αφού το γένος αυτό αποδίδεται συνήθως σε άψυχα αντικείμενα.

Στην τελευταία πρόταση, αξιοποίησα το σύμβολο @:

Γράφημα 6 Στάσεις απέναντι στο @

Σε αυτήν την περίπτωση, οι περισσότερες απαντήσεις δηλώνουν θετική στάση και μεγάλη πιθανότητα να χρησιμοποιηθούν τέτοιες γλωσσικές μορφές, αφού οι θετικές απαντήσεις να φτάνουν το 57,6%.

4.2.2.3 Απαντήσεις στην ερώτηση ανοιχτού τύπου

Τέλος, στην ερώτηση ανοιχτού τύπου, τα άτομα κλήθηκαν να απαντήσουν αν και γιατί θα χρησιμοποιούσαν ή δε θα χρησιμοποιούσαν κάποιους θηλυκοποιημένους και ουδετεροποιημένους τύπους επαγγελματικών ονομάτων και γενικευτικών όρων. Συγκεκριμένα οι τύποι ήταν «η πρύτανη» και «η πρυτάνισσα» αντί για το «η πρύτανης», «η διαιτολόγα» αντί για το «η διαιτολόγος», «τα συμμετέχοντα» σε σχέση με το «οι συμμετέχοντες» και «τα φοιτητά» για την αντικατάσταση του γενικευτικού αρσενικού «οι φοιτητές».

Στα παραπάνω μόνο το 15% του δείγματος, ήτοι 14 άτομα απάντησαν θετικά. Οι λόγοι που πρόβαλλαν ήταν η ανάγκη για ισότητα των φύλων στο λόγο και η σημασία της συμπερίληψης. Το 33% φάνηκε να αμφιταλαντεύεται, επιλέγοντας κάποιους από τους προαναφερθέντες τύπους ή προβάλλοντας αντίσταση λόγω του φόβου μη αποδοχής από τη γλωσσική κοινότητα. Ενδεικτικό παράδειγμα είναι η ακόλουθη απάντηση:

(6) «Δεν θα χρησιμοποιούσα τους θηλυκούς διότι δεν το ανέχεται η στερεοτυπική κοινωνία μας. Ωστόσο θεωρώ θα πρέπει να χρησιμοποιούνται και οι θηλυκοί τύποι διότι αρχικά θα πρόβαλαν ισότητα! Έπειτα θα υπάρχει ποικιλία στην γλώσσα κάτι που επιβάλλεται.» (Πληροφορητ. 19)

Οι αρνητικές στάσεις αποτέλεσαν το μεγαλύτερο ποσοστό του δείγματος, γεγονός που έρχεται σε αντίθεση με τις ενδείξεις από το πρώτο τμήμα του ερωτηματολογίου. Ενώ δηλαδή τα άτομα στην αρχή φάνηκαν ευαισθητοποιημένα όσον αφορά το ζήτημα του γλωσσικού σεξισμού, δε φάνηκαν πρόθυμα να ακολουθήσουν τις συγκεκριμένες προτάσεις θηλυκοποίησης και ουδετεροποίησης. Έτσι, απορρίπτεται η υπόθεση που είχα αρχικά θέσει. Αναλύοντας τις αρνητικές απαντήσεις, προκύπτουν οι εξής λόγοι που συνέβαλαν στη διαμόρφωσή τους:

Γράφημα 7 Ανάλυση αρνητικών στάσεων

Όπως καθίσταται σαφές, ένας καθοριστικός παράγοντας είναι η συνήθεια. Με άλλα λόγια, τα άτομα δεν επέλεξαν τύπους που δεν έχουν καθιερωθεί γλωσσικά. Έτσι το 49% απορρίπτει τους ουδετεροποιημένους και θηλυκοποιημένους τύπους. Το 38% θεωρεί πως οι σχηματισμοί που προτάθηκαν, αποτελούν λάθη ή/και δεν ήταν εύχρηστοι. Οι απαντήσεις αυτές φανερώνουν αντίθεση προς τους συγκεκριμένους τύπους και όχι προς τη μη σεξιστική γλώσσα εν γένει. Μόλις το 13% αυτής της υποομάδας (6 άτομα) θεωρεί πως το ζήτημα του γλωσσικού σεξισμού δεν υπάρχει.

5. Συμπεράσματα

Η μελέτη παρουσιάζει μια εικόνα για το ζήτημα του γλωσσικού σεξισμού στην ΚΝΕ. Στην ενότητα 2 αναφέρθηκαν σε ορισμένες πραγματώσεις του φαινομένου και στην ενότητα 3 παρέθεσα κάποιες από τις μεθόδους που προτείνονται για την αντιμετώπισή του. Όπως φάνηκε μέσα από την έρευνα στα σώματα κειμένων που ανέλυσα στην ενότητα 4.1, η πιο δύσκολα αντιμετωπίσιμη πραγματώση αφορά τα θηλυκά επαγγελματικά ονόματα, κυρίως σε περιπτώσεις επαγγελμάτων με υψηλό κοινωνικό κύρος.

Η έρευνα γλωσσικών στάσεων αναδεικνύει τις αντιλήψεις της γλωσσικής κοινότητας, παρόλο που τα αποτελέσματα δεν είναι αντιπροσωπευτικά. Όπως φάνηκε στην ενότητα 4.2, η πλειονότητα της γλωσσικής κοινότητας είναι ενήμερη για το θέμα του γλωσσικού σεξισμού. Η μέθοδος που προτιμούν τα περισσότερα άτομα για την αποφυγή έμφυλων εκφράσεων είναι η χρήση γενικευτικών περιφράσεων, που επιλέγεται από την

πλειονότητα του δείγματος σε ποσοστό 91%. Αυτό μπορεί να ερμηνευθεί ως προτίμηση σε γλωσσικές μορφές που έχουν ήδη καθιερωθεί στη γλώσσα, αφού η συγκεκριμένη μέθοδος δεν περιλαμβάνει νεολογικά στοιχεία. Επομένως είναι αναμενόμενο πως τα άτομα θα επιλέγουν να χρησιμοποιούν αυτές τις δομές.

Σημαντικό ρόλο φαίνεται να διαδραματίζει η εξοικείωση της ομιλούσας κοινότητας με τις δυνατότητες που παρέχει το γλωσσικό σύστημα. Ο κυριότερος παράγοντας που τα άτομα επέλεξαν τους τύπους σε αρσενικό γένος, έναντι των θηλυκοποιημένων και ουδετεροποιημένων, ήταν η συνήθεια.

Τέλος, μια βασική αδυναμία της έρευνας, ήταν η μη αντιπροσωπευτικότητα του δείγματος όσον αφορά τις παραμέτρους του φύλου, της ηλικίας και του έτους φοίτησης. Μελλοντική έρευνα θα μπορούσε να εστιάσει σε αυτές, καθώς επίσης να συμπεριλάβει περισσότερα τρανς και μη – δυαδικά άτομα.

Βιβλιογραφικές Αναφορές

- Αδάλογλου, Α. (2021). *Θηλυκά επαγγελματικά και ιδεολογίες του φύλου: Μια κοινωνιογλωσσολογική μελέτη*. [Διπλωματική Εργασία] Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, Πάτρα. Ανακτήθηκε από: <https://apothesis.eap.gr/archive/item/72659?lang=en>
- Αναστασιάδη - Συμεωνίδη, Α., Φλιάτουρας, Α. (2019). Το λόγιο επίπεδο της σύγχρονης Νέας Ελληνικής: Συγχρονικές και διαχρονικές τάσεις. Στο Α. Αναστασιάδη-Συμεωνίδη & Α. Φλιάτουρας (Επιμ.), *Από τον Οίκο στο Σπίτι και τανάπαλιν... Το λόγιο επίπεδο στη σύγχρονη Νέα Ελληνική* (σελ. 15- 49). Εκδόσεις Πατάκη
- Αναστασιάδη -Συμεωνίδη Α. & Χειλά -Μαρκοπούλου Δ. (2003). Συγχρονικές και διαχρονικές τάσεις στο γένος της Ελληνικής-Μία θεωρητική πρόταση. Στο: Α. ΑναστασιάδηΣυμεωνίδη, Α. Ράλλη & Δ. Χειλά -Μαρκοπούλου (επιμ.), *Θέματα Νεοελληνικής Γραμματικής -Το Γένος* (σσ: 18-36). Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη
- Αραποπούλου, Μ. (2006). «Δημοτική», «Καθαρεύουσα» και οι Στάσεις των Δύο Φύλων. Στο Θ.-Σ. Παυλίδου (Επιμ.), *Γλώσσα, Γένος, Φύλο* (σσ. 138 - 166). 2η έκδ. Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών (Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη).
- Αρχάκης, Α.& Κονδύλη, Ε. (2002) *Εισαγωγή σε ζητήματα κοινωνιογλωσσολογίας*. Αθήνα: Νήσος

- Ασημακοπούλου, Σ. (2018). *Ο σεξισμός στην Ελληνική γλώσσα και προτάσεις αποφυγής του: Μια συγκριτική μελέτη με τον τρόπο πραγμάτωσης και αντιμετώπισης του φαινομένου στην Αγγλική γλώσσα* [Διπλωματική Εργασία]. Πανεπιστήμιο Πατρών. Ανακτήθηκε από: <https://nemertes.library.upatras.gr/items/6b0e2ac6-f596-46f3-8861-784c09e9d921>
- Baker, P. (2010). *Sociolinguistics and Corpus Linguistics* (pp. 6-8). Edinburg: Edinburg Univrsity Press
- Braun, F., Sczesny, S., & Stahlberg, D. (2005). *Cognitive effects of masculine generics in German: An overview of empirical findings*.
- Budziszewska, M., Hansen K., & Bilewicz M. (2014). Men against feminine job titles. The impact of gender-fair language on men's and women's perception of women. *Journal of Language and Social Psychology*, 33, 681–691.
- Dumais, G. (2021). “What do they say in Quebec?”: Non-binary gender expression in informal spoken Quebec French. *Toronto Working Papers in Linguistics*, 43(1). Ανακτήθηκε από: <https://doi.org/10.33137/twpl.v43i1.35934>
- Gastil, J. (1990). Generic pronouns and sexist language: The oxymoronic character of masculine generics. *Sex roles*, 23(11), 629-643.
- Groene, A., & Grafweg, A. (2021). *DEY/DEREN/DENEN: Comforting Nicky*. Satura. 3, pp 17- 25
- Γκασούκα, Μ.& Γεωργαλλίδου, Μ. (2018). *ΟΔΗΓΟΣ ΧΡΗΣΗΣ ΜΗ ΣΕΞΙΣΤΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ ΣΤΑ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΑ ΕΓΓΡΑΦΑ*. Αθήνα: Εθνικό Τυπογραφείο
- Hansen, K.& Żóltak, A. (2022). *Social Perception of Non-Binary Individuals*. *Archives of Sexual Behavior* (2022) 51, pp 2027–2035. Ανακτήθηκε από: <https://doi.org/10.1007/s10508-021-02234-y>
- Hellinger, M., & Bussmann, H. (2001). Gender across languages. In M. Hellinger, H. Bussmann (Edit.). *Gender across Languages: The Linguistic Representation of Women and Men*, 1, 1-27.
- Holton, D., Mackridge, P., & Philippaki-Warburton, I. (2004). *Greek. An Essential Grammar of Modern Language*. Oxford: Routledge.
- Hord, L. C. (2016). Bucking the linguistic binary: Gender neutral language in English, Swedish, French, and German. *Western Papers in Linguistics*, 3(1).
- Ιορδανίδου, Α. & Μάντζαρη Ε. (2005). *Τα θηλυκά επαγγελματικά ουσιαστικά: Γλωσσική χρήση και τυποποίηση*. Ανακτήθηκε από: https://www.eleto.gr/download/Conferences/5th%20Conference/5th_06-44-

- Iordanidou_Mantzari%20Paper2.pdf http://www.eleto.gr/download/Conferences/5th%20Conference/5th_06-44-Iordanidou_Mantzari%20Paper2.pdf
- Jun, H. (2018). *Cissexism* (genderism or binarism). In H. Jun (Edit.). *Social Justice, Multicultural Counseling, and Practice* (pp. 161-185). Springer, Cham.
- Kellert, O. (2022). Gender Neutral Language in (Greater) Buenos Aires,(Greater) La Plata, and Córdoba: An Analysis of Social Context Information Using Textual and Temporal Features. *Frontiers in sociology*, 7.
- Kirey-Sitnikova, Y. (2021). *Prospects and challenges of gender neutralization in Russian*. *Russian Linguistics* (2021) 45, pp 143—158. Ανακτήθηκε από: <https://doi.org/10.1007/s11185-021-09241-6>
- Καλοβυρνάς, Λ. (2016). *Πόσο βάρος σηκώνει ένα παπάκι*; Ανακτήθηκε από: <https://www.protagon.gr/apopseis/editorial/poso-varos-sikwnei-ena-papaki-44341074322>
- Lakoff, R. (1973). *Language and woman's place*. In *Language in society*, 2(1), 45-79. Cambridge University Press
- Lindqvist, A., Renström, E. A., & Gustafsson Sendén, M. (2018). Reducing a Male Bias in Language? Establishing the Efficiency of Three Different Gender-Fair Language Strategies. *Sex Roles* (2019) 81:109–117. Ανακτήθηκε από: DOI:<https://doi.org/10.1007/s11199-018-0974-9>
- Ludbrook, G. (2022). *From Gender-Neutral to Gender- Inclusive English*. DEP. DEPORTATE, ESULI, PROFUGHE, 48(1/2022), 20-30.
- Makri-Tsilipakou, M. (1989). The Gender of άνθρωπος: An Exercise in False Generics. *Selected papers on theoretical and applied linguistics*, 3, (pp 61-83).
- Μπαμπινιώτης, Γ. (2002). *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*. Κέντρο Λεξικολογίας.
- Μπασλής, Γ. (1996). *Θηλυκά επαγγελματικά*. Μελέτες για την Ελληνική γλώσσα 16: 447-457
- Nissen, U.K. (2002). Gender in Spanish. Tradition and innovation. In M. Hellinger & H. Bußmann (Eds.), *Gender across languages: The linguistic representation of women and men* (Vol. 2, pp. 251–280). Amsterdam: John Benjamins
- Ξυδόπουλος, Γ. Ι. (2008). *Λεξικολογία: Εισαγωγή στην ανάλυση της λέξης και του λεξικού*. Αθήνα: Πατάκης
- Pappas, L., & Karras, I. (2021). *GENDER ORDERING AS AN INDICATOR OF LINGUISTIC SEXISM IN STANDARD AVERAGE EUROPEAN LANGUAGES* [Ebook] (p. 1). Ανακτήθηκε από: <http://DOI: 10.46827/ejll.v4i4.214>.

- Parks, J. B., & Robertson, M. A. (2000). Development and validation of an instrument to measure attitudes toward sexist/nonsexist language. *Sex Roles*, 42(5), (pp 415-438).
- Παπαδημούλης, Χ.. (2018). *ΟΥΔΕΤΕΡΗ ΩΣ ΠΡΟΣ ΤΟ ΦΥΛΟ ΓΛΩΣΣΑ* στο *Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο* [Ebook] Ανακτήθηκε από: https://www.europarl.europa.eu/cmsdata/187093/GNL_Guidelines_EL-original.pdf.
- Παυλίδου, Θ. (2006). Γλώσσα-Γένος-Φύλο: Προβλήματα, Αναζητήσεις και Ελληνική Γλώσσα. Στο: Παυλίδου Θ. (Επιμ.), *Γλώσσα- Γένος- Φύλο* (2η Εκδ.). Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών.
- Ralli, A. (2000). *A feature-based analysis of Greek nominal inflection*. *Glossologia* 11-12, 201- 228.
- Ράλλη, Α. (2005). *Μορφολογία* (7th ed., pp. 114- 115, 189). Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη
- Σαρρή- Χασάν, Ν. (2018). *Θηλυκά επαγγελματικά ουσιαστικά της Ελληνικής γλώσσας: μια κοινωνιογλωσσική προσέγγιση*. [Διπλωματική Εργασία]. Πανεπιστήμιο Αιγαίου. Ανακτήθηκε από: <https://hellanicus.lib.aegean.gr/bitstream/handle>
- Σαρρή-Χασάν, Ν. (2019). *Θηλυκά επαγγελματικά της αρχαίας Ελληνικής: επιθηματοποίηση, παραγωγικότητα και γλωσσικές ιδεολογίες*. 14ο Διεθνές Συνέδριο Ελληνικής Γλωσσολογίας, 1(1), 1130-1140.
- Σιδερί, Α. (2022). *Γλωσσικός Σεξισμός: Πολιτικές Αντιμετώπισης, Στάσεις και Αξιοποίηση Γλωσσικών Μηχανισμών*. [Διπλωματική Εργασία]. Πανεπιστήμιο Πατρών.
- Τριανταφυλλίδης, Μ. ([σα1953]1963). Η “βουλευτίνα” και ο σχηματισμός των θηλυκών επαγγελματικών ουσιαστικών. Στο: *Άπαντα Μ. Τριανταφυλλίδη*, Τόμος 2 (σσ: 325-334). Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Ν/Ε Σπουδών (Ίδρυμα Μ. Τριανταφυλλίδη), Α.Π.Θ.
- Τριανταφυλλίδης, Μ. (1978). *Νεοελληνική γραμματική (Της Δημοτικής)*. Ανατύπωση της έκδοσης του ΟΕΣΒ (1941) με διορθώσεις. Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Ν/Ε σπουδών (Ίδρυμα Μ. Τριανταφυλλίδη), Α.Π.Θ.
- Χριστοπούλου, Κ. (2016). *Μια λεξικολογική προσέγγιση στο περιθωριακό λεξιλόγιο της Νέας Ελληνικής* [Διδακτορική Διατριβή]. Πανεπιστήμιο Πατρών. Ανακτήθηκε από: <https://nemertes.library.upatras.gr/items/8262d69b-0160-4782-a4e0-2b5eee2a1607>
- Zimman, L. (2017). Transgender language reform: Some challenges and strategies for promoting trans-affirming, gender-inclusive language. In I. Bom, S. Mills, L.L. Paterson (Edit.). *Journal of Language and Discrimination*, 1(1), 84-105.

Αξιοποιώντας κείμενα ρευστού ρατσισμού στο πλαίσιο της κριτικής γλωσσικής εκπαίδευσης¹

Ειρήνη Σκούρα

Πανεπιστήμιο Πατρών

Περίληψη

Στο παρόν άρθρο στόχος είναι η παρουσίαση μιας εκπαιδευτικής πρότασης για την κριτική αξιοποίηση προσχηματικά αντιρατσιστικών κειμένων, τα οποία προωθούν ένα υπόρρητο είδος ρατσισμού, τον *ρευστό ρατσισμό* (liquid racism, Weaver 2016). Η διαμόρφωση της εκπαιδευτικής πρότασης στηρίζεται στο *μοντέλο των πολυγραμματισμών* (multiliteracies, Kalantzis & Cope 2012). Ειδικότερα, προτείνεται η κριτική επεξεργασία στην τάξη ενός αφηγηματικού κειμένου από την Ύπατη Αρμοστεία του ΟΗΕ, το οποίο φαινομενικά έχει αντιρατσιστική πρόθεση. Για την κριτική ανάλυση του κειμένου αξιοποιείται το *μοντέλο αφηγηματικής τοποθέτησης* (narrative positioning model, Bamberg 1997). Κεντρική επιδίωξη της συγκεκριμένης πρότασης είναι η ανάπτυξη του *κριτικού γραμματισμού* (critical literacy, βλ. ενδ. Vasquez 2017) των μαθητών/τριών, ώστε να συνειδητοποιήσουν τις αφηγηματικές πρακτικές μέσω των οποίων αναπαράγονται οι ρατσιστικές τοποθετήσεις στο πλαίσιο του φαινομενικά αντιρατσιστικού λόγου.

Λέξεις-κλειδιά: ρευστός ρατσισμός, κριτικός γραμματισμός, πολυγραμματισμοί, αφήγηση

---

¹ Το συγκεκριμένο άρθρο αποτελεί μέρος της διπλωματικής εργασίας Σκούρα (2022) που εκπονήθηκε στο πλαίσιο του μεταπτυχιακού προγράμματος «Γλωσσολογία: Γλώσσα και Επικοινωνία» του Πανεπιστημίου Πατρών. Ευχαριστώ τον κ. Α. Αρχάκη και τη Β. Τσάμη για την επιστημονική καθοδήγηση και τις συμβουλές τους.

1. Εισαγωγή

Η έννοια του *κριτικού γραμματισμού* (critical literacy, βλ. Vasquez 2017) βρίσκεται στο επίκεντρο των περισσότερων σύγχρονων εκπαιδευτικών προγραμμάτων. Βασικός στόχος της συγκεκριμένης προσέγγισης είναι να καταστήσει τους/τις μαθητές/τριες ικανούς/ές να ανιχνεύουν στα κείμενα φαινόμενα κοινωνιογλωσσικών ανισοτήτων. Τέτοιου είδους ρατσιστικές ανισότητες μπορεί να αναπαράγονται ακόμα και σε κείμενα που φαινομενικά έχουν αντιρατσιστική στόχευση (βλ. Αρχάκης κ.ά. 2023).

Στο παρόν άρθρο παρουσιάζεται μία ενδεικτική εκπαιδευτική πρόταση για την κριτική αξιοποίηση κειμένων τα οποία αναπαράγουν ένα υπόρρητο είδος ρατσισμού, τον *ρευστό ρατσισμό* (Weaver 2016). Τα κείμενα αυτά, μολονότι φαινομενικά προωθούν τον αντιρατσιστικό λόγο, δεν κατορθώνουν τελικά να απεμπλακούν από την αναπαραγωγή ρατσιστικών τοποθετήσεων. Ακολουθώντας το *μοντέλο των πολυγραμματισμών* (Kalantzis & Cope 2012), στόχος της εκπαιδευτικής πρότασης είναι οι μαθητές/τριες να μπορούν να αναλύουν και να αμφισβητούν τις ρατσιστικές τοποθετήσεις που καλλιεργούνται από τον φαινομενικά αντιρατσιστικό λόγο.

Στην επόμενη ενότητα (2) συζητούνται οι βασικές αρχές του κριτικού γραμματισμού (υποενότητα 2.1), προσδιορίζεται ο τρόπος με τον οποίο τα κείμενα ρευστού ρατσισμού μπορούν να αποτελέσουν μέρος της κριτικής εκπαίδευσης (υποενότητα 2.2) και παρουσιάζεται το μοντέλο των πολυγραμματισμών (υποενότητα 2.3). Στην ενότητα 3 γίνεται η παρουσίαση της εκπαιδευτικής πρότασης. Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στην κριτική ανάλυση ενός αφηγηματικού κειμένου από την Ύπατη Αρμοστεία του ΟΗΕ, το οποίο φαινομενικά έχει αντιρατσιστική στόχευση. Η κριτική ανάλυση του κειμένου βασίζεται στο *μοντέλο αφηγηματικής τοποθέτησης* (Bamberg 1997). Η τέταρτη και τελευταία ενότητα (4) περιλαμβάνει τα προσδοκώμενα αποτελέσματα και τους πιθανούς περιορισμούς της εφαρμογής των προτεινόμενων δραστηριοτήτων.

2. Θεωρητικό πλαίσιο

2.1 Προσδιορίζοντας τον κριτικό γραμματισμό

Ως εκπαιδευτική πρόταση, ο κριτικός γραμματισμός άρχισε να υιοθετείται με συστηματικότητα από τη γλωσσική εκπαίδευση από τις αρχές της δεκαετίας του 1990. Έκτοτε, η επιρροή και η διάδοσή του είναι τέτοια ώστε σπάνια θα βρεθεί σύγχρονο πρόγραμμα σπουδών που δεν υποστηρίζει ότι κινείται στο πλαίσιο του κριτικού γραμματισμού (Κουτσογιάννης 2017: 232).

Ο κριτικός γραμματισμός, ως εκπαιδευτική εφαρμογή της Κριτικής Ανάλυσης Λόγου, βασίζεται στην παραδοχή ότι τα κείμενα δεν συνιστούν ιδεολογικά ουδέτερες κατασκευές, αλλά δημιουργούνται από μια συγκεκριμένη οπτική γωνία και εγκαθιδρύουν «αλήθειες» και σχέσεις εξουσίας (Τεντολούρης & Χατζησαββίδης 2014: 411, Vasquez 2017: 7). Εκκινώντας από την παραδοχή αυτή, ο κριτικός γραμματισμός αποσκοπεί στην αναδιάρθρωση των εκπαιδευτικών προγραμμάτων με αναλύσεις που αποκαλύπτουν τις σχέσεις εξουσίας και τις ιδεολογικές θέσεις που (ανα)παράγονται ρητά ή υπόρρητα στα κείμενα (Στάμου κ.α. 2016: 31). Ένας βασικός δηλαδή στόχος της κριτικής γλωσσικής διδασκαλίας είναι να φέρει στην επιφάνεια τα λανθάνοντα μηνύματα των κειμένων που διαιωνίζουν κοινωνιογλωσσικές ανισότητες και να καταστήσει σαφή τον ρόλο τους στην κατασκευή της κοινωνικής πραγματικότητας (Fairclough 1992, Janks 2000, Curdt-Christiansen 2010).

Η ανάπτυξη της κριτικής στάσης απέναντι στα κείμενα μπορεί να πραγματοποιηθεί μέσω εκπαιδευτικών πρακτικών που ενθαρρύνουν τους/τις μαθητές/τριες να αναλύουν δημόσια κείμενα από την καθημερινότητά τους θέτοντας ερωτήματα, όπως: «γιατί ο[/η] συγγραφέας ή ο[/η] ομιλητής[/τρια] έκανε αυτές τις επιλογές; Ποιος[/α] ισχυροποιείται ή αποδυναμώνεται από τη γλώσσα που χρησιμοποιείται;» (Janks 1993: iii). Τέτοιου είδους ερωτήματα μπορούν καταστήσουν τους/τις μαθητές/τριες ικανούς/ές να εξετάζουν τη σχέση μεταξύ γλώσσας και εξουσίας, να αμφισβητούν την κοινωνική πραγματικότητα και να εξοικειώνονται με δράσεις που προωθούν την κοινωνική αλλαγή (Lewison et al. 2002, Lee 2011). Υπό αυτή την οπτική, θα μπορούσαμε να πούμε ότι ο κριτικός γραμματισμός έχει αντιρατσιστική στόχευση. Μπορεί δηλαδή να προσανατολίσει την εκπαιδευτική διαδικασία στην κριτική συζήτηση των ποικίλων μορφών ρατσιστικής καταπίεσης, στην ανάπτυξη ικανοτήτων ανάλυσής τους, και στην ανάληψη πρακτικής κοινωνικοπολιτικής δράσης για την αντιμετώπισή τους (Laramee & Tavare 2017: 38, βλ. επίσης Πανταζής 2015: 113-115).

2.2 Κριτική αξιοποίηση κείμενων ρευστού ρατσισμού

Οι στόχοι του κριτικού γραμματισμού και, ειδικότερα, η ανάδειξη των κοινωνιοπολιτισμικών ανισοτήτων μπορούν ενδεικτικά να υλοποιηθούν μέσα από την εκπαιδευτική αξιοποίηση κειμένων που αναπαράγουν ένα υπόρρητο είδος ρατσισμού, τον *ρευστό ρατσισμό* (Tsakona 2019, Τσάκωνα κ.ά. 2020, Tsami et al. forthcoming). Τα κείμενα αυτά, αν και φαινομενικά επιδιώκουν την καταγγελία του ρατσισμού, δεν κατορθώνουν να απεμπλακούν από την προώθηση της ανισότητας σε βάρος των μεταναστευτικών-προσφυγικών πληθυσμών, καταλήγοντας έτσι να συστεγάζουν τον αντιρατσιστικό με τον ρατσιστικό λόγο (βλ. Αρχάκης κ.ά. 2023).

Ο *ρατσιστικός λόγος* φυσικοποιεί την προνομιακή θέση του πλειονοτικού «εμείς» και προωθεί αρνητικά φορτισμένες αναπαραστάσεις του/της Άλλου/ης (van Dijk 2008: 103). Στηρίζεται σε πρακτικές διακρίσεων και σχέσεις κατάχρησης της εξουσίας που καταλήγουν στον στιγματισμό και την περιθωριοποίηση του/της Άλλου/ης (van Dijk 2005: 3, 7). Ο ρατσιστικός λόγος συνιστά βασικό ομογενοποιητικό εργαλείο του έθνους-κράτους, αποκλείοντας ή αφομοιώνοντας τον/την Άλλον/η στη βάση της ρατσιστικής του απαξίωσης. Ο αποκλεισμός επιδιώκει την απώθηση των μεταναστευτικών-προσφυγικών πληθυσμών από τη χώρα υποδοχής. Η αφομοίωση ωθεί τις μεταναστευτικές-προσφυγικές ομάδες να υιοθετήσουν τις αξίες της πλειονοτικής κοινότητας απεμπολώντας τα στοιχεία που σηματοδοτούν την ετερότητά τους. Μέσω του αποκλεισμού και της αφομοίωσης επιτυγχάνεται στα σύγχρονα έθνη-κράτη η εσωτερική ομοιογένεια, δηλαδή η διατήρηση της μονογλωσσίας και της μονοπολιτισμικότητας (Αρχάκης 2020: 53-54).

Βέβαια, οι ναζιστικές θηριωδίες του δεύτερου παγκοσμίου πολέμου και η καταπάτηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων οδήγησαν στην ανάδυση του *αντιρατσιστικού λόγου* (van Dijk 2021: 4-5). Ο αντιρατσιστικός λόγος υπερασπίζεται «κάθε θεωρία και/ή πρακτική που επιδιώκει να αμφισβητήσει, να μειώσει ή να εξαλείψει τις εκδηλώσεις ρατσισμού στην κοινωνία» (O' Brien 2009: 501). Προωθεί δηλαδή «την κατασκευή ενός θετικού σχεδίου για το είδος της κοινωνίας όπου οι άνθρωποι μπορούν να συμβιώνουν με αρμονία και αμοιβαίο σεβασμό» (Anthias & Lloyd 2002: 16). Στο πλαίσιο της διάδοσης του αντιρατσιστικού λόγου, τα περισσότερα δυτικά έθνη-κράτη διακηρύσσουν επίσημα την απαγόρευση των ρητών ρατσιστικών πρακτικών και προωθούν την ισότητα και την αποδοχή της πολυπολιτισμικότητας (Archakis 2022: 1264, βλ. επίσης van Dijk 1992: 95-97).

Η ανάδυση του αντιρατσιστικού λόγου και η απαγόρευση των καταφανών ξενοφοβικών πρακτικών δεν έχουν κατορθώσει την εξάλειψη ή την υποχώρηση του ρατσιστικού λόγου. Ο ρατσισμός μπορεί να «προσαρμόζεται συνεχώς στις τρέχουσες απαιτήσεις με νέες μορφές» και να «εμφανίζεται λιγότερο ως απροκάλυπτη εχθρότητα ή ρητή διατύπωση (...) σε τόπους όπου κανείς δεν θα περίμενε ούτε θα μπορούσε να τους αντιληφθεί εκ πρώτης όψεως» (Πανταζής 2015: 48, 61-65). Καθώς λοιπόν οι ρητές ρατσιστικές διατυπώσεις δεν είναι πλέον ανεκτές, ο ρατσιστικός λόγος κατορθώνει συχνά να παρεισφρέει σε αντιρατσιστικά (περι)κείμενα, διαμορφώνοντας αμφισημίες που καθιστούν δύσκολο τον εντοπισμό και περιορισμό του (Archakis et al. 2018, Tsakona 2019, van Dijk 1992, 2008). Οι αμφισημίες αυτές συνιστούν ένα νέο είδος ρατσισμού, τον *ρευστό ρατσισμό* (liquid racism, Weaver 2016: 63-64). Ο ρευστός ρατσισμός μπορεί φαινομενικά να προωθεί τη γλωσσική και πολιτισμική ποικιλομορφία, αλλά ταυτόχρονα συντονίζεται με τις ρατσιστικές ομογενοποιητικές προσδοκίες των χωρών υποδοχής (Τσάκωνα κ.ά. 2020: 528).

Στη βάση των παραπάνω, μέσα από την κριτική επεξεργασία κειμένων ρευστού ρατσισμού οι μαθητές/τριες θα μπορούσαν να αντιληφθούν αφενός την προσχηματικότητα του αντιρατσιστικού λόγου και αφετέρου την ηγεμονία του ρατσιστικού λόγου. Υπό αυτό το πρίσμα, η κριτική εκπαίδευση μπορεί να συμβάλει στο να συνειδητοποιήσουν οι μαθητές/τριες την κυριαρχία της γλωσσικής και πολιτισμικής εθνικής ομοιογένειας, καθώς και να επιχειρήσουν την αποφυσικοποίηση των παγιωμένων και ευρέως αποδεκτών αντιλήψεων για τους μεταναστευτικούς-προσφυγικούς πληθυσμούς. Απώτερος στόχος είναι οι μαθητές/τριες να εντοπίζουν, να αμφισβητούν και να επιχειρούν να μεταβάλουν τις κοινωνιογλωσσικές και τις κοινωνιοπολιτισμικές ανισότητες που συγκαλύπτει και αναπαράγει όχι μόνο ο απροκάλυπτος ρατσιστικός λόγος, αλλά και ο φαινομενικά και προσχηματικά αντιρατσιστικός λόγος (βλ. σχετικά Baynham 2002, Beck 2005, Behrman 2006, Fairclough 1989, Τσάκωνα κ.ά. 2020, Tsami et al. forthcoming).

2.3 Το μοντέλο των πολυγραμματισμών

Η εκπαιδευτική πρόταση για την κριτική αξιοποίηση κειμένων ρευστού ρατσισμού βασίζεται στο μοντέλο των πολυγραμματισμών. Οι πολυγραμματισμοί συνιστούν μία παιδαγωγική εφαρμογή των κριτικών προσεγγίσεων της γλώσσας που εστιάζει «στη ρευστότητα των νοημάτων, στις διαφορετικές ερμηνείες τους και στην αναγκαιότητα της κοινωνικής διαπραγμάτευσής τους» (Kalantzis & Cope 2012: 261, βλ. επίσης Αρχάκης & Τσάκωνα 2011: 207-208). Στο επίκεντρο της συγκεκριμένης προσέγγισης, βρίσκεται η προσπάθεια μεταστροφής των εκπαιδευτικών προγραμμάτων από δασκαλοκεντρικά σε μαθητοκεντρικά, ώστε να εμπλέκουν δημιουργικά στη διδακτική διαδικασία τους/τις μαθητές/τριες και να ανταποκρίνονται στα ενδιαφέροντα, στις εμπειρίες και στις ανάγκες τους. Στο πλαίσιο αυτό, οι πολυγραμματισμοί δίνουν τη δυνατότητα επεξεργασίας θεμάτων που σχετίζονται με τα καθημερινά κοινωνιοπολιτισμικά βιώματα των μαθητών/τριών στα οποία συχνά περιλαμβάνονται ο ρατσισμός, ο αντιρατσισμός, καθώς και τα ασαφή μεταξύ τους όρια.

Το μοντέλο των πολυγραμματισμών, σύμφωνα με τους Kalantzis & Cope (2012: 356-358, 2013: 327-338), περιλαμβάνει τις ακόλουθες διαδικασίες:²

- i. *Βιώνοντας* (experiencing): Αφορά την αξιοποίηση κειμένων που εντάσσονται στο καθημερινό κοινωνιοπολιτισμικό περιβάλλον των μαθητών/τριών.
- ii. *Εννοιολογώντας* (conceptualizing): Αφορά την προσπάθεια των μαθητών/τριών να συνειδητοποιήσουν πώς συγκεκριμένοι κειμενογλωσσολογικοί όροι και συγκεκριμένα κοινωνιογλωσσολογικά φαινόμενα συμβάλλουν στην οργάνωση, τη σύσταση και την κατανόηση των κειμένων.
- iii. *Αναλύοντας* (analyzing): Αφορά την κριτική ερμηνεία ενός κειμένου στο κοινωνικοπολιτισμικό πλαίσιο όπου παράγεται.
- iv. *Εφαρμόζοντας* (applying): Οι μαθητές/τριες επιχειρούν μία παρέμβαση στον κόσμο στον οποίο ζουν μέσα από τη δημιουργία πρωτότυπων κειμένων.

---

² Το μοντέλο των πολυγραμματισμών στην πιο σύγχρονη εκδοχή του επιμερίζει κάθε μία από τις τέσσερις διαδικασίες σε δύο επιμέρους στάδια. Για λόγους συντομίας, στη συγκεκριμένη μελέτη τα στάδια της κάθε διαδικασίας παρουσιάζονται ενοποιημένα. Για διδακτικές προτάσεις με βάση και τα οχτώ επιμέρους στάδια, βλ. Tsami et al. (forthcoming), Σκούρα (2022).

3. Πολυγραμματισμοί και κείμενα ρευστού ρατσισμού: μια ενδεικτική εκπαιδευτική πρόταση

Η συγκεκριμένη ενότητα περιλαμβάνει την εκπαιδευτική πρόταση για την αξιοποίηση κειμένων ρευστού ρατσισμού με βάση το μοντέλο των πολυγραμματισμών. Στόχος είναι οι μαθητές/τριες να μπορούν:

- i. να εντοπίζουν τις γλωσσικές επιλογές των κειμένων που συμβάλλουν στην αναπαραγωγή ρατσιστικών και αντιρατσιστικών τοποθετήσεων,
- ii. να αποκτήσουν επίγνωση για τα θέματα του ρατσισμού, του αντιρατσισμού και του ρευστού ρατσισμού,
- iii. να συνειδητοποιούν, να αμφισβητούν και να επιχειρούν να μεταβάλουν τις καθιερωμένες, ευρέως αποδεκτές αντιλήψεις για τους μεταναστευτικούς-προσφυγικούς πληθυσμούς.

Στο σημείο αυτό, θα πρέπει να σημειωθεί ότι η εκπαιδευτική πρόταση που ακολουθεί δεν είναι δοκιμασμένη ή κατάλληλη για άμεση εφαρμογή στην τάξη και δεν θα μπορούσε να ενταχθεί αυτούσια σε διδακτικά εγχειρίδια. Για τη μετατροπή της σε εφαρμόσιμο εκπαιδευτικό υλικό και για την αποτελεσματική αξιοποίησή της είναι απαραίτητη η προσαρμογή της από τους/τις εκπαιδευτικούς ανάλογα με την ηλικία των μαθητών/τριών, τα ενδιαφέροντά τους και τον διαθέσιμο διδακτικό χρόνο.

Στη συνέχεια, παρουσιάζονται τα προτεινόμενα στάδια συλλογής και επεξεργασίας κειμένων ρευστού ρατσισμού.

3.1 Βιώνοντας

Οι μαθητές/τριες φέρνουν στην τάξη κείμενα από την καθημερινότητά τους τα οποία αναφέρονται σε μεταναστευτικά-προσφυγικά θέματα (βλ. ενδ. Ψηφιακή βάση δεδομένων αντιρατσιστικών κειμένων WIKI-TRACE 2023). Εντοπίζουν ποια κείμενα:

- i. προωθούν αποκλειστικά ρατσιστικές τοποθετήσεις σε βάρος των μεταναστών/τριών-προσφύγων/ισσών,

- ii. έχουν αντιρατσιστικό προσανατολισμό επιδιώκοντας την υποστήριξη των μεταναστευτικών-προσφυγικών πληθυσμών ή/και την αντίκρουση των ρατσιστικών αντιλήψεων και πρακτικών.

Στη συνέχεια, οι μαθητές/τριες εστιάζουν στην κατηγορία με τα αντιρατσιστικά κείμενα και εξετάζουν ποια από αυτά, παρά την αντιρατσιστική τους πρόθεση, εξακολουθούν να αναπαράγουν ρατσιστικές θέσεις σε βάρος των μεταναστευτικών-προσφυγικών πληθυσμών.

Ένα ενδεικτικό κείμενο που θα μπορούσε να προσελκύσει το ενδιαφέρον των μαθητών/τριών είναι το βίντεο της «Υπατης Αρμοστείας του ΟΗΕ για τους πρόσφυγες» με τίτλο «Η ιστορία του Omar». Πρόκειται για ένα πολυτροπικό αφηγηματικό κείμενο το οποίο έχει δημιουργηθεί στο πλαίσιο της αντιρατσιστικής καμπάνιας του συγκεκριμένου φορέα και είναι δημοσιευμένο στο επίσημο κανάλι του ελληνικού τμήματος της Υπατης Αρμοστείας στο YouTube.³

Στο βίντεο παρουσιάζεται μία οικογένεια προσφύγων/ισσών από τη Συρία, η οποία έχει εγκατασταθεί στο Λουξεμβούργο και αφηγείται γεγονότα της προσφυγικής εμπειρίας και της καθημερινότητας στον τόπο υποδοχής. Σκοπός του βίντεο είναι η αντίκρουση των αρνητικών αντιλήψεων για τους/τις πρόσφυγες/ισσες μέσω της ανάδειξης των εμπειριών των ίδιων. Ωστόσο, στο βίντεο εξακολουθεί να προωθείται και να φυσικοποιείται η ρατσιστική προσδοκία αφομοίωσης των Άλλων μέσα από την εικόνα του/της «ιδανικού/ής» πρόσφυγα/ισσας που επιδιώκει να αφομοιωθεί από την πλειονοτική κοινότητα (βλ. ενότητα 2.2). Μπορεί να θεωρηθεί λοιπόν ότι πρόκειται για ένα αφηγηματικό κείμενο που συνιστά χαρακτηριστικό παράδειγμα ρευστού ρατσισμού. Το κείμενο αυτό θα μπορούσε να αποτελέσει αντικείμενο κριτικής επεξεργασίας στην τάξη, έτσι ώστε οι μαθητές/τριες να συνειδητοποιήσουν τους τρόπους με τους οποίους οι αφηγηματικές επιλογές που το διαμορφώνουν συμβάλλουν στη συνύπαρξη των αντιρατσιστικών και των ρατσιστικών τοποθετήσεων.⁴

---

³ https://www.youtube.com/watch?v=XRm0dDoV-_o

⁴ Οι στόχοι του παρόντος άρθρου περιορίζονται στην κριτική επεξεργασία των γλωσσικών επιλογών του συγκεκριμένου κειμένου. Για την πολυτροπική ανάλυση αντίστοιχων κειμένων με ρευστό ρατσισμό βλ. Tsakona et al. (2020), Τσάμη & Ρεβίθη (2023).

3.2 Εννοιολογώντας

Οι μαθητές/τριες σε συνεργασία με τον/την εκπαιδευτικό δημιουργούν ένα wiki στο οποίο αποσαφηνίζουν όρους που στη συνέχεια θα χρησιμεύσουν κατά την κριτική επεξεργασία του κειμένου και άλλων αντίστοιχων κειμένων, όπως:

- i. μετανάστες/τριες, πρόσφυγες/ισσες,
- ii. αφομοίωση, αποκλεισμός, διάκριση, ανισότητα, ομοιογένεια,
- iii. ισότητα, αλληλεγγύη, σεβασμός, καταπολέμηση του ρατσισμού,
- iv. ρατσισμός, αντιρατσισμός, ρευστός ρατσισμός.

Βασιζόμενοι/ες στις έννοιες που συμπεριέλαβαν στο wiki και σε συνεργασία με τον/την εκπαιδευτικό, οι μαθητές/τριες επιχειρούν να δημιουργήσουν μία σύντομη θεωρητική περιγραφή για:

- i. τον ρατσιστικό λόγο και τη σύνδεσή του με τις έννοιες *αφομοίωση, αποκλεισμός, διάκριση, ανισότητα, ομοιογένεια,*
- ii. τον αντιρατσιστικό λόγο και τη σύνδεσή του με τις έννοιες *ισότητα, αλληλεγγύη, σεβασμός, καταπολέμηση του ρατσισμού,*
- iii. τον ρευστό ρατσισμό όπου συνυπάρχουν ο ρατσιστικός και ο αντιρατσιστικός λόγος.

Στο στάδιο αυτό μπορεί να επιχειρηθεί επίσης η εξοικείωση των μαθητών/τριών με την κειμενογλωσσολογική έννοια της *αφήγησης*. Η αφήγηση μπορεί να προσεγγιστεί ως ο τρόπος της κειμενικής αναπαράστασης διαδοχικών γεγονότων υπό μία συγκεκριμένη αξιολογική οπτική γωνία (Labov 1972: 359-361). Οι αφηγηματικές επιλογές ενός κειμένου μπορούν να συζητηθούν υπό το πρίσμα του *μοντέλου αφηγηματικής τοποθέτησης* του Bamberg (1997: 337) (βλ. επίσης Αρχάκης 2020: 203-204), το οποίο περιλαμβάνει τρία επίπεδα:

- i. *Αφηγηματικός κόσμος*: αφορά τον τρόπο με τον οποίο τοποθετούνται στα εξιστορούμενα γεγονότα οι αφηγηματικοί χαρακτήρες. Για την ανάλυση του συγκεκριμένου επιπέδου, μπορούν να εντοπιστούν οι *κατηγορίες* στις οποίες ταξινομούνται οι αναπαριστώμενοι χαρακτήρες και να διερευνηθούν τα *κατηγορήματα* (predicates), δηλαδή τα χαρακτηριστικά, οι συμπεριφορές και οι δραστηριότητες που αποδίδονται στην κάθε κατηγορία (Sacks 1992, Αρχάκης 2020: 208, Archakis 2022: 1271). Ειδικότερα, στο υπό μελέτη κείμενο εντοπίζεται η κατηγορία *πρόσφυγας/ισσα* και, μέσα από τα κατηγορήματα που αποδίδονται στη συγκεκριμένη κατηγορία, οικοδομείται η τοποθέτηση των αναπαριστώμενων χαρακτήρων.
- ii. *Αφηγηματική διεπίδραση*: διαμορφώνεται με βάση τη σχέση που επιδιώκει να οικοδομήσει ο/η δημιουργός του κειμένου με τους/τις αποδέκτες/τριές του. Ειδικότερα, εξετάζεται αν οικοδομείται μια *σχέση εγγύτητας* με τους/τις αποδέκτες/τριες μέσω της ενίσχυσης των προσδοκιών τους, ή μια *σχέση απόστασης* μέσω της αντίθεσης προς τις προσδοκίες και τις πρακτικές των αποδεκτών/τριών. Δεδομένου ότι το υπό ανάλυση κείμενο α) έχει δημοσιευτεί με ελληνικούς υπότιτλους από το ελληνικό τμήμα της Ύπατης Αρμοστείας, και β) έχει πολλούς/ές δυνητικούς/ές αποδέκτες/τριες, μπορεί να θεωρηθεί ότι απευθύνεται σε ένα πλειονοτικό *συλλογικό πρόσωπο* (group face, Sifianou & Bayraktaroglu 2012: 297), το οποίο συντονίζεται με την κυρίαρχη εθνική προσδοκία αφομοίωσης των διαφορετικών μειονοτικών Άλλων (Αρχάκης 2020: 212-214). Μπορούμε, για παράδειγμα, να υποθέσουμε ότι τα κατηγορήματα αφομοίωσης των προσφύγων/ισσών που πιθανώς εντοπίζονται στον αφηγηματικό κόσμο του υπό ανάλυση κειμένου ενισχύουν τις προσδοκίες του συλλογικού πλειονοτικού προσώπου και οικοδομούν μια σχέση εγγύτητας με τους/τις πλειονοτικούς/ές αποδέκτες/τριες. Από την άλλη, τα κατηγορήματα καταγγελίας των πλειονοτικών πρακτικών αντιτίθενται προς τις αξίες που μοιάζει να αποδέχεται το συλλογικό πλειονοτικό πρόσωπο και δημιουργούν μια σχέση απόστασης μεταξύ των δημιουργών του κειμένου και των πλειονοτικών αποδεκτών/τριών του (Archakis 2022: 1272).

- iii. *Συνολική τοποθέτηση*: αναφέρεται στις θέσεις που προωθεί ο/η αφηγητής/τρια μέσα από το κείμενό του/της σε σχέση με τους λόγους που βρίσκονται σε κοινωνική κυκλοφορία. Η συνολική τοποθέτηση προκύπτει από τη συνδυαστική ανάλυση των επιμέρους τοποθετήσεων που έχουν εντοπιστεί μεταξύ των χαρακτήρων του αφηγηματικού κόσμου και μεταξύ του/της αφηγητή/τριας και των αποδεκτών/τριών κατά την αφηγηματική διεπίδραση. Όταν από τον συνδυασμό των δύο προηγούμενων επιπέδων προκύπτει σύγκλιση με τις αντιρατσιστικές αξίες, τότε ο/η αφηγητής/τρια προωθεί μια αντιρατσιστική τοποθέτηση και το κείμενο συντονίζεται με τον αντιρατσιστικό λόγο. Όταν από τον συνδυασμό των δύο προηγούμενων επιπέδων προκύπτει σύγκλιση με τις εθνικές ομογενοποιητικές προσδοκίες, τότε προωθείται μια ρατσιστική τοποθέτηση και το κείμενο συντονίζεται με τον ρατσιστικό λόγο (Archakis 2022: 1273).

3.3 Αναλύοντας

Στο συγκεκριμένο επίπεδο, οι μαθητές/τριες αναλύουν τις αφηγηματικές επιλογές του κειμένου και τη λειτουργία τους στην οικοδόμηση συγκεκριμένων σχέσεων μεταξύ αφηγητών/τριών και αποδεκτών/τριών. Επιπλέον, αξιολογούν τις αναπαραστάσεις που προβάλλονται στο κείμενο, ερμηνεύουν τα συμφέροντα και τα κίνητρα των δημιουργών του.

Όπως ήδη αναφέρθηκε (βλ. εν. 3.1 Βιώνοντας), το προτεινόμενο προς ανάλυση κείμενο προέρχεται από το βίντεο της Ύπατης Αρμοστείας του ΟΗΕ με τίτλο «Η ιστορία του Omar». Οι αναπαριστώμενοι χαρακτήρες εμφανίζονται να χρησιμοποιούν την αραβική και τη γαλλική γλώσσα. Στους υπότιτλους εμφανίζεται η παρακάτω ελληνική μετάφραση:⁵

(1) Η ιστορία του Omar

((Στο βίντεο προβάλλεται αρχικά, ο Ziad, ο πατέρας του Omar, ο οποίος χρησιμοποιεί την αραβική γλώσσα. Στους υπότιτλους εμφανίζεται η ελληνική μετάφραση))

---

⁵ Στις διπλές παρενθέσεις σημειώνονται μεταγλωσσικά σχόλια και πρόσθετες οπτικές πληροφορίες. Τα υπό ανάλυση σημεία του κειμένου σημειώνονται με αύξοντα αριθμό και πλάγια γραμματοσειρά.

Ziad: Με λένε Ziad Jnede. Είμαι από την Συρία, από την πόλη Χομς. Είμαι πατέρας έξι παιδιών. Η οικογένειά μας είναι οκταμελής. Εγώ, η γυναίκα μου και τα έξι παιδιά μας. [1] Στο Χομς ήμουν έμπορος ειδών λιανικής. Είχα ένα κατάστημα. Πουλούσαμε αρώματα, αξεσουάρ μόδας, καλλυντικά και άλλα. Ήμασταν ευτυχημένοι. Ήμασταν ικανοποιημένοι από την ζωή μας. Είχαμε όλα όσα χρειαζόμασταν και ζούσαμε με ασφάλεια. Στη Συρία έχουμε ένα ρητό «Ζήτα κάτι και θα σου δοθεί».

((Στη συνέχεια, προβάλλεται η σύζυγος του Ziad, η οποία χρησιμοποιεί την αραβική γλώσσα. Στους υπότιτλους εμφανίζεται η ελληνική μετάφραση))

Σύζυγος Ziad: [2] Έπεσε μια βόμβα στην περιοχή όπου έμενα με τον άνδρα και τα παιδιά μου. Τότε μετακομίσαμε στο πατρικό μου για περίπου ενάμιση μήνα. Μετά από τον βομβαρδισμό αρχίσαμε να μετακινούμαστε από περιοχή σε περιοχή. Τα παιδιά κι εγώ ήμασταν παγιδευμένοι, επειδή η Χομς τότε ήταν σε κατάσταση πολιορκίας. Δεν μπορούσαμε να δούμε πλέον την οικογένειά μας. Δεν υπήρχε τρόπος να πάμε να δούμε τις αδερφές ή τη μητέρα μου.

((Παρουσιάζεται ξανά ο Ziad που χρησιμοποιεί την αραβική γλώσσα. Στους υπότιτλους εμφανίζεται η ελληνική μετάφραση))

Ziad: [3] Μέχρι τότε δεν είχαμε καμία πρόθεση να φύγουμε από τη χώρα, αλλά τότε ξεκίνησαν οι βομβαρδισμοί στη γειτονιά μας. Ήμασταν στο σπίτι, ντυμένοι με τα καθημερινά μας ρούχα. Δεν είχαμε καν χρόνο να αλλάξουμε ρούχα ή να πάρουμε τα προσωπικά μας αντικείμενα από το σπίτι. Βγήκα έξω τρέχοντας με τις παντόφλες. [4] Φύγαμε με ένα διαλυμένο αυτοκίνητο. Με το θέλημα του Θεού καταφέραμε να διαφύγουμε. Ευτυχώς το αυτοκίνητο είχε αρκετή βενζίνη. [5] Πήγαμε στην Ιορδανία. Εκεί περάσαμε από συνέντευξη. Στη συνέχεια καταγραφίκαμε ως πρόσφυγες. Μας κάλεσαν αργότερα από την Ύπατη Αρμοστεία και μας ενημέρωσαν ότι υπήρχε πιθανότητα να μετεγκατασταθούμε στο Λουξεμβούργο. Τους ζήτησα να μου συλλαβίσουν γράμμα-γράμμα το όνομα της χώρας, για να βεβαιωθώ ότι είχα καταλάβει καλά.

((Η κάμερα δείχνει τον Omar ο οποίος χρησιμοποιεί τη γαλλική γλώσσα. Στους υπότιτλους προβάλλεται η ελληνική μετάφραση))

Omar: [6] Στην Ιορδανία πέφταμε συχνά θύματα εκμετάλλευσης. Για παράδειγμα, έλεγαν: «Αυτός είναι από τη Συρία. Είναι πρόσφυγας. Μπορούμε να τον βάλουμε να μας φτιάξει το σπίτι με λιγότερα χρήματα». [7] Αλλά το δεχόμασταν. Έπρεπε να δουλέψουμε για να μπορέσουμε να φάμε. Εγώ στην Ιορδανία δούλεψα σε ένα εστιατόριο, έστρωνα πλακάκια, έκανα ηλεκτρολογικές εργασίες. [8] Έκανα πολλές και διάφορες δουλειές. Όλες με πολύ μικρή αμοιβή. Τη μικρότερη αμοιβή στον κόσμο. Εγώ προσωπικά δεν έβγαλα καθόλου χρήματα. Ούτε ο πατέρας μου έβγαλε πολλά. Ήμασταν απλώς συνέχεια κουρασμένοι.

((Ο Omar βρίσκεται στο σχολείο στο Λουξεμβούργο όπου παρακολουθεί μάθημα γαλλικής γλώσσας. Ο Omar κοιτάζει την κάμερα. Χρησιμοποιεί τη γαλλική γλώσσα. Στους υπότιτλους του βίντεο εμφανίζεται η παρακάτω ελληνική μετάφραση))

Omar: [9] Τώρα πάω σχολείο. Είναι πολύ καλύτερα για μένα. Έχω πολλούς φίλους στο σχολείο. Μερικές φορές βγαίνω έξω μαζί τους. Πηγαίνω στο χωριό Belval, σε ένα πάρκο όπου κάνουμε ποδήλατο. Μερικές φορές ανεβαίνουμε στους λόφους. Όταν κάνω γυμναστική το μυαλό μου είναι μόνο εκεί. Δεν σκέφτομαι τίποτα άλλο. Ξεχνάω τα πάντα, τα πάντα. [10] Όταν πρωτοήρθαμε στο Λουξεμβούργο, την πρώτη ή τη δεύτερη μέρα, δυσκολευτήκαμε κάπως. Δεν είχαμε συνηθίσει ακόμα το νέο περιβάλλον. Αγόρασα αυτή την κάμερα. Είναι καλή κάμερα, αλλά αν δω κάποια άλλη, πολλές φορές σκέφτομαι «Πω πω,! Τι είναι αυτό;». Μου αρέσουν οι κάμερες. Είναι η αδυναμία μου.

((Οι γονείς του Omar παρακολουθούν μαθήματα γαλλικής γλώσσας. Ο Omar απευθύνεται στην κάμερα χρησιμοποιώντας τη γαλλική γλώσσα. Στους υπότιτλους του βίντεο εμφανίζεται η παρακάτω ελληνική μετάφραση))

Omar: [11] Οι γονείς μου τώρα είναι στο μάθημα. Μου αρέσει πολύ αυτό, γιατί σύντομα θα μπορούν να εργαστούν. Κι εγώ το ίδιο. Μια μέρα θα αρχίσω κι εγώ να δουλεύω στο Λουξεμβούργο. Και θα λέω ότι είναι η πατρίδα μου!

Στο επίπεδο του αφηγηματικού κόσμου, οι μαθητές/τριες παρατηρούν ότι οι τρεις αναπαριστώμενοι χαρακτήρες εντάσσονται στην κατηγορία *πρόσφυγες/ισσες*, καθώς παρουσιάζονται ως μία οικογένεια από τη Συρία που έχει μετακινηθεί στο Λουξεμβούργο. Στη συγκεκριμένη κατηγορία προσδένονται, μέσα από τις συνεισφορές του Ziad και της συζύγου του, κατηγορήματα που σχετίζονται με την ανάμνηση του τόπου καταγωγής και με την αναγκαστική μετακίνηση σε νέους τόπους διαμονής υπό την πίεση γεωπολιτικών μεταβολών και παραβιάσεων των δικαιωμάτων τους. Ειδικότερα, μέσα από την ανάμνηση του τόπου καταγωγής, ο Ziad επισημαίνει τις καλές συνθήκες διαβίωσης της οικογένειας στη Συρία, δηλαδή τις καθημερινές δραστηριότητες και τα θετικά συναισθήματα που τις συνόδευαν (βλ. [1] *Ήμασταν εντυχισμένοι. Ήμασταν ικανοποιημένοι από την ζωή μας. Είχαμε όλα όσα χρειαζόμασταν και ζούσαμε με ασφάλεια*). Την ομαλή αυτή διαβίωση μετέβαλε ο πόλεμος που οδήγησε στην παραβίαση της ελευθερίας των προσφύγων/ισσών (βλ. [2] *Έπεσε μια βόμβα στην περιοχή όπου έμενα με τον άνδρα και τα παιδιά μου. Τα παιδιά κι εγώ ήμασταν παγιδευμένοι, επειδή η Χομς τότε ήταν σε κατάσταση πολιορκίας.*, [3] *Μέχρι τότε δεν είχαμε καμία πρόθεση να φύγουμε από τη χώρα, αλλά τότε ξεκίνησαν οι βομβαρδισμοί στη γειτονιά μας.*, [4] *Φύγαμε με ένα διαλυμένο αυτοκίνητο*) και στην αναγκαστική μετακίνηση σε νέους τόπους εγκατάστασης (βλ. [5] *Πήγαμε στην Ιορδανία. Στη συνέχεια καταγραφήκαμε ως πρόσφυγες. Μας κάλεσαν αργότερα από την Ύπατη Αρμοστεία και μας ενημέρωσαν ότι υπήρχε πιθανότητα να μετεγκατασταθούμε στο Λουξεμβούργο*).

Η παραβίαση των δικαιωμάτων των προσφύγων/ισσών στον τόπο προσωρινής εγκατάστασης αναδεικνύεται επίσης μέσα από τα κατηγορήματα θυματοποίησης, τα οποία αναπαράγονται από τον τρίτο αφηγηματικό χαρακτήρα, τον Omar. Ο συγκεκριμένος χαρακτήρας παρουσιάζει την οικογένειά του ως αποδέκτρια ρατσιστικών συμπεριφορών, οι οποίες εκδηλώνονται με αφορμή την προσφυγική καταγωγή των χαρακτήρων. Τα κατηγορήματα θυματοποίησης προβάλλουν τους/τις πρόσφυγες/ισσες ως άτομα που υφίστανται οικονομική εκμετάλλευση από τους/τις πλειονοτικούς/ες (βλ. [6] *Στην Ιορδανία πέφταμε συχνά θύματα εκμετάλλευσης. Για παράδειγμα, έλεγαν: «Αυτός είναι από τη Συρία. Είναι πρόσφυγας. Μπορούμε να τον βάλουμε να μας φτιάξει το σπίτι με λιγότερα χρήματα*», [8] *Έκανα πολλές και διάφορες δουλειές. Όλες με πολύ μικρή αμοιβή. Τη μικρότερη αμοιβή στον κόσμο. Εγώ προσωπικά δεν έβγαλα καθόλου χρήματα. Ούτε ο πατέρας μου έβγαλε πολλά.*) και απασχολούνται σε εργασιακές θέσεις «χαμηλού» κύρους με σκοπό την επιβίωση (βλ. [7] *Εγώ στην Ιορδανία δούλεψα σε ένα εστιατόριο, έστρωνα πλακάκια, έκανα ηλεκτρολογικές εργασίες. Έπρεπε να δουλέψουμε για να φάμε*).

Στη συνέχεια, μπορεί να συζητηθεί στην τάξη το γεγονός ότι ο Omar παρουσιάζεται να χρησιμοποιεί αποκλειστικά τη γαλλική γλώσσα, η οποία αποτελεί μία από τις επίσημες γλώσσες του Λουξεμβούργου. Ο συγκεκριμένος χαρακτήρας αναπαριστάνεται να φοιτά σε ένα σχολείο του Λουξεμβούργου και, συγκεκριμένα, να παρακολουθεί μαθήματα γαλλικών. Η ορθή χρήση της πρότυπης γαλλικής από τον Omar υποδηλώνει την «επιτυχή» γλωσσική αφομοίωσή του στη χώρα υποδοχής. Η γνώση της πρότυπης γαλλικής φαίνεται να έχει συμβάλει στην κοινωνικοποίηση του Omar και στη γενικότερη αφομοίωσή του στην κοινωνία υποδοχής. Ειδικότερα, η αφομοίωση του Omar αναδεικνύεται από κατηγορήματα που προβάλλουν τον συγκεκριμένο χαρακτήρα ως ένα άτομο το οποίο, μέσω της γνώσης της γαλλικής γλώσσας, έχει κατορθώσει να αποκτήσει κοινωνικές σχέσεις (βλ. [9] *Τώρα πάω σχολείο. Είναι πολύ καλύτερα για μένα. Έχω πολλούς φίλους στο σχολείο.*) και να διαχειριστεί τις αρχικές δυσκολίες προσαρμογής στον νέο τόπο (βλ. [10] *Όταν πρωτοήρθαμε στο Λουξεμβούργο, την πρώτη ή τη δεύτερη μέρα, δυσκολευτήκαμε κάπως. Δεν είχαμε συνηθίσει ακόμα το νέο περιβάλλον.*).

Από την άλλη μεριά, οι γονείς του Omar χρησιμοποιούν αποκλειστικά την αραβική γλώσσα, ενώ παράλληλα αναπαριστάνονται να παρακολουθούν μαθήματα γαλλικών. Αναδεικνύεται δηλαδή η «μη επιτυχής» γλωσσική αφομοίωσή τους αλλά και η πρόθεσή τους να μάθουν την πρότυπη γλώσσα, προκειμένου να μπορέσουν ενδεχομένως να αναπτύξουν κοινωνικούς δεσμούς με τον πλειονοτικό πληθυσμό. Είναι δε χαρακτηριστικό το κατηγορήμα θετικής στάσης του Omar προς αυτή την πρακτική των γονιών του (βλ. [11] *Οι γονείς μου τώρα είναι στο μάθημα. Μου αρέσει πολύ αυτό, γιατί σύντομα θα μπορούν να εργαστούν. Κι εγώ το ίδιο.*), το οποίο υποδηλώνει ότι η γνώση της πρότυπης γαλλικής εκλαμβάνεται ως προϋπόθεση για την εύρεση εργασίας και ως μέσο για την ενσωμάτωση στον νέο τόπο διαμονής. Φαίνεται δηλαδή να αναπαράγεται από τους/τις πρόσφυγες/ισσες μια άμεση σύνδεση ανάμεσα στην παρακολούθηση μαθημάτων γαλλικής γλώσσας και στην τόνωση της αίσθησης του ανήκειν, αφού η γνώση της πρότυπης γλώσσας θεωρείται από τους/τις ίδιους/ες ως βασικό μέσο για να γίνουν αποδεκτά και ενεργά μέλη της πλειονοτικής κοινωνίας (βλ. [9] *Έχω πολλούς φίλους στο σχολείο*, [11] *Και θα λέω ότι είναι η πατρίδα μου!*). Στη βάση αυτή, τα κατηγορήματα αφομοίωσης του Omar και της οικογένειάς του στον τόπο υποδοχής σχετίζονται με:

- i. την εκμάθηση της πλειονοτικής πρότυπης γλώσσας,
- ii. τις πρακτικές ένταξης/ενσωμάτωσης στην κοινωνία υποδοχής μέσω της γνώσης της πρότυπης γλώσσας (εύρεση εργασίας, κοινωνικές δραστηριότητες),

iii. τη θετική στάση των προσφύγων απέναντι στις αφομοιωτικές πρακτικές.

Λαμβάνοντας υπόψη τα παραπάνω, οι μαθητές/τριες εστιάζουν στο επίπεδο της αφηγηματικής διεπίδρασης και στη σχέση που δημιουργείται ανάμεσα στους/στις δημιουργούς και τους/τις αποδέκτες/τριες του κειμένου. Ειδικότερα, μέσα από την ανάδειξη της αναγκαστικής μετακίνησης και της θυματοποίησης των προσφύγων/ισσών, το συγκεκριμένο κείμενο πλήττει τις ρατσιστικές πρακτικές του συλλογικού πλειονοτικού προσώπου. Επισημαίνει δηλαδή τις επιπτώσεις των πλειονοτικών πρακτικών στη ζωή των προσφύγων/ισσών και, συγκεκριμένα, την παραβίαση των δικαιωμάτων τους και την εκδήλωση ρατσιστικών συμπεριφορών σε βάρος τους. Με τον τρόπο αυτό, το κείμενο επιδιώκει την καλλιέργεια μιας σχέσης απόστασης από τους/τις πλειονοτικούς/ές αποδέκτες/τριες. Από την άλλη, τα κατηγορήματα αφομοίωσης και θετικής στάσης των προσφύγων/ισσών προς την κοινωνική ενσωμάτωση μέσω της εκμάθησης της κυρίαρχης γλώσσας, δείχνουν ότι το κείμενο οικοδομεί μια σχέση εγγύτητας με τους/τις πλειονοτικούς/ές αποδέκτες/τριες, καθώς ενισχύει την προσδοκία του συλλογικού πλειονοτικού προσώπου για γλωσσική και πολιτισμική αφομοίωση των Άλλων.

Έχοντας εντοπίσει τα κατηγορήματα στο επίπεδο του αφηγηματικού κόσμου και τη σχέση που διαμορφώνεται με τους/τις αποδέκτες/τριες στο επίπεδο της αφηγηματικής διεπίδρασης, οι μαθητές/τριες αναζητούν τη συνολική τοποθέτηση του κειμένου (1). Στόχος του κειμένου είναι να ευαισθητοποιήσει την κοινή γνώμη για τις εμπειρίες των προσφύγων/ισσών αναδεικνύοντας μέσα από τη «φωνή» των ίδιων τις δυσκολίες που βίωσαν. Επιδιώκει δηλαδή την καταγγελία των ρατσιστικών πρακτικών και, επομένως, την προώθηση του αντιρατσιστικού λόγου. Ωστόσο, το συγκεκριμένο κείμενο, παρά την αντιρατσιστική του στόχευση, εξακολουθεί να αναπαράγει τη ρατσιστική προσδοκία αφομοίωσης των Άλλων. Η προώθηση του ρατσιστικού λόγου γίνεται μέσα από την αναπαράσταση των προσφύγων/ισσών ως γλωσσικά αφομοιωμένων και θετικά διακείμενων απέναντι στις αφομοιωτικές πλειονοτικές προσδοκίες.

Ο συγκεκριμένος τρόπος αναπαράστασης των προσφύγων/ισσών «ενδεχομένως μετριάξει το αίσθημα απειλής» που προκαλεί η γλωσσική και πολιτισμική τους διαφορά στους/στις πλειονοτικούς/ές αποδέκτες/τριες του κειμένου (Αλίαϊ & Τσάκωνα 2020: 114-115). Κι αυτό, γιατί αναδεικνύει τη διάθεση των προσφύγων/ισσών να γίνουν όμοιοι/ες με τους/τις πλειονοτικούς/ές, προωθώντας έμμεσα το μήνυμα ότι οι Άλλοι/ες μπορούν να απολαμβάνουν τα πλειονοτικά προνόμια (εργασίας, μόρφωσης, κοινωνικοποίησης) «μόνο μέσα από το πρίσμα αναστολής της εκδήλωσης της ετερότητάς τους» (Αρβανίτη 2013: 99).

Με βάση τις παραπάνω παρατηρήσεις, οι μαθητές/τριες μπορούν να καταλήξουν στο συμπέρασμα ότι το υπό μελέτη κείμενο της Ύπατης Αρμοστείας του ΟΗΕ συνιστά ένα παράδειγμα *ρευστού ρατσισμού*, καθώς συνυπάρχουν ο αντιρατσιστικός και ο ρατσιστικός λόγος. Μολονότι δηλαδή το συγκεκριμένο κείμενο επιδιώκει την καταγγελία του ρατσισμού, εξακολουθεί να προβάλλει την αφομοίωση ως αποκλειστικό και επιθυμητό μέσο ενσωμάτωσης των Άλλων, ενισχύοντας και φυσικοποιώντας τις ομογενοποιητικές ρατσιστικές αντιλήψεις.

3.4 Εφαρμόζοντας

Στο στάδιο αυτό, οι μαθητές/τριες δημιουργούν νέα κείμενα, στα οποία η ρατσιστική προσδοκία αφομοίωσης των μεταναστών/τριών-προσφύγων/ισσών αμφισβητείται. Για παράδειγμα, θα μπορούσαν να δημιουργήσουν μία ιστορία, στην οποία η οικογένεια του Omar (βλ. κείμενο 1) αφηγείται τις εμπειρίες της στον νέο τόπο διαμονής, με τρόπο ώστε η γλωσσική και πολιτισμική ταυτότητα των προσφύγων/ισσών να προβάλλεται ως ισότιμη με αυτήν του πλειονοτικού πληθυσμού. Στη δημιουργία των νέων κειμένων σημαντική είναι η συμβολή των δίγλωσσων και πολύγλωσσων μαθητών/τριών της τάξης προκειμένου να αξιοποιηθούν και να αναδειχτούν οι εμπειρίες και οι γλώσσες καταγωγής τους.

4. Συμπεράσματα

Στόχος του άρθρου αυτού ήταν η παρουσίαση μιας ενδεικτικής εκπαιδευτικής πρότασης για την αξιοποίηση κειμένων *ρευστού ρατσισμού* (Weaver 2016). Κεντρική επιδίωξη της συγκεκριμένης πρότασης είναι να καλλιεργήσει τον κριτικό γραμματισμό των μαθητών/τριών σε σχέση με αυτό το υπόρρητο είδος ρατσισμού. Να τους/τις καταστήσει δηλαδή ικανούς/ές να συνειδητοποιήσουν ότι τα κείμενα ρευστού ρατσισμού συντονίζονται μόνο φαινομενικά με τον αντιρατσιστικό λόγο, καθώς εξακολουθούν να αναπαράγουν ρατσιστικές θέσεις σε βάρος των μεταναστευτικών-προσφυγικών ομάδων.

Η διαμόρφωση της εκπαιδευτικής πρότασης βασίστηκε στο μοντέλο των *πολυγραμματισμών* (Kalantzis & Cope 2012, 2013). Στόχος είναι οι μαθητές/τριες να μελετήσουν κείμενα της καθημερινής κοινωνικής τους πραγματικότητας που αναφέρονται σε μεταναστευτικά-προσφυγικά θέματα (*βιώνοντας*) και να εξοικειωθούν με όρους και θεωρητικές περιγραφές που θα χρησιμεύσουν κατά την κριτική ανάλυση των κειμένων αυτών (*εννοιολογώντας*). Ειδικότερα, προτάθηκε η κριτική επεξεργασία ενός αφηγηματικού κειμένου, έτσι ώστε οι μαθητές/τριες να μπορούν να εντοπίζουν τις αφηγηματικές πρακτικές μέσω των οποίων αναπαράγονται οι ρατσιστικές προσδοκίες αφομοίωσης του/της Άλλου/ης στο πλαίσιο του φαινομενικά αντιρατσιστικού λόγου (*αναλύοντας*). Απώτερος στόχος είναι οι μαθητές/τριες, μέσα από τη δημιουργία των δικών τους κειμένων (*εφαρμόζοντας*), να οδηγηθούν στην αποδόμηση των φυσικοποιημένων αντιλήψεων για τους μεταναστευτικούς-προσφυγικούς πληθυσμούς.

Για την εφαρμογή της συγκεκριμένης εκπαιδευτικής πρότασης στη σχολική τάξη είναι απαραίτητη η προσαρμογή της στα ενδιαφέροντα, τις (γνωσιακές) προσλαμβάνουσες, τις ανάγκες και την ηλικία των μαθητών/τριών. Στη διαδικασία αυτή ιδιαίτερα σημαντική είναι η συμβολή των εκπαιδευτικών, οι οποίοι/ες καλούνται να σχεδιάσουν και να εφαρμόσουν στην τάξη προγράμματα κριτικής εκπαίδευσης. Ωστόσο, τέτοιους είδους δραστηριότητες συχνά εκλαμβάνονται από τους/τις εκπαιδευτικούς ως «απαιτητικές» και «χρονοβόρες» ή ως δραστηριότητες που προκαλούν «συγκρούσεις» ανάμεσα στους/στις μαθητές/τριες. Ως εκ τούτου, οι εκπαιδευτικοί, στην προσπάθειά τους να μην επηρεαστεί η δυναμική της τάξης, δεν ενθαρρύνουν συστηματικά την υλοποίηση αντίστοιχων δραστηριοτήτων (βλ. Archakis & Tsakona 2018: 21, Τσάμη κ.ά. 2019: 1337-1338, Σκούρα κ.ά. υπό δημ.).

Στο πλαίσιο όμως του κριτικού γραμματισμού, η ανάλυση κειμένων στα οποία συνυπάρχουν ο ρατσιστικός και ο αντιρατσιστικός λόγος δεν θα πρέπει να αποφεύγεται ως «απαιτητική» ή «απειλητική» για τη διδακτική διαδικασία. Τέτοιου είδους κείμενα μπορούν να αποτελέσουν αφορμή αναστοχαστικών συζητήσεων, να συμβάλει στην ανάπτυξη μιας πολυσυλλεκτικής και πολυφωνικής αλληλεπίδρασης και να ενισχύσει τη διαμόρφωση διαπολιτισμικών και διαγλωσσικών περιβαλλόντων. Μελλοντικές έρευνες θα μπορούσαν να εστιάσουν στη μετατροπή των προτεινόμενων δραστηριοτήτων σε εφαρμόσιμο εκπαιδευτικό υλικό και στην υλοποίηση επιμορφωτικών παρεμβάσεων, προκειμένου οι εκπαιδευτικοί να εξοικειωθούν με αντίστοιχες πρακτικές και να είναι σε θέση να τις αξιοποιούν όποτε δίνεται η κατάλληλη ευκαιρία.

Βιβλιογραφία

- Αλίαϊ, Ρ. & Β. Τσάκωνα. 2020. «Αυτοί/ές είναι σαν κι εμάς»: Ταυτότητες και θετικές αναπαραστάσεις μεταναστών/τριών σε αφηγήσεις από την επίσημη ιστοσελίδα του Διεθνούς Οργανισμού Μετανάστευσης. *Γλωσσολογία/Glossologia* 28: 97-118.
- Anthias, F. & C. Lloyd. 2002. Introduction: Fighting racisms, defining the territory. Στο F. Anthias & C. Lloyd (επιμ.), *Rethinking Anti-racisms. From Theory to Practice*. London: Routledge, 1-21.
- Αρβανίτη, Ε. 2013. Πολιτειακός πλουραλισμός και μετασχηματιστική διαπολιτισμική εκπαίδευση: Αναθεωρώντας το δίπολο "εμείς" και οι "άλλοι". *Επιστημονική Επετηρίδα Παιδαγωγικού Τμήματος Νηπιαγωγών Πανεπιστημίου Ιωαννίνων* 6: 90-123. <https://doi.org/10.12681/jret.859>.
- Αρχάκης, Α. 2020. *Από τον εθνικό στον μετα-εθνικό λόγο: Μεταναστευτικές ταυτότητες και κριτική εκπαίδευση*. Αθήνα: Πατάκης.
- Αρχάκης, Α. & Β. Τσάκωνα. 2011. *Ταυτότητες, αφηγήσεις και γλωσσική εκπαίδευση*. Αθήνα: Πατάκης.
- Αρχάκης, Α., Ρ. Καραχάλιου, Β. Τσάμη, & Α. Λαζανάς. 2023. Ανιχνεύοντας τον ρατσισμό σε ένα σώμα αντιρατσιστικών κειμένων για μεταναστευτικούς και προσφυγικούς πληθυσμούς. Στο Α. Αρχάκης, Ρ. Καραχάλιου & Β. Τσάκωνα (επιμ.), *Ιχνηλατώντας τη Διείσδυση του Ρατσισμού στον Αντιρατσιστικό Λόγο: Μελέτες για τον Ρευστό Ρατσισμό*. Αθήνα: Πεδίο, 51-126.
- Archakis, A. 2022. Tracing racism in antiracist narrative texts online. *Ethnic and Racial Studies* 45(7): 1261-1282.

- Archakis, A., S. Lampropoulou & V. Tsakona. 2018. "I'm not racist but I expect linguistic assimilation": The concealing power of humor in an anti-racist campaign. *Discourse, Context and Media* 23, 53-61.
- Archakis, A. & V. Tsakona. 2018. A critical literacy proposal for exploring conflict and immigrant identities in classroom – Or how *not* to sweep conflict under the multicultural classroom carpet. *Journal of Language Aggression and Conflict* 6(1): 1-25.
- Bamberg, M. 1997. Positioning between structure and performance. *Journal of Narrative and Life History* 7: 335-342.
- Baynham, M. 2002. *Πρακτικές γραμματισμού*. (Μτφρ. Μ. Αραποπούλου). Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Beck, A. S. 2005. A Place for Critical Literacy. *Journal of Adolescent and Adult Literacy* 48(5): 392-400.
- Behrman, E. H. 2006. Teaching about Language, Power, and Text: A Review of Classroom Practices that Support Critical Literacy. *Journal of Adolescent and Adult Literacy* 49(6): 490-498.
- Curdt-Christiansen, X. L. 2010. Competing priorities: Singaporean teachers' perspectives on critical literacy. *International Journal of Educational Research* 49(6): 184-194.
- Fairclough, N. 1989. *Language and Power*. London: Longman.
- Fairclough, N. (Επιμ.). 1992. *Critical Language Awareness*. London: Longman.
- Janks, H. 1993. Critical Language Awareness. Στο H. Janks (επιμ.), *Language, Advertising and Power*. Critical Language Awareness Series. Johannesburg: Hodder and Stoughton and Wits University Press.
- Janks, H. 2000. Domination, access, diversity and design: A synthesis for critical literacy education. *Educational Review* 52(2): 175-186.
- Kalantzis, M. & B. Cope. 2012. *Literacies*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kalantzis, M. & B. Cope. 2013. *Νέα μάθηση: Βασικές αρχές για την επιστήμη της εκπαίδευσης*. (Μτφρ. Γ. Χρηστίδης). Αθήνα: Κριτική.
- Κουτσογιάννης, Δ. 2017. *Γλωσσική διδασκαλία χθες, σήμερα, αύριο: Μια πολιτική προσέγγιση*. Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών/Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη.
- Labov, W. 1972. *Language in the Inner City: Studies in Black English Vernacular*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

- Laramee, M. & T. Tavares. 2017. Creating racism-free schools through critical/courageous. conversations on race. Canada: Manitoba Education and Training. Available at: https://www.edu.gov.mb.ca/k12/docs/support/racism_free/index.html (accessed 16/6/2023)
- Lee, C-J. 2011. Myths about critical literacy: What teachers need to unlearn. *Journal of Language and Literacy Education* 7(1): 95-102. Available at http://www.coa.uga.edu/jolle/2011_1/lee.pdf (accessed 16/6/2023)
- Lewison, M., A. S. Flint & K. Van Sluys. 2002. Taking on critical literacy. The journey of newcomers and novices. *Language Arts* 79(5): 382-392.
- O'Brien, E. 2009. From antiracism to antiracisms. *Sociology Compass* 3(3): 501-512.
- Πανταζής, Β. 2015. *Αντιρατσιστική εκπαίδευση*. Κάλλιπος, Ανοικτές Ακαδημαϊκές Εκδόσεις. <http://hdl.handle.net/11419/1633>
- Σκούρα, Ε. 2022. *Προτάσεις κριτικής αξιοποίησης κειμένων ρευστού ρατσισμού στο πλαίσιο των πολυγραμματισμών* [Μεταπτυχιακή εργασία]. Πανεπιστήμιο Πατρών.
- Σκούρα, Ε., Β. Τσάμη & Α. Αρχάκης. υπό δημοσίευση. Αξιοποιώντας κείμενα ρευστού ρατσισμού στο πλαίσιο των πολυγραμματισμών: Προτάσεις κριτικού γραμματισμού και στάσεις των εκπαιδευτικών. *Επιστημονική Επετηρίδα του Παιδαγωγικού Τμήματος Νηπιαγωγών της Σχολής Επιστημών Αγωγής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων*.
- Στάμου, Γ. Α., Α. Αρχάκης & Π. Πολίτης. 2016. Γλωσσική ποικιλότητα και κριτικοί γραμματισμοί στον λόγο της μαζικής κουλτούρας: Χαρτογραφώντας το πεδίο. Στο Γ. Α. Στάμου, Π. Πολίτης & Α. Αρχάκης (επιμ.), *Γλωσσική ποικιλότητα και κριτικοί γραμματισμοί στον λόγο της μαζικής κουλτούρας: Εκπαιδευτικές προτάσεις για το γλωσσικό μάθημα*. Καβάλα: Σαΐτα, 13-55.
- Sacks, H. 1992. *Lectures on Conversation*. Cambridge: Blackwell.
- Sifianou, M. & A. Bayraktaroğlu. 2012. "Face", stereotyping, and claims of power: The Greeks and Turks in interaction. Στο C. Bratt Paulston, S.F. Kiesling & E.S. Rangel (επιμ.). *The Handbook of Intercultural Discourse and Communication*. Oxford: Wiley/Blackwell, 292-312.
- Τεντολούρης, Φ. & Σ. Χατζησαββίδης, 2014. Λόγοι του κριτικού γραμματισμού και η «τοποθέτησή» τους στη σχολική πράξη: Προς μια γλωσσοδιδασκτική αναστοχαστικότητα. *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα* 34: 411-421.

- Τσάκωνα, Β., Ρ. Καραχάλιου & Α. Αρχάκης, 2020. Μετανάστευση και κριτικός γραμματισμός: Η περίπτωση του ρευστού ρατσισμού. Στο Σ. Σοφοκλέους (επιμ.) *Πρακτικά του 3ου Διεθνούς Συνεδρίου: «Γραμματισμός και Σύγχρονη Κοινωνία: Ταυτότητες, Κείμενα, Θεσμοί»*. Κύπρος: Υπουργείο Παιδείας, Πολιτισμού, Αθλητισμού και Νεολαίας, Παιδαγωγικό Ινστιτούτο Κύπρου, 525-539.
- Tsakona, V. 2019. Talking about humor, racism, and anti-racism in class: A critical literacy proposal. *Bulletin of the Transilvania. University of Braşov Series IV: Philology and Cultural Studies* 12(61) (2): 111-141.
- Tsakona, V., R. Karachaliou & A. Archakis. 2020. Liquid Racism in the Greek Anti-Racist Campaign #StopMindBorders. *Journal of Language Aggression and Conflict* 8(2): 232-261.
- Τσάμη, Β., Ε. Καπογιάννη, Β. Τσάκωνα & Α. Αρχάκης. 2019. Το χιούμορ και η διδακτική του αξιοποίηση στο πλαίσιο του κριτικού γραμματισμού: Ανίχνευση των στάσεων των εκπαιδευτικών. Στο Θ. Μαρκόπουλος, Χ. Βλάχος, Α. Αρχάκης, Δ. Παπαζαχαρίου, Γ. Ι. Ξυδόπουλος & Ά. Ρούσσου (επιμ.), *Πρακτικά του 14ου Διεθνούς Συνεδρίου Ελληνικής Γλωσσολογίας, 5-8 Σεπτεμβρίου 2019*. Πάτρα: Πανεπιστήμιο Πατρών, 1333-1346.
- Τσάμη, Β. & Ε. Ρεβίθη. 2023. Ο ρευστός ρατσισμός στο εκπαιδευτικό πλαίσιο: Κριτική ανάλυση στα διδακτικά εγχειρίδια της Νεοελληνικής Γλώσσας. Στο Α. Αρχάκης, Ρ. Καραχάλιου & Β. Τσάκωνα (επιμ.), *Ιχνηλατώντας τη Διείσδυση του Ρατσισμού στον Αντιρατσιστικό Λόγο: Μελέτες για τον Ρευστό Ρατσισμό*. Αθήνα: Πεδίο, 445-475.
- Tsami, V., E. Skoura & A. Archakis. forthcoming. Racist and antiracist discourse in Greek migrant/refugee jokes: A multiliteracies teaching proposal about liquid racism. Στο Α. Archakis & V. Tsakona (επιμ.), *Exploring the ambiguities of liquid racism: In between antiracist and racist discourse*. John Benjamins Publishing Company
- Ύπατη Αρμοστέα του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες. 2019. *Η ιστορία του Omar*. Ανακτήθηκε από: https://www.youtube.com/watch?v=XRm0dDoV-_o
- van Dijk, T. A. 1992. Discourse and the denial of racism. *Discourse and Society* 3(1), 87-118.
- van Dijk, T. A. 2005. *Racism and discourse in Spain and Latin America*. Amsterdam/Philadelphia: Benjamins.
- van Dijk, T. A. 2008. *Discourse and Power*. New York: Palgrave Macmillan.
- van Dijk, T. A. 2021. *Antiracist Discourse: Theory and History of a Macromovement*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Vasquez, V-M. 2017. "Critical Literacy." Στο *Oxford Research Encyclopedia of Education*. Διαθέσιμο στο: <https://oxfordre.com/education/view/10.1093/acrefore/>
- Ψηφιακή Βάση Δεδομένων Αντιρατσιστικών Κειμένων WIKI-TRACE. 2023.
Ανακτήθηκε από: https://traceprojectwiki.miraheze.org/wiki/Αρχική_σελίδα
- Weaver, S. 2016. *The Rhetoric of Racist Humor: US, UK and Global Race Joking*.
London: Routledge.

Περίληψη

Στο παρόν άρθρο παρουσιάζεται η υπό εξέλιξη διδακτορική μου έρευνα, η οποία εξετάζει το ελληνικό «γλωσσικό ζήτημα» σε συνάφεια με τον έντυπο ελληνόφωνο Τύπο κατά τον 20^ο αιώνα. Κατά τη διάρκεια αυτού του αιώνα διάφορες κοινοβουλευτικές διαδικασίες ασχολήθηκαν νομοθετικά με το ζήτημα επίσημης θέσπισης της δημοτικής ή της καθαρεύουσας ως επίσημης κρατικής/ εθνικής γλώσσας. Ειδικότερα, εξετάζω τις κοινοβουλευτικές διαδικασίες του 1911, της περιόδου 1929-1932 και του 1964 ως προς την αλληλεπίδραση του Τύπου με αυτές, μέσα στο ευρύτερο ιστορικό και κοινωνικοπολιτικό πλαίσιο του γλωσσικού ζητήματος. Στόχοι της έρευνάς μου, πέραν της καταγραφής των στάσεων του Τύπου για τις εν λόγω διαδικασίες, είναι η εξέταση του βαθμού γλωσσικής κωδικοποίησης των κοινοβουλευτικών γεγονότων από τον Τύπο και του βαθμού που αυτός επηρεάζει/επηρεάζεται από τις γλωσσικές στάσεις των κοινοβουλευτικών ομιλητών. Για την εξέταση του υλικού μου χρησιμοποιώ το θεωρητικό/ερευνητικό μοντέλο της Κριτικής Ανάλυσης Λόγου και ειδικότερα τη λογοϊστορική προσέγγισή της. Στο παρόν άρθρο μελετώ αναλυτικότερα την περίπτωση των εφημερίδων «ΑΘΗΝΑΙ» και «ΣΚΡΙΠ» που κάλυψαν την κοινοβουλευτική συζήτηση του Φεβρουαρίου του 1911 για τη συνταγματική καθιέρωση της καθαρεύουσας ως επίσημης γλώσσας. Η μελέτη τους δείχνει ότι αυτές αναπαράγουν την «ιδεολογία της πρότυπης γλώσσας», που αποτελεί για αυτές η καθαρεύουσα, αποδίδοντας θετικούς χαρακτηρισμούς σε αυτή και τους χρήστες της και αρνητικούς χαρακτηρισμούς αντίστοιχα στη δημοτική και τους χρήστες της.

Λέξεις-κλειδιά: γλωσσικό ζήτημα, κοινοβουλευτικός λόγος, Τύπος, Κριτική Ανάλυση Λόγου, καθαρεύουσα, δημοτική, ιδεολογία της πρότυπης γλώσσας, γλωσσικές στάσεις

1. Το θέμα

Στη διάρκεια του 20^{ου} αιώνα, στο πλαίσιο του ελληνικού «γλωσσικού ζητήματος», σημειώθηκαν στην Ελλάδα σημαντικές κοινοβουλευτικές διαδικασίες και γλωσσο-εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις οι οποίες κλήθηκαν να αντιμετωπίσουν σε νομοθετικό και εκπαιδευτικό επίπεδο τη διαμάχη της δημοτικής και της καθαρεύουσας για την καθιέρωση μίας εκ των δύο ως «εθνικής» γλώσσας.

Το γλωσσικό ζήτημα αποτελεί ζήτημα γλωσσικής προτυποποίησης καθώς δύο γλωσσικές ποικιλίες της ίδιας γλώσσας (δημοτική και καθαρεύουσα) ανταγωνίστηκαν για την πλήρωση της θέσης της επίσημης γλώσσας του ελληνικού κράτους και της εκπαίδευσης. Το ζήτημα είχε διάρκεια σχεδόν δύο αιώνων και έλαβε ευρύτερες κοινωνικές, πολιτικές και ιδεολογικές διαστάσεις, ιδιαίτερα κατά τα τέλη του 19^{ου} και τις αρχές του 20^{ου} αιώνα οπότε και εντείνεται η διαμάχη δημοτικιστών και καθαρευουσιάνων

Στο παραπάνω γενικό κοινωνικο-πολιτικό και γλωσσικό πλαίσιο ο έντυπος ελληνόφωνος Τύπος αλληλεπίδρασε με τις σχετικές κοινοβουλευτικές διαδικασίες και μεταρρυθμίσεις του ελληνικού κράτους σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό. Οι ερευνώμενες κοινοβουλευτικές διαδικασίες που σχετίστηκαν με το γλωσσικό ζήτημα ήταν οι ακόλουθες (Mackridge 2009):

- i. Κοινοβουλευτική συζήτηση για τη Συνταγματική Αναθεώρηση του 1911 (που προώθησε και ψήφισε η κοινοβουλευτική πλειοψηφία των βενιζελικών Φιλελεύθερων).
- ii. Κοινοβουλευτικές συζητήσεις και διαδικασίες κατά την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση της περιόδου 1929-1932 από την κυβέρνηση των βενιζελικών.
- iii. Κοινοβουλευτικές συζητήσεις για την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1964 από την κυβερνητική πλειοψηφία της Ένωσης Κέντρου.

2. Στόχοι

Με βάση το θεματικό πλαίσιο που παρέθεσα στην προηγούμενη ενότητα, στόχους της διδακτορικής μου έρευνας αποτελούν τα κάτωθι:

- i. Η καταγραφή και παρουσίαση των θέσεων του Τύπου για την εκάστοτε κοινοβουλευτική διαδικασία ως προς τη γλωσσική διαμάχη δημοτικής και καθαρεύουσας.
- ii. Η διαπίστωση του κατά πόσο ο Τύπος κωδικοποιεί γλωσσικά/αποτυπώνει τα σχετιζόμενα με το γλωσσικό ζήτημα κοινοβουλευτικά γεγονότα που έχει επιλέξει να δημοσιοποιήσει.
- iii. Η διερεύνηση του κατά πόσο ο Τύπος επηρεάζει (ή/και επηρεάζεται από) τις γλωσσικές στάσεις (language attitudes) και τις μεταγλωσσικές απόψεις (metalinguistic discourse) για την πρότυπη ελληνική γλώσσα των αγορητών/ομιλητών των ερευνώμενων κοινοβουλευτικών διαδικασιών.

3. Θεωρητικό πλαίσιο – Μεθοδολογία

Η έρευνά μου εντάσσεται στον ευρύτερο χώρο της ιστορικής κοινωνιογλωσσολογίας (historical sociolinguistics), καθώς μελετώ αντιλήψεις/στάσεις μερίδας της ελληνόφωνης κοινότητας μέσα από σώμα γραπτών κειμένων. Πρέπει να σημειωθεί ότι η χρήση κειμενικού σώματος ενδείκνυται για τη μελέτη κοινωνικών παραμέτρων σε κείμενα προγενέστερων περιόδων της ελληνικής, καθώς δεν είναι δυνατή η χρήση άλλων ερευνητικών τεχνικών συλλογής υλικού, όπως το ερωτηματολόγιο, η συνέντευξη, η συμμετοχική παρατήρηση (Φραγκάκη 2022: 64).

Για την ποιοτική ανάλυση περιεχομένου του συλλεγέντος υλικού χρησιμοποιώ το θεωρητικό ερευνητικό μοντέλο της Κριτικής Ανάλυσης Λόγου (=ΚΑΛ) (Critical Discourse Analysis). Η ΚΑΛ αποτελεί μια θεωρητική και ερευνητική προσέγγιση στην κοινωνική μελέτη της γλώσσας, η οποία βάζει στο επίκεντρό της τον ρόλο που διαδραματίζει η ιδεολογία στη διάπλαση των σχέσεων ανάμεσα στις κοινωνικές και γλωσσικές δομές και πρακτικές (Στάμου 2014: 149). Πρόκειται για μια κοινωνιογλωσσική προσέγγιση που «συνδυάζει τη μικρο-ανάλυση των κειμένων με τη μακρο-ανάλυση των κοινωνικών δομών και των σχέσεων εξουσίας με τις οποίες εμπλέκονται τα κείμενα», σκοπεύοντας στην ανάδειξη της γλώσσας ως πηγής κοινωνικά προσδιορισμένων νοημάτων (Καμηλάκη 2019: 155).

Η ΚΑΛ, ως θεωρητικό-ερευνητικό εργαλείο κοινωνικής μελέτης της γλώσσας, ενδείκνυται για τη μελέτη γλωσσικών στάσεων, «ειδικότερα αυτών που (ανα)παράγονται

στον έντυπο τύπο και σε άλλα έντυπα μέσα ενημέρωσης, με δεδομένο ότι ο έντυπος τύπος αποτελεί έναν από τους κοινωνικούς μηχανισμούς παραγωγής, κυκλοφορίας ή/και αμφισβήτησης συγκεκριμένων ιδεών ή πεποιθήσεων για γλωσσικές πρακτικές (Walsh, 2022: 19). Οι γλωσσικές στάσεις και οι γλωσσικές ιδεολογίες (language ideologies) παρά τις διαφοροποιήσεις τους, κυρίως στο επίπεδο εκδήλωσής τους –οι πρώτες εκδηλώνονται και στο ατομικό επίπεδο, ενώ οι δεύτερες εκδηλώνονται σε μια (γλωσσική) κοινότητα-, συσχετίζονται και αλληλεπιδρούν, καθώς οι στάσεις διαμορφώνονται από τις ιδεολογίες και το αντίστροφο, διαμέσου της γλωσσικής χρήσης (Walsh 2022: 20).

Σε οποιαδήποτε θεωρητική/ερευνητική συζήτηση των γλωσσικών στάσεων πρέπει να λαμβάνεται υπόψη η σπουδαιότητα μιας συγκεκριμένης γλωσσικής/εξουσιαστικής ιδεολογίας: της ιδεολογίας της πρότυπης/κοινής γλώσσας (standard language ideology). Καθώς η προτυποποίηση αποτελεί βασικό παράγοντα διαμόρφωσης και έκφρασης γλωσσικών στάσεων, αυτή συνοδεύεται πάντα από την ιδεολογία της πρότυπης γλώσσας, σύμφωνα με την οποία μια μόνο είναι η «ορθότερη/σωστότερη» ή «καλύτερη» μορφή μιας γλώσσας (κάτι που διακινείται από τους θεσμούς της εκπαίδευσης και των μέσων μαζικής ενημέρωσης). Η πρότυπη γλώσσα έχει εξακριβωθεί ότι συνδέεται με- και αφορά θετικές στάσεις, σε σχέση με τις μη πρότυπες γλωσσικές μορφές (Walsh 2022: 21). Σε αυτό το πλαίσιο, η ΚΑΛ αποτελεί πρόσφορη μέθοδο για την διερεύνηση γλωσσικών στάσεων που επικαθορίζονται από μια γλωσσική ιδεολογία που αναπαράγει εξουσιαστικές σχέσεις και δομές, όπως είναι αυτή της πρότυπης γλώσσας (Walsh 2022: 22). Η ιδεολογία αυτή έχει ενσωματωθεί τόσο στις νεωτερικές Δυτικές κοινωνίες, ώστε οι σχετικές με αυτήν στάσεις να είναι τόσο φυσικοποιημένες στο βαθμό που να θεωρούνται κοινοί τόποι και να μην αμφισβητούνται παρά σπάνια (Walsh 2022: 22).

Καθώς η ΚΑΛ δεν είναι μια ομοιογενής προσέγγιση για την κοινωνική μελέτη της γλώσσας, αλλά ένας θεωρητικός πυρήνας γύρω από τον οποίον περιστρέφονται διακριτά θεωρητικά πλαίσια και προσεγγίσεις, μπορούμε να ξεχωρίσουμε τρεις βασικές τέτοιες:

- i. Την κοινωνιοπολιτισμική προσέγγιση του N. Fairclough,
- ii. Την κοινωνιογνωσιακή προσέγγιση του T. A. Van Dijk,
- iii. Την λογοϊστορική προσέγγιση της ομάδας της Βιέννης με επικεφαλής την Ruth Wodak (Στάμου 2014: 157-158).

Λαμβάνοντας υπόψη ότι η λογοϊστορική προσέγγιση (=ΛΙΠ) υιοθετεί μια ιστορική προοπτική στην ανάλυση του λόγου, δηλ. μια θεώρηση του ευρύτερου ιστορικού και

κοινωνικοπολιτικού περικειμένου στο οποίο τοποθετούνται τα υπό εξέταση κειμενικά σώματα (Στάμου 2014: 157-158), την υιοθετώ για τις ανάγκες και τους σκοπούς της έρευνάς μου.

Η ΛΙΠ έχει ως μία από τις βασικές της αρχές αυτήν του τριγωνισμού (triangulation), η οποία επιτρέπει στον ερευνητή να μειώνει το βαθμό υποκειμενικότητάς του, καθώς εργάζεται στη βάση μιας ποικιλίας θεωριών, μεθόδων, δεδομένων και πληροφοριών υποβάθρου (Wodak 2015: 2). Η αρχή του τριγωνισμού λαμβάνει υπόψη της τέσσερα επίπεδα (Wodak 2015: 4-5):

- i. Το άμεσο, γλωσσικό ή ενδοκειμενικό περικείμενο,
- ii. τη διακειμενική και διασυνομιλιακή σχέση μεταξύ εκφωνημάτων, κειμένων, ειδών και λόγων,
- iii. Τις εξωγλωσσικές κοινωνικές μεταβλητές και τα θεσμικά πλαίσια ενός ιδιαίτερου καταστασιακού περικειμένου,
- iv. Το ευρύτερο κοινωνικοπολιτικό και ιστορικό περικείμενο, όπου ενσωματώνονται και με το οποίο συσχετίζονται οι λογοθετικές πρακτικές.

4. Το υλικό

Το υλικό της έρευνάς μου αντλείται από τις παρακάτω πηγές:

- i. Το ψηφιακό και έντυπο υλικό εφημερίδων, περιοδικών και κοινοβουλευτικών πρακτικών της Βιβλιοθήκης της Βουλής των Ελλήνων,
- ii. το ψηφιακό και έντυπο υλικό εφημερίδων και περιοδικών της Εθνικής Βιβλιοθήκης της Ελλάδας,
- iii. το ψηφιακό και έντυπο αρχειακό υλικό μεμονωμένων εφημερίδων.

5. Μελέτη περίπτωσης

Η περίπτωση που θα παρουσιάσω εντάσσεται στη δεύτερη φάση (Mackridge 2009) του γλωσσικού ζητήματος (1880-1920), η οποία συμπίπτει με την εδραίωση της αστικής

τάξης στην Ελλάδα, την πρόιμη εκβιομηχάνιση, το εθνικό επεκτατικό κίνημα και την απορρέουσα ανάγκη για αποτελεσματικότερο εκπαιδευτικό σύστημα.

Μετά την ήττα του 1897 και το Κίνημα στο Γουδί (1909), μετακαλείται στην Αθήνα από την Κρήτη ο Ελ. Βενιζέλος, φιλελεύθερος πολιτικός. Από τις εκλογές του Νοεμβρίου του 1910 προκύπτει η Β΄ Διπλή Αναθεωρητική Βουλή, όπου κυριαρχεί το βενιζελικό κόμμα των Φιλελευθέρων με 307 έδρες (από τις 362) και εκκινεί η πρώτη βενιζελική περίοδος (1910-1915), κατά την οποία διπλασιάζεται η επικράτεια και ο πληθυσμός του ελληνικού κράτους και επιτυγχάνεται ένας βαθμός αστικού εκσυγχρονισμού του.

Στη συζήτηση που διεξήχθη στην Αναθεωρητική του Συντάγματος Βουλή το 1911, ως προς το γλωσσικό ζήτημα εξετάζεται η συζήτηση επί της πρότασης του Θ. Μιχαλόπουλου για συνταγματικό καθορισμό της καθαρεύουσας ως επίσημης γλώσσας του ελληνικού κράτους. Ο Μιχαλόπουλος ήταν μέλος της περιώνυμης «Επιτροπείας», η οποία είχε συσταθεί με πρωτοβουλία του καθηγητή Γ. Μιστριώτη για την υπεράσπιση της καθαρεύουσας ως εθνικής γλώσσας και στηριζόταν από το Πανεπιστήμιο Αθηνών, την Εκκλησία και τον Τύπο. Η συζήτηση διεξάγεται μέσα στον απόηχο των «Ευαγγελικών» (1901) και των «Ορεσטיακών» (1903), αιματηρών επεισοδίων της γλωσσικής διαμάχης κατά την ταραχώδη προηγούμενη δεκαετία, διαμάχης που έχει λάβει πλέον και ιδεολογικοπολιτικές διαστάσεις και που προβάλλει ξεκάθαρα πια το ερώτημα για το ποια από τις δύο γλωσσικές ποικιλίες πρέπει να καθιερωθεί επισήμως: «δημοτική ή καθαρεύουσα;». Η κοινοβουλευτική συζήτηση διαρκεί τρεις μέρες (25, 26 και 28 Φεβρουαρίου 1911) και συμμετείχαν σε αυτή το 1/5 των βουλευτών με σχεδόν 160 παρεμβάσεις και διακοπές· τα μπλοκ της συζήτησης ήταν το πλειοψηφικό των καθαρευουσιάνων, αυτό των δημοτικιστών και αυτό με τους ελάχιστους ουδέτερους, στο οποίο κεντρική θέση κατείχε ο ίδιος ο Ελ. Βενιζέλος.

Ο Τύπος καλύπτει την εν λόγω κοινοβουλευτική συζήτηση, τιθέμενος κατά βάση υπέρ της καθαρεύουσας. Μελετώ εδώ ειδικότερα τις ημερήσιες εφημερίδες «Αθήναι» (προσδιοριζόμενη ως ανεξάρτητη και ακομμάτιστη) και «Σκριπ» (με φιλοβασιλικό χαρακτήρα και απηχούσα τον παλαιοκομματισμό).

Με βάση τις προτεινόμενες από τη Wodak (2015: 8) συνομιλιακές στρατηγικές, εξετάζω τις γλωσσικές στάσεις των εφημερίδων και των συντελεστών της απέναντι στις ποικιλίες της καθαρεύουσας και της δημοτικής υπό το πρίσμα της «ονοματοθεσίας» (nomination), δηλαδή της απόδοσης ταυτότητας (κατηγοριοποίησης), με στόχο τη διαλογική κατασκευή των κοινωνικών δρώντων, των αντικειμένων/φαινομένων, των γεγονότων και των διαδικασιών/ενεργειών, και της «κατηγόρησης» (predication),

δηλαδή της απόδοσης χαρακτηρισμών, με στόχο τη διαλογική πιστοποίηση όλων των προηγούμενων (των κοινωνικών δρώντων κλπ.), περισσότερο ή λιγότερο θετικά ή αρνητικά. Και για τις δύο ποικιλίες, τόσο η ονοματοθεσία όσο και η κατηγορήση μπορούν να εκφραστούν είτε από τους οπαδούς τους, είτε από τους αντιπάλους τους, οδηγώντας προφανώς σε εκ διαμέτρου αντίθετα συνομιλιακά αποτελέσματα.

5.1 Εφημερίδα «ΑΘΗΝΑΙ»

Εξετάζω τις στάσεις των συντακτών της εφημερίδας (φύλλα 26/2/1911, 27/2/1911, 28/2/1911) που, είτε εκφέρουν ίδια άποψη, είτε αναπαράγουν, κυρίως, τμηματικά τις αγορεύσεις της κοινοβουλευτικής συζήτησης.

Ως προς την ονοματοθεσία και κατηγορήση της ποικιλίας της καθαρεύουσας βρίσκουμε στην εφημερίδα τις ακόλουθες εκφράσεις:

- (1) α. η εθνική γλώσσα
- β. η γλώσσα η ελληνική είναι η γλώσσα η εθνική με την οποίαν συνεννοούνται όλοι οι Έλληνες
- γ. ιδανική γλώσσα
- δ. η καθαρεύουσα γλώσσα δεν είναι ξένη τις γλώσσα, άγνωστος και ακατανόητος εις τον ελληνικόν λαόν
- ε. [...] είναι η γλώσσα, ην εννοεί κάλλιστα ο ελληνικός λαός πανταχού. Είναι αυτή η λαλούμενη, κεκαθαρμένη μόνον από ξενικών και βαρβαρικών λέξεων [...]

Ως προς την ονοματοθεσία και κατηγορήση της ποικιλίας της δημοτικής συναντάμε στην εφημερίδα τις ακόλουθες εκφράσεις:

- (2) α. η αλαμπουρνέζικη γλώσσα
- β. η γλώσσα η ελληνική δεν είναι η γλώσσα των ιδιωμάτων, είναι κατασκευάσμα όπερ επέτυχον μερικοί ηλικιωμένοι και μερικοί νέοι διά της στρεβλώσεως της γλώσσας, τερατούργημα, ανοσιούργημα, χυδαία γλώσσα, η μαλλιάρη γλώσσα ήτις είναι η λαλούμενη, παρεφθαρμένη περισσότερο και γέμουσα ξένων και βαρβαρικών λέξεων [...] είναι τι ξένον και ακατάληπτον εις τον ελληνικόν λαόν.

Ως προς την ονοματοθεσία και κατηγορήση των οπαδών-χρηστών της δημοτικής βρίσκουμε στην εφημερίδα τις ακόλουθες εκφράσεις:

- (3) α. μαλλιαροί
- β. θορυβούντες κατά της επισήμου γλώσσας του κράτους
- γ. ο Παλαμάς είναι υβριστής της εθνικής γλώσσας
- δ. γελοίιοι τινές
- ε. ανισόρροποι
- στ. προδότηι
- ζ. άθρησκοι
- η. επιτελούν έργον ανόσιον
- θ. επιβουλεύονται τη γλώσσα και τη φυλή
- ι. διανοητικώς και ηθικώς ανίκανοι
- ια. εγκληματούσι κατά του Έθνους
- ιβ. οι ιδέες τους είναι εσφαλμένες, φαντασιοκοπήματα, καθαροί παραλογισμοί.

5.2 Εφημερίδα «ΣΚΡΙΠ»

Εξετάζω τις στάσεις των συντακτών της εφημερίδας (φύλλα 26/2/1911, 27/2/1911, 28/2/1911, 1/3/1911) που, είτε εκφέρουν ίδια άποψη, είτε αναπαράγουν, κυρίως, τμηματικά τις αγορεύσεις της κοινοβουλευτικής συζήτησης.

Ως προς την ονοματοθεσία και κατηγορήση της ποικιλίας της καθαρεύουσας βρίσκουμε στην εφημερίδα τις ακόλουθες εκφράσεις:

- (4) α. η εθνική γλώσσα
- β. Ελληνική γλώσσα είναι εκείνη με την οποίαν συννενούμεθα όλοι οι Έλληνες [...]. Η αρχαία ελληνική γλώσσα είναι η ιδεώδης γλώσσα και πρέπει να την νομιμοποιήσωμεν.
- γ. η γλώσσα ημών είναι η υπερτάτη ημών δύναμις, ήτις συνεκράτησε το γένος και η οποία συνετέλεσε να δοθή εις ημάς η ελευθερία διά των πατέρων ημών.
- δ. γλώσσα υψηλά ισταμένη
- ε. η γλώσσα των αγωνιστών

στ. η ιερά ημών γλώσσα, εκπροσωπεί την ελληνική φυλήν, το έθνος ηγέρθη υπέρ αυτής (της Γλώσσας).

Ως προς την ονοματοθεσία και κατηγορήση της ποικιλίας της δημοτικής συναντάμε στην εφημερίδα τις ακόλουθες εκφράσεις:

- (5) α. δεν είνε (ελληνική γλώσσα) δε αύτη όπως την διαστρέβλωσιν εκείνοι.
β. μαλλιαρή, χυδαία γλώσσα
γ. χείριστον είνε η γλώσσα σας, υπονομεύουσα την εθνική γλώσσα.

Ως προς την ονοματοθεσία και κατηγορήση των οπαδών-χρηστών της δημοτικής βρίσκουμε στην εφημερίδα τις ακόλουθες εκφράσεις:

- (6) α. οπαδοί του μαλλιαρισμού
β. διανοητικώς διεστραμμένοι, οίτινες αιματοκύλισαν τον τόπον προ οκταετίας διά το ζήτημα της γλώσσας.
γ. υπονομευτές της εθνικής γλώσσας
δ. ο Παλαμάς είναι υβριστής και στρεβλωτής της γλώσσας
ε. γελοίοι τινές
στ. ανισόρροποι
ζ. οπαδοί του χυδαϊσμού, χυδαϊσταί
η. εχθροί της Πατρίδος ημών, οίτινες προσπαθούσι να διαθφείρωσιν την ψυχήν και το ήθος του Ελληνικού λαού.
θ. θέλουσι να διασπάσωσι την ενότητα του Ελληνισμού
ι. υβρισταί της γλώσσας και της πατρίδας.

5.3 Συμπεράσματα

Τα συμπεράσματα που μπορούν να εξαχθούν από την εξέταση των στάσεων των συντακτών των δύο εφημερίδων συνίστανται στα ακόλουθα.

Τα δύο έντυπα μέσα μαζικής ενημέρωσης εκφράζουν και αναπαράγουν την «ιδεολογία της πρότυπης γλώσσας», καθώς οι γλωσσικές στάσεις των συντακτών τους είναι θετικές

για την «ισχυρή», «πρότυπη» γλωσσική ποικιλία της καθαρεύουσας και αρνητικές για την «αδύναμη», «μη πρότυπη» ποικιλία της δημοτικής.

Σε αυτό το πλαίσιο, οι χαρακτηρισμοί που αποδίδονται στην καθαρεύουσα είναι θετικής φύσης, κάποτε εξω-γλωσσικοί και μεταφυσικοί. Αντίθετα, οι χαρακτηρισμοί που αποδίδονται στην δημοτική είναι αρνητικοί και αφορούν ηθικές ή μη ποιότητες της, μεταφέροντας στη γλωσσική αυτή ποικιλία χαρακτηριστικά που αποδίδονται στους χρήστες της (πχ. *μαλλιανοί, χυδαίοι* κλπ.). Τέλος, παρόμοιοι μειωτικοί χαρακτηρισμοί αποδίδονται στους δημοτικιστές, καθώς και συκοφαντικοί χαρακτηρισμοί με στόχο να στιγματιστούν αυτοί ως εχθροί και προδότες του έθνους.

Βιβλιογραφικές Αναφορές

- Καμηλάκη, Μ. (2019). «Φωτιές άναψε στο Instagram η καλλίπυγος μανάβισσα!»: Χαρακτηριστικά και λειτουργίες των λόγιων λέξεων-ταμπού. Στο Α. Φλιάτουρας & Α. Αναστασιάδη-Συμεωνίδη (Επιμ.), *Το λόγιο επίπεδο στη σύγχρονη Νέα Ελληνική: Θεωρία, ιστορία, εφαρμογή. Από τον οίκο στο σπίτι και τανάπαλιν...* (σσ. 148-186). Αθήνα: Πατάκης.
- Mackridge, P. (2009). *Γλώσσα και εθνική ταυτότητα στην Ελλάδα 1766-1976*. Αθήνα: Πατάκης.
- Στάμου, Α. Γ. (2014). Η κριτική ανάλυση λόγου: Μελετώντας τον ιδεολογικό ρόλο της γλώσσας. Στο Μ. Γεωργαλίδου, Μ. Σηφιανού & Β. Τσάκωνα (Επιμ.), *Ανάλυση λόγου: Θεωρία και εφαρμογές* (σσ. 149-187). Αθήνα: Νήσος.
- Walsh, O. (2022). Discourse Analysis of Print Media. In R. Kircher & L. Zipp (Eds.), *Research Methods in Language Attitudes*. United Kingdom: Cambridge University Press. doi:10.1017/9781108867788.
- Wodak, R. (2015). Critical Discourse Analysis, Discourse-Historical Approach. In K. Tracy, C. Ilie & T. Sandel (Eds.), *The International Encyclopedia of Language and Social Interaction*. John Wiley & Sons, Inc. doi:10.1002/9781118611463/wbielsi116.
- Φραγκάκη, Γ. (2022). Μέθοδοι και δεδομένα στην κοινωνιογλωσσολογία. Στο Δ. Γούτσος & Σ. Μπέλλα (Επιμ.), *Κοινωνιογλωσσολογία* (σσ. 38-70). Αθήνα: Gutenberg.

Πηγές

Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων: Ψηφιακή Βιβλιοθήκη. Εφημερίδες και Περιοδικά

([https://library.parliament.gr/%CE%A8%CE%B7%CF%86%CE%B9%CE%B1%CE%BA%CE%AE-](https://library.parliament.gr/%CE%A8%CE%B7%CF%86%CE%B9%CE%B1%CE%BA%CE%AE-%CE%92%CE%B9%CE%B2%CE%BB%CE%B9%CE%BF%CE%B8%CE%AE%CE%BA%CE%B7%CE%95%CF%86%CE%B7%CE%BC%CE%B5%CF%81%CE%AF%CE%B4%CE%B5%CF%82-%CE%BA%CE%B1%CE%B9-%CE%A0%CE%B5%CF%81%CE%B9%CE%BF%CE%B4%CE%B)

[%CE%92%CE%B9%CE%B2%CE%BB%CE%B9%CE%BF%CE%B8%CE%AE%CE%BA%CE%B7%CE%95%CF%86%CE%B7%CE%BC%CE%B5%CF%81%CE%](https://library.parliament.gr/%CE%A8%CE%B7%CF%86%CE%B9%CE%B1%CE%BA%CE%AE-%CE%92%CE%B9%CE%B2%CE%BB%CE%B9%CE%BF%CE%B8%CE%AE%CE%BA%CE%B7%CE%95%CF%86%CE%B7%CE%BC%CE%B5%CF%81%CE%AF%CE%B4%CE%B5%CF%82-%CE%BA%CE%B1%CE%B9-%CE%A0%CE%B5%CF%81%CE%B9%CE%BF%CE%B4%CE%B)

[AF%CE%B4%CE%B5%CF%82-%CE%BA%CE%B1%CE%B9-](https://library.parliament.gr/%CE%A8%CE%B7%CF%86%CE%B9%CE%B1%CE%BA%CE%AE-%CE%92%CE%B9%CE%B2%CE%BB%CE%B9%CE%BF%CE%B8%CE%AE%CE%BA%CE%B7%CE%95%CF%86%CE%B7%CE%BC%CE%B5%CF%81%CE%AF%CE%B4%CE%B5%CF%82-%CE%BA%CE%B1%CE%B9-%CE%A0%CE%B5%CF%81%CE%B9%CE%BF%CE%B4%CE%B)

[%CE%A0%CE%B5%CF%81%CE%B9%CE%BF%CE%B4%CE%B](https://library.parliament.gr/%CE%A8%CE%B7%CF%86%CE%B9%CE%B1%CE%BA%CE%AE-%CE%92%CE%B9%CE%B2%CE%BB%CE%B9%CE%BF%CE%B8%CE%AE%CE%BA%CE%B7%CE%95%CF%86%CE%B7%CE%BC%CE%B5%CF%81%CE%AF%CE%B4%CE%B5%CF%82-%CE%BA%CE%B1%CE%B9-%CE%A0%CE%B5%CF%81%CE%B9%CE%BF%CE%B4%CE%B)